

ISSN (Print) 2616-6844
ISSN (Online) 2663-1318

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

ҚҰҚЫҚ сериясы

LAW Series

Серия ПРАВО

№4 (153)/ 2025

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Астана, 2025
Astana, 2025

Бас редакторы: Сактаганова И.С.

з.ғ.к., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары **Муратова А.Ж., PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан**

Жауапты хатшы, **Касымжанова А.А., PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан**
техникалық хатшы

Редакция алқасы

Кевин Майкл Бивер	PhD докторы, Джудит Рич Харрис криминология профессоры, криминология және қылмыстық сот төрелігі колледжі, Флорида Штаты, Америка Құрама Штаттары
Томас Хоффман	заң докторы, профессор, Таллин техникалық университеті, Таллин, Эстония
Марко Грегги	заң докторы, профессор, Феррара университеті, Феррара, Италия
Лисица В.Н.	РҒА мемлекет және құқық Институтының жетекші ғылыми қызметкері, Мәскеу, Ресей Федерациясы
Николас Хайоз	профессор, Фрибург университет, Фрибург, Швейцария
Эдвард Юхневич	заң докторы, профессор, Гданьск университеті, Гданьск, Польша
Ван Хунвэй	философия докторы (PhD), әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар факультеті Құқық мектебінің деканы, Харбин Политехникалық Университеті, Харбин, Қытай
Юджель Огурлу	Заң докторы, профессор, ректор, Стамбұл сауда университеті, Стамбұл, Түркия Республикасы
Телеуев Г.Б.	PhD философия докторы, құқық және экономика факультетінің деканы, І.Жансүгіров атындағы Жетісу Университеті
Онланбекова Г.М.	Алматы қаласы мамандандырылған экономикалық сотының судьясы, Алматы, Қазақстан
Нургалиева Е.Н.	заң ғылымдарының докторы, конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана, Қазақстан
Нукушева А.А.	заң ғылымдарының кандидаты, азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
Нургалиев Б.М.	заң ғылымдарының докторы, Bolashaq Academy қылмыстық процесс кафедрасының профессоры, Қарағанды, Қазақстан
Акимжанов Т.К.	заң ғылымдарының докторы, профессор, Тұран университетінің құқық ғылыми-зерттеу институтының директоры, Алматы, Қазақстан
Жәнібеков А.Қ.	философия докторы (PhD), профессор, ректор аппаратының басшысы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент, Қазақстан
Галиакбарова Г.Г.	философия докторы (PhD), доцент, Басқарма хатшысы – Ғалым хатшы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана, Қазақстан
Балгимбекова Г. У.	заң ғылымдарының кандидаты, философия докторы (PhD), заң факультетінің «Құқықтық зерттеулер және мемлекеттану» ҒЗИ директоры, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтбаев к-сі, 2, 218 б.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7 (7172) 709 500, (ішкі: 31-294). **E-mail:** vest_law@enu.kz

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы
Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам

Мерзімділігі: жылына 4 рет

Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігімен тіркелген.

19.02.2021 ж. № KZ10VPU00032635 қайта есепке қою туралы куәлігі

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-410)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7 (7172) 709 500, (ішкі 31-294). E-mail: vest_law@enu.kz

Editor-in-chief: Saktaganova I.S.

Candidate of Law, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief **Muratova A.Zh.**, *Doctor of Philosophy (PhD), L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Responsible Editor, **Kassymzhanova A.A.**, *PhD, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*
Technical Secretary

Editorial Board

Kevin Michael Beaver	PhD, Judith Rich Harris Professor of Criminology, College of Criminology and Criminal Justice, Florida State, United States of America
Thomas Hoffmann	Doctor of Law, Professor at Tallinn Technical University, Tallinn, Estonia
Marco Gregg	Doctor of Law, Professor, University of Ferrara, Ferrara, Italy
Lisitsa V.N.	leading researcher at the Institute of state and law of the RAS, Moscow, Russian Federation
Nicolas Hayoz	Professor at the University of Fribourg, Fribourg, Switzerland
Edward Juchniewicz	Doctor of Law, Professor, University of Gdańsk, Gdańsk, Poland
Wang Hong-wei	Doctor of Philosophy (PhD), Dean of the School of Law, Faculty of Social and Human Sciences, Harbin Institute of Technology, Harbin, China
Yücel Oğurlu	Doctor of Law, Professor, Rector, Istanbul Commerce University, Istanbul, Republic of Türkiye
Teleyuev G.	Doctor of Philosophy (PhD), Dean of the Faculty of Law and Economics, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan.
Onlanbekova G.M.	Judge of the specialized Economic Court of Almaty, Almaty, Kazakhstan
Nurgaliyeva Ye.N.	Doctor of Law, Professor of the Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
Nukusheva A.A.	Candidate of Legal Sciences, Professor of the Department of Civil and Labor Law, E.A. Buketov Karaganda University, Karaganda, Kazakhstan
Nurgaliyev B.M.	Doctor of Law, Professor of the Department of Criminal Procedure, Bolashaq Academy, Karaganda, Kazakhstan
Akimzhanov T.K.	Doctor of Law, Professor, Director of the Research Institute of Law, Turan University, Almaty, Kazakhstan
Zhanibekov A.K.	Doctor of Philosophy (PhD), Professor, Head of the Rector's Office, M.Auezov South Kazakhstan research University, Shymkent, Kazakhstan
Galiakbarova G.G.	Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Secretary of the Board – Academic Secretary, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
Balgimbekova G.	Candidate of Law, Doctor of Philosophy (PhD), Director of the “Legal Studies and State Studies” Research Institute of the Faculty of Law, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan

Editorial address: 2, Satpayev str.

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, 010008

Tel.: +7 (7172) 709 500, (in. 31-410), **E-mail:** vest_law@enu.kz

Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilyov Eurasian National University»

Periodicity: 4 times a year

Registered by the Ministry of Information and Communication of the Republic of Kazakhstan

Rediscount certificate № KZ10VPY00032635 from 19.02.2021

Printing House Address: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008

L.N. Gumilyov Eurasian National University

Tel.: +7 (7172) 709 500 (in.31-294)

Главный редактор: Сактаганова И.С.

к.ю.н., профессор, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Зам. главного редактора

Муратова А.Ж., PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

*Ответственный секретарь,
технический секретарь*

Касымжанова А. А., PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Редакционная коллегия:

Кевин Майкл Бивер	Доктор философии (PhD), профессор криминологии имени Джудит Рич Харрис, Колледж криминологии и уголовного правосудия, штат Флорида, Соединённые Штаты Америки
Томас Хоффман	доктор права, профессор Таллинского технического университета, Таллин, Эстония
Марко Грегги	доктор права, профессор, Университет Феррары, Феррара, Италия
Лисица В.Н.	ведущий научный сотрудник Института государства и права РАН, Москва, Российская Федерация
Николас Хайоз	Профессор, Фрибургский университет, Фрибур, Швейцария
Эдвард Юхневич	доктор права, профессор, Гданьский университет, Гданьск, Польша
Ван Хунвэй	доктор философии (PhD), декан школы права факультета социальных и гуманитарных наук, Харбинский Политехнический Университет, Харбин, Китай
Юджель Огурлу	доктор права, профессор, ректор, Стамбульский торговый университет, Стамбул, Турецкая Республика
Телеуев Г.Б.	доктор философии PhD, декан факультета права и экономики, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан
Онланбекова Г.М.	судья специализированного экономического суда г. Алматы, Алматы, Казахстан
Нургалиева Е.Н.	доктор юридических наук, профессор кафедры конституционного и гражданского права, ЕНУ им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Нукушева А.А.	кандидат юридических наук, профессор кафедры гражданского и трудового права, Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
Нургалиев Б.М.	доктор юридических наук, профессор кафедры уголовного процесса Bolashaq Academy, Караганда, Казахстан
Акимжанов Т.К.	доктор юридических наук, профессор, директор НИИ права университета Туран, Алматы, Казахстан
Жанибеков А.К.	доктор философии (PhD), профессор, руководитель аппарата ректора, Южно-Казахстанский исследовательский университет имени Мухтара Ауэзова, Шымкент, Казахстан
Галиакбарова Г.Г.	доктор философии (PhD), доцент, Секретарь Правления – Ученый секретарь, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Балгимбекова Г.У.	кандидат юридических наук, доктор философии (PhD), директор НИИ «Правовых исследований и государственного управления» юридического факультета, Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. К. Сатпаева, 2, каб. 218

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Тел.: +7 (7172) 709 500, (вн. 31-294), **E-mail:** vest_law@enu.kz

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия: Право
Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»

Периодичность: 4 раза в год

Зарегистрировано Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан.

Свидетельство о постановке на переучет № KZ10VPY00032635 от 19.02.2021 г.

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1,

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

тел.: +7 (7172) 709 500 (вн.: 31-294)

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ

ВЕСТНИК ЕВРАЗИЙСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ Л.Н. ГУМИЛЕВА. СЕРИЯ ПРАВО

BULLETIN OF L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY
LAW SERIES

№4 (153)/2025

МАЗМҰНЫ

Мемлекет және құқық теориясы

Бакиров Д.А., Жусупов А.Д.

Құқықтық менталитет және нормашығармашылық..... 11

Құсайынова А.К., Омарова А.Б

Көптілді құқықтық мәтіндерді аутентификациялау және заң терминологиясын үйлестіру: шетелдік үлгілер мен Қазақстан үшін болашағы..... 24

Конституциялық құқық. Әкімшілік құқық

Адам Е., Бейбітов М.С., Мухамеджанов О.З.

Өзбекстандағы конституциялық модернизация және конституциялық әділеттіліктің тиімділігі: институционалдық және іс жүргізушілік шешімдер..... 44

Азаматтық құқық. Азаматтық процесс

Тілеп Т.С., Юхневичус Э.

Қазақстан Республикасында азаматтардың дербес деректерін қорғаудың құқықтық мәселелері..... 57

Телеуев Г.Б., Бектұрғанов А.Е., Есентемирова А.М.

Тұрақты даму жағдайында гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуді құқықтық реттеу..... 76

Тойлыбекова Э.О., Воронин В.М., Аблаева Э.Б.

Құрсақ аналық мәмілесі: құқықтық реттеу мәселелері..... 90

Еңбек құқығы, әлеуметтік қамсыздандыру құқығы

Есекеева А.А., Отеуова А.Қ., Қуаналиева Г.А.

Қазақстан Республикасында балаларды әлеуметтік қорғаудың құқықтық саясаты..... 109

Байтерекова К.Б., Сматлаев Б.М., Юджель Огурлу

Қазақстан Республикасында өндірістік жарақаттану тәуекелдерін азайтудағы әлеуметтік сақтандырудың құқықтық негіздері..... 121

Нурғалиева Е.Н., Баймаханова А.С., Макрушин А.О.

Цифрлық көшпенділер: Қазақстандағы проблемалар мен даму болашағы..... 132

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс. Криминалистика. Криминология

Досжанова А.Б., Бегалиев Е.Н.

Жеке тұлғаны анықтауда Face ID жүйесін қолдану технологиясының құқықтық негіздері... 145

Маликова Ш.Б., Ахатов У.А., Избасова А.Б.

Балаға зорлық-зомбылық көрсеткені үшін ата-ана құқықтарынан айырумен байланысты істерді қараудың процессуалдық ерекшеліктері..... 160

Халықаралық құқық, халықаралық жеке құқық

Ван Хэюн, Ван Цифый, Сйо Сенлэ

Халықаралық қылмыстық құқықтың “үкіметтік” логикасы туралы..... 176

Сайпинов Д.Р.

Қазақстанның атом энергиясы саласындағы заңнамалық саясатының дамуына халықаралық ядролық қауіпсіздік жөніндегі конвенциялардың ықпалы..... 195

Бишманов К. М., Амиров Н. К., Аралбаева А.А.

XX ғасырдың екінші жартысындағы халықаралық трибуналдардың қазіргі халықаралық әділсот жүйесін қалыптастырудағы рөлі..... 217

Диасинь Ву, Байтукаева Д.

Адамзаттың ортақ болашағының қоғамдастығы тұжырымдамасы аясында ғарыштық қоршаған ортаны басқарудың юрисдикциясы..... 230

Цзинь Чжэнь, Цзя Ган

Экологиялық және қоршаған ортаны қорғау заңнамасына халықаралық құқық мамандарының қатысу мәселелері жөніндегі зерттеу..... 244

СОДЕРЖАНИЕ

Теория государства и права

Бакиров Д.А., Жусупов А.Д. Правовой менталитет и нормотворчество.....	11
---	----

Кусаинова А.К., Омарова А.Б. Аутентификация многоязычных правовых текстов и гармонизация юридической терминологии: зарубежные модели и перспективы для Казахстана.....	24
--	----

Конституционное право

Адам Е., Бейбитов М.С., Мухамеджанов О.З. Конституционная модернизация и эффективность конституционного правосудия в Узбекистане: институциональные и процессуальные решения.....	44
---	----

Гражданское право. Гражданский процесс

Тілеп Т.С., Юхневичус Э. Правовые проблемы защиты персональных данных граждан в Республике Казахстан....	57
--	----

Телеуев Г.Б., Бектурганов А.Е., Есентемирова А.М. Правовое регулирование эксплуатации и обеспечения безопасности гидротехнических сооружений в условиях устойчивого развития.....	76
---	----

Тойлыбекова Э.О., Воронин М.В., Аблаева Э.Б. Договор о суррогатном материнстве: проблемы правовой регламентации.....	90
--	----

Трудовое право, Право социального обеспечения

Есекеева А.А., Отеуова А., Куаналиева Г.А. Правовая политика в сфере социальной защиты детей в Республике Казахстан.....	109
--	-----

Байтерекова К.Б., Сматлаев Б.М., Юджель Огурлу Правовые основы социального страхования в снижении рисков производственного травматизма в Республике Казахстан.....	121
--	-----

Нурғалиева Е.Н., Баймаханова А.С., Макрушин А.О. Цифровые кочевники: проблемы и перспективы развития в Казахстане.....	132
--	-----

Уголовное право, уголовный процесс

Досжанова А., Бегалиев Е. Правовые основы технологии использования системы Face ID в идентификации личности.	145
--	-----

Маликова Ш.Б., Ахатов У.А., Избасова А.Б. Процессуальные особенности рассмотрения дел, связанных с лишением родительских прав за насилие в отношении детей.....	160
---	-----

Международное право, международное частное право

Ван Хэюн, Ван Цифый, Сйо Сенлэ. О логике “правительственности” международного уголовного верховенства права.....	176
--	-----

Сайпинов Д.Р.

Влияние международных конвенций по ядерной безопасности на развитие законодательной политики Казахстана в сфере атомной энергии..... 195

Бишманов К.М., Амиров Н. К., Аралбаева А.А.

Роль международных трибуналов второй половины XX века в формировании современной системы международного правосудия..... 217

Ву Диасинь, Байтукаева Д.

Юридизация управления охраной окружающей среды космического пространства в рамках концепции сообщества общего будущего человечества..... 230

Цзинь Чжэнь, Цзя Ган

Исследование вопросов участия специалистов по международному праву в экологическом и природоохранном законодательстве..... 244

CONTENT

Theory of State and law

Bakirov D.A., Zhusipov A.D. Legal mentality and rulemaking.....	11
---	----

Kussainova A. K, Omarova A.B. Multilingual Legal Text Authentication and Harmonization of Legal Terminology: Foreign Models and Prospects for Kazakhstan.....	24
---	----

Constitutional law

Adam Ye., Beibitov M.S., Mukhamedzhanov O.Z. Constitutional modernization and effectiveness of constitutional justice in Uzbekistan: institutional and procedural decisions.....	44
--	----

Civil law. Civil process

Tilep T.S., Juchnevicius E. Legal Problems of Protecting Personal Data of Citizens in the Republic of Kazakhstan.....	57
---	----

Teleuyev G.B., Bekturganov A.E., Yessentemirova A.M. Legal Regulation of the Operation and Safety Assurance of Hydraulic Structures under Conditions of Sustainable Development.....	76
--	----

Toilybekova E.O., Voronin M.V., Ablueva E.B. Surrogacy agreement: problems of legal regulation.....	90
---	----

Labor Law and Social Security Law

Yessekeyeva A.A., Oteuova A.K., Kuanaliyeva G.A. Legal Policy in the field of social protection of children in the Republic of Kazakhstan.....	109
--	-----

Baiterekova K.B., Smatlayev B.M., Yucel Ogurlu Legal foundations of social insurance in reducing occupational accident risks in the Republic of Kazakhstan.....	121
---	-----

Nurgaliyeva Y.N., Baimakhanova A.S., Makrushin A.O. Digital nomads: problems and prospects of development in Kazakhstan.....	132
--	-----

Criminal law. Criminal process. Criminalistics. Criminology

Doszhanova A.B., Begaliyev Ye.N. The legal basis of the technology of using the Face ID system in personal identification.....	145
--	-----

Malikova Sh., Akhatov U., Izbassova A. Procedural features of the consideration of cases related to the deprivation of parental rights for cruel treatment of a child.....	160
--	-----

International law, International Private Law

Wang He-yong, Wang Qi-fei, Xiao Sheng-le On the "Governmentality" Logic of International Criminal Rule of Law.....	176
--	-----

Saipinov D.R.

Impact of international nuclear safety conventions on the evolution of Kazakhstan's legislative framework in the nuclear energy sector..... 195

Bishmanov K.M., Amirov N.K., Aralbayeva A.A.

The role of International Tribunals in the second half of the 20th century in shaping the modern system of international justice..... 217

Jia-xin Wu, Baitukayeva D.

The Juridification of Outer Space Environmental Governance under the Concept of a Community of Shared Future for Humankind..... 230

Jing Zhen, Jia Gan

Study on the Issues of Foreign-related Legal Professionals' Participation in Ecological and Environmental Legislation..... 244

Мемлекет және құқық теориясы / Theory of State and law/ Теория государства и права

ХҒТАР 10.31.35

Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-11-23>

Құқықтық менталитет және нормашығармашылық

Д.А. Бакиров*¹, А.Д. Жусупов²

¹*Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан

²«Esil University», Астана, Қазақстан

(e-mail: dbakirov@mail.ru, Zh60@inbox.ru)

Аңдатпа: Құқықтық жүйе үшін барлық элементтердің тиімді қызмет етуі өте маңызды. Құқықтық жүйе – бұл белгілі бір мақсатқа қол жеткізуге бағытталған жүйенің ең күрделі нысаны және жұмыс істеу процесінде өзін-өзі құрылымды өзгертуге қабілетті жүйе болып табылады. Қоғамның және тұлғалардың құқықтық менталитетінің ерекшеліктерін зерделей отырып, нормашығармашылықты зерттеудің қажеттілігі қазақстандық қоғамда құқықтық сана және құқықтық мәдениет деңгейін жаңа деңгейге көтеруге өз септігін тигізеді. Бұл ұлттық құқықтық ғылымның маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Қоғамдық ақпаратқа қолжетімділік және азаматтардың мүдделерін қозғайтын нормативтік құқықтық актілердің жобаларын әзірлеуге қатысу «ақпараттық қоғамның» құқықтық жүйесін жетілдірудің маңызды құралы болып табылады. Ақпаратқа қол жетімділік азаматтарға билік органдарының қызметіне бақылау жасауға мүмкіндік береді, сол арқылы, құқықтық озбырлыққа жол берілмейді. Осы тұрғыда азаматтардың электрондық нормашығармашылық қызметке белсенді қатысу ұстанымын қалыптастыру маңызды. Мақалада қазақстандық қоғамда азаматтардың нормашығармашылық қызметке қатысу, құқықтық менталитетті қалыптастыру мәселелері қарастырылған. Зерттеу нәтижесі ұлттық құқықтық жүйесінің қазіргі жағдайын талдау, құқықтық мәдениет, құқықтық сана және құқықтық менталитеттің бүгінгі тұрғыдан дамыту, терең түсіну бағыттары мен шараларын әзірлеу болып табылады.

Түйін сөздер: нормашығармашылық, электрондық нормашығармашылық, құқықтық менталитет, құқықтық сана, құқықтық мәдениет

Түсті: 19.02.2024 Мақұлданды: 28.05.2025 Онлайн қолжетімді: 30.12.2025

Кіріспе

Азаматтық белсенділік мемлекеттің құқықтық болуының қажетті шарты болып табылады, бұл жеке тұлға мен қоғамның құқықтық мәдениетінің деңгейіне тығыз байланысты.

Азаматтардың нормашығармашылыққа қызығушылығы мен белсенді қатысуын арттыру, олардың құқықтық мәдениеті деңгейін көтеру арқылы құқықтық менталитетін қалыптастыру бүгінгі таңда өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Азаматтар көбіне «тұтынушылық» сананың әсерінен «ресурстарды алушылар» болып табылады. Бұл олардың нормашығармашылық процестегі төмен белсенділігінен де көрініс табады. Азаматтардың көп бөлігі құқықшығармашылық қызметіне қызықпайды, қабылданып жатқан заңдардың олардың өміріне қалай әсер ететіндігі көп жағдайда алаңдатпайды. Қалыптасқан жағдайды өзгертудің бір жолы құқықтық мемлекетті дамытудың базалық құндылықтарымен біріктірілген белсенді азаматтар тобын қалыптастыру болып табылады.

Еліміздің Конституциясы Қазақстанның ең басты қазынасы адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары екенін жария етті [1]. Оны қамтамасыз ету тұлғаның мемлекетті басқаруға араласу мүмкіндігіне жағдай жасау және қоғам өмірінде болып жатқан процестерге әсер ету мүмкіндігін арттыру арқылы жүзеге асырылады.

Азаматтардың құқықты қабылдау процесіне қызығушылығын арттыру олардың құқықтық менталитетіне тығыз байланысты. Сол себептен, нормашығармашылық процесінде азаматтардың белсенділігін арттыру олардың құқықтық санасы, мәдениеті және де тереңдеп келгенде құқықтық менталитетіне әсер етуімен сабақтасуы керек. Бүгінгі таңда, заң ғылымдарында нормашығармашылық қызметке қоғамның кең бөлігін тартудың құқықтық менталитетті қалыптастыруға әсері қандай, керісінше, құқықтық менталитетті нығайту азаматтардың құқықшығармашылыққа қызығушылығын арттыра ма деген мәселелер тереңірек зерттеуді қажет етеді.

Осы күнге дейін «құқықтық сана», «құқықтық мәдениет» және «құқықтық менталитет» ұғымдары отандық заң әдебиеттерінде М.Т. Баймаханов [2], А.С. Ибраева [3], С.С.Сартаев [3], Ғ.С. Сапарғалиев [4], С.З.Зиманов [5], Г.К. Пралиева [6], Г.Р.Абсаттаров [7], Г.Г.Акмамбетов [8] секілді ғалымдардың зерттеулерінің объектісі болды, соның нәтижесінде құқықтық сана және құқықтық мәдениеттің өзіндік теориясы қалыптасты. Бүгінгі таңда, біздің ойымызша, құқықтық менталитет феномені әлі де болса, теориялық және құқықтық тұрғыдан жеткілікті түрде зерттелмеген, оның әлеуметтік-құқықтық құбылыс ретінде рухани-мәдени сипаты, құқықтық мәдениет және құқықтық санамен өзара әсерлесуі мен ара қатынасы мәселелері толық ашылмаған. Осы ұғымның қазақстандық ерекшеліктерін ескере отырып, құқықтық тұжырымдамасын қалыптастыру күн тәртібіндегі мәселелердің бірі.

Қазіргі уақытта, отандық ғылымда құқықтық менталитет еліміздің құқықтық жүйесінің өзіндік болмысын қалыптастырады деген пікірлер жиі айтылады. Саясаттанушы Г.Р.Абсаттаров қазақстандықтардың құқықтық менталитетін сипаттайтын келесі маңызды белгілерін қарастырады: ол Қазақстанның құқықтық мәдениетінің маңызды негізі болып табылатын құқықтық шынайылылықты қабылдаудың, бағалаудың, ойлаудың тиісті образын білдіреді, Қазақстанның құқықтық шынайылылығының және құқықтық санасының базалық параметрін, оның ішінде, құқықтың рухани-

психологиялық негізін анықтайды; құқықтық шынайылылықты көрсетудің мәдени парадигмасы болып табылады; Қазақстанның нақты құқықтық мәдениетінің функционалды және мазмұнды түрдегі мәдени, саяси ерекшелігін анықтайды, оны танудың құралы болып табылады; Қазақстанның құқықтық мәдениетінің этноқұқықтық инвариантын білдіреді; қазақстандық қоғамның құқықтық, адамгершіліктік-саяси дәстүрлерінің сақтаушысы; рухани-интеллектуалды константаларды білдіре отырып, құқықтық жүйенің әртүрлі элементтерінің тұрақтылыққа қабілеттілігін, оның дамуының әртүрлі кезеңіндегі тұрақтылықты көрсетеді; қазақстандық тұлғаның біздің қоғамымыздың құқықтық, қоғамдық-саяси өміріне енуін қамтамасыз етеді [9].

Құқықтық менталитетпен тығыз байланысты құқықтық сана замануи қоғамның күрделі рухани құбылысы болып табылады, және ол тек қарапайым құқықтық білімдерді және категорияларды игеруден тұрмайды. Ол өзінің мазмұны бойынша анағұрлым күрделі және көпқырлы, саяси-құқықтық, мәдени-тарихи, моральдық-адамгершілік және ұлттық-этникалық аспектілерді қамтиды.

Академик М.Т.Баймахановтың келесі пікіріне тоқтала кеткен жөн: «Құқықпен тығыз байланысты бола отырып, онымен ортақ тарихи тағдырды бөлісе отырып, және ортақ мақсаттар мен міндеттері бола отырып, құқықтық сана құқықтық нормаларды және институттарды бағалайды, олардың кемшіліктерін анықтайды, оларды жою жөніндегі шараларды белгілейді. Болжау тәртібінде құқықтың тек жақын уақыттағы ғана емес, алыстағы перспективасын көруге, толық немесе ішінара оның ертеңгі моделін құрастыруға мүмкіндік береді. Құқықтық сана құқықтың тірі рөлін көрсетеді, оның қажеттілігі мен пайдалылығын негіздейді, максималды көрініс алуына және жүзеге асырылуына жағдай жасайды» [2].

С. Сартаев, А.Ибраева және тағы басқа ғалымдардың пікірлеріне сәйкес, құқықтық сана құқыққа қатысты көзқарастар, идеялар, сезімдердің, көңіл күйлердің жиынтығын білдіреді [3]. Ол өзіне құқықтүсінушілікті, мемлекет және қоғам өмірінде құқықтың, құқықтық мекемелердің рөліне қатысты көзқарастарды, адам құқықтары, оның басқа адамдар, мемлекет және қоғам алдындағы жауапкершілігі туралы идеяларды біріктіреді. Құқықтық мәдениет – қоғамның құқықтық өмірінің сапалы жағдайы, ол құқықтық актілердің, құқықтық және құқыққолданушылық қызметтің, құқықтық сананың және тұлғаның құқықтық дамуының жетілген деңгейінде, мемлекет пен тұлғаның өзара жауапкершілігінде көрініс табады [3].

Құқықтық мәдениетке қатысты ғалымдар Ғ.Сапарғалиев және А.Ибраева өз еңбектерінде келесіні атап көрсетеді: «Тұлғаның құқықтық мәдениеті – құқықты білу және ұғыну (түсіну) және құрметтеуден тұрады. Бұл құқықтық ұйғарымдарды нақты түсініп орындаудан көрініс алады» [4].

Ресей, Украина, Белорусь заң ғылымдарында құқықтық менталитет феномені біршама зерттелген. Бұрыңғы кеңес мемлекеттері кеңістігі азаматтарының жалпы менталитеті мен психологиясының ұқсастығын ескерсек, аталған елдердегі зерттеулердің қазақстандық құқықтық менталитетті зерделеуде сөзсіз көмегі тиеді.

«Менталитет» термині ғылыми айналымға толығымен енді және барлық қоғамдық ғылымдарда қолданылады. Үлкен энциклопедиялық сөздікте «менталитет – француз тілінен аударған кезде «mentalite» атауын білдіретін жеке немесе қоғамдық топқа тән ойлардың образы, ойлау қабілеттілігі және рухани жан дүниеге деген көзқарастың жиынтығы» деп анықтама беріледі [10]. Азаматтардың, өмір сүру сипаты, қоғамға және

өзгелерге қарым-қатынасы олардың ойларына, рухани және өзге құндылықтарына, яғни менталитетіне тікелей байланысты. Сол себептен, азаматтардың құқықты қабылдау ұстанымын, басқаша айтқанда, құқықтық менталитетін қалыптастыру, жалпы құқықтық мемлекет құру процесінде маңызды рөл ойнайды.

Құқықтық менталитет әлеуметтік топтардың, сыныптардың, ұлттың, тұлғаның мемлекет және құқықтың қызмет етуіне, қоғам өміріндегі құқықтық және саяси шынайылыққа қатысты тұрақты дүниетанымын көрсетеді. Басқаша айтқанда, ол белгілі бір әлеуметтік немесе ұлттық-этникалық қоғамдылыққа неғұрлым тән тұрақты ерекше тарихи қалыптасқан мемлекеттік құқықтық шынайылықтың объектілерін бағалау және оларға әсер етудің дүниетанымдық көзқарастарының жүйесі. Құқықтық менталитет қоғамның рухани өмірінің өзге де құқықтық құбылыстарының ішінде өмір сүріп жатқан құқықтық шынайылықтың терең көрінісі, төменгі сатысы болып табылады.

Бұл феноменді азаматтардың құқықшығармашылық қызметке қызығушылығы мен белсенділігі деңгейін, оған қаншалықты әсер ететіндігін анықтау тұрғысынан да зерттеудің сөзсіз теориялық және тәжірибелік маңызы зор. Өйткені қазіргі таңда жаңа цифрлық технологиялардың ауқымды қолданылуы құқықшығармашылық қызметтің маңызды бөлігі электрондық нормашығармашылықтың ауқымын кең пайдалануға мүмкіндіктер береді.

Зерттеу әдістемесі

Мақаладағы зерттеудің әдіснамалық негізін танымның ғылыми диалектикалық әдістерінің ережелері құрайды. Ғылыми зерттеулерді жүргізу кезінде диалектикалық, салыстырмалы-құқықтық, логикалық әдістер қолданылды. Мақаладағы зерттеудің теориялық маңыздылығы нормашығармашылық процеске азаматтардың құқықтық менталитетінің әсерін анықтау мәселелерін зерттеу болып табылады. Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы азаматтардың құқықтық санасы мен құқықтық менталитетін жетілдіру арқылы нормашығармашылық процестің тиімділігін арттырумен, сондай-ақ нормативтік құқықтық актілерді талдаумен айқындалады.

Нәтижелер/талқылаулар

Ресейлік ғалым А.С.Алексеев «құқықшығармашылықты құқық құру процесін аяқтайтын мемлекеттік қызмет ретінде» қарастырды [11]. Оның нәтижесінде белгілі бір ережелер заң арқылы құқықтық нормаларға айналады. В.М.Корельский құқықшығармашылық ретінде «құзыретті мемлекеттік органдардың жаңаларды қабылдау немесе қолданыстағы нормативтік құқықтық актілерді қайта қарау қызметі» ретінде қарастырды [12].

Белорусь зерттеушісі Т.О.Дидыч құқықшығармашылыққа қатысты мынадай тұжырымдама ұсынды: «Қазіргі уақытта құқықшығармашылықты түсіну көп аспектілі, оны уәкілетті органдар арқылы мемлекетпен; қоғаммен; халықаралық қауымдастықпен; жергілікті өзін өзі басқару органдарымен; қоғамдық бірлестіктермен жүзеге асырылатын қызмет ретінде қарастыруға болады. Осы аталған құқықшығармашылықты түсінудің көп аспектілігі мемлекет қызметінің демократиялық сипатын, азаматтық қоғам дамуының жоғарғы деңгейін сипаттайды» [13].

Қазіргі уақытта азаматтардың қоғамдық істерді басқаруға араласу үдерісі жиілей түсуде. Олардың ішінде азаматтардың әзірленіп жатқан заң және өзге нормативтік актілер жобаларына қоғамдық пікір білдіруі ерекше назар аудартады. Азаматтардың нормашығармашылық процестеріне қатысуы қоғамдық ғылымдарда делибералды (кенесші) демократияның құралы ретінде қарастырылады, оның теориялық негіздерін Юрген Хабермас (Jurgen Habermas), Роберт Даль (Robert Dahl), Дэвид Труман (David Truman) және тағы басқа бірқатар авторлар тұжырымдады. Осы орайда, азаматтардың құқықтық менталитетін нығайтуда олардың құқықшығармашылық процеске, оның ішінде, электрондық нормашығармашылыққа қолжетімділігі мен белсенділігін арттыру маңызды болып табылады.

Соңғы он жылдағы әлеуметтік технологиялық инновациялар азаматтардың мемлекетпен тікелей қарым-қатынас технологияларына жаңа мазмұн беруге ықпалын тигізді. Ол «азаматтардың электрондық нормашығармашылығы» (ағылшынша – e-Rulemaking) деген атауға ие болды[14]. Мұндай бастаулар Дания, Франция, Норвегия және тағы басқа елдерде де пайда болды. Қоғамдық қатысудың кеңеюі заң жобаларының сапасын арттырып қоймай, қоғамда саяси мәдениеттің деңгейін көтеруге ықпалын жасайды.

XX ғасырдың 70-жылдарынан бастап, қоғамдық пікір тәжірибелері әкімшілік құқықтық дамуына зор әсерін тигізді, мысалы, АҚШ-та қоғамдық нормашығармашылық процедуралары заңнамамен бекітілген. Ресей зерттеушісі О.В. Мозолинаның айтуынша интернет желісі құқық нормаларын қабылдау техникасын өзгертуде. Құқық нормаларын мемлекет қана жасап қоймайды, олар пайдаланушылар қауымдастығымен тікелей әзірленіп, немесе бірыңғай қолдану тәжірибесінің нәтижесінде пайда болып, мемлекетпен санкцияланады [15].

Заң шығарушылық процесті құқықтық реттеу әр елде әртүрлі жүзеге асырылады. Жапонияда 1898 жылдан «Заңдар туралы жалпы Ережелер», Германияда «Нормативтік құқықтық актілердің қолданыстағы құқыққа сәйкес келуі туралы» 1949 жылғы 21 қазандағы Федералдық үкіметтің шешімі, Болгарияда – «Нормативтік актілер туралы» 1973 жылы 29 наурыздағы Заң, Венгрияда 1987 жылдан бастап қолданылатын «Құқықшығармашылық туралы» Заң әрекет етеді. Мұндай заңдар Ватиканда, Швецияда, Австрия және өзге елдерде де қабылданған.

«Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасы Заңына сәйкес, нормативтік құқықтық актілер жобалары «ашық НҚА» порталында орналастырылады [16]. Оған сәйкес кез келген азаматтар мен ұйымдар нормативтік құқықтық актілер жобалары бойынша өз ұсыныстары мен ескертулерін ұсына алады. Заң жобалары бойынша айтылған ескертулерді есепке алу кейбір елдерде (мысалы Польша, Швейцария, Германия) актіні дайындаудың негізгі элементі болып табылады [17].

Германияда электрондық ақпараттандыру заңшығарушылық бастамадан заңды ресми жариялау сатыларына дейін көрініс табады. Заңшығарушылық бастама кезеңінде федералдық жерлер деңгейінде интернетті пайдалана отырып, қол жинауды ұйымдастыру мүмкіншілігі көзделген. Бастамашылық топ арнайы сайтта бастама туралы, оның пәні, қол жинау орны туралы, мерзімі туралы хабарлайды. Қызығушылық танытқан азаматтар арнайы форумдарда оның негізгі ережелерін талқылай алады, өзінің ұсыныстарын енгізе алады. Электрондық заңнаманы енгізе отырып, Германия заңнамалық процестің тиімділігі цифрлық қолдауға байланысты екенін мойындады [17].

Австрияда заңшығарушылық процесті ақпараттандыру азаматтарға мемлекет істерін басқаруға қатысуға мүмкіндік берді, ол ресми интернет порталдарға кіруге мүмкіндік беретін арнайы электрондық карточкалар арқылы жүзеге асырылады. Ол электрондық халықтық заңшығарушылық бастама, дауыс беру және т.б. мүмкіндіктерді пайдалануға жағдай туғызды. Азаматтарға заңшығарушы органмен on-line режимінде көмегімен кез келген уақытта сайтқа кіруге және заң жобасы бойынша жұмыстың барысы туралы танысуға, ескертулер мен ұсыныстар жасауға мүмкіндік беретін идентификациялық электрондық карточкалардың көмегімен қарым қатынас жасау құқығы берілген [17].

АҚШ-та Regulations.gov веб-сайты электрондық нормашығармашылық деп айтуға болады, ол бұқаралық пайдаланушыларға федералды нормативтік контентке қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Порталда нормативтік актілердің және олардың жобаларының электрондық нұсқасы орналастырылған. Веб-сайт азаматтарға электрондық түрде пікірлер қалдыруға мүмкіндік береді [17].

Австралияда заң жобасының мәтіні бірінші оқылымнан кейін азаматтардың оны зерделеуімен өз ескертулері мен ұсыныстарын білдіруіне мүмкіндік жасау мақсатында ресми сайтта орналастырылуы тиіс [17].

Жоғарыда көріп отырғанымыздай, әлем елдерінде нормашығармашылық қызметке интернеттің көмегімен азаматтарды тарту мәселелері біршама деңгейде реттелген, заң жобалары бойынша азаматтарға өз пікірлерін білдіру құқықтары берілген. Бұл өз кезегінде, жоғары азаматтық құқықтық мәдениетін қалыптастыруға және заң шығарушы органдардың қабылданып жатқан заңдарға жауапкершілігін арттыруға мүмкіндік береді. Нормашығармашылық процестің жариялығы мен ашықтығы сөзсіз адам құқықтары мен бостандықтарының жоғары деңгейде сақталуы мен қорғалуына жағдай жасайды.

Интернет мүмкіндіктерін пайдалану арқылы азаматтар заң жобаларына түзетулерді ұсынып қана қоймай, бұрын ұсынылған түзетулермен танысуға және оларға қатысты өз пікірлерін ұсынуға мүмкіндіктері пайда болды. Оның нәтижесінде индивидтің қоғамдық нормашығармашылыққа қатысуы рефлексивті саяси тәжірибесіне айналады. Осылайша, тек саяси мәдениет қалыптасып қоймай, сонымен бірге, құқықтық ағартушылық қызметі де жүзеге асырылады. Осыған орай, мемлекет азаматтардың нормативтік актілерді жасауға қатысудың жаңа нысандарын ұсыну арқылы демократияның кеңеюін ынталандыруы тиіс.

Шетелдік тәжірибелерді ескере отырып, нормативтік құқықтық актілерді қағаз жүзінде әзірлеуден бас тартып, олардың жобасын әзірлеуді, қабылдауды электронды форматқа көшіру, біздің ойымызша, замануи дамыған құқықтық мемлекет құру жолында маңызды шара болып табылады. Бұл тұтастай алғанда құқықтық жүйеде фундаменталды өзгерістерді талап етеді. Осы міндеттердің шешілуі нормашығармашылық қызметтегі адам құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қамтамасыз етуді жаңа деңгейге көтереді.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2023 жылғы 20 наурыздағы №145 Жарлығымен бекітілген Ақпараттық доктринасы да азаматтардың ақпаратқа қолжетімділігі саласындағы құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады [18]. Осы доктринаға сәйкес мобильді интернеттің дамуының арқасында әлеуметтік желілер ел халқының кем дегенде жартысы, негізінен жастар үшін негізгі ақпарат көзіне айналды (2021 жылғы әлеуметтанушылық зерттеулер

респонденттердің 45,2%-ы әлеуметтік медиадан ақпарат алуды таңдайтынын көрсетті). Доктринада мемлекеттік ақпараттық саясат қоғам мен мемлекеттің мүдделерінің, құқықтары мен бостандықтарының теңгерімін, олардың өзара жауаптылығын сақтауға бағытталғандығы нақты көрсетілген. Осы доктринада көрсетілген әділеттілік, заңның үстемдігі және сыбайлас жемқорлыққа мүлдем төзбеушілікті, құқықтық мәдениетті жетілдіру, заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету арқылы жүзеге асырылады.

«Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 16 қарашадағы Заңының 17-бабына сәйкес нормативтік құқықтық актілердің интернет-порталында нормативтік құқықтық актілердің жобаларын әзірлеуші мемлекеттік органдар мүдделі мемлекеттік органдарға келісуге жібергенге дейін реттеушілік саясаттың консультативтік құжаттарын және нормативтік құқықтық актілердің жобаларын оларға түсіндірме жазбаларымен және салыстырма кестелерімен (заңдарға өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізілген жағдайларда) бірге, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Үкіметінің заң шығару жұмысының қағидаларында көзделген өзге де ақпаратты жария талқылау үшін орналастырады. Жария талқылау нәтижелері бойынша есептер де ашық нормативтік құқықтық актілердің интернет-порталында орналастырылады [19].

Өз кезегінде «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 24 қарашадағы Заңы көпшілікке ақпараттың қолжетімділігін қамтамасыз етудің құқықтық негіздерін қамтамасыз етеді. Осы Заңның 35-бабына сәйкес, қолжетімділігі шектеулі электрондық ақпараттық ресурстарды қоспағанда, Қазақстан Республикасының мемлекеттік электрондық ақпараттық ресурстары жалпыға бірдей қолжетімді болып табылады. Мемлекеттік органдар, мемлекеттік заңды тұлғалар, жарғылық капиталына мемлекет қатысатын заңды тұлғалар ашық деректерді жеке және заңды тұлғаларға ашық деректердің интернет-порталы арқылы қазақ және орыс тілдерінде ұсынуға міндетті. Ашық ашық нормативтік құқықтық актілер интернет-порталының қазақ және орыс тілдерінде жұмыс істеуін қамтамасыз етуді тиісті оператор жүзеге асырады [20].

Дегенмен, Қазақстанда азаматтар мен ұйымдардың «Ашық НҚА» портал жөнінде ақпараттандырылуы төмен деңгейде. Олардың көпшілігі мұндай порталдың бар екендігі туралы, сол арқылы нормашығармашылық процеске әсер етуге болатындығы туралы біле бермейді. «Ашық НҚА» интернет-порталының әлеуетін дамыту қажеттігі пісіп-жетілді. Осы мәселеге Қазақстанның 2030 жылға арналған құқықтық саясат тұжырымдамасында да тиісті назар аударылған [21].

Аталған порталдың қызметін талдау нормативтік құқықтық актілердің және басқа да құжаттардың жобаларын талқылау кезінде азаматтардың белсенділігінің төмендігін көрсетеді. Азаматтардың интернет-порталды түсінбеу себептерін ұсыныстарды есепке алудың нақты тетіктерінің болмауымен, жобаның тек жекелеген құрылымдық элементтеріне түсіндірме беру мүмкіндігімен, сайттың ыңғайсыз интерфейсімен түсіндіруге де болады. Сонымен бірге, азаматтар құжат жобаларының интернет-порталда орналастырылғаны туралы білмеуі де мүмкін, сол себептен, мүдделі тұлғаларды, оның ішінде ыңғайлы мобильді қосымшаны әзірлеу арқылы хабардар ету тетіктерін пысықтау қажет.

Дамыған демократиялық мемлекеттерде қоғамдық назарды тартатын заң жобалары бойынша қоғамдық пікірлердің саны он мың кейде жүз мыңды құрап жатады [17]. Азаматтардың берген ұсыныстарына сарапшылық бағаны «кибержюри» береді, ол аргументтерге негізделе отырып, ұсынылып отырған тузетулерді қолдайды немесе

кері қайтарады. Азаматтар аталған қызметке ерікті және ақысыз түрде қатысады, олар қоғамдық игілікті қамтамасыз ету мақсатын алдыңғы орынға қояды. Өйткені талқылау нәтижесінде олардың мүдделерін қозғайтын заң жобасы немесе нормативтік акт қабылданады.

Қоғамдық нормашығармашылық процестеріне азаматтардың көпшілік бөлігінің қамтамасыз етуде когнитивтік және мотивациялық мәселелер негізгі кедергілер болып табылады. Көп жағдайларда, саяси әрекеттердің болмысының өзгеруі азаматтардың үкіметтік ұйымдарға сенімі деңгейінің өзгеруімен және заңжобаларын әзірлеу кезінде олардың ұсыныстарын ескерудің тиімділігімен анықталады. Оның нәтижесінде азаматтардың қоғамдық нормашығармашылық процестерінде қатысуын талдауда ұжымдық әрекетсіздік саласындағы мотивациялық, интеллектуалды және эмоционалдық кедергілердің шиеленісу мәселелеріне жолығамыз.

Транзитті демократия елдерінде электрондық нормашығармашылықтың саяси технологияларын ендірудің негізгі кедергілердің бірі басқарушы элитаның шешім қабылдауға қарапайым азаматтарды ғана емес, сонымен бірге сыртқы сарапшылардың қатысуына мүмкіндік бермеуі. Оған дәлел ретінде, мемлекеттік органдар жанында қызмет ететін консультативті кеңесші органдардың қызметінің тиімділігінің төмендігі, мемлекеттік басқару органдарымен азаматтық қоғамның сарапшылық әлеуетін назарға алмауы және тағы басқалары. Ресей зерттеушісі С.В. Бондаренко пікірінше, маңызды шешімдерді дайындау процесін демократизациялау әрбір мүдделі азаматқа заңдар мен ережелерді әзірлеуге қатысуға мүмкіндік беріп қана қоймай, сонымен бірге, қомақты материалдық және қаржылық ресурстарды үнемдеуге мүмкіндік береді [14].

Электрондық нормашығармашылықты қалыптастыру мәселесі жалпы қоғамдағы құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті көтеру проблемасымен ұштасады. Қоғамда азаматтардың құқықтық сана сезімінің төмен деңгейде болуы олардың саяси сана сезімінің төмен болуына, сол арқылы мемлекеттік басқаруға оның ішінде уәкілетті мемлекеттік органдардың нормативтік құқықтық актілерді қабылдау жөніндегі қызметіне төмен деңгейде немесе мүлдем әсер етпеуіне әкеп соғады.

Тәжірибеде көп жағдайларда резонанс тудыратын заң жобалары ғана азаматтардың назарына ілігіп көбінесе әлеуметтік желілерде пікір қалдырумен шектеліп жатады. Демократиялық мемлекеттерде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына әсер ететін заң жобаларына қатысты бейбіт шерулер, демонстрациялар, митингілері үйреншікті нәрсе. Бұл осы елдердегі азаматтардың құқықтық және саяси сана сезімінің жоғары деңгейде екендігін білдіреді. Қазіргі қалыптасқан жағдай, біздің ойымызша, қоғамда әлі де болса демократиялық дәстүрлердің тұтастай қалыптаспағандығын немесе азаматтардың мұндай процедуралардың өз құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуде қаншалықты маңызды рөл атқаратындығын ақырына дейін түсінбейтіндігін көрсетеді. Сонымен бірге, азаматтарда қабылданып жататын мемлекеттік шешімдерге әсер етуге деген қызығушылық пен сенімнің жоқтығы мәселесі де бар.

Нормашығармашылық қызметінің маңыздылығы, оның функциясы, адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудегі рөлі туралы үгіт-насихат жұмыстарын жүргізілуіне байланысты. Осы орайда, мемлекеттік ақпарат құралдарында осы бағыттағы арнайы бағдарламалар енгізілуі қажет. Арнайы отандық және шетелдік мамандарды

тарта отырып, жүйелі түрде әлеуметтік желілерде оқу курстарын, сұхбаттарын және тағы басқа ұйымдастыруға бағытталған ынталандыру шаралары жүргізілуі тиіс.

Демократиялық және құқықтық мемлекет құру барысында адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының нормашығармашылық процесінде қамтамасыз етілуі маңызды фактор болып табылады. Оны қамтамасыз етуде жалпы жариялылық және ақпаратқа қол жетімділіктің деңгейін арттыру арқылы қол жеткізуге болады. Сондықтан да, мемлекеттік органдардың қызметінің сапалылығынын басты индикаторлардың бірі азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қаншалықты деңгейде жүзеге асырылуын қамтамасыз етуі болуы тиіс.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі арналған құқықтық саясатының тұжырымдамасында азаматтардың заңды әлеуметтік-белсенді мінез-құлқын қалыптастыру мақсатында құқықтық насихат пен құқықтық білім беруге байланысты жоспарлы жұмысты жалғастыру қажеттігі ерекше аталып өткен [21]. Осы орайда, мемлекеттік органдар өз құзыреті шегінде жүргізілетін құқықтық саясатты құқықтық жария етумен жүйелі негізде айналысуы, сондай-ақ құқықтық насихаттың әртүрлі нысандарын: тиісті ақпаратты бұқаралық ақпарат құралдарында тарату, құқықтық тәрбие мен құқықтық мәселелер бойынша тегін әдебиет шығару, жария іс-шаралар өткізу арқылы қабылданатын нормативтік құқықтық актілердің негізгі ережелері туралы хабардар ету қажет.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, заман талабына сай келетін нормашығармашылық қызметті, оның ішінде электрондық нормашығармашылықты қалыптастыру, оның жариялылығын қамтамасыз ету отандық ғылымда және мамандар ортасында жиі талқыланатын негізгі мәселелердің біріне айналуы қажет. Қоғам және азаматтардың тек үлкен толқу тудыратын нормативтік құқықтық актілер жобалары бойынша ғана емес, сонымен бірге, басқа да заң және заңға тәуелді актілер жобаларын талқылауға әрдайым және тұрақты қатысу ұстанымын қалыптастыру маңызды. Мұндай ұстанымды қалыптастыру олардың құқықтық санасы мен құқықтық менталитетін оң бағытта жетілдіру арқылы қол жеткізуге болады. Жоғары дәрежедегі азаматтық ұстанымы және құқықтық санасы қалыптасқан тұлға өз кезегінде жылдам өзгеріп отыратын өзгерістерге тиісті түрде жауап бере алатын құқықтық реттеуді, тиімді электрондық нормашығармашылық процестің қызмет етуін жетілдіруге, оның жариялылығын барынша қамтамасыз етуге өз әсерін тигізеді. Осы орайда адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қамтамасыз ету мемлекеттің нормашығармашылық қызметті жетілдіруде басты көрсеткіштердің біріне айналуы тиіс.

Автордың қосқан үлесі

Нормашығармашылық процеске құқықтық менталитеттің әсерін анықтаудың тәжірибелік аспектілері туралы мақаланы жазу барысында әр автордың қосқан үлесі мақаланы сәтті аяқтау мен ғылыми зерттеу жүргізу кезінде өзіндік маңызы болды. **Д.А.Бакиров** пен **А.Д. Жусупов** мақаланың тұжырымдамасына және дұрыс рәсімделуіне елеулі үлес қосып, зерттеу нәтижелерін жинауға және теориялық бөлімдегі ғылыми еңбектерді талдауға және тұжырымдамалар жасауға үлес қосты. Авторлар мақаладағы нормашығармашылықтың маңызды элементтерін талдауға және оның мазмұнын сыни

тұрғыдан қайта қарауға бірге үлес қосты. Сонымен бірге олар мақаланың мәтінін жазу, оның мазмұнын талаптарға сәйкестендіру мен жариялау үшін оның соңғы нұсқасын бекіту жұмыстарына үлес келтірді. Авторлардың жұмысы мақаланы жазуға, теорияға және тәжірибеге негізделген талдау жүргізуге және зерттеу нәтижесінен белгілі бір тұжырымдар шығаруға бағытталды.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Конституциясы. [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_\(өтініш берген күні:18.09.2023\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_(өтініш берген күні:18.09.2023)).
2. Баймаханов М.Т. Избранные труды по теории государства и права. – Алматы, 2003. – С.С. 452-453.
3. Ибраева А.С., Сартаев С.А. Ибраев Н.С., Есетова С.К., Сейфуллина А.Б. Теория государства и права. Курс лекций. Алматы, 2017. – 211 с.
4. Сапарғалиев Ғ.С., Ибраева А. Мемлекет және құқық теориясы. Алматы, 2007. – 175 б.
5. Зиманов С.З. Қазақтың билер соты – бірегей сот жүйесі. – Алматы, 2008. – 216 б.
6. Пралиева Г.К. Правосознание казахстанского общества: проблемы и перспективы развития. Монография. – Алматы, 2010. - С. 204.
7. Абсаттаров Г.Р. Правовая культура: характеристики и специфика (на примере современного Казахстана) // Вестник РУДН. – 2014. - №2. – С.С. 181 – 189.
8. Акмамбетов Г.Г. Личность как этическая проблема. Автореферат на соискание ученой степени доктора философских наук. – Москва, 1984. – С. 361.
9. Абсаттаров Г.Р. Правовой менталитет в Казахстане: политологическое осмысление// Вестник КазНПУ, №4. – 2017. – С.9.
10. Большой энциклопедический словарь// Гл. Редактор. А.М.Прохоров. – Изд. 2-е – М: Норинт, 1998. – 717 с.
11. Алексеев С. С. Теория права // Харьков: БЕК, 1994. - С.С. 79—80.
12. Теория государства и права: в 2 ч. // под общ. ред. В. М. Корельского. Екатеринбург, 1994. – С.75.
13. Дидыч Т.О. Участие общества в современной правотворческой деятельности как средство обеспечения реальности прав человека. URL: [http:// https://elib.bsu.by/bitstream_\(дата обращения: 18.02.2023\)](http://https://elib.bsu.by/bitstream_(дата обращения: 18.02.2023)).
14. Бондаренко С.В. «Электронное нормотворчество» граждан в контексте правового регулирования// Материалы конференции «Реформы и новые технологии коммуникации власти и общества». Ростов-на-Дону, 2012.
15. Мозолина О. В. Вопросы международно-правового регулирования Интернета // Московский журнал международного права. – 2004. – № 4. – С.С. 152–164.
16. «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-V Заңы.– URL: [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480_\(өтініш берген күні:18.09.2023\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480_(өтініш берген күні:18.09.2023)).
17. Информационно-аналитический обзор Сената Парламента РК к парламентскому слушаниям на тему «Дальнейшее совершенствование законотворческого процесса» URL: [http:// https://senate.parlam.kz/storage/c837f9b5132e489b9790b759a08f6f0e.pdf_\(дата обращения: 18.09.2023\)](http://https://senate.parlam.kz/storage/c837f9b5132e489b9790b759a08f6f0e.pdf_(дата обращения: 18.09.2023)).
18. Қазақстан Республикасы Президентінің 2023 жылғы 20 наурыздағы №145 Жарлығымен бекітілген Ақпараттық доктринасы. – URL: [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2300000145_\(өтініш берген күні:18.09.2023\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2300000145_(өтініш берген күні:18.09.2023)).

19. «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 16 қарашадағы № 401-V ҚРЗ Заңы. – [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000401_\(өтініш берген күні:20.09.2023\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000401_(өтініш берген күні:20.09.2023)).

20. «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V Қазақстан Республикасы Заңы. – [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000418_\(өтініш берген күні:20.09.2023\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000418_(өтініш берген күні:20.09.2023)).

21. «Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы.– [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674_\(өтініш берген күні: 21.09.2023\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674_(өтініш берген күні: 21.09.2023)).

Д.А. Бакиров¹, А.Д. Жусупов²

¹Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²«Esil University», Астана, Казахстан

(e-mail: dbakirov@mail.ru, Zh60@inbox.ru)

Правовой менталитет и нормотворчество

Аннотация: Эффективное функционирование всех элементов имеет важное значение для правовой системы. Правовая система представляет собой наиболее сложную форму системы, направленную на достижение определенной цели, и представляет собой систему, способную изменять собственную структуру в процессе деятельности. Изучение особенностей правового сознания общества и личности, необходимость изучения нормотворчества способствует поднятию уровня правосознания и правовой культуры в казахстанском обществе на новый уровень. Это одно из важных направлений отечественной юридической науки. Доступ к публичной информации и участие в разработке проектов нормативных правовых актов, затрагивающих интересы граждан, является важным средством совершенствования правовой системы «информационного общества». Доступ к информации позволяет гражданам контролировать деятельность органов власти, тем самым предотвращая правовой произвол. В этом контексте важно сформировать позицию активного участия граждан в электронной нормотворческой деятельности. В статье рассматриваются вопросы участия граждан в нормотворческой деятельности и формирования правового сознания в казахстанском обществе. Результатом исследования является анализ современного состояния национальной правовой системы, развития правовой культуры, правосознания и правового мышления с сегодняшней точки зрения, разработка направлений и мероприятий по их углубленному осмыслению.

Ключевые слова: нормотворчество, электронное нормотворчество, правовой менталитет, правовое сознание, правовая культура

D. Bakirov¹, A. Zhusipov²

¹University al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan

²Esil University, Astana, Kazakhstan

(e-mail: dbakirov@mail.ru, Zh60@inbox.ru)

Legal mentality and rulemaking

Abstract: Effective functioning of all elements is essential for the legal system. The legal system is the most complex form of a system aimed at achieving a certain goal and is a system capable of changing

its own structure in the process of working. Studying the peculiarities of the legal mentality of society and individuals, the need to study norm-making contributes to raising the level of legal consciousness and legal culture in Kazakhstan society to a new level. This is one of the important areas of national legal science. Access to public information and participation in the development of drafts of normative legal acts affecting the interests of citizens is an important means of improving the legal system of the "information society". Access to information allows citizens to control the activities of authorities, thereby preventing legal arbitrariness. In this context, it is important to form a position of active participation of citizens in electronic norm-making activity. The article deals with the issues of participation of citizens in rule-making activities and formation of legal mentality in Kazakhstani society. The result of the study is the analysis of the current state of the national legal system, the development of legal culture, legal consciousness and legal mentality from today's point of view, the development of directions and measures for deep understanding.

Keywords: rule-making, electronic rule-making, legal mentality, legal consciousness, legal culture

References

1. Қазақстан Республикасы Конституциясы. – [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_\(otinish bergen kyni:18.09.2023\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_(otinish_bergen_kyni:18.09.2023)).
2. Bajmahanov M.T. Izbrannye trudy po teorii gosudarstva i prava. – Almaty, 2003. – S.S. 452-453.
3. Ibraeva A.S., Sartaev S.A. Ibraev N.S., Esetova S.K., Seifullina A.B. Teoriya gosudarstva i prava. Kurs lekcij. Almaty, 2017. – 211 s.
4. SaparҒалиев F.S., Ibraeva A. Memleket zhәне қықық теориясы. Almaty, 2007. – 175 b.
5. Zimanov S.Z. Қазақтың билер соты – бiрегей сот зhyjesi. – Almaty, 2008. – 216 b.
6. Pralieveva G.K. Pravosoznanie kazahstanskogo obshchestva: problemy i perspektivy razvitiya. Monografiya. – Almaty, 2010. - S. 204.
7. Absattarov G.R. Pravovaya kul'tura: harakteristiki i specifika (na primere sovremennogo Kazahstana) // Vestnik RUDN. – 2014. - №2. – S.S. 181 – 189.
8. Akmambetov G.G. Lichnost' kak eticheskaya problema. Avtoreferat na soiskanie uchenoj stepeni doktora filosofskih nauk. – Moskva, 1984. – S. 361.
9. Absattarov G.R. Pravovoj mentalitet v Kazahstane: politologicheskoe osmyslenie // Vestnik KazNPU, №4. – 2017. – S.9.
10. Bol'shoj enciklopedicheskiy slovar' // Gl. Redaktor: A.M.Prohorov. – Izd. 2-e – M: Norint, 1998. – 717 s.
11. Alekseev S.S. Teoriya prava // Har'kov: BEK, 1994. - S.S. 79—80
12. Teoriya gosudarstva i prava: v 2 ch. // pod obshch. red. V. M. Korel'skogo. Ekaterinburg, 1994. – S.75.
13. Didych T.O. // Uchastie obshchestva v sovremennoj pravotvorcheskoj deyatel'nosti kak sredstvo obespecheniya real'nosti prav cheloveka. URL: [http:// https://elib.bsu.by/bitstream_\(accessed: 18.02.2023\)](http://https://elib.bsu.by/bitstream_(accessed:18.02.2023))
14. Bondarenko S.V. «Elektronnoe normotvorchestvo» grazhdan v kontekste pravovogo regulirovaniya // Materialy konferencii «Reformy i novye tekhnologii kommunikacii vlasti i obshchestva». Rostov-na-Donu, 2012.
15. Mozolina O.V. Voprosy mezhdunarodno-pravovogo regulirovaniya Interneta // Moskovskij zhurnal mezhdunarodnogo prava. – 2004. – № 4. – S.S. 152–164.
16. «Қықықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасы 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-V Заны. – URL: [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480_\(otinish bergen kyni: 18.09.2023\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480_(otinish_bergen_kyni:18.09.2023)).

17. Informacionno-analiticheskij obzor Senata Parlamenta RK k parlamentskomu slushaniyam na temu «Dal'nejshee sovershenstvovanie zakonotvorcheskogo processa» URL:<http://senate.parlam.kz/storage/c837f9b5132e489b9790b759a08f6f0e.pdf>_(otinish bergen kyni: 18.09.2023).

18. Қазақстан Республикасы Президентінің 2023 жылғы 20 наурыздағы №145 Жарлығымен бекітілген Ақпараттық доктринасы.– URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2300000145> - (otinish bergen kyni: 18.09.2023).

19. «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 16 қарашадағы № 401-V ҚРЗ Жаны.– <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000401>_(otinish bergen kyni: 20.09.2023).

20. «Ақпараттың туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V Қазақстан Республикасы Жаны. – <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000418> - (otinish bergen kyni: 20.09.2023).

21. «Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясаттың жетілдірілуі» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. - <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674>_(otinish bergen kyni: 21.09.2023).

Сведения об авторах:

Бакиров Д.А. – құқықтану магистрі, қаржы және экология кафедрасының аға оқытушысы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, 050040, Алматы, Қазақстан

Жусупов А.Д. – заң ғылымдарының докторы, «Құқық» кафедрасының профессоры, «Esil University» мекемесі, 010000, Астана, Қазақстан

Бакиров Д.А. – магистр юриспруденции, старший преподаватель кафедры таможенного, финансового и экологического права, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. Аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан

Жусупов А.Д. – доктор юридических наук, профессор кафедры «Право», Учреждение «Esil University», 010000, Астана, Казахстан

Bakirov D. – master of Law, Senior Lecturer, Department of Customs, Financial and Environmental Law, al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi Ave, 71, 050040, Almaty, Kazakhstan

Zhusipov A. – Doctor of law, Professor, Department of law, Esil University, 010000, Astana, Kazakhstan

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Мемлекет және құқық теориясы / Theory of State and law/ Теория государства и права

ГРНТИ 10.91.21

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-24-43>

Научная статья

Аутентификация многоязычных правовых текстов и гармонизация юридической терминологии: зарубежные модели и перспективы для Казахстана

А.К. Кусаинова*¹, А.Б. Омарова²

^{1,2}Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

(e-mail: ¹a.kussainova@narхоз.kz, ²omar_17@mail.ru)

Аннотация: В условиях развития двуязычной законодательной системы в Республике Казахстан особое значение приобретает проблема лингвистической аутентичности нормативных правовых актов, официально публикуемых на казахском и русском языках. Разночтения между этими версиями могут повлиять на правовую определенность и подорвать доверие к судебной системе.

Цель данного исследования – всесторонне проанализировать зарубежные модели обеспечения аутентичности правовых текстов и гармонизации юридической терминологии с фокусом на возможности их адаптации в казахстанскую практику. Основное внимание уделено опыту таких стран, как Канада, Швейцария, Бельгия, а также государств ЕС и СНГ.

Актуальность темы обусловлена необходимостью преодоления институциональных и лингвистических барьеров, мешающих равнозначному функционированию казахского и русского языков в уголовно-правовой сфере. Практическая значимость работы заключается в формировании предложений по совершенствованию казахстанского законодательства с учетом международных стандартов.

Методология исследования опирается на сравнительно-правовой анализ, интерпретацию конституционных и подзаконных актов, а также на изучение судебной практики и научных источников.

В результате выявлены эффективные институциональные механизмы и терминологические стратегии, способствующие обеспечению аутентичности. Сделаны выводы о необходимости нормативного закрепления процедур двуязычного нормотворчества и усиления лингвистической экспертизы.

Исследование вносит вклад в развитие правовой лингвистики и языкового равноправия в казахстанской правовой системе, предлагая конкретные меры по улучшению качества перевода и унификации правовой терминологии.

Практическое значение заключается в возможности использования выводов в законотворческой и судебной деятельности для устранения юридических коллизий, вызванных несовпадением языковых версий.

Ключевые слова: лингвистическая аутентификация, двуязычное законодательство, гармонизация юридической терминологии, казахский язык, русский язык, правовая лингвистика, перевод правовых текстов.

Поступила: 18.10.2024 Одобрена: 20.12.2025 Доступна онлайн: 30.12.2025

Введение

Правовая система Республики Казахстан развивается в особых условиях официального двуязычия, закреплённого в статье 7 Конституции, согласно которой нормативные правовые акты подлежат публикации как на казахском, так и на русском языках [1]. Подобная модель, с одной стороны, обеспечивает доступность права для носителей обоих государственных языков, а с другой – требует абсолютного совпадения смыслового содержания обеих версий. На практике, однако, нередко фиксируются расхождения в юридической терминологии, синтаксической структуре и семантических оттенках, что способно вызывать неопределённость при толковании норм и приводить к различиям в их применении.

Проблема усугубляется отсутствием целостного механизма лингвистической аутентификации в казахстанском нормотворчестве. Несмотря на наличие правовых норм, регулирующих подготовку и экспертизу проектов законов, языковой контроль зачастую сводится к техническому переводу, а не к комплексной проверке смыслового соответствия. Особенно остро эта проблема проявляется в уголовно-правовой сфере, где неточность формулировки может изменить правовую квалификацию деяния.

Объектом настоящего исследования выступает практика двуязычного законотворчества в Казахстане, а предметом – правовые и лингвистические инструменты обеспечения смысловой эквивалентности и аутентичности текстов законов. Целью работы является выявление типичных терминологических и семантических несоответствий между казахской и русской версиями НПА, а также разработка предложений по созданию устойчивого институционального механизма лингвистической экспертизы на всех стадиях законотворческого процесса.

Для достижения этой цели решаются задачи анализа действующей нормативной базы, изучения существующей практики правового перевода в Казахстане и сопоставления её с опытом стран, успешно применяющих двуязычные или многоязычные модели нормотворчества (Канада, Швейцария, Бельгия, государства ЕС и СНГ).

Обзор литературы

Проблематика лингвистической аутентичности законов и унификации юридической терминологии находится на пересечении трёх научных направлений – права, юридической лингвистики и переводоведения. В последние десятилетия она стала предметом как международных, так и отечественных исследований.

В Казахстане значительный вклад в изучение терминологических вопросов внесли Ш.Р. Мырзаева и Т.Е. Мушанов [2; 3], которые анализировали специфику правовых терминов и их переводческих эквивалентов. А. Б. Шолан [4] сосредоточился на проблемах формирования эквивалентных юридических формулировок в двуязычных текстах, тогда как А.А. Мединаева [5] и Г. М. Жетепова [6] акцентировали внимание на языковых недостатках действующего законодательства и трудностях перевода сложных правовых конструкций.

В международной научной среде фундаментальной работой, положившей начало системному изучению юридической лингвистики, считается исследование P. Sandrini *The Parameters of Multilingual Legal Communication in a Globalized World* [7], в котором

автор проводит разграничение между общим и юридическим переводом, подчёркивая необходимость точного соответствия правовых понятий. В том же направлении развиваются труды Ch. Šarčević, в частности, Translation of culture-bound terms in Laws [8], где особое внимание уделено институциональным механизмам контроля качества юридических переводов в многоязычных правовых системах.

В странах СНГ дискуссия по данной теме носит преимущественно прикладной характер. Например, в Беларуси и Украине действуют формализованные процедуры правового перевода, однако и там сохраняются проблемы терминологической согласованности. В Казахстане же до сих пор отсутствует единый официальный глоссарий правовых терминов, что усложняет достижение полной эквивалентности между казахской и русской версиями законов.

Анализ существующих исследований показывает, что при обилии как зарубежных, так и региональных работ вопросы лингвистической аутентификации в условиях институционализированного двуязычия остаются недостаточно изученными и требуют комплексного междисциплинарного подхода с участием юристов, лингвистов и специалистов по нормотворчеству.

Материалы и методы

Документальную основу исследования составляют международные акты, регулирующие отношения в области гармонизации юридической терминологии и обеспечения лингвистической аутентификации текстов законов. Кроме того, использованы нормативно-правовые акты (далее по тексту – НПА) Республики Казахстан в данной сфере, такие, как Конституция Республики Казахстан (редакции 1995-2022 гг.) [1], Закон Республики Казахстан «О правовых актах» [9], Закон Республики Казахстан «О языках» [10].

Для реализации поставленных целей была применена совокупность взаимодополняющих методов, обеспечивающих многоаспектное изучение темы:

- сравнительно-правовой подход применялся для анализа и сопоставления законодательных систем различных государств, что позволило выявить успешные модели регулирования и определить возможности их адаптации в правовой системе Казахстана;
- системный анализ обеспечил комплексное рассмотрение нормативно-правовой базы, научных исследований и эмпирических данных, относящихся к вопросам лингвистической аутентификации и гармонизации юридической терминологии, с учётом их взаимосвязей и влияния на правоприменительную практику;
- контент-анализ был направлен на детальное изучение текстов национальных и международных нормативных актов, а также профильных научных публикаций с целью выявления ключевых понятийных расхождений и формулировочных особенностей;
- лингвистический анализ использовался для установления терминологических, семантических и синтаксических несоответствий между казахской и русской версиями нормативных правовых актов, а также для оценки их потенциального влияния на единообразие правоприменения.

Результаты и обсуждение

Основы лингвистической аутентичности в правовой системе Казахстана закреплены в Конституции Республики Казахстан. Так, в статье 7 закреплено следующее:

1. В Республике Казахстан государственным языком является казахский язык.

2. В государственных организациях и органах местного самоуправления наряду с казахским официально используется русский язык [1].

На наш взгляд, это означает, что при официальном функционировании обеих языковых версий законодательных актов (казахской и русской) они должны быть равнозначными и юридически аутентичными.

Далее: «Президент Республики создаёт условия для всестороннего функционирования казахского языка как государственного и развития русского языка как языка межнационального общения» (ст. 93 Конституции Республики Казахстан). Как мы видим, Конституция не определяет приоритетность одного языка над другим в правоприменении, что порождает необходимость юридической и лингвистической эквивалентности обеих версий закона.

Если обратиться к специальным законам и подзаконным актам, то в первую очередь следует выделить Закон Республики Казахстан «О языках в Республике Казахстан» [10]. Согласно статье 21 настоящего Закона: «Официальные тексты нормативных правовых актов разрабатываются на государственном языке и переводятся на русский язык. В случае расхождения смыслов в текстах на государственном и русском языках приоритет имеет текст на государственном языке». Следует отметить, что в тексте закона впервые появляется приоритет казахской версии при расхождении смыслов.

В Законе Республики Казахстан «О правовых актах» закреплено основное требование: тексты нормативных правовых актов на казахском и русском языках должны быть аутентичны (п.п.3 п.3 ст.24 Закона РК «О правовых актах»).

Таким образом, при наличии юридических коллизий, обусловленных терминологическими или семантическими несоответствиями между казахской и русской версиями нормативных актов, приоритет в правоприменении отдается тексту на государственном языке – казахском. Однако на практике это положение не всегда реализуется должным образом, что подчёркивает необходимость институционального механизма лингвистической экспертизы и контроля аутентичности нормативных текстов.

Как мы видим, вышеуказанный Закон устанавливает иерархию в пользу казахского языка. Однако большинство законопроектов изначально составляются на русском языке с последующим переводом на казахский, что искажает логику приоритета.

Казахстанский законодатель закрепил основное положение: по проектам НПА **может** проводиться научная экспертиза (правовая, антикоррупционная, лингвистическая, экономическая и другая) в зависимости от правоотношений, регулируемых данными актами (п.1 ст.30 Закона РК «О правовых актах»).

Научная лингвистическая экспертиза представляет собой специализированную проверку законопроектов на предмет смыслового соответствия их казахской и русской версий. Эта процедура осуществляется Центром лингвистики, который является структурным подразделением РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан» [11].

В ряде случаев подготовка двуязычных версий законопроектов осуществляется переводчиками и лингвистами, не обладающими профильными юридическими знаниями. Отсутствие глубокого понимания правовой природы терминов, особенностей их применения в законодательстве и взаимосвязей между нормами нередко приводит к нарушению терминологической точности и даже изменению правового содержания положений. В результате при правоприменении возможны разночтения, создающие риски для единообразного толкования и реализации норм.

В отношении законодательных инициатив, подготовленных государственными органами и подлежащих внесению в Парламент, проведение указанной экспертизы является обязательным условием, обеспечивающим точность и эквивалентность двуязычных текстов (ст. 31 Закона РК О правовых актах).

Следует отметить, что в 2023 году были утверждены Правила разработки, согласования и государственной регистрации нормативных правовых актов [12]. Однако нормы данных Правил не предусматривают обязательного параллельного представления текста проекта на двух языках;

- не устанавливают требований к содержательной идентичности казахской и русской версии проекта;
- не регламентируют процедуру лингвистической экспертизы на этапе согласования или регистрации.

Несмотря на нормативно закреплённое равенство двух языков в правовой системе Казахстана, практика законотворчества и правоприменения демонстрирует существенные семантические и терминологические расхождения между казахскими и русскими версиями одного и того же НПА.

Учитывая положения статьи 33 Закона Республики Казахстан «О правовых актах» [9], предусматривающей возможность проведения научной лингвистической экспертизы, мы считаем, что при отсутствии чётко регламентированной процедуры, унифицированной методики и обязательности применения лингвистической экспертизы на всех этапах нормотворческого процесса, сохраняется риск расхождений в смысловом содержании казахской и русской языковых версий нормативных правовых актов, что может повлечь за собой юридические противоречия, затруднения в толковании и правоприменении, а также подорвать принцип правовой определённости.

Так, в качестве примера терминологического расхождения можно привести нормы ст.16 Закона Республики Казахстан «О профессиональных союзах». В п. 16 ст. 16 русской версии закона закреплено: «Профсоюзы имеют право владеть, пользоваться и распоряжаться имуществом, принадлежащим им на праве собственности» [13].

В казахском тексте используется следующая формулировка: «Кәсіподақтар өздерінің меншігіндегі мүлікті **целенуге, пайдалануға** және оған **билік етуге** құқылы» [14]. Лексико-семантический анализ показывает, что термин «иелену» эквивалентен понятию «владение», «пайдалану» соответствует «пользованию», а «билік ету», дословно означающий «властвование», в правовом контексте ближе по значению к «распоряжению».

В ряде других нормативных правовых актов аналогичная правовая конструкция передаётся как «басқару», что в административно-правовом языке чаще ассоциируется с понятием «управление». Такое терминологическое расхождение приводит к

потенциальной двусмысленности в правоприменении, особенно при толковании имущественных полномочий субъектов.

Отсутствие единообразного подхода к переводу ключевых имущественных прав (владение, пользование, распоряжение) на казахский язык создаёт риск правовой неопределённости и требует закрепления унифицированных эквивалентов в официальных юридико-лингвистических глоссариях.

Проблема лингвистической аутентичности законов – это вопрос юридической идентичности и равнозначности смыслов между языковыми версиями одного и того же нормативного правового акта. Исторически она возникла на стыке развития многоязычных государств и становления международного права, где точность формулировок имеет юридически обязательный характер.

Одной из первых многоязычных правовых систем является Швейцария (с 1848 г.). В данной стране был закреплён федеративный принцип в Конституции 1848 года, признав немецкий и французский языки официальными, а в 1938 и 1996 годах к ним добавились итальянский и ретороманский. Отличительной особенностью данной правовой системы является то, что все федеральные законы публикуются одновременно на трех языках. В соответствии со ст.70 Швейцарии (1999 г.), все языковые версии закона считаются аутентичными и имеют одинаковую юридическую силу [15].

В случае коллизий или расхождений между версиями, федеральный суд анализирует каждый текст и выносит решение на основе толкования в контексте всех версий, применяя метод «взвешенной языковой эквивалентности». Это сделало Швейцарию одним из первых государств с реально действующей моделью лингвистической аутентичности, ставшей примером для правовых систем с более чем одним официальным языком.

Одним из первых крупных международных договоров после Первой мировой войны, касающийся лингвистической аутентификации, является Версальский договор, подписанный в 1919 году на французском и английском языках. Но юридически значимым считался только французский текст (ст. 428 Версальского договора) [16]. Правовая коллизия возникла, когда страны Содружества (особенно Канада и Австралия) начали толковать положения, руководствуясь английской версией, отличающейся по смыслу от французской.

Это привело к рекомендациям в будущем закреплять равную юридическую силу всех языков договора.

Далее, в 1945 году был принят Устав ООН, в ст.111 которого впервые было указано, что все шесть официальных языков ООН (арабский, английский, испанский, китайский, русский, французский) являются аутентичными, то есть имеют одинаковую юридическую силу [17]. С этого момента многоязычная аутентичность стала международным стандартом. Однако в случае разночтений толкование производится с учётом контекста и целей договора, а не только формальной лексики.

В соответствии со ст. 33 Венской конвенции о праве международных договоров при расхождениях между языковыми версиями международного договора, суд или орган должен предпринимать толкование в свете объекта и цели договора, а не просто выбирать одну версию [18].

Исторический опыт показывает, что простое провозглашение языков равноправными без юридических процедур аутентичности – недостаточно; отсутствие механизмов сверки и координации приводит к разночтениям, судебным ошибкам и политическим

конфликтам. Современные правовые системы, особенно в условиях глобализации и интеграции (ЕС, СНГ, ЕАЭС), требуют точных, синхронизированных и эквивалентных правовых текстов на разных языках.

Лингвистическая аутентичность – это не просто лексическая точность перевода, а гарантия юридической эквивалентности всех языковых версий нормативных актов. В правовых системах с несколькими официальными языками обеспечение аутентичности стало необходимостью, которая институционализирована в различных странах.

В Канаде закреплена модель парламентского билингвизма. Законодательной основой выступает Official Languages Act (Закон Об официальных языках). В соответствии со ст.13 данного Закона «Both versions of an Act are equally authoritative» – обе версии Закона имеют одинаковую силу [19].

Это возможно благодаря постоянно действующей Лингвистической службе Парламента. В Канаде проводится обязательная юридико-лингвистическая экспертиза законопроектов, действуют правительственные юридико-лингвистические глоссарии.

Раздел 133 Конституционного акта 1867 года закрепляет языковые права в Канаде, устанавливая, что законы Парламента Канады и законодательного собрания Квебека должны приниматься и публиковаться на английском и французском языках [20].

Одним из ключевых преимуществ канадского подхода является параллельная разработка обеих языковых версий нормативных правовых актов. При этом каждая редакция создаётся не как перевод, а как самостоятельный юридически значимый текст, подготовленный лингвистами-юристами. Окончательное согласование осуществляется в Департаменте юстиции Канады (Legislative Services Branch).

В случае расхождений между двумя языковыми версиями нормативного правового акта приоритет не отдаётся ни одной из них. Судебные органы обязаны установить «истинное намерение законодателя» (*true legislative intent*) на основе анализа обеих версий.

Эффективность системы обеспечивается работой постоянной Лингвистической службы Парламента, а также наличием обязательной юридико-лингвистической экспертизы всех законопроектов. Кроме того, широко используются официальные юридико-лингвистические глоссарии, подготовленные государственными органами.

Согласно статье 70 Федеральной конституции Швейцарии, официальными языками Конфедерации признаны немецкий, французский и итальянский, а ретороманский - в границах кантона Граубюнден [21].

Все языковые версии федеральных законов обладают равной юридической силой. При наличии расхождений между текстами швейцарские суды обязаны анализировать все три версии для установления точного смысла законодательных норм.

Эффективность многоязычного нормотворчества обеспечивается:

- работой единых билингвальных и трилингвальных редакционных команд при каждом федеральном органе;
- деятельностью Федеральной канцелярии, которая контролирует точность формулировок и соблюдение принципа эквивалентности;
- применением специализированных инструкций по переводу и унификации нормативных правовых актов, регламентирующих правила формальной и содержательной эквивалентности между языковыми версиями.

В отличие от таких стран, как Канада и Швейцария, где перевод и редакция ведутся параллельно и синхронно на двух (или трёх) языках, в Казахстане часто один текст создаётся (чаще всего на русском языке), а второй переводится - нередко без привлечения специалистов в области юридической лингвистики.

Это приводит к расхождению в терминологии, потере смысловой эквивалентности, затруднениям в судебной интерпретации норм. Так, в уголовно-правовой доктрине Республики Казахстан понятие «вина» (ст. 19 УК РК) охватывает как интеллектуальный элемент – осознание лицом фактического характера и общественной опасности своего деяния, так и волевой элемент, выражающий отношение субъекта к наступлению общественно опасных последствий (умысел или неосторожность) [22]. В русском языке этот термин имеет четко закрепленное юридическое содержание, ограниченное рамками уголовного закона. В казахском же варианте используется слово «кіна», которое в повседневной и морально-этической речи может означать «провинность», «грех» или «осуждаемый проступок» без четкого разграничения форм вины. Такое семантическое расхождение приводит к тому, что казахский термин не всегда полностью передает нормативноустановленную структуру субъективной стороны преступления, в частности, разграничение умысла и неосторожности, что может создавать риски неоднозначного толкования при правоприменении и переводе уголовно-правовых норм.

Особый интерес представляет правовая практика Европейского союза, в котором действует принцип: «24 официальных языка - 24 аутентичных версии». Это означает, что все языковые редакции нормативных актов ЕС обладают равной юридической силой.

Правовое основание данного принципа закреплено в Регламенте № 1, определяющем языки, используемые Европейским экономическим сообществом (Regulation No 1 determining the languages to be used by the European Economic Community), согласно которому все официальные языки Союза считаются аутентичными и юридически равными [23].

Согласно статье 42 Статута Суда Европейского союза, при толковании права ЕС суд обязан учитывать все языковые версии нормативного акта, особенно в случае смысловых расхождений.

Процесс подготовки нормативных актов имеет ряд специфических особенностей:

- законодательные инициативы формулируются исходно на одном языке (обычно английском, французском или немецком);
- далее осуществляется перевод всех документов в Главном управлении перевода Европейской комиссии (Directorate-General for Translation, DGT);
- при выявлении расхождений между языковыми версиями применяется телеологическое толкование (teleological interpretation) – т.е. в свете цели и контекста правовой нормы.

Эта система позволяет эффективно обеспечивать юридическую эквивалентность в условиях многоязычного регулирования, несмотря на потенциальные риски смысловой дифференциации между версиями.

В Бельгии действует Закон об использовании языков в вопросах законотворчества от 18 июля 1966 года, в соответствии с которым все нормативные правовые акты подлежат принятию и публикации на трёх официальных языках: французском, нидерландском и немецком. Каждая языковая версия обладает аутентичным статусом и имеет равную юридическую силу [24].

В случае обнаружения разночтений между языковыми редакциями применяется механизм лингвистической экспертизы. При необходимости к процедуре может быть привлечён независимый лингвистический арбитр для разрешения спорных формулировок и установления оригинального смысла нормативного текста.

Кроме того, на этапе подготовки законодательных инициатив в Бельгии действуют специальные комиссии по лингвистической проверке, в состав которых входят юристы, профессиональные переводчики, лексикографы и специалисты по правовой лингвистике. Эти комиссии обеспечивают терминологическую точность, стилистическую согласованность и юридическую эквивалентность всех языковых версий закона.

Такой институционализированный подход способствует предотвращению правовых коллизий и обеспечивает высокий уровень языковой аутентичности законодательства в многоязычной правовой системе.

Таким образом, международная практика демонстрирует, что юридическая сила текста не может быть обеспечена без процедурной эквивалентности и профессиональной лингвистической координации. Равенство языков должно сопровождаться техническими и правовыми процедурами, иначе оно становится формальным.

Следует отметить, что проблема лингвистической аутентичности законов в странах СНГ также актуальна и недостаточно институционализирована. Многие страны СНГ имеют двуязычную систему законодательства, но при этом отсутствует система юридико-лингвистической сверки и контроля, что приводит к правовой неопределенности, разночтениям и трудностям в правоприменении.

Так, государственным языком в Кыргызстане является кыргызский язык, а русский используется в качестве официального языка (ст.13 Конституции Кыргызской Республики) [25].

Что касается нормативных правовых актов, кыргызский законодатель закрепил основное положение – такие акты принимаются на государственном и официальном языках (п.2 ст. 10 Закона Кыргызской Республики «О государственном языке Кыргызской Республики») [26]. Из этого правила есть одно исключение: допускается принятие нормативных правовых актов представительных органов местного самоуправления исключительно на государственном языке при условии проживания на территории соответствующей административно-территориальной единицы преобладающего числа лиц, владеющих государственным языком, и наличия соответствующего решения представительного органа местного самоуправления» (п.3 ст. 10 Закона Кыргызской Республики «О государственном языке Кыргызской Республики») [26].

Следует отметить, что де-факто законодательство в основном разрабатывается на русском языке. Переводы на кыргызский часто делаются экспресс-методом, с использованием неустоявшейся терминологии; не урегулированы процедуры лингвистического контроля.

В Беларуси государственными языками являются белорусский и русский (ст.13 Конституции Республики Беларусь [27]). Согласно ст.7 Закона Республики Беларусь «О языках в Республике Беларусь», законы, указы, постановления и другие акты государственных органов, а также решения органов местного управления и самоуправления издаются на обоих государственных языках [28].

Однако подавляющее большинство НПА пишется на русском языке, затем переводится на белорусский, при этом не проходят экспертную проверку. Имеются случаи, когда

терминологическое несовпадение между версиями приводило к разным трактовкам норм, однако механизм устранения таких противоречий отсутствует.

Если обратиться к опыту Узбекистана, то можно отметить, что в соответствии со ст.4 Конституции Республики Узбекистан государственным языком является узбекский язык [29]. К языкам наций и народностей, проживающих на ее территории, Республика Узбекистан обеспечивает уважительное отношение, создает условия для их развития.

При этом узбекский законодатель закрепляет общее правило – придание узбекскому языку статуса государственного не ущемляет конституционных прав наций и народностей, проживающих на территории республики, в употреблении родного языка (ст.2 Закона Республики Узбекистан «О государственном языке Республики Узбекистан») [30].

Касательно законодательных актов Республики Узбекистан, других документов органов государственной власти и управления, закреплено следующее положение: они принимаются и публикуются на государственном языке, то есть на узбекском. При этом переводы этих документов публикуются и на других языках (ст.8 Закона Республики Узбекистан «О государственном языке Республики Узбекистан»).

Акты местных органов власти и управления издаются на государственном языке. В регионах с компактным проживанием представителей отдельных этнических групп такие документы подготавливаются и публикуются как на государственном языке республики, так и на языке соответствующей национальности (п.2 ст.8 Закона Республики Узбекистан «О государственном языке Республики Узбекистан»).

Следует отметить, что до 2000-х годов в Узбекистане значительная часть законодательства была на русском языке, особенно в области экономики, права, медицины. С принятием в 1989 году Закона «О государственном языке» роль узбекского языка значительно возросла, что положило начало поэтапному переводу нормативных актов и официального документооборота на узбекский язык.

В Республике Таджикистан государственным языком является таджикский язык, а русский - язык межнационального общения (ст.2 Конституции Республики Таджикистан) [31].

Нормативно-правовые акты в Таджикистане разрабатываются и принимаются на государственном языке. Исключение: в предусмотренном законодательством случаях НПА переводятся на другие языки (ст.6 Закона Республики Таджикистан «О государственном языке Республики Таджикистан») [32].

Как отмечают исследователи, русскоязычные версии нормативных актов зачастую появляются с существенной задержкой по сравнению с таджикскими текстами, что затрудняет их одновременное введение в действие [33]. При переводах на русский язык нередко используются кальки и заимствования из русского без учета контекста таджикской правовой системы. Это снижает точность правовой интерпретации и может приводить к расхождениям в толковании норм.

Хотя юридически таджикский язык является определяющим, недостаточная проработанность правовой терминологии на государственном языке вынуждает прибегать к адаптированным русизмам, что свидетельствует о необходимости системного развития национальной правовой лексики [34].

В соответствии со ст.20 Конституции Республики Армения государственным языком является армянский язык [35]. Нормативные правовые акты разрабатываются, принимаются и публикуются исключительно на государственном языке.

С 2017 года в Армении русский язык наделен статусом иностранного языка. Использование русского языка имеет ограниченный характер и преимущественно встречается в сфере международных договоров, соглашений и официальной переписки, осуществляемой в рамках межгосударственного взаимодействия.

Переводы законодательных и иных нормативных актов на русский язык не обладают аутентичным статусом. Они выполняют исключительно информационно-справочную функцию и не имеют юридической силы при толковании и применении норм. В случае возникновения споров либо необходимости официального толкования применяется армянский оригинал текста.

В Азербайджане государственным языком является азербайджанский язык (ст.21 Конституции Республики Азербайджан) [36]. Законы публикуются только на азербайджанском языке. Русский язык не имеет официального статуса; используется как язык межнационального общения и в международных контактах.

Аналогичная ситуация сложилась и в Республике Туркменистан: государственный язык – туркменский (ст.21 Конституции Республики Туркменистан) [37]. Законы публикуются исключительно на туркменском языке. Переводы используются только в международных контрактах, но не считаются аутентичными.

Следует отметить, что в Армении, Азербайджане и Туркменистане аутентичным является соответственно армянский, азербайджанский и туркменский текст; в правоприменении русский перевод не применяется. Для этих трех республик характерна монологическая система с ограниченным использованием русского языка для информационных целей. Обе модели демонстрируют отсутствие институционализированной процедуры лингвистической аутентификации между языковыми версиями НПА, так как переводы на русский язык не являются частью правотворческого процесса.

Интересной представляется ситуация, сложившаяся в Молдавии. В 1989 году был принят Закон «О функционировании языков на территории Молдавской ССР», в соответствии с которым государственным языком признавался молдавский язык, а русский язык – язык межнационального общения [38].

В первоначальной редакции Конституции Республики Молдова 1994 года в ст. 13 было закреплено, что государственным языком является молдавский язык [39]. В этом же году был принят Закон «О порядке опубликования и вступления в силу официальных актов», который установил, что все НПА подлежат опубликованию на молдавском языке с обязательным их переводом на русский.

В августе 1991 года была принята Декларация независимости Республики Молдова, в тексте которой был использован термин румынский язык как государственный. Конституционный суд Молдовы в 2013 г. признал приоритет Декларации независимости, где закреплён термин румынский язык. Как отмечают некоторые авторы с научной (лингвистической) точки зрения «молдавский» и «румынский» – это один и тот же язык, различия лишь в политическом наименовании [40].

Необходимо отметить, что 16 марта 2023 года Парламент Молдовы принял Закон о внесении изменений в Конституцию, заменив все упоминания молдавского языка на румынский язык. Теперь в ст. 13 Конституции официально указано, что государственным языком является румынский.

В декабре 2016 года вступил в действие новый Закон «О функционировании языков на территории Молдовы», в соответствии с которым за русским языком был сохранен статус языка «межнационального общения» [41]. При этом законодатель закрепил требование официального опубликования всех НПА на русском языке, перевод с молдавского языка должен быть аутентичным.

Однако в январе 2021 года Конституционный суд Республики Молдова признал неконституционным вышеуказанный Закон [42], ссылаясь на нарушения процедуры парламентского рассмотрения, несоответствие норм Закона Конституции и существующей языковой политике.

На сегодняшний день для Молдовы характерна де-юре монолингвальная модель с государственным языком – румынским и де-факто ограниченным использованием русского языка преимущественно для информационных и вспомогательных целей.

Следует отметить, что в большинстве стран СНГ отсутствует формализованная система лингвистической аутентичности, несмотря на многоязычный статус. Даже там, где официально закреплены два языка (Казахстан, Кыргызстан, Беларусь), не действуют процедуры проверки и согласования текстов, что: снижает правовую определённость, затрудняет международное сотрудничество и гармонизацию законодательства.

Проведя анализ опыта ряда зарубежных государств и стран СНГ, успешно реализующих двуязычные и многоязычные модели нормотворчества, мы пришли к выводу, что в таких правовых системах обеспечивается одновременная подготовка и принятие текстов законов на нескольких официальных языках, при этом каждая языковая версия обладает одинаковой юридической силой. Подобная практика требует применения специализированных методов юридико-лингвистической экспертизы, что позволяет минимизировать смысловые расхождения и гарантировать аутентичность формулировок. Более того, такие модели способствуют укреплению правового равенства граждан, обеспечивая равный доступ к законодательству независимо от языка, а также формируют культуру точного правового перевода, которая может служить ориентиром для совершенствования казахстанской системы двуязычного законотворчества.

Заключение

Проведённое исследование показало, что проблема лингвистической аутентификации многоязычных правовых текстов и гармонизации юридической терминологии является одной из ключевых для обеспечения правовой определённости и единообразия правоприменения в Республике Казахстан. Несмотря на нормативное закрепление равного статуса казахского и русского языков, а также наличие научной лингвистической экспертизы, действующая система двуязычного нормотворчества в Казахстане остаётся подверженной рискам терминологических, семантических и синтаксических расхождений. Это влечёт потенциальные юридические противоречия, снижает предсказуемость правоприменительной практики и может затруднять реализацию принципа равного доступа к закону.

Анализ международного опыта (Канада, Швейцария, Бельгия, ЕС), а также правовой практики в странах СНГ выявил, что устойчивые модели аутентификации формируются только при наличии институционализированных механизмов: постоянных юридико-лингвистических служб, официальных глоссариев, специализированных инструкций и

процедур согласования текстов на разных языках. Эти механизмы позволяют не только минимизировать расхождения, но и развивать национальную правовую терминологию в соответствии с международными стандартами.

Для Казахстана ценным является сочетание таких инструментов, как: обязательная многоуровневая лингвистическая экспертиза, введение единого государственного глоссария юридических терминов, подготовка кадров с двойной компетенцией - в области права и перевода, а также развитие цифровых платформ для параллельной работы над проектами НПА на двух языках. В долгосрочной перспективе это позволит сформировать устойчивую правовую культуру точного и единообразного нормотворчества, что будет способствовать как внутренней правовой стабильности, так и повышению доверия к Казахстану как надёжному партнёру в международных правовых отношениях.

Таким образом, институционализация аутентификации правовых текстов и системная гармонизация юридической терминологии должны стать стратегическим направлением модернизации отечественного законодательства. Это позволит не только устранить существующие пробелы, но и вывести нормотворческий процесс Казахстана на уровень лучших мировых практик.

Финансирование: Статья подготовлена в рамках грантового финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2024-2026 годы, направленная на реализацию проекта BR 24993217 «Гармонизация юридической терминологии и лингвистическая аутентичность текстов законов в области уголовного права Республики Казахстан», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Вклад авторов

Кусаинова Айну́р Казыбековна осуществила концептуализацию исследования, определила его архитектуру, провела комплексный анализ и интерпретацию данных, подготовила основное текстовое содержание и выполнила финальную научную и литературную редактуру перед подачей в печать.

Омарова Айман Бекмуратовна разработала методологическую основу исследования, обеспечила сбор и первичную обработку данных, а также внесла существенные коррективы в разделы, посвящённые эмпирическим и прикладным аспектам работы.

Оба автора обеспечили сбор, систематизацию и структурирование эмпирического материала, выполнили сравнительно-правовой анализ международных практик и участвовали в содержательной доработке статьи.

Список литературы

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.) //URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029 (дата обращения: 10.09.2025)
2. Мырзаева, Ш.Р., Мушанов Т.Е. (2015). Ұлттық заңнамадағы терминология мәселелері// Вестник института законодательства РК. - №4 (40). - С.105-109
3. Шолан, А.Б., Мушанов, Т.Е. (2016) Заң терминдері мен тұрақты тіркестерінің теңтүпнұсқалығын қалыптастырудың кейбір мәселелері//Вестник института законодательства РК. - №2 (43). – С.83-88

4. Мырзаева, Ш.Р., Шолан А.Б. (2014) Аударма тілі және салалық заң терминдері мен тұрақты қолданылатын сөз тіркестерін жетілдіру жолдары// Вестник института законодательства РК. - №4 (36). - С.90-95
5. Мединаева, А.А. (2015) Қолданыстағы заңнаманың тілдік кемшіліктері// Вестник института законодательства РК. - №4 (40). - С.114-118
6. Жетепова, Г.М. (2015) Аударма тіліндегі терминдер мәселелері//Вестник института законодательства РК. - №4 (40). - С.123-127
7. Sandrini, Peter. (2009) The Parameters of Multilingual Legal Communication in a Globalized World. Comparative Legilinguistics//International Journal for Legal Communication. - №1. - P.34-48.
8. Sarcevic, S. (1985) Translation of culture-bound terms in Laws// Multilingua. - 4(3). - P.127-133.
9. Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года №480-V «О правовых актах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25 января 2025 г.)// URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37312788&pos=57;-45#pos=57;-45&sdock_params=text%3D%25D0(дата обращения: 10.09.2025)
10. Закон Республики Казахстан от 11 июля 1997 года №151-І «О языках в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16 марта 2025 г.)// URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008034(дата обращения: 10.09.2025)
11. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2019 года № 149 «О некоторых вопросах нормотворческой деятельности в Республике Казахстан»// URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39649573
12. Приказ и.о. Министра юстиции Республики Казахстан от 5 июля 2023 года № 464 Об утверждении Правил разработки, согласования и государственной регистрации нормативных правовых актов// URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033048> (дата обращения: 10.09.2025)
13. Закон Республики Казахстан «О профессиональных союзах» от 27 июня 2014 года № 211-V «О профессиональных союзах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 20.08.2024 г.)// URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31571953&pos=245;-48#pos=245;-48(дата обращения: 10.09.2025)
14. «Кәсіптік одақтар туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 27 маусым дағы № 211-V Заңы (2024.20.08. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)//URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31571943&pos=245;-48#pos=245;-48 (дата обращения: 10.09.2025)
15. Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft, 18.04.1999// URL: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19995395/index.html>(дата обращения: 10.09.2025)
16. Treaty of Versailles, 28 June 1919// URL:<https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/must000002-0043.pdf> (дата обращения: 10.09.2025)
17. UN Charter// URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
18. Венская конвенция о праве международных договоров от 23 мая 1969 года// URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006717(дата обращения: 10.09.2025)
19. Official Languages Act (R.S.C., 1985, c. 31 (4th Supp.))// URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/o-3.01/page-1.html#h-384181>(дата обращения: 10.09.2025)
20. The Constitution Acts 1867 to 1982// URL:<https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/page-4.html>(дата обращения: 10.09.2025)
21. Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft (Федеральная Конституция Швейцарии)// URL:<https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/de>(дата обращения: 10.09.2025)

22. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226-V// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&sub_id=2180000&pos=3604;-37#pos=3604;-37&sdoc_params=text%3D%25(дата обращения: 10.09.2025)
23. Regulation No 1 determining the languages to be used by the European Economic Community (OJ 17, 6.10.1958, p. 385)// URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:01958R0001-20130701>(дата обращения: 10.09.2025)
24. Loi sur l'emploi des langues en matière administrative coordonnée le 18 juillet 1966// URL: <https://www.axl.cefan.ulaval.ca/europe/belgique663.htm>(дата обращения: 10.09.2025)
25. Конституция Кыргызской Республики (принята референдумом 11 апреля 2021 года))// URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/1-2/edition/1202952/ru>(дата обращения: 10.09.2025)
26. Закон Кыргызской Республики «О государственном языке Кыргызской Республики» от 2 апреля 2004 года// URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/1439/edition/1264991/ru>(дата обращения: 10.09.2025)
27. Конституция Республики Беларусь от 15 марта 1994 года №3094-XI// URL:<https://president.gov.by/ru/gosudarstvo/constitution> (дата обращения: 10.09.2025)
28. Закон Республики Беларусь «О языках в Республике Беларусь» от 26 января 1990 года №3094-XI// URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39249115&show_di=1&pos=5;-108#pos=5;-108(дата обращения: 10.09.2025)
29. Конституция Республики Узбекистан от 30 апреля 2023 года// URL: <https://constitution.uz/ru>(дата обращения: 10.09.2025)
30. Закон Республики Узбекистан от 21 октября 1989 года №26 «О государственном языке Республики Узбекистан»//URL: <https://www.lex.uz/acts/121433>(дата обращения: 10.09.2025)
31. Конституции Республики Таджикистан от 26 сентября 1999 года// URL: <https://mfa.tj/ru/main/tadzhikistan/konstitutsiya>(дата обращения: 10.09.2025)
32. Закон Республики Таджикистан «О государственном языке Республики Таджикистан» от 5 октября 2009 года № 553// URL: https://www.andoz.tj/docs/zakoni/l_%E2%84%9613_state-language-RT_ru.pdf(дата обращения: 10.09.2025)
33. OSCE Office in Tajikistan. Assessment of the Legal Framework in Tajikistan: Bilingual Legislation and Legal Certainty Issues – Dushanbe: OSCE, 2017 – 34 p.
34. Шокиров Т.С. (2011) Формирование и развитие юридических терминов таджикского языка: автореферат дисс. ... д.фил.н. – Душанбе – 47 с.
35. иКонституция Республики Армения от 6 декабря 2015 года// URL: <https://www.president.am/ru/constitution-2015/> (дата обращения: 10.09.2025)
36. Конституции Республики Азербайджан принята на всенародном референдуме 12 ноября 1995 года // URL: https://president.az/ru/pages/view/azerbaijan/constitution#section_1(дата обращения: 10.09.2025)
37. Конституция Республики Туркменистан от 18 мая 1992 года// URL: <https://saylav.gov.tm/ru/law?id=2>(дата обращения: 10.09.2025)
38. Закон Республики Молдова от 1 сентября 1989 года № 3465-XI «О функционировании языков на территории Молдавской ССР»// URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30604791(дата обращения: 10.09.2025)
39. Конституции Республики Молдова от 29 июля 1994 года// URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30390931&pos=8;-108#pos=8;-108(дата обращения: 10.09.2025)
40. Павлов А.С. (2024) Правовое обеспечение русского языка в Республике Молдова// Постсоветские исследования – Т.7 (№2). - С.216-220

41. Закон Республики Молдова №234 от 16 декабря 2020 года «О функционировании языков на территории Молдовы»// URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=124548&lang=ru(дата обращения: 10.09.2025)

42. Постановление Конституционного суда Республики Молдова от 21 января 2021 года № 4 О контроле конституционности Закона № 234 от 16 декабря 2020 года о функционировании языков на территории Республики Молдова/ URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37092978&pos=5;-108#pos=5;-108 (дата обращения: 10.09.2025)

А.К. Құсайынова¹, А.Б. Омарова²

^{1,2}«Нархоз» университеті, Алматы, Қазақстан

(e-mail: 1a.kussainova@narхоз.kz, 2omar_17@mail.ru)

Көптілді құқықтық мәтіндерді аутентификациялау және заң терминологиясын үйлестіру: шетелдік үлгілер мен Қазақстан үшін болашағы

Андатпа: Қазақстан Республикасында екітілді заңнама жүйесінің даму жағдайында нормативтік құқықтық актілердің қазақ және орыс тілдеріндегі мәтіндерінің лингвистикалық теңтүпнұсқалығын (аутентичность) қамтамасыз ету мәселесі ерекше маңызға ие. Тілдік нұсқалар арасындағы мағыналық айырмашылықтар құқықтық айқындық пен сот жүйесіне деген сенімге кері әсер етуі мүмкін.

Зерттеудің мақсаты – шетелдік құқықтық мәтіндердің теңтүпнұсқалығын қамтамасыз ету және заң терминологиясын үйлестіру тәжірибесін кешенді талдау, сондай-ақ олардың Қазақстан заңнамалық тәжірибесіне бейімделу мүмкіндігін анықтау. Негізгі назар Канада, Швейцария, Бельгия, ЕО және ТМД елдерінің үлгілеріне аударылды.

Тақырыптың өзектілігі – қылмыстық құқық саласында қазақ және орыс тілдерінің тең қызмет етуіне кедергі келтіретін институционалдық және тілдік кедергілерді жою қажеттігімен байланысты. Жұмыстың практикалық маңызы – халықаралық стандарттар негізінде қазақстандық заңнаманы жетілдіруге бағытталған нақты ұсыныстарды қалыптастыру.

Зерттеу әдіснамасы салыстырмалы-құқықтық талдауға, конституциялық және салалық актілерді зерделеуге, сот тәжірибесі мен ғылыми дереккөздерге негізделген.

Зерттеу нәтижесінде аутентификацияны қамтамасыз етуге ықпал ететін тиімді институционалдық механизмдер мен терминологиялық тәсілдер анықталды. Заң жобаларын қос тілде әзірлеу және лингвистикалық сараптаманы күшейту қажеттігі туралы қорытынды жасалды.

Бұл жұмыс Қазақстанның құқықтық жүйесінде заң тілінің сапасын арттыруға және құқықтық лингвистика саласын дамытуға үлес қосады. Алынған нәтижелер заң шығару мен сот тәжірибесінде тілдік сәйкессіздіктен туындайтын құқықтық қайшылықтарды болдырмау үшін қолданылуы мүмкін.

Түйін сөздер: лингвистикалық аутентификация, қостілді заңнама, заң терминологиясын үйлестіру, қазақ тілі, орыс тілі, құқықтық лингвистика, құқықтық мәтіндерді аудару.

A. Kussainova¹, A. Omarova²

^{1,2}Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

(e-mail: 1a.kussainova@narxoz.kz, 2omar_17@mail.ru)

Multilingual Legal Text Authentication and Harmonization of Legal Terminology: Foreign Models and Prospects for Kazakhstan

Abstract: In the context of Kazakhstan's integration into the international legal framework, the issue of ensuring linguistic authenticity of bilingual legal texts – officially published in Kazakh and Russian – gains particular importance. Discrepancies in meaning between the two language versions can negatively impact legal certainty, judicial consistency, and public trust in law.

This study aims to comprehensively examine foreign models of legal text authentication and terminology harmonization and assess their applicability to Kazakhstan's legislative process. Special focus is given to systems in Canada, Switzerland, Belgium, the EU and CIS countries.

The relevance of this topic lies in addressing the institutional and linguistic barriers that hinder full equality between Kazakh and Russian in criminal law. The practical significance of the work is reflected in its development of specific proposals to improve Kazakhstan's bilingual lawmaking, based on international standards.

The research methodology is grounded in comparative legal analysis, examination of constitutional and sectoral acts, judicial practice, and academic literature.

The study identifies effective institutional mechanisms and terminological strategies that support authenticity. It highlights the need for simultaneous bilingual drafting and enhanced linguistic review of legislative texts. A set of best practices and adaptation mechanisms for Kazakhstan is proposed.

This research contributes to improving legal language quality and advancing the field of legal linguistics in Kazakhstan. The outcomes can be applied to prevent legal uncertainty arising from linguistic mismatches in legislation and to ensure equal interpretability of laws in both state languages.

Keywords: linguistic authentication, bilingual legislation, harmonization of legal terminology, Kazakh language, Russian language, legal linguistics, translation of legal texts.

References

1. Konstitutsiya Respubliki Kazakhstan (prinyata na respublikanskom referendume 30 avgusta 1995 goda) (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 19.09.2022 g.)// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029 (data obrashcheniya: 10.09.2025)
2. Myrzayeva SH.R., Mushanov T.Ye. Ūlttyk, zañnamadaǵy terminologiya мәseleleri // Vestnik instituta zakonodatel'stva RK. - №4 (40). – 2015. – S.105-109
3. Sholan A.B., Mushanov T.E. Zang terminderi men turakty tirkesterinin tentupnuskalygyny kaliptastyrudyn keibir maseleler // Vestnik instituta zakonodatel'stva RK. - №2 (43). – 2016. – S.83-88
4. Myrzaeva Sh.R., Sholan A.B. (2014) Audarma tili zhane salalyk zang terminderi men turakty koldanylatyn soz tirkesterin zhetildiru zholdary // Vestnik instituta zakonodatel'stva RK. - №4 (36). - S.90-95
5. Medinaeva A.A. (2015) Koldanystagy zannngamaning tildik kemshilikteri // Vestnik instituta zakonodatel'stva RK. - №4 (40). - S.114-118
6. Zhetepova G.M. (2015) Audarma tilindegi terminder maseleleri // Vestnik instituta zakonodatel'stva RK. - №4 (40). - S.123-127

7. Sandrini, Peter. (2009) The Parameters of Multilingual Legal Communication in a Globalized World. Comparative Legilinguistics//International Journal for Legal Communication. - №1. - P.34-48.
8. Sarcevic, S. (1985) Translation of culture-bound terms in Laws// Multilingua. - 4(3). - P.127-133.
9. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 6 aprelya 2016 goda №480-V "O pravovykh aktakh" (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 25 yanvarya 2025 g.) // URL:[https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37312788&pos=57;-45#pos=57;-45&sdock_params=text%3D%25D0\(data obrashcheniya: 10.09.2025](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37312788&pos=57;-45#pos=57;-45&sdock_params=text%3D%25D0(data obrashcheniya: 10.09.2025)
10. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 11 iyulya 1997 goda №151-I "O yazykakh v Respublike Kazakhstan" (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 16 marta 2025 g.) // URL: [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008034\(data obrashcheniya: 10.09.2025](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008034(data obrashcheniya: 10.09.2025)
11. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 28 marta 2019 goda № 149 "O nekotorykh voprosakh normotvorcheskoy deyatel'nosti v Respublike Kazakhstan" // URL: [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39649573\(data obrashcheniya: 10.09.2025](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39649573(data obrashcheniya: 10.09.2025)
12. Prikaz i.o. Ministra yustitsii Respubliki Kazakhstan ot 5 iyulya 2023 goda № 464 "Ob utverzhdenii Pravil razrabotki, soglasovaniya i gosudarstvennoy registratsii normativnykh pravovykh aktov" // URL: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033048\(data obrashcheniya: 10.09.2025](https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033048(data obrashcheniya: 10.09.2025)
13. Zakon Respubliki Kazakhstan "O professional'nykh soyuzakh" ot 27 iyunya 2014 goda № 211-V (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 20.08.2024 g.) // URL: [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31571953&pos=245;-48#pos=245;-48\(data obrashcheniya: 10.09.2025](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31571953&pos=245;-48#pos=245;-48(data obrashcheniya: 10.09.2025)
14. «Kásiptik odaktar turaly» Qazaqstan Respublikasynyn 2014 jylgy 27 mausym dagy № 211-V Zany (2024.20.08. berilgen ózgerister men tolyqtyrularmen) // URL: [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31571943&pos=245;-48#pos=245;-48\(data obrashcheniya: 10.09.2025](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31571943&pos=245;-48#pos=245;-48(data obrashcheniya: 10.09.2025)
15. Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft, 18.04.1999// URL: [https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19995395/index.html\(data obrashcheniya: 10.09.2025](https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19995395/index.html(data obrashcheniya: 10.09.2025)
16. Treaty of Versailles, 28 June 1919// URL:[https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/must000002-0043.pdf\(data obrashcheniya: 10.09.2025](https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/must000002-0043.pdf(data obrashcheniya: 10.09.2025)
17. UN Charter// URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
18. Venskaya konventsia o prave mezhdunarodnykh dogovorov ot 23 maya 1969 goda // URL: [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006717\(data obrashcheniya: 10.09.2025](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006717(data obrashcheniya: 10.09.2025)
19. Official Languages Act (R.S.C., 1985, c. 31 (4th Supp.))// URL: [https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/o-3.01/page-1.html#h-384181\(data obrashcheniya: 10.09.2025](https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/o-3.01/page-1.html#h-384181(data obrashcheniya: 10.09.2025)
20. The Constitution Acts 1867 to 1982// URL:[https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/page-4.html\(data obrashcheniya: 10.09.2025](https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/page-4.html(data obrashcheniya: 10.09.2025)
21. Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft (Федеральная Конституция Швейцарии)// URL:[https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/de\(data obrashcheniya: 10.09.2025](https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/de(data obrashcheniya: 10.09.2025)
22. Ugolovnyy kodeks Respubliki Kazakhstan ot 3 iyulya 2014 goda №226-V // URL: [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&sub_id=2180000&pos=3604;-37#pos=3604;-37&sdock_params=text%3D%25\(data obrashcheniya: 10.09.2025](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&sub_id=2180000&pos=3604;-37#pos=3604;-37&sdock_params=text%3D%25(data obrashcheniya: 10.09.2025)
23. Regulation No 1 determining the languages to be used by the European Economic Community (OJ 17, 6.10.1958, p. 385)// URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:01958R0001-20130701\(data obrashcheniya: 10.09.2025](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:01958R0001-20130701(data obrashcheniya: 10.09.2025)
24. Loi sur l'emploi des langues en matière administrative coordonnée le 18 juillet 1966// URL: [https://www.axl.cefan.ulaval.ca/europe/belgique663.htm\(data obrashcheniya: 10.09.2025](https://www.axl.cefan.ulaval.ca/europe/belgique663.htm(data obrashcheniya: 10.09.2025)

25. Konstitutsiya Kyrgyzskoy Respubliki (prinyata referendumom 11 aprelya 2021 goda) // URL: [https://cbd.minjust.gov.kg/1-2/edition/1202952/ru\(data obrashcheniya: 10.09.2025\)](https://cbd.minjust.gov.kg/1-2/edition/1202952/ru(data obrashcheniya: 10.09.2025))
26. Zakon Kyrgyzskoy Respubliki «O gosudarstvennom yazyke Kyrgyzskoy Respubliki» ot 2 aprelya 2004 goda // URL: [https://cbd.minjust.gov.kg/1439/edition/1264991/ru\(data obrashcheniya: 10.09.2025\)](https://cbd.minjust.gov.kg/1439/edition/1264991/ru(data obrashcheniya: 10.09.2025))
27. Konstitutsiya Respubliki Belarus' ot 15 marta 1994 goda №3094-XI // URL: [https://president.gov.by/ru/gosudarstvo/constitution\(data obrashcheniya: 10.09.2025\)](https://president.gov.by/ru/gosudarstvo/constitution(data obrashcheniya: 10.09.2025))
28. Zakon Respubliki Belarus' «O yazykah v Respublike Belarus'» ot 26 yanvarya 1990 goda №3094-XI//URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39249115&show_di=1&pos=5;-108#pos=5;-108 (data obrashcheniya: 10.09.2025)
29. Konstituciya Respubliki Uzbekistan ot 30 aprelya 2023 goda// URL: [https://constitution.uz/ru\(data obrashcheniya: 10.09.2025\)](https://constitution.uz/ru(data obrashcheniya: 10.09.2025))
30. Zakon Respubliki Uzbekistan ot 21 oktyabrya 1989 goda №26 «O gosudarstvennom yazyke Respubliki Uzbekistan»//URL: [https://www.lex.uz/acts/121433\(data obrashcheniya: 10.09.2025\)](https://www.lex.uz/acts/121433(data obrashcheniya: 10.09.2025))
31. Konstitucii Respubliki Tadjikistan ot 26 sentyabrya 1999 goda// URL: [https://mfa.tj/ru/main/tadjikistan/konstitutsiya \(data obrashcheniya: 10.09.2025\)](https://mfa.tj/ru/main/tadjikistan/konstitutsiya (data obrashcheniya: 10.09.2025))
32. Zakon Respubliki Tadjikistan «O gosudarstvennom yazyke Respubliki Tadjikistan» ot 5 oktyabrya 2009 goda № 553// URL: [https://www.andoz.tj/docs/zakoni/l_%E2%84%9613_state-language-RT_ru.pdf\(data obrashcheniya: 10.09.2025\)](https://www.andoz.tj/docs/zakoni/l_%E2%84%9613_state-language-RT_ru.pdf(data obrashcheniya: 10.09.2025))
33. OSCE Office in Tajikistan. Assessment of the Legal Framework in Tajikistan: Bilingual Legislation and Legal Certainty Issues – Dushanbe: OSCE, 2017 – 34 p.
34. SHokirov T.S. (2011) Formirovanie i razvitie yuridicheskikh terminov tadjikskogo yazyka: avtoreferat diss. ... d.fil.n. – Dushanbe – 47 s.
35. Konstituciya Respubliki Armeniya ot 6 dekabrya 2015 goda// URL: [https://www.president.am/ru/constitution-2015/ \(data obrashcheniya: 10.09.2025\)](https://www.president.am/ru/constitution-2015/ (data obrashcheniya: 10.09.2025))
36. Konstitucii Respubliki Azerbajdzhan prinyata na vsenarodnom referendume 12 noyabrya 1995 goda // URL: [https://president.az/ru/pages/view/azerbaijan/constitution#section_1 \(data obrashcheniya: 10.09.2025\)](https://president.az/ru/pages/view/azerbaijan/constitution#section_1 (data obrashcheniya: 10.09.2025))
37. Konstituciya Respubliki Turkmenistan ot 18 maya 1992 goda// URL: [https://saylav.gov.tm/ru/law?id=2\(data obrashcheniya: 10.09.2025\)](https://saylav.gov.tm/ru/law?id=2(data obrashcheniya: 10.09.2025))
38. Zakon Respubliki Moldova ot 1 sentyabrya 1989 goda № 3465-XI «O funkcionirovanii yazykov na territorii Moldavskoj SSR»// URL: [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30604791 \(data obrashcheniya: 10.09.2025\)](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30604791 (data obrashcheniya: 10.09.2025))
39. Konstitucii Respubliki Moldova ot 29 iyulya 1994 goda// URL: [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30390931&pos=8;-108#pos=8;-108 \(data obrashcheniya: 10.09.2025\)](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30390931&pos=8;-108#pos=8;-108 (data obrashcheniya: 10.09.2025))
40. Pavlov A.S. (2024) Pravovoe obespechenie russkogo yazyka v Respublike Moldova // Postsovetskie issledovaniya – T.7 (№2). - S.216-220
41. Zakon Respubliki Moldova №234 ot 16 dekabrya 2020 goda «O funkcionirovanii yazykov na territorii Moldovy»// URL: [https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=124548&lang=ru \(data obrashcheniya: 10.09.2025\)](https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=124548&lang=ru (data obrashcheniya: 10.09.2025))
42. Postanovlenie Konstitucionnogo suda Respubliki Moldova ot 21 yanvarya 2021 goda № 4 O kontrole konstitucionnosti Zakona № 234 ot 16 dekabrya 2020 goda o funkcionirovanii yazykov na territorii Respubliki Moldova/ URL: [https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37092978&pos=5;-108#pos=5;-108\(data obrashcheniya: 10.09.2025\)](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37092978&pos=5;-108#pos=5;-108(data obrashcheniya: 10.09.2025))

Сведения об авторах:

Кусаинова А.К. – автор для корреспонденции, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, Университета Нархоз, ул. Джандосова, 55, 050035, Алматы, Казахстан

Омарова А.Б. – к.ю.н., профессор, Университета Нархоз, ул. Джандосова, 55, 050035, Алматы, Казахстан

Құсайынова А.Қ. – хат-хабар авторы, философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессоры, «Нархоз» университеті, Жандосов к-сі, 55, 050035, Алматы, Қазақстан

Омарова А.Б. – заң ғылымдарының кандидаты, профессор, «Нархоз» университеті, Жандосов көшесі, 55, 050035, Алматы, Қазақстан

Kussainova A. – corresponding author, Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Narxoz University, 55 Dzhandosova st., 050035, Almaty, Kazakhstan

Omarova A. – Candidate of Law, Professor, Narxoz University, 55 Dzhandosova st., 050035, Almaty, Kazakhstan

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Конституциялық құқық. Әкімшілік құқық /Constitutional law.
Administrative law/ Конституционное право. Административное право**

IRSTI 10.17.65

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-44-56>

Scientific article

**Constitutional modernization and effectiveness of constitutional justice
in Uzbekistan: institutional and procedural decisions**

Ye. Adam¹, M.S. Beibitov*², O.Z. Mukhamedzhanov³

^{1,3}Tashkent State Law University, Tashkent, Uzbekistan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(e-mail: ¹ernar.adam75@gmail.com, ²beibitov.m@mail.ru, ³amonuzm@yahoo.com)

Abstract: The article is devoted to the study of modern areas of increasing the efficiency of the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan in the context of the constitutional modernization of 2023. Based on the analysis of regulatory sources, judicial practice and comparative legal material, new proposals have been formulated to improve the status and procedural instruments of the Constitutional Court, which go beyond the previously proposed measures. The research revealed such problems of the functioning of the court as limited procedural access of citizens and courts of lower level, the lack of temporary interim measures and an effective mechanism for the execution of decisions, insufficient involvement of external expertise, as well as a shortage of personnel and analytical resources. This study justifies the need for legislative consolidation of the right of the Constitutional Court to temporarily suspend the contested norms pending a decision on the merits, the introduction of a package of measures related to the deferred loss of force of acts recognized as unconstitutional and mandatory execution procedures. It is proposed to institutionalize the participation of external experts (*amicus curiae*), introduce a pilot constitutional resolution procedure to eliminate repeated structural violations, and create a digital platform for an open register of decisions with neutral quotes and execution statistics. Additionally, the expediency of publishing a dissenting opinion of judges, the formation of a stable budget and personnel base for the independence of the court, as well as the introduction of a mandatory constitutional certificate for each bill and algorithmic monitoring of regulations for compliance with the Constitution. The implementation of the proposed measures will make it possible to transfer the Constitutional Court of Uzbekistan to a proactive model that ensures preliminary constitutional control, strengthens institutional independence, and increases public confidence in constitutional justice.

Keywords: constitution, constitutional control, constitutional justice, constitutional court, efficiency, improvement.

Received: 30.10.2025. Accepted: 17.12.2025. Available online: 30.12.2025

Introduction

The constitutional modernization of Uzbekistan (the new version of the Constitution, adopted at a referendum on April 30, 2023) set higher standards for the protection of rights and the rule of law and thereby increased the requirements for the effectiveness of constitutional control. However, the current architecture of access to constitutional justice is still limited: there is no full individual constitutional complaint, the circle of subjects of appeal does not meet international standards, and the practice of transparency and monitoring of the implementation of decisions is not sufficiently developed. This reduces the potential of the Constitutional Court as a guarantor of the supremacy of the Constitution and weakens the connection between declarative norms and actual law enforcement reality.

The relevance of the topic is justified by the fact that after the adoption of the new version of the Constitution of 2023, the institution of constitutional control in Uzbekistan was at the center of key legal and political transformations. The practical implementation of the updated constitutional principles (the rule of law, the protection of individual rights and freedoms and the separation of powers) depends on how effectively the Constitutional Court will function. In such conditions, a substantive analysis of the factors that determine the real effectiveness of constitutional justice is required. We are talking, firstly, about institutional and regulatory factors (the status of a constitutional control body, the circle of subjects of appeal, the presence/absence of an individual complaint); secondly, on procedural indicators (transparency of procedures, standards of motivation, timing and predictability of consideration); thirdly, on factors related to the execution of decisions (monitoring and law enforcement mechanisms); fourthly, on comparative legal aspects (comparability of applicable models and practices).

The current constitutional procedure in Uzbekistan remains rather complex and limited. Citizens and organizations cannot directly apply to the Constitutional Court to protect their rights if they believe that any law or other normative act contradicts the Constitution. Such an appeal is possible only through certain bodies, for example, through parliament, the President or the Supreme Court. This situation leads to the fact that the Constitutional Court often works with initiatives from above, and not with problems that come from the real life of society. In scientific publications, Uzbek researchers call this phenomenon institutional inertia, when the created institution exists formally, but does not fully fulfill its functions [1; 2]. In fact, the court becomes not an active guarantor of the Constitution, but a reactive body, whose activities are limited to appeals from state actors, and not from citizens. Against the background of a regional discussion on the model of a constitutional complaint (international conference in Samarkand, May 2023, together with the Venice Commission) and literature on the problem of judicial control in Central Asia, the choice of a trajectory for strengthening the effectiveness of the Constitutional Court is updated for Uzbekistan, from the possibility of ensuring citizens' access to constitutional justice to internal standards of motivation and execution. A comparative analysis of modern models of constitutional justice (centralized, decentralized, hybrid) is important, showing their strengths and weaknesses and suitability for the tasks of post-Soviet law and order [3; 4].

The purpose of the study is a comprehensive justification of the status of the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan and the development of recommendations to increase the efficiency of the constitutional justice body in the context of the constitutional modernization of 2023, based on legal specifics and relevant comparative experience.

Materials and methods

The study is based on a combination of regulatory, doctrinal and comparative legal approaches, which make it possible to comprehensively consider ways to increase the efficiency of the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan in the context of the constitutional modernization of 2023.

As a regulatory framework, the following were used: the Constitution of the Republic of Uzbekistan as amended on April 30, 2023, the Constitutional Law of the Republic of Uzbekistan "On the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan" dated April 27, 2021, judicial legal acts and clarifications, materials of international organizations, including documents of the Venice Commission of the Council of Europe («Models of Constitutional Complaints in Central Asian Countries», Samarkand, 2023).

The methodological basis of the study is a set of methods:

- comparative legal method used to compare institutional models of constitutional justice. This approach made it possible to determine which elements of foreign models apply to the Uzbek legal system;
- formal legal analysis aimed at identifying gaps and conflicts in the current constitutional norms governing the procedure for appeal, competence and execution of decisions of the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan;
- doctrinal and interpretative method used in the analysis of scientific publications of Uzbek scientists [1; 2; 5] and regional comparative works [6; 7];
- content analysis method used in the study of statistics and thematic publications on the activities of the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan for 2021-2025, including official reports and media materials;
- a comparative historical approach that made it possible to trace the evolution of the institution of constitutional justice in Uzbekistan from the moment of its formation in the 1990s to the perception of modern standards of constitutional control.

The combination of these methods provided a systematic analysis of the institutional and procedural aspects of the functioning of the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan, and also made it possible to highlight the criteria for the effectiveness of the constitutional control body, understood as the ability of the court to timely, independently and convincingly ensure the supremacy of the Constitution and the restoration of violated rights.

Results and Discussion

The modern scientific discussion on the constitutional justice of Uzbekistan is concentrated around the main topics: regulatory and institutional architecture and the evolution of the status of the Constitutional Court; access to constitutional justice and procedural formalities; actual independence and effectiveness of decisions, including transparency and execution. The Constitution of the Republic of Uzbekistan, as amended in 2023, consolidated the supremacy of the Basic Law, expanded human rights and freedoms and concretized judicial institutions [8]. The Special Constitutional Law "On the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan" No. ZRU-687 dated April 27, 2021, defines in detail the goals, competence, subject matter of appeals and the annual reporting of the constitutional justice body on the state of constitutional legality

[9]. The official website of the Constitutional Court confirms its status as a permanent judicial authority for checking the constitutionality of acts and official interpretation [10].

One of the relevant reviews of the development of this institute is O.V. Brezhnev's article "The Development of the Institution of Constitutional Justice in the Republic of Uzbekistan: Problems of Theory and Practice," in which the author systematizes the main trends, noting that at the stage of the institute's formation there was a declarative consolidation of powers without adequate judicial practice [11]. Uzbek scientists emphasize that the effectiveness of constitutional control is largely determined by the architecture of access to the body of constitutional justice. They have formulated and substantiated important theses that the limited direct access of citizens reduces the corrective ability of constitutional control; on the need for clearer regulatory consolidation and procedural accessibility, which correlates with the current reform of 2023 [1; 2].

An important indicator is the international agenda. The Venice Commission, together with the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan, held a regional conference on models of constitutional complaint for Central Asian countries in Samarkand on May 25-26, 2023, where European models and their adaptation were discussed [12]. Directories and reviews (for example, GlobalLex/NYU) record the very fact of the entry into force of the new version of the Constitution on May 1, 2023, and confirm the institutional restructuring of the judicial branch of government, which sets a high demand for the effectiveness of the Constitutional Court [12].

The norms of the Constitutional Law on the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan provide for the annual submission to the Parliament and the President of information on the state of constitutional legality, however, the literature indicates the need to further systematize public statistics and monitor the implementation of decisions as a condition for the preventive effect of constitutional control. Such conclusions are contained in doctrinal publications of recent years and are confirmed by general descriptions of the powers of the Constitutional Court in the reference books of the CIS and the Asian Association of Constitutional Courts [14].

Until 2023, citizens' access to the Constitutional Court was mainly indirect - through authorized entities (President, chambers of the Oliy Majlis, Supreme Court, Ombudsman, etc.). With this design, a significant part of burning interests and disputes did not reach the Constitutional Court, which reduced the effectiveness of the body to ensure compliance of legislation with the constitution. Institutional inertia was stated when the institution formally exists, but its potential is not fully used due to the limited circle of subjects of circulation. The new norm of the Constitution, as amended in 2023 on a complaint after exhaustion of remedies is a positive shift; however, its practical implementation (standards of acceptability, scope of verification) requires development in procedural practice and explanations of the Constitutional Court.

As for the transparency of the court and the execution of its decisions, there is a system for publishing decisions, but unified public monitoring of execution and reporting in the public domain are limited. This trend is characteristic of the constitutional control bodies of some countries: the preventive effect of control and the qualitative connection of the Constitutional Court with the regulator and courts of general jurisdiction are decreasing. It is no coincidence that the law provides for annual information on the state of constitutional legality as a tool for a systematic dialogue with society.

Constitutional Law No. LRU-687 of April 27, 2021, systematized the competence of the Constitutional Court and introduced a regular feedback tool - annual information on the state of constitutional legality, which is addressed to the President and Parliament. This is an institutional mechanism designed to ensure the execution of decisions of the Constitutional Court.

The constitutional reform of 2023 strengthened the status of the Constitutional Court in terms of ensuring the final decisions, binding and secured the possibility of a citizen/legal entity's complaint against the law applied in a particular case after the completion of the trial and the exhaustion of other remedies.

The introduction in the Constitution of Uzbekistan in 2023 of a norm allowing a citizen or a legal entity to appeal a law applied to them by a court in a particular case after exhausting all judicial remedies is an important but balanced step in the development of a national model of constitutional justice. This mechanism, which in the scientific literature is called a derivative constitutional complaint, actually brings the Uzbek system closer to the classical model of individual complaint adopted in the countries of continental Europe, but at the same time maintains its institutional balance.

The essence of this format is that the Constitutional Court does not replace the courts of general jurisdiction and does not revise judicial acts on the merits, but only evaluates the constitutionality of the applied norm. Appeal is allowed only after the completion of all stages of ordinary legal proceedings and provided that the controversial rule was actually applied in resolving a particular case. Thus, a citizen gets the opportunity to protect their constitutional rights not only within the framework of cassation or supervision, but also in the case when the violation is associated with the very content of the law, and not with the errors of the court. Such a decision expands citizens' access to constitutional justice and gives the court a more pronounced human rights function, but at the same time prevents it from becoming a fourth court, which reviews the factual circumstances of cases. The Constitutional Court remains a regulatory control body, not an appeal structure. This is the evolutionary nature of the reform, when a centralized model of constitutional control is maintained, in which the Constitutional Court checks laws for compliance with the Constitution, but at the same time opens up a real, specific and personalized appeal mechanism for citizens.

Such a solution provides a compromise between two goals - expanding access to constitutional protection and maintaining the functional autonomy of ordinary courts. It allows you to gradually form a stable practice of individual appeals, creating a legal basis for the future transition to a full-fledged model of an individual constitutional complaint, in which each citizen will be able to directly initiate an audit of the law that violates their rights.

In parallel, the Constitutional Court continues to point out the uncertainties of the new regulatory environment. So, on July 23, 2024, the Constitutional Court adopted Resolution No. CCR-3, interpreting Part 1 of Art. 86 of the Constitutional Law «On the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan». The reason was the appeal of the National Center for Human Rights, and the public report emphasizes the role of the Constitutional Court in clarifying the procedures for its own activities, which increases predictability for applicants and authorities.

In general, there is a single logic. At an early stage, the Constitutional Court took measures to exclude the substitution of laws with by-laws and ensured uniformity of practice. Since the second half of the 2000s, the Constitutional Court has systematized approaches to the hierarchy of sources and international obligations. In 2021 - 2024, institutional strengthening is observed and finds expression in the preparation of annual reports and explanations. The problem of scalability of access remains unresolved, but the accumulated array of cases shows that the explanatory and corrective functions of the Constitutional Court are not a declaration, but a working tool for leveling the legal system.

Despite the fact that after the constitutional reform of 2023, the Constitution and the Law «On the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan» enshrine the possibility of a citizen or legal entity appealing against the law applied to him by the court after the completion of the consideration of the case and the exhaustion of all other means of judicial protection, this mechanism remains partially mediated. In fact, this is a derivative complaint filed not directly against the law, but through the fact of its application in a specific lawsuit. However, the law under consideration does not provide for a direct mechanism for lower courts to request the constitutionality of the norm applied in a particular case. Appeal is possible only through the Supreme Court, which significantly limits the intensity of interaction between the courts of general jurisdiction and the Constitutional Court. Such a model prevents the formation of proper interaction between the levels of the judicial system and reduces the speed of response to constitutionally significant issues. The introduction of a direct channel from the courts of first instance and appeals contributes to strengthening the preventive potential of constitutional control.

The legislation on the Constitutional Court provides for its obligation to annually submit to both chambers of the Oliy Majlis and the President a report on the state of constitutional legality, but does not provide for effective instruments to monitor the implementation of decisions made. In foreign practice, such instruments include the delayed loss of force of an act recognized as unconstitutional, the preparation of plans to bring legislation into line with the Constitution, the appointment of responsible bodies and the establishment of deadlines for execution. There are no such mechanisms in Uzbek legislation as a means of restoring a violated right. As a result, the decisions of the Constitutional Court, although they are binding, are implemented in a fragmented form by different departments without a single coordination center, which weakens their legal effect.

The Constitution and the Constitutional Law «On the Constitutional Court» grant the court the right to make proposals on the adoption or amendment of laws aimed at eliminating the revealed contradictions to the Basic Law. However, this right is not actually used. There is no institutional link between the Constitutional Court and Parliament at the stage of preparing regulations. The Constitutional Court rarely initiates preventive measures to prevent the contradiction of draft laws with the Basic Law. The creation of a permanent consultative channel between the Constitutional Court and the legal unit of the Oliy Majlis would make it possible to turn this right from a formal into a practical tool for preventing legal conflicts.

The national legislation of Uzbekistan does not have a procedure for attracting independent specialists and public organizations to consider cases. The absence of such a mechanism in Uzbekistan makes it impossible for the Constitutional Court to use expert knowledge and reduces public involvement in the constitutional control process. The introduction of a procedure for submitting opinions by third-party experts and organizations would increase the quality of the argumentation of decisions and the level of public confidence.

The Law on the Constitutional Court does not provide for the possibility of temporary suspension of the contested normative act until a final decision is made. The absence of such a mechanism makes constitutional protection effective - rights are restored after their violation, and not prevented in advance. The introduction of procedural rules on the suspension of controversial provisions in exceptional cases would ensure the real preventive nature of constitutional control.

Although the Constitution and laws guarantee the independence of judges, in practice, it still depends on organizational and financial conditions. Financing of the Constitutional Court is

carried out through the general state budget without a fixed item of expenditure, which makes the planning of its activities unstable.

The selection of judges is carried out with the participation of the President and the Senate, which requires additional procedural guarantees of impartiality - public competitions, open criteria for professional qualifications and the exclusion of political influence. Strengthening personnel and budgetary autonomy will make it possible to implement the principle of actual, not just formal, independence of constitutional justice.

Limited procedural access, poor implementation of decisions, insufficient involvement of external expertise and limited institutional resources remain complex problems of the status and instruments of the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan. The solution of these tasks is possible through the consistent strengthening of procedural independence, the digitalization of law enforcement analytics and the creation of sustainable channels of interaction between the Constitutional Court, courts, parliament and civil society. This will allow the Constitutional Court to move from passive conflict resolution to a full-fledged function of preventing violations of the Constitution and systematically strengthening constitutional legality.

An important area for improving the effectiveness of the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan is the development of mechanisms for the execution of its decisions. Currently, the Constitution and the Law «On the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan» provide for the binding nature of the Court's decisions and its annual obligation to inform the President and both chambers of parliament about the state of constitutional legality. However, the legislation does not contain specific means of ensuring the implementation of decisions and does not determine the procedure for monitoring their implementation. This leads to the so-called gap between the decision and the actual elimination of the identified violation, which reduces the overall legal effect of constitutional control.

For systemic and repeated violations detected during constitutional control, it is advisable to introduce a pilot constitutional resolution mechanism. Its essence lies in the fact that in standard cases reflecting the same structural problem (for example, repeated errors in the interpretation of legal norms), the Constitutional Court adopts a single decision establishing specific measures to eliminate the source of the violation. In the decision, the Constitutional Court can determine the time frame for the adoption of the relevant amendments to the legislation, instruct the responsible departments to prepare corrective acts, and also temporarily suspend the consideration of similar cases until the identified discrepancy is eliminated. The introduction of pilot decisions will provide a more prompt response to systemic dysfunctions of the legal system and will avoid many of the same types of appeals. Instead of dozens of repeated decisions, the Constitutional Court will be able to concentrate resources on the development of comprehensive structural remedies. This will strengthen the regulatory and preventive function of the Court and bring the national model closer to modern international standards of constitutional justice.

An important area for improving the procedural status of the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan is the legislative consolidation of the right of judges to express and publish dissenting opinions. In the current law, there is no direct permission to publish such opinions, which makes the position of the court formally unanimous even in cases where there were disagreements during the discussion. The introduction of a norm allowing the publication of individual opinions, both special, expressing disagreement with the decision, and coinciding

with the result, but differing in motivation, corresponds to the world practice of constitutional justice. For the Uzbek legal system, this would be a step towards forming a mature culture of legal dialogue and increasing public confidence in the judiciary.

The proposed procedural and organizational innovations are fully consistent with the current constitutional and legal structure of Uzbekistan. The Constitution and the Law on the Constitutional Court already provide for elements that can become the basis for the introduction of new instruments: a derivative constitutional complaint, a mechanism for the Supreme Court to apply for specific control, an annual report on the state of constitutional legality and the right to legislative initiative of the Constitutional Court.

These provisions create the legal basis for the development of the proposed measures, from the introduction of temporary interim decisions and enforcement mechanisms to the institution of *amicus curiae*, pilot decisions, digital transparency and personnel and financial independence of the court. Consequently, the proposed reforms do not require a change in the model of constitutional justice, but act as its evolutionary strengthening aimed at improving the quality of legal regulation and strengthening the rule of the Constitution.

Conclusion

The analysis showed that the Constitutional Court of the Republic of Uzbekistan, for almost three decades, has undergone a significant institutional transformation from a body that mainly performed explanatory and coordination functions to a full-fledged participant in the system of checks and balances, which ensures the supremacy of the Constitution. The early practice of the Court (1997-2006) formed stable standards of legal certainty: protection of social guarantees, interpretation of labor, tax and investment laws, and ensuring the independence of the legal profession. These decisions created uniform enforcement guidelines and strengthened confidence in constitutional justice as a tool for balancing law and regulation.

New directions for improving the status of the Constitutional Court are:

- creation of a direct mechanism of interaction between courts of general jurisdiction and the Constitutional Court. It is necessary to consolidate the right of the courts of first instance and appeal to send requests for the constitutionality of the norm to be applied without the mediation of the Supreme Court;
- introduction of the institution of temporary suspension of the controversial norm (temporary protection) in the presence of a threat of significant violation of rights;
- institutionalization of participation of experts and organizations through the legally approved procedure for submitting opinions;
- creation of a digital analytical platform of the Constitutional Court, including a complete register of decisions, citation index, metadata and execution reports;
- formation of budgetary and personnel independence: allocation of a separate budget item, consolidation of positions of analysts and legal assistants, competitive procedure for appointment of judges;
- revitalization of the legislative initiative of the Constitutional Court, including drafting and amending the review of practices in annual reports, as well as the participation of representatives of the Constitutional Court in parliamentary hearings on bills affecting human rights and freedoms;

– introduction of a control mechanism for the execution of decisions, including the obligation of authorities to submit reports on measures to bring legislation in line with the decisions of the Constitutional Court.

The contribution of the authors

The authors, **Ye. Adam, M.S. Beibitov** and **O.Z. Mukhamedzhanov** contributed equally to the writing of the article and the conduct of the study. Each author provided important information that played a significant role in shaping the study.

References

1. Гафуров А. «Constitutional Control in Uzbekistan: Current State and Development Perspective» - Режим доступа: https://cale.law.nagoya-u.ac.jp/wp/wp-content/uploads/2021/09/alb6_08_Gafurov.pdf (дата обращения: 18.10.2025).
2. Abdunazarova, M. (2025). The essence and legal foundations of the constitutional court's consideration of appeals from citizens and legal entities in Uzbekistan. *Modern Science and Research*, 4(5), 32–37. - Режим доступа: <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/86466>
3. Онгдашулы, Е., Ахатов У, Бискултанова А. Современные модели конституционного правосудия и их отличительные особенности // Вестник Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилёва. Серия «Право». - 2024. - Т. 147, № 2. - С. 63–77. - DOI: 10.32523/2616-6844-2024-147-2-63-77. - Режим доступа: <https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/334> (дата обращения: 18.07.2025).
4. Содействие эффективному функционированию государственных институтов и органов государственного управления. - Режим доступа: https://pjp-eu.coe.int/en/web/central-asia/institutional-support/-/asset_publisher/dAveSAmu3Lh1/content/international-conference-on-models-of-constitutional-complaints-in-central-asian-countries-in-uzbekistan?utm_source=chatgpt.com (дата обращения: 18.07.2025).
5. Ismatov, I. The Constitutional Judiciary and Its Role in the Development of Constitutionalism in Uzbekistan // *Asian Law Bulletin /Nagoya University*, 2019. Vol.5. P. 15–28. - Режим доступа: <https://cale.law.nagoya-u.ac.jp/wp/wp-content/uploads/2021/10/ALB-Vol.5.pdf> (дата обращения: 18.07.2025).
6. Toktogazieva, S. Political Economy and Politico-Historical Context as Defining Factors of Constitutional Review in Central Asia // *Constitutional Review*. 2021. Vol. 7. No. 2. P. 300–325. <https://doi.org/10.31078/consrev725>* Saniia Toktogazieva is an Associate Professor and Coordinator of the Human Rights program at the American University of Central Asia in Bishkek, Kyrgyz Republic.
7. Urinboyev, R. (2023). Islamic legal culture in Uzbekistan. *Legal Pluralism and Critical Social Analysis*, 55(3), 402–429. <https://doi.org/10.1080/27706869.2023.2269511>
8. Конституция Республики Узбекистан (ред. от 30.04.2023) - Режим доступа: <https://lex.uz/en/docs/6451070> (дата обращения: 20.07.2025).
9. Конституционный закон Республики Узбекистан «О Конституционном суде Республики Узбекистан» № ЗРУ-687 от 27.04.2021 - Режим доступа: <https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/116490/UZB-116490.pdf>
10. Конституционный суд Республики Узбекистан. Официальный сайт - Режим доступа: <https://www.konstsud.uz/en> (дата обращения: 20.07.2025).

11. Брежнев О.В. Развитие института Конституционного правосудия в Республике Узбекистан: проблемы теории и практики // Вестн. Том. гос. ун-та. 2020. №451. - Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-instituta-konstitutsionnogo-pravosudiya-v-respublike-uzbekistan-problemy-teorii-i-praktiki> (дата обращения: 20.07.2025) [in Russian]

12. Models of constitutional complaints in Central Asian countries (Samarkand, 25–26 May 2023) - Режим доступа: Venice Commission / Council of Europe. - URL: <https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/event-3510> (дата обращения: 20.07.2025).

13. Law Library of Congress (Global Legal Monitor). Highlights (incl. “Uzbekistan: New Constitution Takes Effect”, May 2023) - Режим доступа: <https://content.govdelivery.com/accounts/USLOC/bulletins/358e254> (дата обращения: 20.07.2025).

14. Legislationline (OSCE/ODIHR). Constitution of the Republic of Uzbekistan (англ. перевод, 2023) - Режим доступа: <https://legislationline.org/taxonomy/term/25792> (дата обращения: 28.07.2025).

Е.Адам¹, М.С.Бейбітов², О.З.Мухамеджанов³

^{1,3}Ташкент мемлекеттік заң университеті, Ташкент, Өзбекстан

²Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(e-mail: ¹ernar.adam75@gmail.com, ²beibitov.m@mail.ru, ³amonuzm@yahoo.com)

Өзбекстандағы конституциялық модернизация және конституциялық әділеттіліктің тиімділігі: институционалдық және іс жүргізушілік шешімдер

Аңдатпа: Бұл мақала 2023 жылғы конституциялық модернизация жағдайында Өзбекстан Республикасы Конституциялық сотының қызмет тиімділігін арттырудың заманауи бағыттарын зерттеуге арналған. Нормативтік дереккөздерге, сот практикасына және салыстырмалы-құқықтық материалдарға талдау жасау негізінде Конституциялық соттың мәртебесін және оның іс жүргізу құралдарын жетілдіруге бағытталған жаңа ұсыныстар тұжырымдалған, олар бұрын ұсынылған шаралар аясынан шығып кетеді. Зерттеу барысында сот қызметіндегі бірқатар өзекті мәселелер анықталды: азаматтар мен төмен тұрған соттардың шектеулі процессуалдық қолжетімділігі, уақытша қамтамасыз ету шаралары мен шешімдерді орындаудың пәрменді тетігінің болмауы, сыртқы сараптаманың жеткіліксіз қатысуы, сондай-ақ кадрлық және талдамалық ресурстардың тапшылығы.

Зерттеу Конституциялық Соттың даулы нормалардың қолданысын мәні бойынша шешім шығарылғанға дейін уақытша тоқтата тұру, конституциялық емес деп танылған актілер мен міндетті орындау рәсімдерінің күшін кейінге қалдыруға қатысты шаралар пакетін енгізу құқығын заңнамалық тұрғыдан бекіту қажеттігін негіздейді. Сондай-ақ сыртқы сарапшылардың (amicus curiae) қатысуын институционализациялау, қайталанатын құрылымдық бұзушылықтарды жою үшін «пилоттық конституциялық қаулы» рәсімін енгізу, шешімдердің ашық тізілімінің цифрлық платформасын бейтарап сілтемелермен және орындалу статистикасымен құру ұсынылады. Қосымша түрде судьялардың ерекше пікірлерін жариялау, соттың тәуелсіздігін қамтамасыз ететін тұрақты бюджеттік және кадрлық базаны қалыптастыру, әрбір заң жобасына міндетті конституциялық анықтама енгізу және нормативтік актілердің Конституцияға сәйкестігін алгоритмдік мониторинг арқылы қадағалау қажеттігі дәлелденеді.

Ұсынылған шараларды іске асыру Өзбекстан Конституциялық сотын алдын ала конституциялық бақылау жүргізетін, институционалдық тәуелсіздікті нығайтатын және қоғамның

конституциялық әділеттілікке деген сенімін арттыратын проактивті үлгіге көшіруге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: конституция, конституциялық бақылау, конституциялық әділет, конституциялық сот, тиімділік, жетілдіру.

Е.Адам¹, М.С.Бейбитов*², О.З.Мухамеджанов³

^{1,3}Ташкентский государственный юридический университет, Ташкент, Узбекистан

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(e-mail: ¹ernar.adam75@gmail.com, ²beibitov.m@mail.ru, ³amonuzm@yahoo.com)

Конституционная модернизация и эффективность конституционного правосудия в Узбекистане: институциональные и процессуальные решения

Аннотация: Статья посвящена исследованию современных направлений повышения эффективности деятельности Конституционного суда Республики Узбекистан в условиях конституционной модернизации 2023 года. На основе анализа нормативных источников, судебной практики и сравнительно-правового материала сформулированы новые предложения по совершенствованию статуса и процессуальных инструментов Конституционного суда, выходящие за рамки ранее предлагаемых мер. Исследование выявило такие проблемы функционирования суда как ограниченный процессуальный доступ граждан и судов низших инстанций, отсутствие временных обеспечительных мер и действенного механизма исполнения решений, недостаточную вовлечённость внешней экспертизы, а также дефицит кадровых и аналитических ресурсов. Исследование обосновывает необходимость законодательного закрепления права Конституционного суда временно приостанавливать действие оспариваемых норм до вынесения решения по существу, введения пакета мер, касающихся отложенной утраты силы признанных неконституционными актов и обязательных процедур исполнения. Предлагается институционализировать участие внешних экспертов (*amicus curiae*), внедрить процедуру пилотного конституционного постановления для устранения повторяющихся структурных нарушений, создать цифровую платформу открытого реестра решений с нейтральными цитатами и статистикой исполнения. Дополнительно аргументируется целесообразность публикации особого мнения судей, формирования устойчивой бюджетной и кадровой базы независимости суда, а также внедрения обязательной конституционной справки к каждому законопроекту и алгоритмического мониторинга нормативных актов на предмет соответствия Конституции. Реализация предложенных мер позволит перевести Конституционный суд Узбекистана к проактивной модели, обеспечивающей предварительный конституционный контроль, укрепление институциональной независимости и повышение доверия общества к конституционной юстиции.

Ключевые слова: конституция, конституционный контроль, конституционное правосудие, конституционный суд, эффективность, совершенствование.

References

1. Gafurov, A. «Constitutional Control in Uzbekistan: Current State and Development Perspective» - Rezhim dostupa: https://cale.law.nagoya-u.ac.jp/wp/wp-content/uploads/2021/09/alb6_08_Gafurov.pdf (data obrashheniya: 18.10.2025).

2. Abdunazarova, M. (2025). The essence and legal foundations of the constitutional court's consideration of appeals from citizens and legal entities in Uzbekistan. *Modern Science and Research*, 4(5), 32–37. - Rezhim dostupa: <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/86466>
3. Ongdashuly E., Ahatov U., Biskultanova A. Sovremennye modeli konstitucionnogo pravosudija i ih otlichitel'nye osobennosti // *Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta im. L. N. Gumiljova. Serija «Pravo»*. - 2024. - T. 147, № 2. - S. 63–77. - DOI: 10.32523/2616-6844-2024-147-2-63-77. - Rezhim dostupa: <https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/334> (data obrashhenija: 18.07.2025).
4. Sodejstvie jeffektivnomu funkcionirovaniju gosudarstvennyh institutov i organov gosudarstvennogo upravlenija. - Rezhim dostupa: https://pjp-eu.coe.int/en/web/central-asia/institutional-support/asset_publisher/dAveSAmu3Lh1/content/international-conference-on-models-of-constitutional-complaints-in-central-asian-countries-in-uzbekistan?utm_source=chatgpt.com (data obrashhenija: 18.07.2025) [in Russian].
5. Ismatov I. The Constitutional Judiciary and Its Role in the Development of Constitutionalism in Uzbekistan // *Asian Law Bulletin / Nagoya University*, 2019. Vol.5. P. 15–28. - Rezhim dostupa: <https://cale.law.nagoya-u.ac.jp/wp/wp-content/uploads/2021/10/ALB-Vol.5.pdf> (data obrashhenija: 18.07.2025).
6. Toktogazieva S. Political Economy and Politico-Historical Context as Defining Factors of Constitutional Review in Central Asia // *Constitutional Review*. 2021. Vol.7. No. 2. P. 300–325. <https://doi.org/10.31078/consrev725>* Saniia Toktogazieva is an Associate Professor and Coordinator of the Human Rights program at the American University of Central Asia in Bishkek, Kyrgyz Republic.
7. Urinboyev, R. (2023). Islamic legal culture in Uzbekistan. *Legal Pluralism and Critical Social Analysis*, 55(3), 402–429. <https://doi.org/10.1080/27706869.2023.2269511>
8. Konstitucija Respubliki Uzbekistan (red. ot 30.04.2023) - Rezhim dostupa: <https://lex.uz/en/docs/6451070> (data obrashhenija: 20.07.2025) [in Russian].
9. Konstitucionnyj zakon Respubliki Uzbekistan «O Konstitucionnom sude Respubliki Uzbekistan» № ZRU-687 ot 27.04.2021 - Rezhim dostupa: <https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/116490/UZB-116490.pdf>
10. Konstitucionnyj sud Respubliki Uzbekistan. Oficial'nyj sayt - Rezhim dostupa: <https://www.konstsud.uz/en> (data obrashhenija: 20.07.2025) [in Russian].
11. Brezhnev O.V. Razvitie instituta Konstitucionnogo pravosudija v Respublike Uzbekistan: problemy teorii i praktiki // *Vestn. Tom. gos. un-ta*. 2020. №451. - Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-instituta-konstitutsionnogo-pravosudiya-v-respublike-uzbekistan-problemy-teorii-i-praktiki> (data obrashhenija: 20.07.2025) [in Russian].
12. Models of constitutional complaints in Central Asian countries (Samarkand, 25–26 May 2023) - Rezhim dostupa: Venice Commission / Council of Europe. - Rezhim dostupa: <https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/event-3510> (data obrashhenija: 20.07.2025).
13. Law Library of Congress (Global Legal Monitor). Highlights (incl. “Uzbekistan: New Constitution Takes Effect”, May 2023) - Rezhim dostupa: <https://content.govdelivery.com/accounts/USLOC/bulletins/358e254> (data obrashhenija: 20.07.2025).
14. Legislationline (OSCE/ODIHR). Constitution of the Republic of Uzbekistan (angl. perevod, 2023) - Rezhim dostupa: <https://legislationline.org/taxonomy/term/25792> (data obrashhenija: 28.07.2025).

Information about the authors:

Adam Ye. – Master of Law, Independent Applicant for a Doctoral Program, Tashkent State Law University, 35 Sayilgoh St., 100047, Tashkent, Uzbekistan

Beibitov M. – corresponding author, Doctor of Law, Professor, Department of the constitutional and civil law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., 010008, Astana, Kazakhstan

Mukhamedzhanov O. – Doctor of Law, Professor, Tashkent State Law University, 35 Sayilgoh St., 100047, Tashkent, Uzbekistan.

Адам Е. – заң ғылымдарының магистрі, докторлық бағдарламасының дербес ізденушісі, Ташкент мемлекеттік заң университеті, Сайилгох к-сі, 35, 100047, Ташкент, Өзбекстан

Бейбітов М.С. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Сәтпаев к-сі, 2, 010008, Астана, Қазақстан

Мұхамеджанов О.З. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Ташкент мемлекеттік заң университеті, Сайилгох к-сі, 35, 100047, Ташкент, Өзбекстан

Адам Е. – магистр юридических наук, самостоятельный соискатель докторской программы, Ташкентский государственный юридический университет, ул. Сайилгох, 35, 100047, Ташкент, Узбекистан

Бейбитов М.С. – автор для корреспонденции, доктор юридических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, 010000, Астана, Казахстан

Мухамеджанов О.З. – доктор юридических наук, профессор, Ташкентский государственный юридический университет, ул. Сайилгох, 35, 100047, Ташкент, Узбекистан

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Азаматтық құқық. Азаматтық процесс / Civil law. Civil process /
Гражданское право. Гражданский процесс**

IRSTI 10.19.61

Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-57-75>

Legal Problems of Protecting Personal Data of Citizens in the Republic of Kazakhstan

T.S. Tilep*¹, E. Juchnevicius²

¹*Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan*

²*University of Gdańsk, Gdańsk, Poland*

(e-mail: tlep97@mail.ru¹, e.juchnevicius@prawo.ug.edu.pl²)

Abstract: The article examines the current state of legislation governing the protection of personal data, the challenges arising in its implementation, and the prospects for improving the protection mechanism through the use of blockchain technology. Frequent cases of unlawful dissemination of personal data in Kazakhstan are directly linked to unresolved issue of cybersecurity and the need to address vulnerabilities in the existing legislation, which underscores the relevance of the chosen research topic. The purpose of this study is to establish a legal framework for the protection and security of personal data through the use of digital technologies. The scientific novelty of this work lies in the fact that, for the first time since the formation of the legislative framework governing personal data in the Republic of Kazakhstan, legal norms regarding personal data have been defined, as well as areas of legal regulation for the circulation of certain types of personal data. Measures to improve existing legislation governing the circulation of personal data have been proposed. The above constitutes a national scientific doctrine in the field of personal data protection. New practical conclusions have been summarized, allowing for the improvement of existing national legislation and, consequently, their application in legislative activity. The research methods used include a general logical approach (induction, deduction), systematization, analysis, formulation, scientific methods, and empirical methods.

Ensuring the security of personal data is a state obligation arising from the duty to protect individual human rights; therefore, the authors emphasize the particular importance of strengthening control over digital threats and introducing a procedure for assessing their impact on human rights in accordance with international standards. The study concludes that the Republic of Kazakhstan should accede to international instruments establishing standards for the protection of personal data. A potential pathway for strengthening the legal framework on personal data protection lies in establishing systemic safeguards that restrict unauthorized access to information. Such mechanisms should operate across all levels of data governance, ensuring consistent compliance among data holders, processors and supervisory entities. Based on the results of the research, it is proposed to adopt a legal norm regulating continuous control and monitoring by data owners, operators, and persons responsible for organizing the processing and storage of personal data.

Keywords: digitalization, Digital Code, personal data, biometric data, identification, personal data protection, cybersecurity.

Received: 07.11.2025. Accepted: 19.12.2025. Available online: 30.12.2025

Introduction

In Kazakhstan, the process of digitalization and information processing is developing intensively. One of the priorities of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2029 is the optimization of regulation aimed at supporting innovation, as well as the digital and creative economy. The second strategic direction of the National Development Plan highlights that improving regulatory procedures in the sphere of personal data governance should decrease the likelihood of information breaches, enhance operational reliability, and reinforce public and investor confidence in Kazakhstan's digital infrastructure. It also underscores the necessity of strengthening the accountability of data controllers who infringe upon citizens' rights to informational privacy and of establishing preventive mechanisms for identifying and mitigating data leaks, including timely notification of affected individuals [1]. The practical implementation of this state program presupposes a complex set of actions, foremost among which is the modernization of cybersecurity legislation and the establishment of an integrated framework for legal and technological protection.

The second strategic direction priority emphasizes that «the optimization of regulation in the field of personal data protection will reduce the risk of data leakage, increase the reliability of operations, and strengthen the confidence of investors, businesses, and citizens in Kazakhstan's digital ecosystem. In addition, it is envisaged to tighten the liability of operators who have violated the rights of other citizens to the protection of personal data, as well as to develop mechanisms for detecting and preventing data leaks, including notifying data owners».

The implementation of the National Development Plan requires the application of comprehensive measures, beginning with the improvement of legal regulation in the field of cybersecurity.

The establishment of e-government has influenced not only the transformation of relations between the state and society but has also contributed to the reduction of budgetary expenditures. However, alongside these positive developments in Kazakhstan's information space, there is a growing trend of risks and threats in the field of information security.

The relevance of the topic is determined by the aggravation of the problem of ensuring the security of digital data in Kazakhstan. Insufficient protection of personal data has led to information leaks, as a result of which citizens increasingly become victims of fraud. Citizens are deceived over the phone, and numerous loans are fraudulently registered in their names. Given the limited effectiveness of current law enforcement measures against cybercrime, the challenge of ensuring secure storage and protection of personal data continues to be a critical concern. Multiple high-profile breaches demonstrate persistent vulnerabilities within national information systems. A notable example is the recent revelation of unauthorized access to databases containing personal details of Kazakhstani citizens, which subsequently appeared on various social media platforms.

According to the Department for Combating Cybercrime of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, more than forty cases of data leaks have been recorded since the beginning of 2025. Instances have been identified where employees of private organizations, having access to such data, sold them for remuneration [2]. It has also been reported that this data is currently being sold on closed Telegram channels.

In June of the current year, the leakage of personal data of more than sixteen million Kazakhstani citizens caused a wide public outcry and heightened public concern. Assuming

that each record corresponds to one individual, it can be stated that the data of approximately 70 percent of the country's population became publicly accessible [3].

The published data included the surname, first name, patronymic, gender, date of birth, individual identification number (IIN), address, date of residence registration, mobile, home, and work telephone numbers, citizenship, nationality, and other personal information [4].

In his recent Address to the Nation, the President of the Republic of Kazakhstan set forth the task of entering the era of universal digitalization and artificial intelligence, as well as transforming Kazakhstan into a full-fledged digital state [5].

President Kassym-Jomart Tokayev emphasized that emerging technologies also bring significant threats: artificial intelligence systems are capable of generating biometric imitations of people, reproducing their likeness through synthesized voice, visual, or behavioral patterns. Such capabilities, he warned, could compromise personal data and financial security, while also enabling the spread of fabricated media aimed at influencing public perception [6].

The dissemination of data increases the risks of fraud. Criminals may launch cyberattacks on the eGov system, target banks, or contact clients with fraudulent offers.

The right to privacy contributes to the development of other human and civil rights and freedoms, to the creative development of the individual, and to the democratization of society. Therefore, the proclamation of the right to «privacy, personal and family secrecy» as one of the fundamental human rights, and the establishment of legal guarantees for its observance, constitute one of the key functions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

The purpose of this research is to provide a comprehensive understanding of the concept and classification of personal data, to conduct a comparative legal analysis of international instruments and national legislation governing their legal regulation, and to develop recommendations aimed at improving the mechanisms for the protection of personal data.

In order to realize the stated research goal, several specific objectives have been formulated. First, the study seeks to conduct a detailed examination of incidents involving breaches and improper handling of personal data. Second, it aims to clarify the theoretical foundations of the concept of personal data identifying its essential characteristics, structural elements, and key classifications. Third, the research proposes a set of recommendations designed to enhance citizens' ability to manage digital data and to secure their legal rights to supervise and erase such information within the framework of national legislation. Fourth, it seeks to determine effective mechanisms for the incorporation of international legal norms into the domestic legal system. Finally, the study explores the potential application of modern digital technologies that can ensure the reliable protection and long-term security of personal data.

To date, no fundamental scientific research has been conducted in Kazakhstan on the topic under consideration, and it has not been the subject of specialized academic study, since no monographic works have been published on this issue. The content of the existing articles is informational in nature; the problems raised in them are treated superficially and limited to a general analysis. The number of academic studies conducted within this topic is limited. Among the scholars who have contributed to the study of this topic are Russian researchers such as Sokolova O.S., Travkin Yu., Chernyaeva D.V., and others, as well as Kazakhstani researchers including Suleimenov M.K., Nesterova E.V., Ilyassova G.A., Aitimov B.Zh., Zhamburbayeva S., Turysbekuly M., and Tokatov R.A.

Scientific novelty. For the first time, this study develops scientifically grounded proposals to improve national legislation aimed at ensuring the protection of personal data through the

use of blockchain technology. The study proposes ways to enhance the legal mechanisms for regulating the protection of personal data.

Materials and Methods

In the process of writing this article, a combination of deductive and inductive methods is used, allowing the research to move from the analysis of specific legal issues to broader generalizations. This methodological approach makes it possible to refine existing mechanisms for the legal protection of personal data to substantiate the economic and legal prerequisites for the use of blockchain technology.

Special attention is paid to analytical and systematization methods, which are used to identify the key elements of the research object and to examine the interconnections between them. This approach enables a comprehensive assessment of the challenges with which the Republic of Kazakhstan is faced, including issues related to the unlawful dissemination of personal data and the insufficient level of digital culture in society. Blockchain technology is not considered in isolation, but as part of an integrated legal and socio-economic system, whose elements continuously interact and influence one another.

The study is based on a clearly defined conceptual framework, which determines the main directions, priorities and methodological approaches of the research. The scientific method relies on established doctrines and scholarly findings, uses recognized scientific categories, and is also oriented towards achieving concrete research objectives rather than a purely descriptive analysis.

Comparative legal analysis is applied to examine international experience in regulating personal data protection mechanisms. The results of this comparison serve as a basis for developing proposals aimed at improving national-level regulation, taking into account both foreign best practices and domestic legal realities.

At the same time, the formal legal method is used selectively, primarily for the analysis of cases concerning the protection of citizens' personal data and instances of violations of personal data legislation. This allows the study to assess not only the normative order of regulation, but also its practical implementation.

To evaluate the effectiveness of existing legal mechanisms for personal data protection in the Republic of Kazakhstan, statistical and descriptive analytical methods are employed. In addition, advanced international experience in the application of blockchain technology is analyzed in order to determine the feasibility and potential effectiveness of its use for the development of the national economy.

The empirical component of the research draws on previously conducted studies as well as the author's own academic experience, which provides an additional practical dimension to the analysis.

In the process of preparing the article, statutory and regulatory acts were examined, relevant legal scholarship was analyzed, statistical data and electronic information resources were processed, which ensured the reliability and completeness of the findings.

The following documents were used in the process of writing the article: the Law of the Republic of Kazakhstan «On Personal Data and Their Protection» No. 94-V dated May 21, 2013; the Law of the Republic of Kazakhstan «On State Secrets» No. 349-I dated March 15, 1999; the Law of the Republic of Kazakhstan «On Informatization» No. 418-V dated November 24, 2015;

ETS Convention No. 108 for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (Strasbourg, January 28, 1981); General Data Protection Regulation (GDPR) of the European Union of 2016; analysis of sources in legal literature, statistical indicators and processing of electronic information.

Results and Discussion

In the modern world, it is generally impossible to completely eliminate the possibility of identifying an individual; however, it is both possible and necessary to prohibit the storage, processing, and use of personal information without the consent of its subject. Measures to ensure the security of personal data and to prevent unlawful actions have acquired legal expression in the form of the concept of personal data protection. Although its foundations were established through foreign experience, Kazakhstan has successfully adopted them, taking into account not only the accumulated legal practices of foreign states but also the political transformations within Kazakhstani society, social realities, and contemporary trends in the development of law.

The adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Personal Data and Their Protection» (No. 94-V, 21 May 2013) marked an important step in forming the foundations of cross-sectoral regulation of relations arising in the field of personal data circulation. Today, within the Kazakhstani system of personal data regulation, three key areas are developing successfully:

- a) the formation of a comprehensive body of legislation aimed at regulating the circulation of personal data;
- b) the establishment of specific principles for handling personal data, consistently enshrined in normative acts of various levels;
- c) the creation of a special institutional framework ensuring oversight of the observance of the rights of personal data subjects.

However, the process of developing a regulatory framework governing the circulation of personal data, in our view, still remains at a formative stage, which is primarily evidenced by the active legislative activity in this field.

As defined in the Law of the Republic of Kazakhstan «On Personal Data and Their Protection» (No. 94-V, 21 May 2013), Article 1 establishes that personal data comprise any information referring to an individual who is identified or can be identified, and such data may exist in electronic, paper, or other material form [7]. The same provision also specifies that biometric data represent a distinct subset of personal data, reflecting a person's physiological and biological characteristics that allow for their identification [7]. Such biometric data include an individual's facial image, fingerprints, genomic information, and other similar identifiers.

In the context of identification information, this group encompasses data elements such as document numbers verifying an individual's legal or civil status – including identity cards, passports, birth certificates, and educational diplomas – alongside personal identifiers like the individual identification number (IIN) and biometric attributes. At present, centralized automated databases are being created in Kazakhstan. However, as recent events have demonstrated, the level of their protection against cyberattacks remains extremely low. In certain cases, the unlawful dissemination of personal data has resulted from the actions of public officials themselves. Some information relating to citizens' personal data is, in fact, not subject

to protection at all. For instance, there currently exist Telegram bots that allow the identification of an individual by their IIN. A similar situation is observed with vehicle registration numbers, for which there is no explicit legal prohibition on dissemination. Meanwhile, the increase in criminal activity associated with fraud in large cities is largely due to the uncontrolled use of such information.

The legislation of the European Union maintains a clear and consistent position on this matter. The Directive of the European Parliament and of the Council of the European Union «Concerning the Processing of Personal Data and the Protection of Privacy in the Electronic Communications Sector» (No. 2002/58/EC) (12 July 2002) (GDPR) states that «information relating to subscribers of publicly available telecommunications systems contains data concerning the privacy of individuals» [8]. In particular, under this document, citizens are granted the so-called «right to be forgotten», which entitles them to request the deletion of their personal data.

The next block of information belonging to the category of personal privacy consists of biographical data that describes an individual's life path. If access to identification data is regulated by normative legal acts through the method of prohibition, biographical information may be collected, stored, and disseminated exclusively with the consent of the citizen – that is, it is protected by means of authorization. Information on whether an individual has previously been subjected to criminal liability and on the completion or serving of a sentence may be disclosed only within the competence of state authorities. Furthermore, questions concerning criminal records should be excluded from questionnaires completed during employment procedures.

The next group of data falling within the category of personal privacy comprises information on an individual's family status. At first glance, this category of personal data may appear to constitute part of biographical information and not to belong to confidential data. However, such information includes data constituting the secrecy of adoption, information on marriage or divorce, children born out of wedlock, and details regarding alimony obligations. All these elements form part of an individual's informational portrait – aspects that a person may wish not to disclose. Therefore, such information must be protected by official authorities and should not be publicly accessible. Consequently, information regarding an individual's family status may rightfully be classified as personal data.

Since information about a citizen's family status constitutes a legally protected personal secret, such data, in our view, must be subject to enhanced legal protection. The secrecy of child adoption, details of marriage or divorce, obligations to pay alimony, as well as information about children born out of wedlock, are strictly personal and therefore should not be publicly accessible. Given that data concerning the family status of citizens are classified as personal data, the state must ensure their proper and reliable protection.

Another type of data comprising personal information is information on an individual's social status. Market relations have contributed to the stratification of the population by property status, which in turn has generated other forms of social differentiation. If the goal of the state is the construction of a civil society, then the legal division of citizens into social groups is inadmissible. Therefore, questions concerning social status (for example, family, material, orphan, large family, disability status, etc.) should be excluded from most questionnaires and survey forms. The decision to provide such information must be made by the citizen personally, and if such data are provided, the procedures for their collection, storage, and protection must be clearly defined.

The next group of personal data that deserves particular attention is information characterizing an individual's financial status. With the development of market relations, the relevance of protecting this category of information has significantly increased. There are several reasons for this. First, a person's financial (property) status largely determines their social position. Second, even lawfully obtained information, if disclosed without the individual's consent, may become the subject of discussion among various groups and result in financial difficulties. Third, many public authorities attempt to collect unjustified information concerning the financial situation of citizens.

Medical information relating to a natural person requires a special regime of protection. The issues of securing information systems in the field of healthcare that contain personal medical data, ensuring their integrity and confidentiality, the patient's right to access their own medical data, as well as the obligation to inform citizens when such information is requested, are regulated by the Code of the Republic of Kazakhstan «On the Health of the People and the Healthcare System» (No. 360-VI, 7 July 2020).

In our view, this category represents one of the most protected types of personal data. Beyond data on an individual's physical and mental health, medical records should also encompass relevant information about the health condition of immediate family members. The availability of precise and trustworthy medical data serves as a key prerequisite for making objective diagnoses and choosing the most appropriate therapeutic strategies. Such information must be maintained exclusively within the confidential framework of the «patient-physician» relationship and may only be shared with third parties upon the patient's explicit consent, or, when the patient is unable to make an informed decision, with the authorization of close relatives or legal guardians.

To gain a deeper understanding of the nature and essence of the category under consideration, it is necessary to distinguish between the concepts of «health status» and «medical information relating to an individual» [9]. The term «medical information relating to an individual» refers to a set of data concerning past illnesses, the presence of diseases, their progression, applied methods of treatment and medicinal products, prognosis, and other similar information. The concept of «health status», in accordance with subparagraph 11 of paragraph 14 of Article 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On State Secrets» (No. 349-1, 15 March 1999), encompasses general information regarding an individual's illnesses and correlates such information with the person's ability to perform official duties, based on the overall condition of the body [10]. A citizen holding a high-ranking state position has the right to demand compliance with the regime of medical confidentiality, provided that they fully perform official duties. However, maintaining the regime of state secrecy with respect to such information may lead to adverse consequences for the future of the country. Therefore, the protection of medical information relating to an individual requires the development of mechanisms distinct from those ensuring the protection of state secrets.

In recent years, society has shown particular interest in a category of personal privacy associated with the characteristics of citizens' sexual life and their sexual orientation. This category of personal data has a distinctly individual nature and has traditionally been subject to strict confidentiality. Therefore, the right to collect and process such information should be maximally restricted. If such data becomes known to medical professionals for any reason, they must be isolated from the general category of personal data – they should not be included in

the medical record and may be transferred from one physician to another only with the explicit consent of the patient.

The current legislation divides personal data by the level of accessibility in to «publicly available» and «restricted-access data» [11].

According to the law, personal data to which the confidentiality requirements established by the legislation of the Republic of Kazakhstan do not apply are considered publicly available. However, even in such cases, access to these data is permitted only with the consent of the data subject. The consent of the data subject may be formalized in written form, in an electronic document, or by other means that make it possible to confirm consent through the use of an electronic digital signature. It can therefore be concluded that the data subject independently defines the category under which their personal information falls, depending on the purpose of its collection and the extent to which such data is required. In accordance with current legislation, if an individual considers that the acquisition or processing of their personal information has taken place in breach of legal norms, they are entitled to petition the competent public authority or initiate judicial proceedings seeking the deletion of this information from open-access databases. Should the request be approved by the relevant authority, the decision must be executed within one working day.

Personal data is stored in databases located on the territory of the data owner (operator) or third parties. They may be used solely for the purposes specified in the initial request and may be disseminated only if such dissemination does not infringe upon the rights and freedoms of the data subject or prejudice the legitimate interests of other natural or legal persons.

The dissemination of personal data beyond the declared purposes is permissible only with the consent of the data subject or their legal representative. The protection of personal data is understood as a set of measures aimed at preventing unauthorized disclosure, use, alteration, or destruction of such data without the consent of their owner, as well as at ensuring the prevention of potential violations in this field.

Under subparagraph 1, paragraph 1 of Article 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan On Personal Data and Their Protection (21 May 2013), biometric data are defined as personal information reflecting the physiological and biological traits of an individual, which allow that person to be identified or authenticated [11]. This category encompasses such identifiers as facial geometry, fingerprint patterns, vocal characteristics, iris configuration, DNA profiles, and other physiological or biological indicators capable of confirming or verifying a person's identity [11]. Such biometric data include a person's facial features, fingerprints, voice, iris pattern, DNA analysis results, as well as other physiological and biological characteristics that enable the identification or verification of an individual's identity.

In recent years, biometric data have been increasingly used in emerging technologies based on their recognition and application. For example, voice is used in «smart home» systems, while fingerprints, facial images, and iris patterns are employed for accessing personal accounts and unlocking mobile devices. Technologies utilizing the geometry of the palm, iris scans, and even human DNA are also in active use.

However, a facial image is not recognized as personal data in all cases. The Kazakhstani legal scholar Turysbekuly M. provided a clear interpretation of this issue, noting that a digital photograph or video recording of a person collected for identification purposes constitutes personal data [12].

Public debates concerning the potential abuse of authority by the state and law enforcement agencies in ensuring the security of citizens' fingerprint information have continued within society. «In our case, the risk of unlawful use of fingerprints always exists. In certain situations, data may be sold or powers may be abused, given the low level of public trust in law enforcement agencies», says Zhovtis E., Director of the Kazakhstan International Bureau for Human Rights and Rule of Law [13]. Some experts believe that biometric data can be forged, thereby creating risks of identity substitution or passport falsification. «If such data are stolen or transferred to foreign entities, this may provide them with extensive information about the subject» [14]. As a result of the public discussions surrounding the dactyloscopic registration of citizens of the Republic of Kazakhstan, a legal norm was adopted establishing that citizens have the right to undergo fingerprint registration and (or) provide biological material only upon their consent.

One of the key challenges lies in the inability of the state to exercise direct control over the information systems of private companies. Previously, the Ministry of Digital Development, Innovations, and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan emphasized the need to strengthen oversight of private-sector databases. This issue arises from the absence of a unified centralized data management system in the country.

Domestic scholars believe that this issue can be addressed through the introduction of a supervisory mechanism and continuous monitoring using information and communication technologies, including blockchain technology. Such technologies exclude the possibility of unauthorized access to personal data. «To minimize the risks of data leakage and unauthorized processing of personal information, it is recommended that all records be maintained through a blockchain-based architecture. This decentralized structure provides a higher degree of data integrity and protection against external interference. The key benefit of blockchain lies in its ability to preserve the confidentiality and authenticity of stored information, effectively eliminating the possibility of unauthorized disclosure or modification without the explicit consent of the data owner» [15].

Blockchain is a distributed database (ledger) organized as a chain of interconnected blocks used for storing data. Each block contains information about transactions and is linked to the previous through cryptographic encryption.

Blockchain technology is characterized by the following key features:

- 1) Decentralization – the system operates without a central governing authority, while data is stored simultaneously across multiple nodes within the system;
- 2) Immutability of data – once information is recorded in a block and confirmed, it cannot be altered, which ensures protection against fraud and data falsification;
- 3) Transparency – all participants in the system have access to the transaction history.
- 4) Cryptographic security – blocks are linked using cryptographic hash functions, while each transaction is verified and confirmed by an electronic digital signature, ensuring its authenticity.
- 5) Consensus mechanisms – the addition of a new block requires agreement among network participants in accordance with a specific algorithm, such as Proof of Work, Proof of Stake and others;
- 6) Smart contracts – blockchain technology enables the creation of programmable algorithms, known as smart contracts, which are executed automatically once predefined conditions are met.
- 7) Reliability and resilience – even if one node fails or is compromised, the data remains preserved on other nodes within the network. [16].

The socio-economic effectiveness of work blockchain technology lies in its ability to eliminate intermediary barriers, reduce transaction costs, enhance the reliability and accessibility of data, and strengthen trust among participants in economic and public governance relations.

Unfortunately, most citizens lack basic knowledge of personal data protection rules. The requirements governing the use of electronic digital signatures are frequently violated, which, in our view, is attributable to the low level of digital literacy within society.

As an information security expert observes, even after submitting a loan application, citizens do not always fully understand their rights. According to experts, if an individual refuses to obtain a loan or open a bank account, they have the full legal right to submit a written request to the bank for the deletion of previously provided personal data. However, the majority of citizens do not exercise this right and are often unaware of its existence [17].

At present, the Parliament of the Republic of Kazakhstan has commenced discussions on the draft Digital Code. In the latest version of the draft, dated 3 September 2025, the concept of «digital data» is introduced, along with the definition of their identifiers. Paragraph 3 of Article 22 provides that: «Unique public identifiers shall constitute publicly available data processed in accordance with this Code, taking into account the legislation of the Republic of Kazakhstan on personal data and their protection» [18]. However, this provision contradicts paragraph 2-1 of Article 7 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Informatization». Pursuant to this provision, Order No. 526/NK of the Minister of Digital Development, Innovations, and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan dated 29 August 2024 approved the «List of Personal Data of Individuals Included in the Composition of State Electronic Information Resources». This order recognizes the Individual Identification Number (IIN) as personal data included in the structure of state electronic resources. According to the current legislation and the draft Digital Code, such data may be used only with the consent of the data subject or their legal representative. Therefore, it is proposed to delete the words «publicly available data» from the text of the draft as inconsistent with the law.

Paragraph 3 of Article 24 of the draft Digital Code, which regulates biometric identification, provides the following: «For the purposes of identification, the following biometric data of citizens of the Republic of Kazakhstan shall be subject to processing:

1. «digital facial image»;
2. «dactyloscopic information» [18].

According to subparagraph 38-1 of paragraph 1 of Article 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Informatization» (No. 418-V, 24 November 2015), «biometric identification is a set of measures aimed at establishing a person's identity on the basis of their immutable physiological and biological characteristics» [19].

Furthermore, paragraph 1 of Article 1 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Personal Data and Their Protection» defines «biometric data as personal data characterizing the physiological and biological features of a personal data subject, on the basis of which such a person may be identified».

Thus, the current legislation does not provide a comprehensive and detailed definition of the concept of biometric data. This is due to the fact that, as mentioned above, the category of biometric data should include not only fingerprint information, but also DNA analysis results, distinctive facial features and expressions, the iris of the eye, as well as other physiological and biological characteristics that make it possible to identify a person or associate specific data

with an individual. Such characteristics include a person's facial image (in the form of a photo and video recordings).

In the global biometric systems market, the following technologies based on biometric recognition are actively utilized:

1. Fingerprints – over 50% of the market;
2. Facial recognition – 21,6%;
3. Iris recognition – 10,2%;
4. Voice recognition – 4%;
5. Retinal pattern recognition – 3%;
6. Palm geometry, DNA, and other identifiers – approximately 7%.

Therefore, the draft Digital Code does not provide for an exhaustive list of biometric data to be registered as biometric data of citizens to be processed for identification purposes included in paragraph 3 of Article 24. For example, we concluded that genomic information (DNA), the retinal pattern, iris image and voice data should also be included.

It should also be noted that Kazakhstan has not ratified international instruments on the protection of personal data, in particular the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (ETS No. 108) (Strasbourg, 28 January 1981) [20].

An important direction for further development is the consideration of Kazakhstan's accession to this Convention. Such a step would grant the right to conduct investigations into violations of the personal data protection rights of Kazakhstani citizens by operators that are parties to the Convention. Moreover, the Convention establishes the right of every individual to be informed of the existence of automated databases containing their personal information, their main purposes, as well as the name and location of the data controller.

Although the above-mentioned convention has not been ratified by the Republic of Kazakhstan, the Law of the Republic of Kazakhstan «On Personal Data and Their Protection» dated May 21, 2013 (No. 94-V), which incorporates its key provisions, was adopted. At the legislative level, this represented an attempt to consolidate the fundamental rules governing the processing and protection of citizens' personal data within a single legal act. However, according to many experts in this field, the adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Personal Data and Their Protection» resulted in only short-term positive effects.

A major turning point in the development of personal data protection mechanisms was the adoption of the General Data Protection Regulation (GDPR) by the European Union in 2016. This instrument laid the foundation for the modernization and legal consolidation of personal data protection systems in developed countries [20].

The GDPR brought about profound changes in the regulation of personal data processing across the EU. It significantly transformed existing approaches to data handling, increased awareness of personal data protection issues among both professionals and the public, and expanded the rights of individuals to control the use of their personal data. As a result, EU citizens became better informed and more autonomous in exercising their data protection rights. These developments were confirmed by the results of a survey conducted among EU citizens within the framework of the Eurobarometer project in 2019 [21].

In addition to introducing stricter regulatory requirements, the GDPR granted EU citizens a number of new rights, including the right to request the erasure of personal data, thereby considerably strengthening individual control over personal information. Comparable legal mechanisms are largely absent from the current legislation of the Republic of Kazakhstan.

A comparison of the Law Republic of Kazakhstan «On Personal Data and Their Protection» with the legislation of foreign states shows that the Kazakhstani law is relatively detailed and comprehensive in its formulation. Nevertheless, practical implementation reveals a number of significant shortcomings in ensuring personal data security. In particular, the law does not provide a clear concept of «personal data processing». Moreover, Article 2 of the Law does not explicitly cover activities related to the storage of personal data. As a result, violations affecting the integrity, confidentiality and availability of citizens' personal data are not clearly delineated in legislation. This regulation gap has led to risks and threats, including frequent cases of loss of personal data in both electronic and paper form, which has resulted in a loss of control over data processing experienced among citizens.

Article 9 of the Law allows for the collection and processing of personal data without the consent of the data subject or their legal representative in certain cases. Among others, in practice, such situations arise during elections and referendums. However, neither the Law Republic of Kazakhstan «On Personal Data and Their Protection» nor the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan «On Elections» establishes clear procedures for the collection, processing and storage of personal data during electoral processes at any level.

Clause 2 of Article 25 of the Law imposes an obligation on the owner or operator to take measures to destroy personal data once the purposes of its collection and processing have been achieved. At the same time, the legislation does not regulate mechanisms of ongoing control and monitoring by the owner and/or operator, nor does it define the responsibilities of persons organizing the collection and processing of personal data. This legal uncertainty created conditions under which responsible parties may avoid liability in cases of incomplete destruction or loss of personal data. From this perspective, it is necessary to develop technological solutions that prevent unauthorized access to personal data, while simultaneously imposing clear legal obligations on responsible persons or operators to ensure continuous control and monitoring of the data destruction process.

Current legislation also fails to regulate personal data storage as an independent stage of data processing, including requirements related to data integrity, confidentiality and availability. The absence of such regulation significantly increases the vulnerability of stored data and facilitates breaches of data security. Comprehensive regulation of personal data storage prior to the introduction of blockchain technology as a data protection mechanism would significantly reduce these risks.

In recent years, blockchain technology has emerged as one of the most promoting tools in the field of information security for the collection, processing, storage and transfer of personal data. While many states are actively developing personal data, the Republic of Kazakhstan still lacks a coherent conceptual approach to ensuring data security throughout the entire lifecycle of personal data. For this reason, before implementing blockchain based solutions, it is necessary to adopt «National Regulation on the Protection of Personal Data based on Blockchain Technology». Such regulation would ensure transparency in data processes and provide for informed and reasonable consent of personal data subjects regarding the collection, processing, transfer and destruction of their data. Importantly, it would also grant citizens effective control over the movement and use of their personal data.

Conclusion

The Constitution of the Republic of Kazakhstan established legal guarantees for the exercise of the right to privacy and the inviolability of personal and family secrets. Therefore, all information concerning an individual's private and family life, financial situation, correspondence, or personal communications must remain confidential and may not be accessed or disclosed without the explicit consent of the data owner, except in instances clearly prescribed by law. Simultaneously, the Constitution of the Republic of Kazakhstan affirms every citizen's right to obtain access to documents, decisions, and materials that contain their personal data.

To ensure the realization of these constitutional guarantees, the Law «On Personal Data and Their Protection» defines personal data as information recorded in electronic or paper form, as well as on alternative media such as disks, flash drives, or other storage devices. However, the current legislation does not yet provide a clear definition of the legal status of personal information transmitted orally, which represents an unresolved issue within the national regulatory framework.

At present, in foreign countries, the security of personal data is ensured through the use of technologies such as blockchain, cryptography, distributed ledgers, and others. Applying this experience in our country, the processes of control and monitoring should be implemented through distributed ledger (blockchain) technologies, since, in our opinion, this approach helps prevent unauthorized access to personal data.

The improvement of national legislation can also be achieved by joining the international convention on the protection of personal data and by implementing its provisions into domestic law. For instance, within the European Union, the Directive (GDPR) establishes international standards for the protection of personal data. This would enhance the effectiveness of legal mechanisms for data protection, strengthen citizens' confidence in the security of their personal information, and provide a safeguard for the inviolability of private life.

In addition, the GDPR grants citizens of the European Union simple and accessible mechanisms to exercise their rights, while simplifying the procedure for submitting complaints to supervisory authorities.

At the present stage, the state faces an important task of ensuring the protection of personal data by strengthening control over digital threats and introducing a procedure for assessing their impact on human rights in accordance with international standards.

We believe that consideration of the above-mentioned mechanisms in the legislation will ensure the personal safety of citizens.

Authors' Contribution

The authors – **Tilep T.S., Juchnevicius E.** – made an equal contribution to the preparation of this article and the conduct of the research.

Tilep T.S. studied and substantiated the conceptual framework of the research, summarized and analyzed data from the literature and normative legal acts;

Juchnevicius E. examined the possibilities for adapting international norms in the field of personal data protection to the legislation of the Republic of Kazakhstan;

Both authors carried out the analysis and generalization of the research results and formulated the conclusions.

References

1. Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2024 жылғы 30 шілдедегі №611 Жарлығы. -- Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2400000611> (дата обращения: 25.09.2025)
2. Продают за вознаграждение: в МВД рассказали о причинах утечки персональных данных. 12 сентября 2025 // <https://www.zakon.kz/obshestvo/6490664-prodayut-za-voznagrazhdenie-v-mvd-rasskazali-o-prichinakh-utechki-personalnykh-dannykh.html> (дата обращения: 25.09.2025)
3. Токаев поручил ужесточить ответственность за утечку персональных данных казахстанце // <https://news.mail.ru/politics/67895150/> (дата обращения: 25.09.2025)
4. В сеть утекли данные более 16 миллионов казахстанцев. 17 июня 2025 года // Настоящее Время <https://www.currenttime.tv/a/kazakhstan-set-dannye/33446067.html> (дата обращения: 25.09.2025)
5. President Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address to the People of Kazakhstan "Kazakhstan in the Era of Artificial Intelligence: Current Challenges and Solutions through Digital Transformation" // <https://www.akorda.kz/en/president-kassym-jomart-tokayevs-state-of-the-nation-address-to-the-people-of-kazakhstan-kazakhstan-in-the-era-of-artificial-intelligence-current-challenges-and-solutions-through-digital-transformation-1083029> (дата обращения: 25.09.2025)
6. Глава государства провел совещание по вопросам развития искусственного интеллекта. 11 августа 2025 года // <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-soveshchanie-po-voprosam-razvitiya-iskusstvennogo-intellekta-1175749> (дата обращения: 25.09.2025)
7. Дербес деректер және оларды қорғау туралы Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 мамырдағы №94-V Заңы. -- Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000094#z21> (дата обращения: 25.09.2025)
8. Директива Европейского Парламента и Совета Европейского Союза от 12 июля 2002 года № 2002/58/ЕС «В отношении обработки персональных данных и защиты конфиденциальности в секторе электронных средств связи» (Директива о конфиденциальности и электронных средствах связи) (в редакции Директивы 2006/24/ЕС Европейского парламента и Совета ЕС от 15 марта 2006 г., Директивы 2009/136/ЕС Европейского парламента и Совета ЕС от 25 ноября 2009 г.). – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31067636 (дата обращения: 25.09.2025)
9. Соколова О.С. Персональные данные как информация ограниченного доступа: проблемы правового регулирования // Современное право. – 2004. – №2. – С.18-21.; 19
10. Мемлекеттік құпиялар туралы Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 15 наурыздағы №349-І Заңы. – Қолжетімділік тәртібі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000349_ (дата обращения: 25.09.2025)
11. Дербес деректер және оларды қорғау туралы Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 мамырдағы №94-V Заңы. – Қолжетімділік тәртібі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000094#z21> (дата обращения: 25.09.2025)
12. Турысбекулы М. Без лица?! Изображение лица, как персональные данные. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35173317&pos=6;-106#pos=6;-106 (дата обращения: 25.09.2025)
13. Иксанова Н. Всеобщий сбор отпечатков пальцев: можно ли верить государству? Мнение экспертов.– Режим доступа: <https://bes.media/news/vseobschij-sbor-otpechatkov-palcev-mozhno-li-verit-gosudarstvu-mnenie-ekspertov-2626/> (дата обращения: 25.09.2025)

14. Айдарбек Н. «Биометрию можно подделать»: новая лазейка для мошенников появится в Казахстане? – Режим доступа: <https://golos-naroda.kz/21195-biometriiu-mozhno-poddelat-novaia-lazeika-dlia-moshennikov-poiavitsia-v-kazakhstane-1697198372/> (дата обращения: 25.09.2025)
15. Ilyassova, G., Aitimov, B., Zhumagulov, M & Zhamburbayeva, S. (2025). Ensuring Personal Data Security Using Blockchain Technology: Issues and Perspectives for Legislative Improvement. *Journal of Legal Affairs and Dispute Resolution in Engineering and Construction* в Volume 18, Issue 1 // <https://ascelibrary.org/doi/10.1061/JLADAN.LADR-1248> DOI: <https://doi.org/10.1061/JLADAN.LADR-1248> (дата обращения: 25.09.2025)
16. Ильясова Г.А., Сабыржан А., Айтимов Б.Ж., Токатов Р.А., Жамбурбаева С. Қазақстан Республикасында блокчейн технологиясын қолдануды құқықтық реттеудің теориялық және тәжірибелік мәселелері. Монография. / Ред. Г.А. Ильясова. – Қарағанды: Colorprint ЖШС баспасы, 2025. – 336 бет.
17. Киберугроза: почему произошла утечка персональных данных Пятница, 01 Авг 2025. КАЗИНФОРМ//https://ratel.kz/raw/kiberugroza_pochemu_proizoshla_utechka_personalnyh_dannyh (дата обращения: 25.09.2025)
18. Досье на проект Цифрового кодекса Республики Казахстан (сентябрь 2025 года) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38933548 (дата обращения: 25.09.2025)
19. Конвенция о защите физических лиц при автоматизированной обработке персональных данных (Страсбург, 28 января, 1981 г.) (с изменениями от 15 июня 1999 г.) – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1034061&pos=1;-12#pos=1;-12 (дата обращения: 25.09.2025)
20. Регламент № 2016/679 Европейского парламента и Совета Европейского Союза О защите физических лиц при обработке персональных данных и о свободном обращении таких данных, а также об отмене Директивы 95/46/ЕС. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39559334&pos=5;-106#pos=5;-106
21. Malia Thuret-Benoist, “One year of GDPR: GDPR enforcement and awareness,” *Tech GDPR*, May 25, 2019. -- Access mode: <https://techgdpr.com/blog/one-year-gdpr/>

Т.С. Тілеп¹, Э.Юхневичус²

¹*Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті,
Қарағанды, Қазақстан*

²*Гданьск университеті, Гданьск, Польша
(e-mail: tlep97@mail.ru¹, e.juchnevicius@prawo.ug.edu.pl²)*

Қазақстан Республикасында азаматтардың дербес деректерін қорғаудың құқықтық мәселелері

Андатпа: Мақалада жеке деректерді қорғау туралы заңнаманың бүгінгі жай-күйі, оны іске асыру барысында туындаған мәселелер және блокчейн технологиясын қолдану арқылы қорғау тетігін жетілдірудің перспективалары қарастырылған. Қазақстанда дербес деректердің заңсыз таралу жағдайларының жиі орын алуы киберқауіпсіздік мәселесінің шешілмеуіне тікелей байланысты болуы, қолданыстағы заңнаманың осал тұстарын жетілдіру қажеттігі зерттеу тақырыбының өзектілігін айқындап береді. Зерттеу мақсаты – цифрлық технологияларды қолдану арқылы дербес деректердің қорғалуын, қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қол жеткізетін құқықтық негіздерді қалыптастыру. Жұмыстың ғылыми жаңалығы Қазақстан Республикасында

дербес деректер институтын реттейтін заңнамалық кешен қалыптасқаннан кейін алғаш рет дербес деректердің құқықтық табиғатын, дербес деректердің жекелеген түрлерінің айналымын құқықтық реттеу бағыттарын анықтауы, дербес деректердің айналымын реттейтін қолданыстағы заңнаманы жетілдіруге бағытталған ұсыныстарды беруі болып табылады. Олар дербес деректерді қорғау саласында ұлттық ғылыми доктринаны қалыптастырады. Тәжірибелік маңызы жаңа тәжірибелік маңызды тұжырымдар қортындыланады, олар қолданыстағы ұлттық заңнаманы жетілдіруге мүмкіндік береді. Сондықтан, оларды құқық шығармашылық саласында қолдануға болады. Зерттеу тәсілдері ретінде жалпы логикалық тәсілдер (индукция, дедукция), жүйелендіру, талдау, тұжырымдау, ғылыми тәсілдер, эмпирикалық тәсілдер қолданылды.

Дербес деректердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету – мемлекеттің адамның жеке құқықтарын қорғау міндеті болғандықтан, авторлар цифрлық қауіптерді бақылауды күшейту, халықаралық стандарттарға сәйкес адам құқықтарына әсерді бағалау рәсімін енгізу қазіргі кезеңде өте маңызды деп атап көрсетіледі. Ол үшін дербес деректерді қорғау стандарттарын орнататын халықаралық актілерге Қазақстан Республикасының қосылуы қажет деген қорытынды жасалады. Дербес деректерді қорғау саласындағы заңдарды жетілдірудің бір жолы – дербес деректерге заңсыз қол жеткізу мүмкіндігін болдырмайтын тетіктер енгізу және оны деректердің бақылаушысы (иесі, оператор) секілді тараптарды да қамтитын деңгейде іске асыру маңызды. Зерттеу нәтижесінде, қолданыстағы заң бойынша меншік иесі және оператор, сондай-ақ дербес деректерді өңдеуді және сақтауды ұйымдастыруға жауапты тұлға тарапынан тұрақты бақылау және мониторинг процесін реттейтін норма қабылдау қажеттігі жөнінде пікір білдірілген.

Түйін сөздер: цифрландыру, Цифрлық кодекс, дербес деректер, биометриялық деректер, сәйкестендіру, дербес деректерді қорғау, киберқауіпсіздік.

Т.С. Тілеп¹, Э.Юхневичус²

¹Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика

Е.А. Букетова, Караганды, Казахстан

²Гданьский университет, Гданьск, Польша

(e-mail: tlep97@mail.ru¹, e.juchnevicius@prawo.ug.edu.pl²)

Правовые проблемы защиты персональных данных граждан в Республике Казахстан

Аннотация: В статье рассматриваются современное состояние законодательства о защите персональных данных, возникающие проблемы при его реализации, а также перспективы совершенствования механизма защиты с использованием технологии блокчейн. Частые случаи незаконного распространения персональных данных в Казахстане напрямую связаны с нерешённостью вопросов кибербезопасности, что подчёркивает актуальность темы исследования и необходимость совершенствования уязвимых положений действующего законодательства. Цель исследования заключается в формировании правовой основы, обеспечивающей защиту и безопасность персональных данных посредством использования цифровых технологий. Научная новизна работы заключается в том, что впервые с момента формирования законодательного комплекса, регулирующего институт персональных данных в Республике Казахстан, определены правовые нормы в отношении персональных данных, а также направления правового регулирования оборота отдельных видов персональных данных и предложены меры по совершенствованию существующего законодательства, регулирующего

оборот персональных данных. Изложенное образует общенациональную научную доктрину в области защиты персональных данных. Обобщены новые практические выводы, позволяющие усовершенствовать существующее национальное законодательство и, следовательно, применять их в законотворческой деятельности. В качестве методов исследования использованы общелогический подход (индукция, дедукция), систематизация, анализ, формулировка, научные методы и эмпирические методы.

Обеспечение безопасности персональных данных является обязанностью государства по защите личных прав человека, поэтому авторы подчёркивают важность усиления контроля над цифровыми угрозами, а также введения процедуры оценки воздействия на права человека в соответствии с международными стандартами. Делается вывод о необходимости присоединения Республики Казахстан к международным актам, устанавливающим стандарты защиты персональных данных. Один из путей совершенствования законодательства в сфере защиты персональных данных — внедрение механизмов, исключающих возможность незаконного доступа к данным, и реализация этих механизмов на уровне, охватывающем такие стороны, как контролёр данных (владелец, оператор). По результатам исследования высказано мнение о необходимости принятия нормы, регулирующей процесс постоянного контроля и мониторинга со стороны владельца, оператора, а также ответственного лица за организацию обработки и хранения персональных данных в соответствии с действующим законодательством.

Ключевые слова: Цифровизация, Цифровой кодекс, персональные данные, биометрические данные, идентификация, защита персональных данных, кибербезопасность.

References

1. Qazaqstan Respublikasynyn 2029 jylga deiingi ulttyq damu josparyn bekıtu jane Qazaqstan Respublikasy Prezidentinın keıbir jarlyqtarynyn kusı joıyldy dep tanu turaly Qazaqstan Respublikasy Prezidentinın 2024 jylgy 30 sildeıdegi №611 Jarlygy. – Qoljetimdılık tartıby: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2400000611> (data obrasenia: 25.09.2025) [in Kazakh]
2. Prodaiut za voznagrajdenie: v MVD rasskazali o prichinah utechki personalnyh dannyh. 12 sentabra 2025 // Dostupno po adresu: <https://www.zakon.kz/obshestvo/6490664-prodayut-za-voznagrazhdenie-v-mvd-rasskazali-o-prichinakh-utechki-personalnykh-dannykh.html> (data obrasenia: 25.09.2025) [in Russian]
3. Tokaev poruchil ujestochit otvetstvennost za utechku personalnyh dannyh kazahstanse // Dostupno po adresu: <https://news.mail.ru/politics/67895150/> (data obrasenia: 25.09.2025) [in Russian]
4. V set utekli dannye bolee 16 millionov kazahstansev. 17 iuna 2025 goda // Nastoiashee Vremya Dostupno po adresu: <https://www.currenttime.tv/a/kazahstan-set-dannye/33446067.html> (data obrasenia: 25.09.2025) [in Russian]
5. President Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address to the People of Kazakhstan "Kazakhstan in the Era of Artificial Intelligence: Current Challenges and Solutions through Digital Transformation" // Available at: <https://www.akorda.kz/en/president-kassym-jomart-tokayevs-state-of-the-nation-address-to-the-people-of-kazakhstan-kazakhstan-in-the-era-of-artificial-intelligence-current-challenges-and-solutions-through-digital-transformation-1083029> (accessed: 25.09.2025)
6. Glava gosudarstva provel sovesanie po voprosam razvitiya iskusstvennogo intellekta. 11 avgusta 2025 goda // Dostupno po adresu: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-soveshchanie-po-voprosam-razvitiya-iskusstvennogo-intellekta-1175749> (data obrasenia: 25.09.2025) [in Russian]

7. Derbes derekter jane olardy qorgau turaly Qazaqstan Respublikasynyn 2013 jylgy 21 mamyrdagı №94-V Zany. – Qoljetimdik tartıby: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000094#z21> (data obrasenia: 25.09.2025) [in Kazakh]

8. Direktiva Evropeiskogo Parlamenta i Soveta Evropeiskogo Soiuzı ot 12 iula 2002 goda № 2002/58/ES «V otnosenii obrabotki personalnyh dannyh i zasity konfidentsialnosti v sektore elektronnyh sredstv svazi» (Direktiva o konfidentsialnosti i elektronnyh sredstvah svazi) (v redaksii Direktivy 2006/24/ES Evropeiskogo parlamenta i Soveta ES ot 15 marta 2006 g., Direktivy 2009/136/ES Evropeiskogo parlamenta i Soveta ES ot 25 noiabra 2009 g.). – Dostupno po adresu: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31067636 (data obrasenia: 25.09.2025) [in Russian]

9. Sokolova O.S. (2004) Personalnye dannye kak informasia ogranichenogo dostupa: problemy pravovogo regulirovaniya // Sovremennoe pravo. – №2. – S.18-21.; 19 [in Russian]

10. Memlekettik qupialar turaly Qazaqstan Respublikasynyn 1999 jylgy 15 nauryzdagy №349-I Zany. – Qoljetimdik tartıby: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000349_ (data obrasenia: 25.09.2025) [in Kazakh]

11. Derbes derekter jane olardy qorgau turaly Qazaqstan Respublikasynyn 2013 jylgy 21 mamyrdagı №94-V Zany. – Qoljetimdik tartıby: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1300000094#z21> (data obrasenia: 25.09.2025) [in Kazakh]

12. Turysbekuly M. Bez lisa?! Izobrajenie lisa, kak personalnye dannye. – [Elektronnyi resurs]. – Dostupno po adresu: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35173317&pos=6;-106#pos=6;-106 (data obrasenia: 25.09.2025) [in Russian]

13. İksanova N. Vseobsi sbor otpechatkov palev: mojno li verit gosudarstvu? Mnenie ekspertov. – Dostupno po adresu: <https://bes.media/news/vseobschij-sbor-otpechatkov-palcev-mozhno-li-verit-gosudarstvu-mnenie-ekspertov-2626/> (data obrasenia: 25.09.2025) [in Russian]

14. Aidarbek N. «Biometriu mojno poddelat»: novaia lazeika dla mosennikov poiavitsa v Kazahstane? – Dostupno po adresu: <https://golos-naroda.kz/21195-biometriu-mozhno-poddelat-novaia-lazeika-dlia-moshennikov-poiavitsia-v-kazahstane-1697198372/> (data obrasenia: 25.09.2025) [in Russian]

15. Ilyassova, G., Aitimov, B., Zhumagulov, M & Zhamburbayeva, S. (2025). Ensuring Personal Data Security Using Blockchain Technology: Issues and Perspectives for Legislative Improvement. Journal of Legal Affairs and Dispute Resolution in Engineering and Construction Volume 18, Issue 1 // Available at: <https://ascelibrary.org/doi/10.1061/JLADAH.LADR-1248%20%20DOI:%20https://doi.org/10.1061/JLADAH.LADR-1248> (Date of access: 25.09.2025)

16. İlasova G.A., Sabyrjan A., Aitimov B.J., Tokatov R.A., Jamburbaeva S. Qazaqstan Respublikasynda blokchein tehnologiasyn qoldanudy quqyqtyq retteudın teorıalyq jane tajiribelik maseleleri. Monografiya. / Red. G.A. İlasova. – Qaragandy: Colorprint JSS baspasy, 2025. — 336 bet. [in Kazakh]

17. Kiberugroza: pochemu proizosla utechka personalnyh dannyh Patnisa, 01 Avg 2025. KAZİNFÖRM // https://ratel.kz/raw/kiberugroza_pochemu_proizoshla_utechka_personalnyh_dannyh (data obrasenia: 25.09.2025) [in Russian]

18. Döse na proekt Sifrovogo kodeksa Respubliki Kazahstan (sentabr 2025 goda) // Dostupno po adresu: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38933548 (data obrasenia: 25.09.2025) [in Russian]

19. Konvensia o zasite fizicheskikh lis pri avtomatizirovannoi obrabotke personalnyh dannyh (Strasburg, 28 ianvara, 1981 g.) (s izmeneniami ot 15 iuna 1999 g.) // Dostupno po adresu: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1034061&pos=1;-12#pos=1;-12 (data obrasenia: 25.09.2025) [in Russian]

20. Reglament № 2016/679 Evropeiskogo parlamenta i Soveta Evropeiskogo Soiuzı O zasite fizicheskikh lis pri obrabotke personalnyh dannyh i o svobodnom obrasenii takih dannyh, a takje ob otmene

Direktivy 95/46/ES. – Rejim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39559334&pos=5;-106#pos=5;-106 [in Russian]

21. Malia Thuret-Benoist, “One year of GDPR: GDPR enforcement and awareness,” Tech GDPR, May 25, 2019. – Access mode: <https://techgdpr.com/blog/one-year-gdpr/>

Information about the authors:

Tілеп Т. – corresponding author, Master of Juridical Sciences, PhD student, Department of Civil and Labor Law, Buketov Karaganda National Research University, 28 Universitetskaya st., 100028, Karaganda, Kazakhstan

Juchnevicius E. – Doctor hab., International Cooperation Coordinator, Faculty of Law and Administration, University of Gdańsk, 6 Jana Bażyńskiego st., 80-309, Gdańsk, Poland

Тілеп Т.С. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының магистрі, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зертту университетінің Азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының докторанты, Университетская көшесі, 28, 100028, Қарағанды, Қазақстан

Юхневичус Э. – PhD докторы, dr hab., Құқық және әкімшілік факультетінің профессоры, Гданьск университеті, Jana Bażyńskiego көшесі, 6., 80-309, Гданьск, Польша

Тілеп Т.С. – автор для корреспонденции, магистр юридических наук, докторант кафедры гражданского и трудового права Карагандинского национального исследовательского университета имени академика Е.А. Букетова, ул. Университетская, 28, 100028, Караганда, Казахстан.

Юхневичус Э. – Доктор PhD, dr hab., профессор факультета права и администрации, Гданьский университет, ул. Jana Bażyńskiego, 6., 80-309, Гданьск, Польша.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Азаматтық құқық. Азаматтық процесс / Civil law. Civil process / Гражданское право. Гражданский процесс

ҒТАР 10.59.41

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-76-89>

Ғылыми мақала

Тұрақты даму жағдайында гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуді құқықтық реттеу

Г.Б. Телеуев*¹, А.Е. Бектурганов², А.М. Есентемирова³

¹І.Жансүгіров атындағы Жетісу Университеті, Талдықорған, Қазақстан

^{2,3}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(e-mail: ¹galim@mail.ru, ²a.e.bekturganov@mail.ru, ³yessentemirova.a.m@gmail.com)

Аңдатпа: Мақалада Қазақстан Республикасында тұрақты даму жағдайында гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің құқықтық реттеу мәселелері қарастырылады. Авторлар еліміздегі гидротехникалық құрылыстардың қазіргі жағдайына құқықтық тұрғыдан кешенді талдау жүргізе отырып, осы саладағы заңнамалық реттеудің өзекті кемшіліктерін анықтайды. Гидротехникалық құрылыстардың құқықтық мәртебесінің нақты анықталмауы, оларды басқару және бақылау тетіктерінің жетілдірілмеуі экологиялық және техногендік қауіп-қатерлердің артуына себеп болуда. Осыған байланысты мақалада халықаралық тәжірибе негізінде нормативтік-құқықтық актілерді жетілдірудің және олардың тиімділігін арттырудың нақты жолдары ұсынылады. Сонымен қатар, гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің арнайы заңнамасын қабылдау қажеттілігіне ерекше мән беріледі. Авторлар зерттеу барысында нормативтік талдау, салыстырмалы-құқықтық және жүйелі-құрылымдық әдістерді қолданған. Жұмыс нәтижелері гидротехникалық құрылыстарды құқықтық реттеу саласындағы ғылыми зерттеулерді дамытуға бағытталған. Мақала заңгерлерге, экологтарға, су ресурстарын басқару саласындағы мамандарға арналған.

Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландыратын АР26193915 Тұрақты даму жағдайында гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуді құқықтық реттеу жобасын іске асыру мақсатында дайындалды.

Түйін сөздер: Гидротехникалық құрылыстар, тұрақты даму, құқықтық реттеу, су қауіпсіздігі, су ресурстары, заңнама, апаттық қауіп, мемлекеттік басқару, меншік нысандары, халықаралық тәжірибе, экологиялық қауіпсіздік, нормативтік актілер.

Түсті: 23.07.2025 Мақұлданды: 24.11.2025 Онлайн қолжетімді: 30.12.2025

Кіріспе

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында тұрақты даму қағидаттарын жүзеге асыру су ресурстарын тиімді басқару мен гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің құқықтық негіздерін жетілдіруді талап етеді. Гидротехникалық құрылыстар еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуының ажырамас бөлігі болып табылады және халықтың тіршілік әрекетімен тікелей байланысты стратегиялық нысандар ретінде қарастырылады. Олардың апатсыз, тұрақты және қауіпсіз жұмыс істеуі экологиялық тепе-теңдікті сақтауға, экономикалық тұрақтылыққа қол жеткізуге және халықтың өмір сапасын арттыруға ықпал етеді. Дегенмен, қазіргі кезде гидротехникалық құрылыстардың тозуы, табиғи-климаттық жағдайлардың өзгеруі, сондай-ақ техногендік қауіптердің көбеюі осы нысандарды пайдаланудың құқықтық реттелуін қайта қарау қажеттілігін туындатады. Соңғы жылдардағы халықаралық тәжірибе көрсеткендей, су ресурстарын басқарудағы кемшіліктер ірі апаттарға әкеп соқтырып, орны толмас экологиялық және экономикалық шығындарға ұшыратуы мүмкін. Осы орайда, гидротехникалық құрылыстарды пайдалануды құқықтық реттеудің халықаралық стандарттарға сәйкестендірілуі мен ұлттық заңнаманы жетілдірудің маңызы артып отыр. Қазақстан Республикасының орнықты даму мақсаттарын іске асыру жөніндегі міндеттемелері де бұл мәселені күн тәртібіне қойып, құқықтық жүйені реформалау қажеттігін көрсетеді. Құқықтық реттеуді жетілдіру су қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, апаттық жағдайлардың алдын алуға, сондай-ақ қоршаған орта мен халықтың қауіпсіздігін сақтауға мүмкіндік береді. Сондықтан, гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің құқықтық негіздерін зерттеу әрі дамыту ғылыми, практикалық және әлеуметтік тұрғыдан өзекті мәселе болып табылады.

Сонымен байқағанымыздай, тұрақты даму жағдайында гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен қауіпсіздігін зерттеу жаңа және өзекті тақырып болып табылады. Мемлекеттің әлеуметтік экономикалық дамуы үшін, қолайлы қоршаған орта сақтап қалу мен осы саладағы нормативтік құқықтық актілердің қарама-қайшы нормалардың болуы, жүйесіз мемлекеттік реттеудің орын алуына, гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ететін тікелей реттейтін нормативтік актінің болмауына қарамастан ұсынылып отырған тақырыпқа осы уақытқа дейін кешенді түрде зерттеу жүргізілмеді. Осы бағытта ғылыми мақалалар деңгейінде және аналитикалық талдаулар көлемінде ғана зерттеулер жүргізілген. Анығында, тәжірибе көрсетіп отырғандай аталған мәселе кешенді түрде терен теориялық құқықтық зерттеуді қажет етеді. Осының өзі ұсынылып отырған зерттеу тақырыбының өзектілігін дәлелдейді. Гидротехникалық құрылыстардың құқықтық режимін тұрақты даму жағдайында зерттеу маңызды, себебі ТДМ 6 қағидасы сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету мен су ресурстарын ұтымды басқаруды көздейді.

Әдіснама

Ұсынылып отырған зерттеу жұмысында кешенді әрі жүйелі тәсілдер қолданылады. Аталған тақырыпты ашуда ең алдымен нормативтік-құқықтық актілерді талдау әдісі арқылы Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы, халықаралық шарттар мен стандарттар сарапталады. Салыстырмалы-құқықтық талдау әдісі гидротехникалық

құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің отандық және шетелдік тәжірибелерін салыстыруға және олардың тиімді тұстарын анықтауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, талдау және синтез әдістері қолданыла отырып, су ресурстарын пайдалану мен гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігіне қатысты мәселелердің себеп-салдарлық байланыстары анықталады. Жүйелі-құрылымдық талдау әдісі арқылы зерттелетін құқықтық нормалардың өзара байланысы мен тұтастығы зерттеледі. Қосымша ретінде, эмпирикалық әдістер, атап айтқанда, сараптамалық бағалау, статистикалық деректерді талдау, сондай-ақ нормативтік актілердің тиімділігін бағалау әдісі қолданылады. Осы әдістердің жиынтығы зерттеу тақырыбының объективтілігін және қорытындылардың дәлдігін қамтамасыз етеді.

Нәтижелер мен талқылау

Суды кешенді басқару-бұл су ресурстарын жан-жақты бірлесіп басқаруға арналған стратегияларды, институттарды, басқару құралдарын және қаржыландыру тетіктерін қамтитын жаһандық жүйе. 2018 жылы деректерді ұсынған 172 елдің 60 пайызы қабылдаудың өте төмен, төмен немесе орташа төмен екенін айтты. Бұл елдер 2030 жылға қарай су ресурстарын кешенді басқаруды енгізу мәселесін шешуі екіталай. 2018 жылы кешенді басқаруды енгізудің жаһандық орташа көрсеткіші 49 балды құрады.

2023 жылдың 1 шілдедегі ақпаратқа сәйкес, Қазақстан Республикасы аумағында 1478 гидротехникалық құрылыстар бар. Соның ішінде 342 –су қоймалары, 219 – дамбы, 119-гидроторап, 313 –тоғандар. Аталғандардың ішінде республикалық меншікте - 333 гидротехникалық құрылыстар болса, комуналдық меншікте -895, ал 228 гидротехникалық құрылыстар жеке меншік болса, қараусыз қалған 22 объекті бар [1].

Гидротехникалық құрылыстар көбінде суды маусымдық және маусымаралық реттеуге бағытталған. Олардың басым көрпшілігі IV санатқа жатқызылады. Көбінде олар ауылшаруашылығы мақсатында пайдалануға салынған. Өкініштісі, 40 жылдан астам ешқандай жөндеу жұмыстары жасалмаған және еш қараусыз қалған кейбір кіші гидротехникалық құрылғылар да кездеседі. Сәйкесінше олардың техникалық жағдайлары өте нашар және күрделі жөндеуді талап етеді. Ал жаңа гидротехникалық құрылыстардың меншік иелерінің ресурстары оларды күрделі жөндеуге жетпейді. Гидротехникалық құрылыстардың ескіруі және тиісті жұмыс жасалмауы олардың адам өмірі мен қоршаған ортаға зиян келу қаупін арттырады.

Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі тұрақты даму мақсатына жетуде елеулі орынды иеленеді. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына жолдауында [2] суға қатысты қазіргі уақытта кез келген қатерге дайын болу керектігін атап өтіп, суды жинап оны диқандардың қажетіне беру үшін сақтау тетігінің қажеттілігіне мән берді. Гидротехникалық бекеттерді жаңарту қажет. Сондай ақ мемлекет басшысының тапсырысы бойынша суды барынша үнемдеуіміз керек. Үстіміздегі жылы орын алған су тасқыны еліміз үшін үлкен сынақ болғанын, мемлекеттік билік органдары осыдан сабак алу керектігін айтты.

Әлемдік деңгейде әрбір мың бөгетке апатты жағдайдағы бір бөгет болатынын ескерген жөн. Бөгеттердегі апаттардың салдары адам өмірі мен денсаулығына, әлеуметтік - экономикалық дамуға, тұрақты дамуға едәуір зардабын тигізетіні мәлім. Орта Азия аймағында ауылшаруашылығы өнімдерінің 90 пайызы, электр өндірудің 40

пайызы және 15 миллион халықтың өмірі мен экономиканың өзге салаларының тұрақты қызмет етуі гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігіне байланысты.

Мемлекет басшысы атап өткендей, көктемгі уақытта күрделі су тасқынын еліміздің әлеуметтік экономикалық жағдайына едәуір зардабын тигізді. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы ақпаратқа сүйенсек, 2024 жылы елімізде өте ауыр трагедиялық жағдай орын алды. Ол адамның өлімі мен едәуір түрде еліміздің экономикасына зардабын тигізді. Яғни, 17,5 тұрғын үйлер, 1353 аула су астында қалды, 72 елді мекен көлік қатыстарынсыз қалды. Елімізде 10 аймақта төтенше жағдайлар режимі жарияланып апаттың қалыпқа келтіру жұмыстары жүргізілді. Су тасқыны салдарынан 400 млрд. көлемінде бюджетке шығындар келтірілді[3]. Осы проблеманың өзі Қазақстан Республикасында гидротехникалық құрылыстар қызметін құқықтық реттеудің осалдығының белгісі болып табылады.

Ал 11 наурыз 2010 жылы Алматы облысы Аксу ауданы Кызылағаш ауылында су бөгеті жарылып, маңында орналасқан Кызылағаш ауылын су шайып кеткен болатын. Нәтижесінде 45 адам қайтыс болып, 300-ге жуық адам түрлі жарақаттар алған. Үйлердің 80 пайызға жуығына зардап келіп 251 үйді су тасқыны қиратып өткен. Сол кездегі есеп бойынша 8 миллиард шығын болыпты. Мамандардың сараптауынша бөгеттің жарылуының негізгі себебі, ондағы су массасының уақытылы босатылмауы.

31 наурыз 2014 жылы Қарағандыдан 30 шақырым жерде Көкпекті ауылында су бөгетінің жарылуы салдарынан 650 жуық үйді су алып кеткен болатын [4].

Тұрақты дамудың 6 бағытын қамтамасыз ету келесі сегіз міндеттен тұрады: ауыз сумен қамтамасыз ету (6.1. міндет); санитарлы-гигиеналық құралдармен қамтамасыз ету (6.2.); Ағынды суларды тазарту және қоршаған ортадағы судың сапасы (6.3.); су пайдаланудың тиімділігі және су стресі деңгейі (6.4); су ресурстарын тиімді басқару және трансшекаралық су ынтымақтастығы (6.5.); сумен байланысты экожүйе (6.6.); сумен қамтамасыз ету саласындағы халықаралық ынтымақтастық (6.а) және халықтың қатысуы[5].

Елімізде БҰҰ тұрақты даму қағидаларын қамтамасыз етуде гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін құқықтық реттеу өте маңызды. Мәселен, қазіргі уақытта мемлекеттің экономика секторлары қажеттіліктерін сумен қамтамасыз ету тиісті түрде реттелінбеген. Табиғи су қорының ауқымды мөлшерде болуына қарамастан, тиімсіз басқару және ескірген инфрақұрылым едәуір шығын мен экономиканың әлсіреуіне әкеледі. 2030 жылы су тапшылығы жылына 23,2 км³-тен асуы мүмкін деген болжам бар. Деректерге сүйенсек, суды тасымалдау кезінде ауылшаруашылығында сулардың алпыс пайызы жоғалып түпкілікті нысанға жеткізілмейді, ал өндірістік шаруашылықта ондай жоғалулар елу пайызды құрайды. Бұл мәлесе гидротехникалық құрылыстардың да қызметіне қатысы бар. Осы көрсеткіштер су саласын басқарудың жаңа нұсқасын керек етеді.

Аталған фактілер гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен қауіпсіздігін қамтамасыз етудің өзектілігін айқындап отыр.

Қазақстан Республикасында су ресурстарын басқару бірыңғай жүйеге келтірілмеген және олар әр түрлі министрлік қызметінің сипатына қарай құзыретіне кіреді. Бұл жердегі мәселе су объектілері мен су шаруашылығы құрылыстарын пайдалану, басқару мен бақылаудың бірыңғай ортақ үйлестірілген құрылымының және ортақ бағыттың болмауымен байланыстыруға болады. Бұндай әралуандылық жүйе су саласындағы

дағдарысқа ықпал етудің тиісті деңгейде болмауы қаупін арттырады. Дәлел ретінде Қазақстандағы су тасқыны жағдайын келтіреміз. Мәселен, қазіргі уақытта еліміздегі жиырма бір министрліктің он бірі су ресурстарын басқаруда тікелей құзыреттілікке ие. Көбінде олардың қызметтері ұқсас болып, нәтижесінде ресурстардың шығындалуына әкеп соғады. Сондай-ақ, су объектілерін қадағалау қызметі «Қазсушар» РМК мен су ресурстары және ирригация министрлігіне тиесілі болса, сел қаупі орын алған жағдайда Төтенше жағдайлар министрлігі жауапты болады. Тағы бір мысал, жабдықтау, су бұру және ирригация салаларын үйлестіруге ҚР Су ресурстары және ирригация министрлігі құзыретті болса, дәл осы функция ҚР Өнеркәсіп және құрылыс министрлігі, Құрылыс және тұрғын үй коммуналдық шаруашылық істері комитетінің міндеті болып табылады. Дәл осы логиканың гидротехникалық құрылыстарды пайдалануға да қатысы бар. Гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуді мемлекеттік құқықтық реттеу тетігін жетілдіру тұрақты даму қағидаларын орындау бойынша міндеттемені атқаруда елеулі үлесі бар.

Сарапшылардың пікірінше, су ресурстарын басқарудағы мемлекеттік саясаттар шындыққа жанаспайтын мәліметтер негізінде құралып отыр [6,96].

«Қазақстан Республикасының су ресурстарын басқару жүйесін дамытудың 2024-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 5 ақпандағы № 66 қаулысының 2.10.-тармағында гидротехникалық құрылыстардың тозуы жайлы аталып өткен. Қазіргі уақытта Қазақстанның су шаруашылығы кешеніне жобалық көлемі 87,8 км³ 331 су қоймасы, 125 су торабы, 3392 канал, 473 бөгет және 1667 басқа да құрылыстар кіреді. Тұжырымдамада гидротехникалық құрылыстардың 60 пайызға жуығы ұзақ уақыт бойы жөндеу жұмыстары жасалмағанын және олар жоғары қауіптілік көзі болып табылатынын атап өтеді. Әсіресе коммуналдық және жеке меншік нысанындағы гидротехникалық құрылыстардың жағдайы мүшкіл. Сонымен қатар тұжырымдамада гидротехникалық құрылыстардың келесі проблемалары аталып өткен:

- Осы саланы реконструкциялау жобаларының іске асырылмауы;
- Бюрократиялық тетіктердің болуы;
- Гидротехникалық құрылыстар саласының инвестициялық тартымдылығының төмен болуы;
- Осы салада мемлекеттік жеке меншік әріптестіктің іске асырылмауы
- «Қазсушар» РМК өкілеттігінің шектеулі сипатта болуы;
- Бөгеттердің қауіпсіздігі туралы заң актісінің болмауы;
- Көпфакторлы зерттеулердің болмауы;
- Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін айқындау өлшемдерінің және мониторингтеу бөлімінде коллизиялардың орын алуы; [7]
- Апаттың орын алуы жағдайында жергілікті халықты хабардар ету тетігінің болмауы.

Гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі мемлекеттік органдардың қызметі бірыңғай жүйеге келтірілуі тиіс. ҚР су ресурстарын басқару жүйесін дамытудың 2024-2030 жж. арналған тұжырымдамасында гидротехникалық құрылыстардың қызметіне қатысты бекітілген мәселелерді шешудің жүйелі жолдары ғылыми тұрғыдан ұсынылуы керек.

Су кодексіне сәйкес, гидротехникалық құрылыстар келесі мақсаттарға жауап беретін инженерлік құрылыстар ретінде анықталады:

- су ресурстарын басқару;
- су пайдаланушыларға су беру;
- сумен жабдықтау және суды бұру;

– судың зиянды әсерінің алдын алуды көздейді. Сонымен қатар кодекс, гидротехникалық құрылыстардың пайдалануын реттейтін екі норманы ғана қамтиды [8].

Су кодексінің соңғы редкациясында гидротехникалық құрылыстарды реттеуге деген ұмтылыстың болуына қарамастан, олардың қызметі мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі кешенді түрде толығымен реттелмеді.

Бөгеттерді декларацияланатын бөгеттерге жатқызу критерийлерін айқындайтын қағидаларды және Бөгеттің қауіпсіздігі декларациясын әзірлеу қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2015 жылғы 2 желтоқсандағы № 19-2/1054 бұйрығына сәйкес гидротехникалық құрылыстардың кластарға жіктелу негіздері анықталған. Осы бұйрыққа сәйкес гидротехникалық құрылыстар әлеуметтік-экономикалық жауапкершілікке байланысты және апаттардан ықтимал зардап келу салдарына қарай төрт класқа бөлінеді [9]:

Қазақстан Республикасының гидротехникалық құрылыстарының өзге түрлері заңнамада анықталмаған. Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі туралы арнайы нормативтік құқықтық акт жоқ. Тек 2017 жылы ашық НҚА порталында «Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігі туралы» заң актісі ендірілген болатын [10]. Әлемнің түрлі мемлекеттерінде соңғы жылдарда гидротехникалық құрылыстардың қызметіне қатысты орын алған апаттардың көбісіне адами факторлар себеп болған. Яғни гидротехникалық құрылыстарды пайдаланудың тиісті деңгейде реттелмеуі, болжамды апаттардың алдын алу мүмкіндіктерінің болмауы, гидротехникалық құрылыстардың сапасының төмендеуі түрлі апаттарға әкеп соқтырған.

Гидротехникалық құрылыстардың көбісінің шекаралық аймақтардағы суларда орналасуына байланысты объектілеріндегі апаттардың қауіптілігі көрші тұрған мемлекеттерге де төнуі мүмкін. Сол себепті көрші мемлекеттер судың жағдайы туралы бір-бірін уақытылы хабардар етіп отыруы өте маңызды.

Гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін келесі кешенді шаралар жүйесі қолданылуы тиіс:

- гидротехникалық құрылыстарды пайдалануды нормативтік-құқықтық реттелуі;
- гидротехникалық құрылыстардың техникалық жағдайын жүйелі түрде қадағалау мен техникалық жағдайын бақылау;
- ағымдағы және күрделі жұмыстардың уақытылы жүргізілуі;
- гидротехникалық құрылыстардың жабдықтарын қайта жаңарту және жаңғырту не нормативтік талаптарға сәйкес келмеген жағдайда оларды консервациялау және жою;
- орын алуы мүмкін қауіп бар апаттардың алдын алу жұмыстарын жүргізу;
- гидротехникалық құрылыстар объектілерде жұмыс жасайтын мамандарды дайындау;
- Гидротехникалық құрылыстарды салу кезіндегі талаптарға ерекше мән беру және т.б.

Аталған фактілер гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуді реттейтін тікелей нормативтік актінің болу керектігін дәлелдейді [11].

Гидротехникалық құрылыстардың құқықтық режимін кешенді түрде реттейтін арнайы «Гидротехникалық құрылыстар туралы» заң актісі қабылдануы керек.

Тұрақты даму жағдайында гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері мен оның құқықтық режимін анықтау мәселері жанама түрде Ресей ғалымы Абрамов В.В. «Правовой режим гидротехнических сооружений: Частноправовой и публично-правовой аспекты» тақырыбындағы диссертациялық зерттеуінде көрініс тапқан. Зерттеу жұмысы гидротехникалық құрылыстардың құқықтық теориясы мен тәжірибесін, заңнама мен тәжірибені жетілдіру жолдарын зерттеуге бағытталған. Абрамовтың осы зерттеуде қол жеткізген негізгі нәтижелері азаматтық құқықтық сипатқа ие, яғни гидротехникалық құрылыстарғы меншік құқығының пайда болу негіздерінің мәселелері, гидротехникалық құрылыстардағы орын алған апаттардан келген зардаптарды анықтаудың тетіктерін ұсынады, гидротехникалық құрылыстар жоғары қауіптілік көзі болып табылатынын дәлелдейді.

Ұсынып отырған зерттеудің осы диссертациялық зерттеуден айырмашылығы зерттеуде Қазақстан Республикасының жағдайында гидротехникалық құрылыстарды орнықты даму мақсаттарын орындау бағытында орындалатын болады. Қазақстан Республикасының заңнамасы мен мемлекеттік құрылысының ерекшелігін ескере отырып, осы саланы құқықтық реттеуді жетілдіруге өзіндік идеялар мен тұжырымдар келтірілетін болады. Сонымен қатар бұл диссертациялық зерттеу 2005 жылы орындалғанын ескеретін болсақ, соңғы жиырма жылда осы гидротехникалық құрылыстар қызметінің едәуір өзгеріске ұшырағанын және заманауи тұрғыдан зерттелу уақыты келгенін байқаймыз[12].

Беларусия ғалымдарының зерттеулері гидротехникалық зерттеулердің қауіпсіздігін тікелей зерттеуге бағытталған. Мәселен, Пастухов С.М. ғылыми мақаласы гидротехникалық құрылыстардың әр түрлі типтерінде қауіпсіздік деңгейін анықтайтын нормативтік ережелердің нақтыланбағаны аталып өтеді [13]. Автордың бұл идеясы ұсынылып отырған зерттеуде гидротехникалық құрылыстардың кластарымен қоса, оларды жіктеудің жаңаша түрлерін ұсынауға түрткі болады. Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасындағы қарастырылуға жататын тағы бір мәселе гидротехникалық құрылыстардың классификациясын заңнамада бекіту. Ол осы құрылыстардың қауіптілігінің деңгейін дәл анықтауға ықпал етеді.

Амашукели С.А. гидротехникалық құрылыстардың құқықтық режимін анықтау жолдарын ұсынады. Автордың пікірінше, ол қатынастар су заңнамасы, қоршаған ортаны қорғау заңнамасы және қауіпсіздікті қамтамасыз ету нормаларымен байланыстырады. Бірақ анығында гидротехникалық құрылыстардың режимін анықтау қатынастары неғұрлым күрделі, айтылғандармен қоса мемлекеттік реттеу, азаматтық құқықтық нормалар және халықаралық құқық нормаларының да болатынын ескергеніміз жөн [14].

Гидротехникалық құрылыстардың құқықтық режиміне қатысты Мавринская Т.В. еңбегін атап өтуге болады. Автор гидротехникалық құрылыстар орналасқан жердің құқықтық реттелуі мен коллизиялар себебін анықтауға тырысқан [15].

Отандық ғалым Музтауов Ж.Б. ғылыми мақаласында гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуді су қауіпсіздігімен байланыстыра отырып қарастырады. Өздерінің еңбектерінде гидротехникалық құрылыстардың құқықтық режимі тиісті деңгейде анықталмағаны, осы саланы реттейтін тікелей нормативтік құқықтық актінің болмауы, гидротехникалық құрылыстарды пайдаланудың мемлекеттік құқықтық реттеу тетігінің жүйесіздігі, гидротехникалық құрылыстарды қалыпты

ұстауға бөлінетін қаржылардың пайдалану мәселелері секілді маңызды ғылыми мәні бар мәселелердің ғылыми фундаменталдық тұстарын атап өтеді [16].

Нәтижелер

Тұрақты даму жағдайында гидротехникалық құрылыстардың құқықтық режимін зерттеу нәтижелері келесі теориялық құқықтық қорытындылар жасауға негіз болды:

Біріншіден, Қазақстан Республикасы тұрақты даму қағидаларын қамтамасыз етуде гидротехникалық құрылыстардың рөлі тиісті деңгейде зерттелмеген. Қазақстанның географиялық орналасуы мен климаттық ерекшеліктеріне байланысты еліміздің аумағында судың деңгейі көтерілу қаупі жоғары екендігі белгілі. Соның салдарынан гидротехникалық құрылыстарға түсетін салмақ едәуір артады. Бұл құрылыстардың жағдайын бағалау және олардың қауіпсіздігін құқықтық реттеу мәселелері жан-жақты қарастырылмағандықтан, су тасқыны мен апаттар тәуекелі арта түсуде. Сонымен қатар, осы құрылыстардың техникалық жай-күйіне тұрақты мониторинг жүргізу, олардың жұмысын бақылау және уақытылы жаңғырту шараларын қабылдау қажеттілігі де маңызды. Осы мәселелерді құқықтық тұрғыдан кешенді түрде реттеу еліміздің су ресурстарын қорғау, экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және орнықты дамуға қол жеткізу міндеттерін табысты жүзеге асыруға септігін тигізеді. Сондықтан аталған тақырыпты терең зерделеу бүгінгі күннің өзекті талабы болып отыр.

Екіншіден, қолданыстағы ұлттық заңнама бойынша гидротехникалық құрылыстар мемлекеттік, коммуналдық және жеке меншік нысандарында болуы мүмкін екендігі айқындалған. Осыған байланысты аталған құрылыстардың құқықтық мәртебесі мен олардың нысандарының нақты айқындалуы ең алдымен шешілуге тиісті міндет болып есептеледі. Мемлекеттік меншік нысанындағы гидротехникалық құрылыстарды сенімгерлік басқаруға беру мүмкіндігі заң жүзінде қарастырылғанымен, сенімгерлік басқарушы өзіне жүктелген міндеттемелерді тиісінше орындамаған жағдайда қандай құқықтық жауапкершілік шаралары қолданылатыны анық реттелмеген. Бұл құқықтық реттеудің кемшілігі гидротехникалық құрылыстардың тиімді басқарылуына кедергі келтіріп, олардың техникалық жағдайының нашарлауына, соның салдарынан апаттық жағдайлардың туындауына алып келуі ықтимал. Демек, гидротехникалық құрылыстарды пайдалану және қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы құқықтық қатынастарды жетілдіру қажеттілігі туындап отыр.

Үшіншіден, гидротехникалық құрылыстар қоршаған ортаны қалыпты ұстауда маңызды стратегиялық объект болып табылатындықтан да кешенді түрде зерттелуі тиіс. Себебі, гидротехникалық құрылыстарды салу мен пайдалану арқылы қоршаған ортаға зиян келтірілуі мүмкін. Сонымен қатар гидротехникалық құрылыстарда санитарлық талаптарды сақтайтын нормалар тиісті түрде анықталмаған. Ал олардың көбісі халықты ауыз сумен қамтамасыз етудегі рөлін ескеретін болсақ, тақырыптың қаншалықты маңызды екені туралы ойлануды қажет етеді. Осыдан орнықты даму аясында гидротехникалық құрылыстардың құқықтық жағдайын зерттеу өзекті тақырып деген қорытынды жасаймыз.

Төртіншіден, гидротехникалық құрылыстарды жобалау, салу және пайдалану үдерісінде олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелерін құқықтық реттеуге айрықша назар аудару қажеттігі қазіргі таңдағы маңызды әрі өзекті міндеттердің бірі

болып саналады. Қазақстан Республикасында гидротехникалық құрылыстарды жобалау, тұрғызу, пайдалану және олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласын реттейтін дербес әрі тікелей қолданыстағы арнайы нормативтік құқықтық актінің болмауы бұл мәселенің күрделілігін арттыра түсуде. Осыған байланысты гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін құқықтық тұрғыдан қамтамасыз етуге бағытталған нормативтік құқықтық базаны жүйелендіру және халықаралық стандарттарға сәйкестендіру қажеттілігі айқын байқалуда. Сондай-ақ, гидротехникалық құрылыстарға қатысты жауапкершілік пен бақылау шараларының құқықтық механизмдерін нақтылау өзекті мәселеге айналып отыр.

Қорытынды

Қорыта келгенде, Қазақстан Республикасында тұрақты даму қағидаттарын іске асыру аясында гидротехникалық құрылыстарды пайдалану мен олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің құқықтық негіздерін жетілдіру бүгінгі күннің өзекті әрі стратегиялық маңызға ие міндеттерінің бірі болып табылады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, елімізде гидротехникалық құрылыстардың құқықтық мәртебесінің жүйелі түрде айқындалмауы және оларды басқару мен бақылаудың тиісті заңнамалық реттелмеуі салдарынан экологиялық және техногендік қауіп-қатерлердің деңгейі артып отыр.

Қазіргі уақытта гидротехникалық құрылыстардың ескіруі, олардың техникалық жай-күйінің нашарлауы, сондай-ақ меншік иелерінің жауапкершілігі мен міндеттерінің толық реттелмеуі халықтың өмірі мен қоршаған орта қауіпсіздігіне елеулі қатер төндіруде. Бұған қоса, гидротехникалық құрылыстарды жобалау, салу және пайдалану саласындағы арнайы заңнамалық актінің болмауы су ресурстарын басқару мен пайдалану саясатының тиімділігін төмендетіп, орнықты даму мақсаттарына қол жеткізуді қиындатуда.

Осыған орай, Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық базасын жетілдіру, гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің халықаралық стандарттарына сәйкестендіру, құқықтық реттеу механизмдерін айқындау және жауапкершілік тетіктерін күшейту шараларын кешенді түрде іске асыру қажет. Сонымен қатар, гидротехникалық құрылыстардың құқықтық режимін реттеуге бағытталған арнайы заң қабылдау және бұл саладағы мемлекеттік басқарудың жүйелі моделін құру ұсынылады. Аталған мәселелерді ғылыми және құқықтық тұрғыдан терең зерттеу тұрақты даму қағидаттарын орындауда маңызды рөл атқарып, болашақ зерттеулердің басым бағыты ретінде қарастырылуы тиіс.

Авторлардың қосқан үлесі

Телеуев Г.Б. зерттеу мақсаты мен міндеттерін айқындап, мақаланың ғылыми тұжырымдамасы мен негізгі идеяларын әзірлеуде жетекші рөл атқарды. Ол гидротехникалық құрылыстардың құқықтық мәртебесін анықтау, заңнамалық базаны жетілдіру бойынша ұсыныстарды дайындап, нормативтік-құқықтық актілерді кешенді талдау жұмыстарын жүргізді. Сонымен қатар, зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздерін қалыптастыруға және мақала құрылымын жүйелеуге үлес қосып, алынған нәтижелерді ғылыми тұрғыдан сараптап, қорытындылар мен ұсынымдарды тұжырымдауда маңызды қызмет атқарды.

Бектурганов А.Е. мақаланы жазу барысында зерттеу тақырыбының теориялық және практикалық аспектілерін жан-жақты қарастыруға белсенді атсалысты. Ол

гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі құқықтық реттеудің өзекті мәселелерін жүйелі талдап, олардың нормативтік-құқықтық базадағы кемшіліктерін анықтауға және оларды жетілдіруге бағытталған нақты ұсынымдар әзірлеуге елеулі үлес қосты. Зерттеу жұмысында халықаралық тәжірибені зерделеп, Қазақстанның ұлттық заңнамасын әлемдік стандарттарға сәйкестендірудің мүмкін жолдарын ұсынды. Сондай-ақ, **Бектурганов А.Е.** гидротехникалық құрылыстардың қауіпсіздігіне қатысты эмпирикалық және статистикалық деректерді жинақтап, оларды аналитикалық тұрғыдан өңдеп, мақаланың «Нәтижелер мен талқылау» бөлімінде пайдаланылатын негізгі ғылыми ақпаратты дайындады. Бұдан бөлек, ол гидротехникалық құрылыстарды пайдалануды құқықтық реттеудің әлеуметтік-экономикалық салдарын бағалауға және зерттеудің әдіснамалық базасын қалыптастыруға жауапты болды. Жалпы алғанда, **Бектурганов А.Е.** мақаланың ғылыми-теориялық тұжырымдамасын толықтыруға және қорытындылардың негізделуіне едәуір ықпал етті.

Есентемирова А.М. мақалада гидротехникалық құрылыстардың құқықтық мәртебесі мен нормативтік-құқықтық базасына жан-жақты талдау жүргізіп, олардың қауіпсіздігін арттыру және заңнаманы жетілдіру жолдары бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеуге маңызды үлес қосты.

Әдебиеттер тізімі

1. Сулейменова, З.В. Казахстане более 500 гидротехнических сооружений требуют ремонта// Республиканский новостной портал: Kazakhstan today: https://www.kt.kz/rus/ekonomika/v_kazahstane_bolee_500_gidrotehnicheskikh_sooruzheniy_1377953844.html (өтініш берген күні: 09.10.2024)
2. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауы// <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-adiletti-kazakstan-zan-men-tartip-ekonomikalyk-osim-kogamdyk-optimizm-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-285659> (өтініш берген күні: 09.10.2024)
3. Кобжосарова, С. Ущерб от паводков в Казахстане превысил Т300 млрд// <https://24.kz/ru/tv-projects/aktsenty/item/672991-ushcherb-ot-pavodkov-vkazakhstane-prevysil-300-mlrd-aktsentywww.24.kz>(өтініш берген күні: 09.10.2024)
4. Максимов, Н. Сильнейшие паводки в Карагандинской области: кадры наводнения// Новостной портал Central Asia minitor.: <https://camonitor.kz/>
5. Официальный сайт бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам республики казахстан: <https://stat.gov.kz/ru/sustainable-development-goals/goal/6/>(өтініш берген күні: 09.10.2024)
6. Табелдинова, А., Галия У., Ибраев А., Проблемы управления водными ресурсами// Қазақстанның орнықты даму бағдары. «Талдау мектебі» жобасының аналитикалық материалдары. – Астана, 2024. 138 с.
7. «Қазақстан Республикасының су ресурстарын басқару жүйесін дамытудың 2024 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 5 ақпандағы № 66 қаулысы//<https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000066> (өтініш берген күні: 09.10.2024)

8. Қазақстан Республикасының Су Кодексі. Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 9 шілдедегі N 481 Кодексі.// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000481_ (өтініш берген күні:09.10.2024)
9. Бөгеттерді декларацияланатын бөгеттерге жатқызу критерийлерін айқындайтын қағидаларды және Бөгеттің қауіпсіздігі декларациясын әзірлеу қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2015 жылғы 2 желтоқсандағы № 19-2/1054 бұйрығы// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012660>
10. Концепция проекта Закона Республики Казахстан «О безопасности гидротехнических сооружений»// <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=1787687>
11. Аналитический обзор: Безопасность гидротехнических сооружений в центральной азии: создание потенциала и региональное сотрудничество// https://unece.org/sites/default/files/2021-07/Dam%20Safety%20Review_RU.pdf (өтініш берген күні: 09.10.2024)
12. Абрамов В.В. Правовой режим гидротехнических сооружений (частноправовой и публично-правовой аспекты): автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук: (специальность 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право») / Абрамов Валерий Вениаминович – ; [Уральская государственная юридическая академия]. – Екатеринбург, 2005. – 31 с. – Библиогр.: с. 31. – 150 экз.
13. Пастухов С.М. Нормативное регулирование безопасности водных объектов// Вестник Университета гражданской защиты МЧС Беларуси, Т. 5, № 1, 2021
14. Амашукели С.А. Правовой режим гидротехнического сооружения как элемента водохозяйственной системы. Актуальные проблемы российского права. 2021;16(8):182-191. <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2021.129.8.182-191>
15. Мавринская Т.В. Особенности правового режима земельных участков, расположенных под объектами гидротехнических// <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-pravovogo-rezhima-zemelnyh-uchastkov-raspolozhennyh-pod-obektami-gidrotehnicheskikh-sooruzheniy/viewer>
16. Музтауов Ж.Б., Гаврилова Ю.А., Умаров Д.М. Нормативно-правовое регулирование гидротехнических сооружений и их влияние на водную безопасность Республики Казахстан// Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ. Құқық сериясы No1(146)/ 2024 <https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/354/157>

Г.Б. Телеуев¹, А.Е. Бектурганов², А.М. Есентемирова³

¹Жетысуский университет имени И.Джансугурова, Талдықорган, Казахстан

^{2,3}Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(e-mail: ¹galim@mail.ru, ²a.e.bekturganov@mail.ru, ³yessentemirova.a.m@gmail.com)

Правовое регулирование эксплуатации и обеспечения безопасности гидротехнических сооружений в условиях устойчивого развития

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы правового регулирования эксплуатации гидротехнических сооружений и обеспечения их безопасности в условиях устойчивого развития в Республике Казахстан. Авторы проводят комплексный правовой анализ современного состояния гидротехнических сооружений в стране, выявляя актуальные недостатки нормативно-правового регулирования в данной сфере. Неопределённость правового статуса гидротехнических сооружений, а также недостаточная разработанность механизмов их управления и контроля способствуют росту экологических и техногенных рисков. В связи с этим в статье

предлагаются конкретные пути совершенствования нормативно-правовых актов и повышения их эффективности с учётом международного опыта. Кроме того, подчёркивается необходимость принятия специального законодательства, направленного на обеспечение безопасности гидротехнических сооружений. В ходе исследования использованы методы нормативного анализа, сравнительно-правового и системно-структурного подходов. Результаты работы ориентированы на развитие научных исследований в области правового регулирования гидротехнических сооружений. Статья адресована юристам, экологам и специалистам в сфере управления водными ресурсами.

Научная статья подготовлена в рамках реализации проекта АР26193915 «Правовое регулирование эксплуатации и обеспечения безопасности гидротехнических сооружений в условиях устойчивого развития», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: Гидротехнические сооружения, устойчивое развитие, правовое регулирование, водная безопасность, водные ресурсы, законодательство, аварийная опасность, государственное управление, формы собственности, международный опыт, экологическая безопасность, нормативные акты

G. Teleuyev¹, A. Bekturganov², A. Yessentemirova³

¹*Zhetisu University named I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan*

^{2,3}*L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

(e-mail: ¹galim@mail.ru, ²a.e.bekturganov@mail.ru, ³yessentemirova.a.m@gmail.com)

Legal Regulation of the Operation and Safety Assurance of Hydraulic Structures under Conditions of Sustainable Development

Abstract: The article examines issues of legal regulation regarding the operation of hydraulic structures and ensuring their safety within the context of sustainable development in the Republic of Kazakhstan. The authors conduct a comprehensive legal analysis of the current state of hydraulic structures in the country, identifying significant shortcomings in the regulatory framework governing this field. The lack of a clearly defined legal status for hydraulic structures, as well as insufficient development of mechanisms for their management and oversight, contributes to increasing ecological and technological risks. In this regard, the article proposes specific ways to improve regulatory legal acts and enhance their effectiveness based on international experience. Furthermore, particular emphasis is placed on the necessity of adopting specialized legislation aimed at ensuring the safety of hydraulic structures. The research employs methods of normative analysis, comparative legal analysis, and systemic-structural approaches. The results are intended to contribute to the advancement of scientific research in the field of legal regulation of hydraulic structures. The article is aimed at lawyers, environmental specialists, and professionals involved in water resources management.

This scientific article was prepared within the framework of implementing Project АР26193915 «Legal Regulation of the Operation and Safety Assurance of Hydraulic Structures under Conditions of Sustainable Development», funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: Hydraulic structures, sustainable development, legal regulation, water security, water resources, legislation, emergency risk, public administration, forms of ownership, international experience, environmental safety, regulatory acts.

References

1. Suleimenova Z.V. Kazakhstane bolee 500 gidrotehnicheskikh sooruzheniy trebuyut remonta // Respublikanskiy novostnoy portal: Kazakhstan today: https://www.kt.kz/rus/ekonomika/v_kazahstane_bolee_500_gidrotehnicheskikh_sooruzheniy_1377953844.html (ətinish bergen kyni: 09.10.2024)
2. Memleket bashysy Kasym-Zhomart Tokayevtyн «Adilette Kazakhstan: zan men tartip, ekonomikalyk osim, kogamdyk optimizm» atty Kazakhstan khalkyna Zholdauy // <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyн-adilette-kazakhstan-zan-men-tartip-ekonomikalyk-osim-kogamdyk-optimizm-atty-kazakhstan-halkyna-zholdauy-285659> (ətinish bergen kyni: 09.10.2024)
3. S.Kobzhosarova Ushcherb ot pavodkov v Kazakhstane prevysil 300 mlrd // <https://24.kz/ru/tv-projects/aktsenty/item/672991-ushcherb-ot-pavodkov-vkazakhstan-prevysil-300-mlrd-aktsentywww.24.kz> (ətinish bergen kyni: 09.10.2024)
4. Maksimov N. Sil'neyshie pavodki v Karagandinskoy oblasti: kadry navodneniya // Novostnoy portal Central Asia minitor.: <https://camonitor.kz/>
5. Ofitsial'nyy sayt byuro natsional'noy statistiki agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan: <https://stat.gov.kz/ru/sustainable-development-goals/goal/6/> (ətinish bergen kyni: 09.10.2024)
6. Tabeldinova A., Galiya U., Ibraev A., Problemy upravleniya vodnymi resursami // Qazaqstannyn ornitu damu baghdary. «Taldau mektebi» zhobasynyn analitikalyk materialdary. – Astana, 2024.- 138 s.
7. «Qazaqstan Respublikasynyn su resurstaryн basqaru zhuyesin damytudyn 2024 – 2030 zhyldarg'a arналган tuzhyrymdamasyn bekту turaly» Qazaqstan Respublikasy Ukimetinин 2024 zhylygy 5 aqpandagy № 66 qaulyсы // <https://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000066> (ətinish bergen kyni: 09.10.2024)
8. Qazaqstan Respublikasynyn Su Kodeksi. Qazaqstan Respublikasynyn 2003 zhylygy 9 shildedegi N 481 Kodeksi. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000481_ (ətinish bergen kyni: 09.10.2024)
9. Bogetterdi deklaratsiyalanatyn bogetterge zhatqyzatyn kagidalaryн zhane Bogettyн kaúipsizdigi deklaratsiyasyn azirleu kagidalaryн bekту turaly Qazaqstan Respublikasy Aul sharua-shylygy ministrinин 2015 zhylygy 2 zheltoksandag'y № 19-2/1054 buirygy // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012660>
10. Kontseptsiya proekta Zakona Respubliki Kazakhstan «O bezopasnosti gidrotehnicheskikh sooruzheniy» // <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=1787687>
11. Analiticheskiy obzor: Bezopasnost' gidrotehnicheskikh sooruzheniy v Tsentral'noy Azii: sozdanie potentsiala i regional'noe sotrudnichestvo // https://unece.org/sites/default/files/2021-07/Dam%20Safety%20Review_RU.pdf (ətinish bergen kyni: 09.10.2024)
12. Abramov V.V. Pravovoy rezhim gidrotehnicheskikh sooruzheniy (chastno-pravovoy i publichno-pravovoy aspekty): avtoref. dis. na soisk. uchen. step. kand. yurid. nauk: (spetsial'nost' 12.00.03 «Grazhdanskoe pravo; predprinimatelskoe pravo; semeynoe pravo; mezhdunarodnoe chastnoe pravo») / Abramov Valeriy Veniaminovich – ; [Uralskaya gosudarstvennaya yuridicheskaya akademiya]. – Ekaterinburg, 2005. – 31 s. – Bibliogr.: s. 31. – 150 ekz.
13. Pastukhov S.M. Normativnoe regulirovanie bezopasnosti vodnykh ob'ektov // Vestnik Universiteta grazhdanskoy zashchity MChS Belarusi, T. 5, № 1, 2021
14. Amashukeli S.A. Pravovoy rezhim gidrotehnicheskogo sooruzheniya kak elementa vodokhozyaystvennoy sistemy. Aktual'nye problemy rossiyskogo prava. 2021;16(8):182-191. <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2021.129.8.182-191>
15. Mavrinskaya T.V. Osobennosti pravovogo rezhima zemel'nykh uchastkov, raspolozhennykh pod ob'ektami gidrotehnicheskikh // <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-pravovogo-rezhima-zemelnyh-uchastkov-raspolozhennyh-pod-obektami-gidrotehnicheskikh-sooruzheniy/viewer>

16. Muztauov Zh.B., Gavrilova Yu.A., Umarov D.M. Normativno-pravovoe regulirovanie gidrotehnicheskikh sooruzheniy i ikh vliyanie na vodnyu bezopasnost' Respubliki Kazakhstan // L.N. Gumilev atyndagy Eurasia ulttyk universitetinin KHABARSHYSY. Qukyk seriyasy No1(146)/2024 <https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/354/157> (өтініш берген күні: 09.10.2024)

Авторлар туралы мәліметтер

Телеуев Г.Б. – хат-хабар авторы, философия докторы PhD, құқық және экономика факультетінің деканы, І.Жансүгіров атындағы Жетісу Университеті, Жансүгіров көшесі 187, 050043, Талдықорған, Қазақстан

Бектұрғанов А.Е. – заңғылымдарының докторы, профессор, конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының меңгерушісі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көш., 2, 010000, Астана, Қазақстан

Есентемірова А.М. – философия докторы (PhD), постдокторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі, 2, 010000, Астана, Қазақстан.

Телеуев Г.Б. – автор корреспонденции, доктор философии PhD, декан факультета права и экономики, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, улица Жансугурова 187, 050043, Талдықорған, Казахстан

Бектурганов А.Е. – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой конституционного и гражданского права, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Есентемірова А.М. – доктор философии PhD, постдокторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, 010000, Астана, Казахстан.

Teleyuev G. – the author of the correspondence, PhD, Dean of the Faculty of Law and Economics, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Zhansugurova street 187, 050043, Tal dykorgan, Kazakhstan

Bekturganov A. – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str, 2, 010000, Astana, Kazakhstan

Yessentemirova A. – Doctor of Philosophy (PhD), Postdoctoral Researcher, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev Street, 010000, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Азаматтық құқық. Азаматтық процесс / Civil law. Civil process /
Гражданское право. Гражданский процесс

IRSTI 10.27.65
Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-90-108>

Surrogacy agreement: problems of legal regulation

E.O. Toilybekova¹, **M.V. Voronin²**, **E.B. Ablaeva^{*3}**

¹Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

²Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia

^{*3}Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan

(e-mail: ¹elmira-01-1981@mail.ru, ²maksim.v.voronin@mail.ru, ^{*3}ablaeva_1981@mail.ru)

Abstract: The purpose of the study is to examine issues arising in the legislation of Kazakhstan and law enforcement practice governing legal relations between the parties to the surrogacy agreement. The theoretical and practical significance of the study lies in the fact that its results can be taken into account by legislators when amending and supplementing legislative acts on healthcare issues, by practitioners when drafting surrogacy agreements, theorists when preparing teaching materials on medical and reproductive law, and citizens when exercising their constitutional right to health protection through the use of surrogacy. The study concludes that the existing difficulties in the application of surrogacy arise, first, from the fact that surrogacy remains outside the scope of comprehensive state legal regulation. Second, to the legal conflicts, gaps, and other defects in the legislation of Kazakhstan regulating the application of assisted reproductive methods and technologies legal conflicts, gaps, and other defects that prevent citizens from exercising their constitutional right to reproductive health, motherhood, and fatherhood, as well as the regulation of legal relations between persons involved in the use of surrogacy. Third, uncertainty or misunderstanding of the procedure itself for fertilizing male and female sex cells outside the human body, the procedure for transferring and implanting a human embryo into a gestational carrier – a third party providing services for carrying a pregnancy and giving birth to children who are genetically unrelated to them – as well as the legal nature and all essential terms of a surrogacy agreement, such as: the main subject and object, the scope of rights and obligations of the parties, and the limits and measures of responsibility of the participants in the process. The reliability of the obtained results is ensured by the chosen methodological basis of the research, which includes a set of general scientific theoretical and special private practical methods of cognition.

Keywords: surrogate motherhood, aleatory contract, risky contract, embryo carrying services, female infertility, marital and family legal relations, reproductive medicine, assisted human reproduction, customers, contractor.

Received: 07.11.2025. Accepted: 22.12. 2025. Available online: 30.12.2025

Introduction

Legal relations between the intended parents and the potential surrogate mother are governed by civil and family law, as well as by the regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan in the field of healthcare and reproductive medicine. Defining surrogacy as “the carrying and birth of a child (children), including cases of premature birth, under a contract between the surrogate mother and the spouses with payment of remuneration” [1], the Code of the Republic of Kazakhstan “On Marriage (Matrimony) and Family” (CoMF) emphasizes its remunerative nature and indicates the commercial type of surrogacy permitted in Kazakhstan. Chapter 9 of the Code establishes general requirements for the form and content of a surrogacy agreement, defines its parties, and requires compliance with civil law when it is concluded [1]. Thus, Kazakhstani lawmakers make it clear that, in legal terms, a surrogacy agreement is a type of civil law agreement under which the surrogate mother (the Performer), acting on behalf of the commissioning couple (the Customers), provides paid services to carry a pregnancy and give birth to a child (children).

At the same time, civil law contracts for the provision of paid services are in many ways similar to employment contracts governing the hired paid labor of an employee, as well as to marriage agreements governing property and non-property relations between family members. Accordingly, the use of the uniform terms “Spouses” and “Commissioning parties” in matrimonial, family, and civil law is not accidental. In turn, the use of such terminology leads to ambiguous and erroneous interpretations of the norms of the legislation of Kazakhstan when applying surrogacy as one of the modern methods and technologies (ART) for treating or overcoming female infertility. As a result, difficulties arise in the legal regulation of legal relations between the commissioning couple (the Customers) and surrogate mother (the Performer), caused by a dispute over who can actually be a party to a surrogacy agreement, what its subject matter is, what its essential conditions are, what the scope of rights and obligations of persons participating in the surrogacy program should be, what the limits of legal liability are, and what measures apply to them.

In the course of studying the practice of surrogacy in Kazakhstan, frequent cases were identified where medical institutions with all types of modern ART for the treatment or overcoming of female infertility, through their internal legal acts, relieve themselves of legal responsibility for the consequences resulting from their use of these methods and technologies. At the same time, when drafting and certifying surrogacy agreements, notaries effectively imbue them with the characteristics of employment contracts, which may be explained by their misunderstanding and misapplication of laws on healthcare and reproductive medicine, as well as of civil and matrimonial law. As a result, surrogacy agreements are concluded on onerous terms for the commissioning spouses, who, due to their vulnerability, are forced to agree to them, assuming obligations not provided for by legislation in the field of healthcare and reproductive medicine, as well as civil or matrimonial and family law.

The choice of research topic is dictated by the need to address the above issues. In particular, this study will raise some rather acute questions that often arise between a married couple and a surrogate mother at any stage of the surrogacy process, which have not previously been the subject of scientific research by other authors. A review of the scientific literature shows that, although there are individual works devoted to surrogacy, the civil law nature of the contract, the relationship between the norms of various branches of law, and the practice of their application

as a whole have not yet been comprehensively and systematically covered. This indicates a gap in legal science and justifies the scientific relevance of the chosen topic.

To achieve the objectives of the study, tasks were set aimed at identifying legal conflicts, gaps, and other defects that prevent citizens from realizing their constitutional right to the protection of reproductive health using surrogacy, as well as the correct legal regulation of legal relations between persons participating in surrogacy. The object of the study is the social relations that arise in the process of using surrogacy. The subject of the study is the concepts developed by the theory of medical law, regulatory legal acts in the field of reproductive medicine and data from the law enforcement practice of surrogacy.

Literature review

The scholarly examination of surrogacy within legal doctrine has developed along several key lines, encompassing historical and legal, civil law, criminal law, and bioethical perspectives. This study draws upon both foundational and contemporary works by Kazakhstani and foreign scholars addressing these dimensions of surrogacy.

A significant contribution to understanding the genesis of surrogacy as a legal institution is made by M.A. Seidinova, who examines its formation within a socio-legal context and traces its development in connection with transformations in family and reproductive relations. The author substantiates that surrogacy has emerged not merely as a medical technology but as a complex legal phenomenon requiring systematic regulatory approaches. This perspective provides a conceptual framework for identifying the origins of current legal challenges in the field of surrogacy.

Contemporary foreign scholarship, particularly the work of K. Horsey, focuses on global trends and national regulatory models of surrogacy. The academic value of this research lies in its comprehensive review of diverse legal landscapes, the identification of differences between permissive and restrictive regulatory approaches, and the assessment of future directions in the legal regulation of surrogacy in the context of the globalization of reproductive services.

Another strand of research addresses the criminal law aspects of surrogacy. In particular, N.R. Aikumbekov analyzes surrogacy through the lens of criminal law, drawing attention to the risks of abuse, potential criminal offenses, and the need for criminal law safeguards to protect participants in surrogacy arrangements. These findings complement civil law analyses and underscore the interdisciplinary nature of legal regulation in this area.

A substantial body of legal scholarship is devoted to the civil law nature of surrogacy agreements. Works by V.R. Borisova, E.S. Mitryakova, L.A. Khurtsilava, M.A. Volkova and E.V. Pitko, M.Yu. Kremenets examine issues of legal qualification of the surrogacy contract, its subject matter and essential terms, as well as the determination of the rights and obligations of the parties. Particular attention is paid to the risk-bearing nature of surrogacy agreements, as emphasized in the study by A.S. Shabanova, who highlights the heightened legal and factual risks inherent for all participants in such legal relations.

Bioethical considerations related to surrogacy are reflected in foreign studies, including the work of M. Shayestefar and H. Abedi, which addresses the protection of women's health, the permissibility of commercialization of reproductive functions, and the necessity of respecting human dignity in the application of assisted reproductive technologies. These studies provide an essential ethical framework for assessing the balance between private interests and public values in the regulation of surrogacy.

At the same time, the analysis of the existing body of literature demonstrates that, despite the extensive examination of individual aspects of surrogacy, a comprehensive approach to the assessment of eligibility criteria for surrogacy and their impact on law enforcement practice remains underdeveloped. In particular, Kazakhstan legal scholarship lacks a systematic study integrating legal and bioethical analysis of such criteria within the context of both national and foreign legislation. This gap determines the relevance and scientific novelty of the present research.

Materials and methods

Civil, matrimonial, and family legislation of the Republic of Kazakhstan, as well as legislation in the fields of notarial activity, healthcare, and human reproduction, including local legal acts of clinics that use ART, were used as normative material. Along with these, the practical materials included notarized surrogacy agreements concluded between 2019 and 2025, as well as contracts for the provision of paid medical services to ART spouses and ART surrogate mothers, the content of which constitutes confidential information protected by law about family secrets, the secrets of the origin of children, and personal data about all persons involved in surrogacy procedures, which cannot be disclosed in this work. The theoretical materials are scientific works by Kazakhstani and foreign authors. A study of current regulatory legal acts and law enforcement cases has revealed that, due to the lack of uniform and correct interpretation and application of legislation in the field of assisted reproductive medicine by legal entities, the legal rights and interests of the parties to a surrogacy agreement are violated. As a result, one party finds itself in a dominant position, while the other is in a subordinate position, which is characteristic of agreements concluded on extremely disadvantageous, exploitative terms.

The methodological basis of the study is a systems approach, which made it possible to consider the right of citizens of the Republic of Kazakhstan to use surrogacy as part of a single, integrated system of constitutional and legal guarantees of the individual, family, motherhood, fatherhood, and childhood. General logical, philosophical, and special legal methods were used in conducting the scientific research. In particular, the structural method was used to study the relationship between the norms of constitutional, labor, social and family law. The comparative legal method allowed us to identify differences and similarities in the legal regulation of surrogacy agreements in Belarus, Canada, India, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Russia. The study used a method of analysing regulatory legal acts governing surrogacy agreements as a type of civil law agreement. This method was used to examine the provisions of legislation defining the procedure for concluding, the content and performance of surrogacy agreements, their essential terms, as well as the requirements for their form and subject composition. The use of this method made it possible to identify the specifics of civil law regulation of surrogacy agreements, establish a special contractual structure, and identify existing gaps, conflicts and ambiguous provisions that affect the effectiveness of protecting the rights and legitimate interests of participants in the relevant legal relations.

Results and discussion

According to general rules, a surrogacy agreement is concluded in accordance with the requirements of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (CC) applicable to contracts for the

provision of paid services, in writing and certified by a notary. According to Article 55 of the CoMF, its content includes: "1) the details of the spouses (clients) and the surrogate mother; 2) the procedure and conditions for payment of material expenses for the maintenance of the surrogate mother; 3) the rights, obligations, and responsibilities of the parties in case of non-fulfillment of the terms of the agreement; 4) the amount and procedure for compensation provided for in paragraph 1 of Article 57; 5) other conditions, including force majeure circumstances" [1].

First, we need to establish the subject matter of the surrogacy agreement, determine the conditions that serve as the basis for the payment of material expenses for the maintenance of the surrogate mother by the clients, and the procedure for their implementation. To this end, we studied ten notarized surrogacy agreements concluded in the Republic of Kazakhstan. An analysis of the agreements' content showed that, in most of them, the subject matter was either undefined or incorrectly defined. Only in three of the ten agreements was the subject matter of the agreement clearly formulated and reflected in the content of the agreement. According to them, the carrying of a pregnancy and the birth of a viable child (children), including premature births, conceived through artificial insemination, under the terms of a notarized agreement concluded between the surrogate mother and the spouses whose gametes were used for this purpose due to medical indications for surrogacy, constitute the subject matter of the surrogacy agreement.

Consequently, gestation and childbirth are the specific end result of contracts for the provision of services for remuneration. Accordingly, the obligation of the parties to a surrogacy agreement is that, on behalf of the spouses, the surrogate mother carries the pregnancy, following the transfer and implantation of the embryo (embryos), creating the most favorable conditions for its (their) intrauterine development, gives birth and transfers the child (children) to them, and they, in turn, pay her maintenance, remuneration, and compensation for the services she has rendered.

In surrogacy agreements, maintenance includes monetary or material support that the spouses are obliged to provide to the surrogate mother who is entitled to receive it, i.e., food, accommodation, travel, utilities, means of communication, maternity clothing, medicines, etc. The surrogate mother's right to support and, accordingly, the spouses' obligation to provide it arise only from the moment of pregnancy, confirmed by a medical opinion, and last until the day of delivery.

However, as follows from the content of the surrogacy agreements we have examined, they often stipulate mandatory conditions for the spouses to provide financial support to the surrogate mother from the date of her examination, or preparation for embryo transfer, or conclusion of the agreement, up to 56-70 days after childbirth. It is quite surprising and somewhat strange that it has now become customary in surrogacy agreements to stipulate the spouses' obligation to pay compensation to the surrogate mother in the event of unsuccessful embryo transfer and implantation, i.e., if pregnancy does not occur. Many contracts also stipulate that the surrogate mother shall be paid compensation for the transfer of the embryo into her uterus, which raises serious concerns, since pregnancy has not actually occurred and, by its nature, cannot last more than nine months [2], [3], [4]. In essence, compensation implies the payment of a sum of money or another form of remuneration to compensate for damage or loss, whereas maintenance is payable only to a surrogate mother who has become pregnant.

Additionally, embryo transfer into the uterine cavity is one of the ART procedures directly performed by reproductive medicine clinics for a fee ranging from 200,000 to 300,000 tenge, paid by clients. Furthermore, we have found that some contracts include provisions for paying monetary compensation to the surrogate mother if a child is born dead or non-viable, which

conflicts with the purpose of the surrogacy contract—namely, the gestation and birth of a viable child(ren), including premature births, conceived through artificial insemination [2], [3], [4].

The resulting practice of concluding surrogacy agreements demonstrates a violation of the principles of reasonableness and proportionality in civil transactions when determining the scope of obligations and limits of liability of clients, leads to abuse and unreasonable imposition of financial obligations on clients, as well as to a distortion of the legal nature of the surrogacy contract itself, which, in essence, should be aimed at achieving a specific end result—the birth of a child. Let us clarify exactly what is subject to compensation in practice and in what cases it is carried out.

So, Kazakhstan's lawmakers have specified that the contract must include terms and conditions regarding the amount and procedure for payment of compensation provided for in paragraph 1 of Article 57 of the CoMF, which refers to the costs of medical examination and care for the surrogate mother during pregnancy and childbirth, as well as during the postpartum period for 56 or 70 days [1]. Other cases of compensation payments to the surrogate mother are not provided for by law. Therefore, if a surrogacy agreement contains a requirement to pay additional compensation not provided for by law, then the transaction is concluded on oppressive terms, which may subsequently become the subject of legal proceedings regarding the validity or invalidity of the agreement in this part.

It is noteworthy that the repealed law of the Republic of Kazakhstan “On the reproductive rights of citizens and guarantees for their implementation” differed from the provisions of the current legislation in that it recognized the following as conditions of a surrogacy agreement: “the procedure and conditions for payment of material expenses for the maintenance of the surrogate mother” [5]. In addition, the law provided for the obligation of persons wishing to have a child to pay the material expenses for the “health improvement” of the surrogate mother during pregnancy and childbirth, as well as in the postpartum period. In addition, according to Part 2 of Article 17 of the aforementioned law, the surrogate mother was obliged to provide the persons who had concluded the agreement with her with full information about her state of health “before concluding the agreement” [5], and not “upon concluding the agreement,” as provided for in Part 2 of Article 57 of the CoMF [1]. It is particularly noteworthy that the law in question does not use the terms “spouses” and “commissioning parties.” Instead, it uses the terms “persons wishing to have a child; persons who have entered into a contract; persons who have decided to use surrogacy,” which expands the list of subjects acting as one of the parties to the contract and also allows for the conclusion of a contract in the absence of a registered marriage, i.e., the mere desire to have children is sufficient for the use of surrogacy.

On this issue, the opinion of researchers focusing on the potential problems in the legal regulation of the parties' legal relations under a surrogacy agreement and the emergence of a shadow market for surrogacy seems fair. These problems are related to the fact that the legislative framework lacks legal acts in the field of reproductive health protection, establishing the principles of state policy in the sphere of the exercise of reproductive rights by citizens, including the right of married couples, unmarried men and women, and single women to use surrogacy [6].

British lawyer Kirsty Horsy, who specializes in bioethics and family law, has researched all possible options for the legal regulation of surrogacy in the UK, which is known for its liberal legislation in reproductive medicine, and notes the need for a unified international system to regulate surrogacy. The author proposes that each country independently establish legal mechanisms to ensure the safe, ethical, and fair use of surrogacy, taking into account the

interests of the child, the surrogate mother, the prospective parents, and the family as a whole, as well as eliminating the possibility of a shadow market in another country with the risk of child trafficking and exploitation of women [7].

Some authors believe that in order to prevent and combat crime in this area, as in Azerbaijan, Lithuania, and Moldova, Kazakhstan should establish criminal liability for the illegal performance of artificial insemination, embryo implantation, surgical sterilization, trade in human organs or tissues, coercion to remove them for transplantation, and conducting prohibited biomedical research on humans or human embryos [8].

As we can see, the author cited above is only interested in strengthening the legal liability of persons involved in surrogacy, combating the illegal market for surrogacy services that remain outside state legal regulation, and protecting the institution of marriage and family. However, the author overlooks the fact that in the countries he cites, surrogacy is prohibited and its use is punishable by criminal law, while in Kazakhstan, surrogacy is permitted and in demand.

Conducting a sociological survey among Iranian surrogate mothers to identify the factors that motivate them to provide pregnancy and childbirth services, Mina Shayestefar and Heydarali Abedi found that they are exploited, their rights are violated, and their human dignity is humiliated. To prevent this, the authors consider it necessary to develop ethical standards and fair legal mechanisms for regulating surrogacy, which, together, help reduce the social risks and negative consequences of surrogacy [9].

From our point of view, the uncertainty of the very moment and procedure for concluding a contract is very problematic today. Thus, if Part 1 of Article 56 and Clause 1 of Part 2 of Article 57 of the CoMF require that a surrogate mother be in satisfactory health, confirmed by a medical opinion, then it is quite logical to conclude a contract only if this is the case [1]. However, as practice and the personal experience of the authors of this work show, no surrogate mother candidate undergoes a medical examination or provides the commissioning parties with a medical report on her health status because they do not have the financial means to do so, are not insured under the compulsory health insurance system, and do not have the relevant indications for undergoing a medical examination at a medical facility within the scope of guaranteed free medical care. The established practice of concluding surrogacy agreements places the burden of responsibility on the Clients to pay for the medical examination and care of the Surrogate Mother, with whom they have no legally formalized contractual relationship. In this regard, extremely undesirable situations cannot be ruled out, such as the surrogate mother's refusal to undergo ART or her unsuitability due to her state of health, and it will be impossible to recover the money spent on her in such cases.

Here, we would like to draw readers' attention to the gross errors made by reproductive medicine clinics and notaries in the practice of surrogacy, completely ignoring the Rules and Conditions for the Use of ART, which the authorized body, represented by the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan, clearly stipulated in paragraph 48 that the procedure "Surrogacy" is carried out after the conclusion of a contract and has defined a step-by-step algorithm for all actions to be taken [10].

It is also important to mention other material expenses incurred by spouses for notarial actions, including payment for legal and technical services in the amount of 7 MCI, state fees of 10 MCI, as well as certificates of consent from the spouse of the surrogate mother or the surrogate mother herself, who is not in a registered marriage, which also entails expenses for legal and technical services in the amount of 0.5 MCI and state fees of 1 MCI. It seems extremely unusual,

and even somewhat frightening, that the tariffs for notarial services do not specify the amounts for services and state fees separately charged for the notarization of surrogacy agreements. Notaries often prefer to charge fees for their notarial services based on state fees and on the provision of additional legal and technical services established for the certification of contracts for the alienation of movable or immovable property. However, the tariffs for notarial services provide for rates for performing “other notarial acts” in the amount of 0.2 MCI of state duty and 7 MCI for the provision of additional technical and legal services, which are fully applicable to surrogacy agreements [11].

At the same time, when concluding a surrogacy agreement, the notary will request from the surrogate mother a medical certificate on the health status of her genetic children, who have no relation to the service of carrying embryos that are genetically foreign to her. It is not even clarified whether the surrogate mother's spouse or cohabitant is registered for dynamic observation at a mental health clinic, drug treatment clinic, or tuberculosis clinic. The notary's actions are limited to obtaining notarized consent from the surrogate mother's spouse, who is in a registered marriage with her.

The omission of the authorized body is seen in the fact that the “Rules for the performance of notarial acts by notaries” approved by it, including the procedure for notarizing surrogacy agreements, do not establish the notary's obligation to check the health status of the spouse or cohabitant of the surrogate mother [12]. In reality, when requesting information from the surrogate mother about the absence of dynamic observation of mental, narcological, tuberculosis, the notary categorically refuses to accept certificates issued by the electronic government in the form of electronic documents, identical to those issued directly by mental health clinics, drug treatment clinics, and tuberculosis clinics only on a paid basis, which artificially increases the cost of medical expenses covered by the spouses.

One pressing issue in performing obligations under a surrogacy agreement is the need to address force majeure events. Thus, in accordance with Part 3 of Article 685 of the CC, “in the event that the impossibility of performance arose due to circumstances for which neither party is responsible, the customer shall reimburse the contractor for the expenses actually incurred by him, unless otherwise provided by legislative acts or the contract” [13]. As a rule, in the event of force majeure, neither party is liable for failure to perform its obligations, provided that 1) they were not the result of the wishes and actions of the parties, 2) the parties could not prevent them, and 3) they took all necessary measures to prevent them. The question arises: can the following cases be classified as force majeure: the death of a woman in childbirth, serious harm to health resulting in the loss of an organ or loss of organ function, surgical delivery by means of an incision in the abdominal cavity, stillbirth, or the death of a newborn? Obviously, if they are recognized as such, the parties are not liable, and their inclusion in the contract as a condition means that the parties assumed the possibility or inevitability of their occurrence, but at their own risk, and expressed their desire to conclude the contract, assuming obligations. A force majeure event directly affects the performance of contractual obligations, and when it occurs, a party to a surrogacy contract is liable for non-performance of its obligations only if they occurred through no fault of its own.

In practice, these issues are resolved in somewhat different ways. Reproductive medicine clinics enter into a contract with the surrogate mother for the provision of paid medical services (ART-Surrogate Mother), paid for by the Commissioning Parties, with written notification that the pregnancy resulting from artificial insemination may be ectopic, multiple, terminated, or

cause complications for which they are not liable to her [14]. Similarly, reproductive medicine clinics enter into an agreement with the Commissioning Spouses to provide paid medical services (ART-spouses) [15]. In the notarized surrogacy agreements we studied, the responsibility for paying monetary compensation to the surrogate mother in the event of such dire consequences is, for some reason, placed on the clients [2], [3], [4] despite the fact that medical intervention in the surrogate mother's body is carried out by the clinic with her voluntary consent, and not by the clients. From this point of view, it seems questionable for the legislator to recognize a surrogacy agreement as a bilateral agreement between the clients and the surrogate mother, since the clinic is also involved, in addition to them.

The legislation of the Republic of Kazakhstan does not contain provisions regulating cases of death of a surrogate mother, but in practice, notarized surrogacy agreements often stipulate the obligation of the spouses to pay compensation to persons specified by the surrogate mother in the event of her death during pregnancy or childbirth. We believe that in such cases, it is necessary to be guided by Part 5 of Article 57 of the CoMF, according to which “a surrogate mother is responsible for the pregnancy provided for in the surrogacy agreement after the use of assisted reproductive methods and technologies and is obliged to exclude the possibility of natural pregnancy” [1], whereby the legislator has placed the responsibility for the course of the pregnancy and its outcome squarely on the surrogate mother.

In the cases under consideration, it should be assumed that pregnancy and childbirth themselves always entail certain risks and consequences for the mothers and clients, for which they are not responsible. Even if the surrogate mother fulfills her obligations properly, she cannot guarantee the birth of a viable, healthy, and full-term child due to circumstances beyond her control. For example, she should not be held responsible for a pregnancy that did not occur through her fault, its termination, anembryonia, miscarriage, premature birth, including stillbirth, premature birth, or a non-viable child. Reproductive medicine clinics, women's clinics, and maternity hospitals also cannot guarantee pregnancy and a favorable outcome. In cases of adverse events affecting the performance of obligations and the achievement of the desired result that have led to serious consequences, the Commissioning Parties shall bear only the costs associated with the medical care of the Surrogate Mother and pay her compensation for her recovery and restoration of health.

Of course, the situation will be different if the events listed and their serious consequences are the result of medical error or negligence, hereditary diseases transmitted by genetic parents, as well as the Surrogate Mother's failure to fulfill or improper fulfillment of her obligations to create the most favorable conditions for carrying the pregnancy, fetal development, and childbirth, which in each case must be confirmed by the results of a forensic medical examination. Of course, there are some signs of employment contracts here, especially the employer's guarantees and compensation payments to the employee. However, despite the similarities between temporary employment contracts and civil law contracts for the provision of paid services, there are significant differences in their regulatory frameworks, subject matter, parties, terms and conditions, procedures, and amounts of guarantees and compensation payments.

In this regard, one issue under discussion remains the legal nature of surrogacy agreements. Thus, according to V.R. Borisova, surrogacy agreements cannot be recognized as purely civil law or family law agreements, since a surrogate mother is not recognized as a subject of family law and her services can be provided on a paid or unpaid basis, which gives the author grounds for recognizing them as separate types of civil law agreements [16]. On the contrary, E.S.

Mitryakova came to the conclusion that a contract for carrying a child is similar to a contract for the provision of services for remuneration, and the commercial or non-commercial nature of the service provided does not prevent it from being recognized as a type of contract, since the rules governing contracts for the provision of services for remuneration also apply to contracts for the provision of medical services [17].

Unlike Russia, in Kazakhstan, there are no reasoned grounds for denying the civil-law nature of surrogacy, since the legislator has established only the commercial form of surrogacy. Judging by the fact that the clinic provides the service of embryo transfer and implantation, and the surrogate mother provides the service of carrying the embryo, the surrogacy contract, in the opinion of L.A. Khurtsilava, is of a "service" nature [18]. The dual legal nature of surrogacy agreements allows some authors to classify them as unnamed types of civil law agreements, similar in nature and content to agreements for the provision of paid services [19]. Agreeing with this opinion, M.Yu. Kremenets proposes supplementing Part 2 of the Civil Code of the Russian Federation with Chapter 39.1, "Surrogacy Agreement," thereby recognizing it as a separate type of civil law contract, distinct from contracts for the provision of paid services [20]. Given the uncertainty of the possibility of proper performance of a surrogacy agreement due to circumstances beyond the control and actions of the parties, the birth of a viable child, the occurrence of adverse consequences of pregnancy and childbirth, which are unknown to the parties, the acquisition of benefits or losses when applying ART or concluding an agreement, A.S. Shabanova classifies surrogacy agreements as aleatory (risky) [21].

The practical application of modern ART for the treatment or overcoming of any form of infertility is complicated by the fact that there are no guarantees of artificial insemination, implantation of the transferred embryo, safe pregnancy, and childbirth, even with strict compliance with all standards in the field of reproductive medicine and the terms of the contract. Without a doubt, ART carries with it the risks of loss and the possibility of gain. Of particular importance in the context of the issues raised is the need to clearly define in the surrogacy contract the rights and obligations of all persons involved in the use of ART, the scope of rights, limits, and measures of liability for non-performance or improper performance of their obligations, and potential risks with the distribution of their consequences between the parties.

A comparative legal analysis of legislation regarding the use of assisted reproductive methods and technologies and the protection of the reproductive rights of citizens in some countries of the Eurasian Union and individual European states reveals the following. Belarusian, Kyrgyz, and Russian legislation does not require payment to the surrogate mother for pregnancy and childbirth. Pregnancy and childbirth are natural physiological processes associated with risks to the health and life of the mother and the unborn child. Therefore, Kyrgyz law requires a notarized agreement between the surrogate mother and the reproductive clinic for the provision of medical services by the reproductive clinic to the surrogate mother during pregnancy, childbirth, and the postpartum period, the cost of which is subject to mandatory reimbursement by the genetic parents (parent) [22].

We consider the legislation of Belarus to be indicative, which provides for mandatory essential conditions of a surrogacy agreement, which are as follows:

- 1) provision by one woman (surrogate mother) to another woman (genetic mother or woman who has used a donor egg) of the service of bearing and giving birth to a child (children) conceived with the participation of an egg (eggs) removed from the body of the genetic mother, or a donor egg (eggs);

- 2) the number of embryos that will be transferred into the surrogate mother's uterus;
 - 3) indication of the healthcare organization(s) in which the union of the sperm(s) and the egg(s) removed from the body of the genetic mother, or the donor egg(s), will take place, the transfer of this embryo(s) into the uterus of the surrogate mother, monitoring of the course of her pregnancy and childbirth;
 - 4) the obligation of the surrogate mother to comply with all instructions of the attending physician and to provide the genetic mother or the woman who used the donor egg and her spouse with information about her health status and the health status of the child (children) being carried;
 - 5) place of residence of the surrogate mother during the period of bearing the child (children);
 - 6) the obligation of the surrogate mother to transfer the child (children) to the genetic mother or the woman who used the donor egg after his (their) birth and the period within which the said transfer must be made;
 - 7) the obligation of the genetic mother or the woman who has used the donor egg to accept the child (children) from the surrogate mother after his (their) birth and the period within which the child (children) must be accepted;
 - 8) the cost of the service provided by the surrogate mother under the surrogacy agreement (except in cases where the surrogacy agreement is concluded free of charge);
 - 9) the procedure for reimbursement of expenses for medical care, food, and accommodation of the surrogate mother during pregnancy, childbirth, and the postpartum period [23].
- In Canada, a detailed mechanism for reimbursing the surrogate mother's expenses is established at the legislative level, including a precise list of these expenses and the mandatory reimbursement by the genetic parents:
- (a) travel expenditures, including expenditures for transportation, parking, meals and accommodation;
 - (b) expenditures for the care of dependants or pets;
 - (c) expenditures for counselling services;
 - (d) expenditures for legal services and disbursements;
 - (e) expenditures for obtaining any drug or device as defined in section 2 of the Food and Drugs Act;
 - (f) expenditures for obtaining products or services that are provided or recommended in writing by a person authorized under the laws of a province to assess, monitor and provide health care to a woman during her pregnancy, delivery or the postpartum period;
 - (g) expenditures for obtaining a written recommendation referred to in paragraph (f);
 - (h) expenditures for the services of a midwife or doula;
 - (i) expenditures for groceries, excluding non-food items;
 - (j) expenditures for maternity clothes;
 - (k) expenditures for telecommunications;
 - (l) expenditures for prenatal exercise classes;
 - (m) expenditures related to the delivery;
 - (n) expenditures for health, disability, travel or life insurance coverage;
 - (o) expenditures for obtaining or confirming medical or other records [24].

Indian law obliges the genetic parents (parent) to reimburse all material costs associated with the medical examination and care of the surrogate mother during pregnancy, childbirth and the postpartum period, as well as with insurance coverage for the risks of complications during pregnancy and childbirth [25].

We understand that before the surrogate mother undergoes a medical examination, it is necessary to conclude a tripartite agreement between the clinic, the spouses, and the surrogate mother on the provision of paid medical services, or a preliminary agreement between the spouses and the surrogate mother. In the practice of surrogacy, none of these types of agreements are concluded. This is due to the fact that, firstly, in accordance with local clinic regulations, separate types of agreements are concluded with the surrogate mother or spouses for the provision of paid medical services, and secondly, when certifying surrogacy agreements, notaries, relying on Part 2 of Article 57 of the CoMF [1] and Clause 215 of the "Rules for the Performance of Notarial Actions by Notaries," request a certificate of the health status of the surrogate mother and her children, provided by the clinic using ART [12]; thirdly, according to the rules of Article 390 of the CC, a preliminary contract is concluded in the form established for the main type of contract [13], i.e., in notarial form on a paid basis.

Conclusion

When resolving issues related to determining the legal nature of surrogacy agreements and regulating the legal relations arising between the parties, it is necessary to be guided by Part 3 of Article 1, Part 1 of Article 5, Article 7 of the CC, and Article 5 of the CoMF. According to these provisions, first, civil legislation regulating similar relationships applies to marital and family relationships if they are not regulated by family law, are not provided for in a marital and family agreement, or there are no legal customs applicable to them in civil circulation. Secondly, one of the grounds for the emergence, change, and termination of civil rights and obligations is contracts and other transactions provided for by law, or not, if they do not contradict it. Thirdly, the application of civil law provisions to property and personal non-property relations between family members is permitted.

Given that surrogacy services in Kazakhstan are provided only on a commercial basis, when determining the legal nature of a surrogacy agreement, preference should be given to an agreement for the provision of services for remuneration as a type of civil law agreement governed by the rules of civil law, which are fully applicable to family and marital relations. On the one hand, the contract affects property relations relating to the payment of monthly maintenance to the surrogate mother, the final remuneration for carrying and giving birth, postnatal compensation for her recovery and restoration of health, reimbursement of expenses incurred for her medical examination and care before pregnancy, during pregnancy, and after childbirth, artificial insemination programs, embryo transfer and implantation. On the other hand, the contract affects personal non-property relations, including the transfer of the child to the commissioning parties, their recognition as its genetic parents, the child's cohabitation with the parents, its upbringing in the family, etc. This leads to a very important conclusion, which is that civil legal relations may arise between the commissioning spouses and the surrogate mother, and family and marital relations between the genetic parents and the child.

We believe it is advisable to conclude a tripartite agreement between the clinic, on the one hand, the commissioning parties, on the other hand, and the surrogate mother, on the third hand, providing for all the essential conditions contained in bilateral agreements concluded between the clinic and the spouses, as well as between the clinic and the surrogate mother. It is assumed that a notarized tripartite agreement will serve as an additional guarantee of the protection of the rights and interests of all parties protected by law, since the notary verifies its

content for compliance with the requirements of the law, the validity of the parties' intentions, the absence of circumstances preventing its certification, etc.

However, violations of the rights and legitimate interests of spouses, uncertainty in the subject matter and terms of the surrogacy agreement, confusion with employment contracts and other agreements, and non-compliance of its content with the requirements of civil law indicate that the conclusion of a surrogacy agreement in notarized form did not contribute to the formation of correct law enforcement practices in surrogacy. Taking this into account, our legislators need only require the conclusion of a tripartite surrogacy agreement in simple written form with specialized human reproduction clinics, freeing customers from the costs of notarial actions, including the payment of notarial certification of the surrogacy agreement, the consent of the surrogate mother's spouse or the surrogate mother herself, if she is not in a registered marriage, legal and technical services, as well as state fees.

It seems necessary to enshrine the principles of fairness, proportionality, and reasonableness in the determination of the conditions and procedure for compensation payments at the legislative level, as well as to establish legal guarantees for the protection of the interests of both surrogate mothers and parents, which together will make it possible to eliminate cases of abuse, increase the legal responsibility of the parties to the contract, and ensure proper observance of the constitutional right of citizens to reproductive health protection through the use of surrogacy.

The problems in this area of legal relations could also be solved by the development of standard surrogacy agreements by medical lawyers specializing in the application of ART, in accordance with the requirements of civil and matrimonial and family law, as well as in the field of healthcare and human reproduction, which would define the scope of rights, limits and measures of liability of the parties, and evenly distribute between them the risks of adverse consequences of surrogacy.

In addition, consideration should be given to social insurance for surrogate mothers' lives and health, which will, to a certain extent, minimize risks and protect the interests of the parties to the surrogacy agreement.

Furthermore, there is an urgent need to develop and adopt independent laws regulating the use of assisted reproductive methods and technologies, as well as enshrining citizens' reproductive rights and legal guarantees for their implementation. Currently, in the Republic of Kazakhstan, these legal relationships are governed primarily by bylaws, including orders of the authorized healthcare body, as well as certain provisions of the Code on Public Health and the Healthcare System. This does not provide sufficient legal certainty, stability, or protection for the rights of citizens who have resorted to assisted reproductive methods and technologies. Adopting specialized laws would systematically regulate key issues related to the use of ART, define the legal status of all participants, delineate the powers of government agencies, and create effective legal mechanisms to protect citizens' reproductive rights.

There is no conflict of interest

The contribution of the authors in writing this article is equivalent. The scientific research was conducted by a team of authors. All authors participated in writing the article, providing their data in three languages and working together on the section "Results and discussion."

In particular, **E.B. Ablueva** formulated the research topic, defined its goals and set tasks for their achievement, selected a thematic set of scientific publications from domestic and international scientometric databases, and interpreted the results. In the "Introduction," she

justified the choice of the topic, demonstrated its relevance and theoretical and practical significance, and in the "Author's Contribution" section, she provided an objective assessment of each author's participation. As the corresponding author, she corresponded with the editorial board by mail.

M.V. Voronin conducted a "Literature Review" and reviewed the regulatory legal acts on the research topic, based on which she identified problems in legal relations under consideration, which all authors participated in solving. She also edited the text, bringing it into line with editorial requirements. In the "Conclusion" section, she summarized the research results. She made corrections and additions to the manuscript, taking into account the reviewers' and the editorial board's comments.

E.O. Toilybekova prepared the sections "Materials and Methods" and "Abstract" in three languages, selected keywords on the research topic, and formatted the bibliography with transliteration.

References

1. Кодекс Республики Казахстан от 26.12.2011 г. № 518-IV О браке (супружестве) и семье // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518> (дата обращения: 25.12.2024).
2. Договор суррогатного материнства от 09 февраля 2021 года № 39, нотариально удостоверенный нотариусом г. Алматы Илиевой М.А.
3. Договор суррогатного материнства от 17 декабря 2021 года № 2253, нотариально удостоверенный нотариусом г. Алматы Конопьяновой Г.И. с уникальным номером нотариального действия ZZ8500729211217113646X599746
4. Договор суррогатного материнства от 23 августа 2023 года № 2319, нотариально удостоверенный нотариусом г. Алматы Конопьяновой Г.И. с уникальным номером нотариального действия ZZ4800729230821123132|12990F
5. Утративший силу Закон Республики Казахстан от 16.06.2004 г. N 565 «О репродуктивных правах граждан и гарантиях их осуществления» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000565_ (дата обращения: 05.08.2025).
6. Сейдинова М.А. История становления института суррогатного материнства: социально-правовой контекст // Вестник Карагандинского университета. Серия «Право», 2022. № 4 (108). – С. 95-106.
7. Kirsty Horsey. (2024). The future of surrogacy: a review of current global trends and national landscapes. Reproductive BioMedicine. Volume 48. Issue 5. Pp. 1-16.
8. Айкумбеков Н.Р. Суррогат аналық пен қылмыстық құқық // ҚазҰУ Хабаршысы. Заң сериясы, 2018. № 1 (85). – С. 217-222.
9. Mina Shayestefar, Heidarali Abedi. (2017). International Journal of Women's Health and Reproduction Sciences. Vol. 5, No. 2. Pp. 97–102.
10. Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 15.12.2020 г. № ҚР ДСМ-272/2020 «Об утверждении правил и условий проведения вспомогательных репродуктивных методов и технологий» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021816> (дата обращения: 05.08.25)
11. Оплата нотариальных действий на 2025 год // URL: <https://npaktobe.kz/ru/tarify> (дата обращения: 05.08.25)
12. Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 31.01.2012 г. № 31 «Об утверждении Правил совершения нотариальных действий нотариусами». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1200007447> (дата обращения: 05.08.2025).

13. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 01.07.1999 г. № 409 // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409_ (дата обращения: 25.07.2025).
14. Типовой Договор «Договор на предоставление платных медицинских услуг (ВРТ-суррогатная мать)», Приложение № 1 «Информированное согласие суррогатной матери» [Неопубликованный внутренний документ] // Институт Репродуктивной медицины, Алматы. 2025 – 8 с.
15. Типовой Договор «Договор на предоставление платных медицинских услуг (ВРТ-супруги), Приложение № 1 «Информированное согласие супругов» [Неопубликованный внутренний документ] // Институт Репродуктивной медицины, Алматы, 2025. – 10 с.
16. Борисова В.Р. Природа договора суррогатного материнства // Закон и право, 2022. № 3. – С. 229-232.
17. Митрякова Е.С. Правовое регулирование суррогатного материнства в России: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук: специальность: 12.00.03 / Митрякова Елена Сергеевна [Рос. акад. правосудия]. – Тюмень, 2006. – 23 с.
18. Хурцилава Л.А. К вопросу о договоре суррогатного материнства // Актуальные проблемы российского права, 2007. № 2. – С. 155-161.
19. Волкова М.А., Питько Е.В. Проблемы правового регулирования договора суррогатного материнства в России и за рубежом // Проблемы экономики и юридической практики, 2016. № 2. – С. 152-155.
20. Кременец М.Ю. Правовая природа договора о суррогатном материнстве // Вопросы российской юстиции, 2022. Вып. 20. – С. 149-157.
21. Шабанова А.С. Рисковый характер договора суррогатного материнства // Право и практика, 2019. № 3. – С. 182-188.
22. Приложение 2 к постановлению Кабинета Министров Кыргызской Республики от 14.10.2024 г. № 616 «Порядок и условия использования процедуры суррогатного материнства» // URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/50-568/edition/18312/ru?lang=ru> (дата обращения: 25.08.25).
23. Закон Республики Беларусь от 7.01.2012 г. № 341-З «О вспомогательных репродуктивных технологиях» // URL: <https://etalonline.by/document/?regnum=h11200341> (дата обращения: 25.08.25).
24. Reimbursement Related to Assisted Human Reproduction Regulations SOR/2019-193 // URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/regulations/SOR-2019-193/page-1.html> (date accessed: 25.08.25).
25. The Assisted Reproductive Technology (Regulation) Act India, 2021 // URL: <https://www.indiacode.nic.in/bitstream/123456789/17031/1/aA2021-42.pdf> (date accessed: 25.08.25).

Э.О. Тойлыбекова¹, В.М. Воронин², Э.Б. Аблаева³

¹*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан*

²*М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Мәскеу, Ресей*

³*С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті, Алматы, Қазақстан*
(e-mail: ¹*elmira-01-1981@mail.ru*, ²*maksim.v.voronin@mail.ru*, ³*ablaeva_1981@mail.ru*)

Құрсақ аналық мәмілесі: құқықтық реттеу мәселелері

Аңдатпа: Зерттеудің мақсаты құрсақ аналық келісім-шарт тараптары арасындағы құқықтық қатынастарды реттейтін қазақстандық заңнама мен құқық қолдану практикасында кездесетін мәселелерді анықтау және шешу. Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы зерттеу нәтижелерін заң шығарушылар денсаулық сақтау жүйесі мәселелеріне

қатысты заңнамалық актілерге өзгертулер мен толықтырулар енгізу, мамандар құрсақ аналық келісім-шарттарды әзірлеу, теоретиктер медициналық және репродуктивтік құқық бойынша оқу-әдістемелік кешендер дайындау, сондай-ақ азаматтар құрсақ ананы қолдана отырып, денсаулықты қорғауға конституциялық құқығын жүзеге асыру барысында ескере алатындығында. Зерттеу нәтижесінде құрсақ ананы қолданудағы қиындықтар, біріншіден, оның мемлекеттік құқықтық реттеу аясынан тыс қалуымен байланысты екені анықталды. Екіншіден, Қазақстан заңнамасында кездесетін құқықтық қайшылықтар, олқылықтар мен басқа да ақаулар азаматтардың конституциялық құқығын – репродуктивтік денсаулықты қорғау, ана мен әке болу құқықтарын жүзеге асыруына кедергі келтіретіні анықталды. Сонымен қатар, бұл қиындықтар құрсақ аналық үрдісіне қатысатын тұлғалардың құқықтық қатынастарын реттеуде де өзінің кері әсерін тигізеді. Үшіншіден, адам ағзасынан тыс аталық және аналық жыныс жасушалардың ұрықтандыру, адам эмбрионын гестациялық тасымалдаушыға – өзіне генетикалық тұрғыдан жат жүктілікті көтеру және балаларды туу қызметін көрсететін үшінші тұлғаға тасымалдау және қоныстандыру рәсімінің белгісіздігі немесе оны дұрыс түсінбеу анықталды. Сондай-ақ құрсақ аналық мәмілелердің құқықтық табиғаты мен маңызды шарттары, соның ішінде негізгі пәні мен объектісі, тараптардың құқықтары мен міндеттері, жауаптылық шегі мен шаралары туралы да өзекті мәселелерді қамтиды. Алынған нәтижелердің сенімділігі зерттеудің таңдалған әдіснамалық негізімен қамтамасыз етіледі, ол жалпы ғылыми теориялық және арнайы жекелеген тәжірибелік таным әдістерінің жиынтығын қамтиды.

Түйінді сөздер: құрсақ аналық, алеаторлық мәміле, тәуекел мәмілесі, эмбрионды көтеру қызметтері, әйел бедеулігі, неке-отбасы қатынастары, репродуктивті медицина, медициналық құқық, тапсырыс берушілер, орындаушы.

Э.О. Тойлыбекова¹, М.В. Воронин², Э.Б. Аблаева³

¹Кызылординский университет им. Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан

²МГУ имени М.В. Ломоносова, Москва, Россия

³КазНМУ имени С.Д. Асфендиярова, Алматы, Казахстан

(e-mail: ¹elmira-01-1981@mail.ru, ²maksim.v.voronin@mail.ru, ³ablaeva_1981@mail.ru)

Договор о суррогатном материнстве: проблемы правовой регламентации

Аннотация: Целью исследования является изучение и решение проблем, встречающихся в казахстанском законодательстве и правоприменительной практики, регламентирующих правоотношения сторон договора суррогатного материнства. Теоретическая и практическая значимость исследования состоит в том, что результаты исследования могут быть учтены законодателем при внесении изменений и дополнений в законодательные акты по вопросам системы здравоохранения, практиками при составлении проектов договоров суррогатного материнства, теоретиками при подготовке учебно-методических комплексов по медицинскому и репродуктивному праву, а также гражданами при реализации своего конституционного права на охрану здоровья с применением суррогатного материнства. В результате исследования установлено, что существующие сложности в сфере применения суррогатного материнства, связаны, во-первых, с тем, что суррогатное материнство по-прежнему остается вне сферы государственного правового регулирования. Во-вторых, с имеющимися в казахстанском законодательстве, регламентирующих порядок применения вспомогательных репродуктивных

методов и технологий, правовых коллизий, пробелов и иных дефектов, которые препятствуют гражданам реализовать свое конституционное право на охрану репродуктивного здоровья, материнства, отцовства, а также упорядочению правоотношений лиц, участвующих в применении суррогатного материнства. В-третьих, с неопределенностью или неправильным пониманием самой процедуры оплодотворения мужских и женских половых клеток вне тела человека, процедуры трансфера и имплантации человеческого эмбриона гестационному курьеру – третьему лицу, предоставляющему услугу по вынашиванию беременности и рождению генетически чужих для него детей, а также юридической природы и всех существенных условий договора о суррогатном материнстве, как: основной предмет и объект, объем прав и обязанностей сторон, пределы и меры ответственности участников процесса. Достоверность полученных результатов обеспечивается выбранной методологической основой исследования, включающей совокупность общенаучных теоретических и специальных частно-практических методов познания.

Ключевые слова: суррогатное материнство, алеаторный договор, рисковый договор, услуги вынашивания эмбриона, женское бесплодие, брачно-семейные правоотношения, репродуктивная медицина, вспомогательная репродукция человека, заказчики, исполнитель.

References

1. Kodeks Respubliki Kazahstan ot 26.12.2011 g. № 518-IV O brake (supruzhestve) i sem'e // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518> (data obrashheniya: 25.12.2024).
2. Dogovor surrogatnogo materinstva ot 09 fevralja 2021 goda № 39, notarial'no udostoverennyj notariusom g. Almaty Ilievoy M.A.
3. Dogovor surrogatnogo materinstva ot 17 dekabrya 2021 goda № 2253, notarial'no udostoverennyj notariusom g. Almaty Konop'janovoy G.I. s unikal'nym nomerom notarial'nogo dejstvija ZZ8500729211217113646H599746
4. Dogovor surrogatnogo materinstva ot 23 avgusta 2023 goda № 2319, notarial'no udostoverennyj notariusom g. Almaty Konop'janovoy G.I. s unikal'nym nomerom notarial'nogo dejstvija ZZ4800729230821123132|12990F
5. Utrativshij silu Zakon Respubliki Kazahstan ot 16.06.2004 g. N 565 «O reproduktivnyh pravah grazhdan i garantijah ih osushhestvleniya» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000565_ (data obrashheniya: 05.08.2025).
6. Sejdinova M.A. Istorija stanovlenija instituta surrogatnogo materinstva: social'no-pravovoj kontekst // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija «Pravo», 2022. № 4 (108). – S. 95-106.
7. Kirsty Horsey. (2024). The future of surrogacy: a review of current global trends and national landscapes. Reproductive BioMedicine. Volume 48. Issue 5. Pp. 1-16.
8. Ajkumbekov N.R. Surrogat analıq pen qılmıstıq qıqıq // QazYU Habarshısy. Zaң serijasy, 2018. № 1 (85). – S. 217-222.
9. Mina Shayestefar, Heidarali Abedi. (2017). International Journal of Women's Health and Reproduction Sciences. Vol. 5, No. 2. Pp. 97–102.
10. Prikaz Ministra zdavoohranenija Respubliki Kazahstan ot 15.12.2020 g. № QR DSM-272/2020 «Ob utverzhdenii pravil i uslovij provedenija vspomogatel'nyh reproduktivnyh metodov i tehnologij» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021816> (data obrashheniya: 05.08.25)
11. Oplata notarial'nyh dejstvıj na 2025 god // URL: <https://npaktobe.kz/ru/tarify> (data obrashheniya: 05.08.25)

12. Prikaz Ministra justicii Respubliki Kazahstan ot 31.01.2012 g. № 31 «Ob utverzhdenii Pravil soversheniya notarial'nyh deystvij notariusami». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1200007447> (data obrashheniya: 05.08.2025).
13. Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan (Osobennaja chast') ot 01.07.1999 g. № 409 // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409_ (data obrashheniya: 25.07.2025).
14. Tipovoj Dogovor «Dogovor na predostavlenie platnyh medicinskih uslug (VRT-surrogatnaja mat')», Prilozhenie № 1 «Informirovannoe soglasie surrogatnoj materi» [Neopublikovannyj vnutrennij dokument] // Institut Reproduktivnoj mediciny, Almaty. 2025 – 8 s.
15. Tipovoj Dogovor «Dogovor na predostavlenie platnyh medicinskih uslug (VRT-suprugi), Prilozhenie № 1 «Informirovannoe soglasie suprugov» [Neopublikovannyj vnutrennij dokument] // Institut Reproduktivnoj mediciny, Almaty, 2025. – 10 s.
16. Borisova V.R. Priroda dogovora surrogatnogo materinstva // Zakon i pravo, 2022. № 3. – S. 229-232.
17. Mitrjakova E.S. Pravovoe regulirovanie surrogatnogo materinstva v Rossii: avtoref. dis. na soisk. uchen. step. kand. jurid. nauk: special'nost': 12.00.03 / Mitrjakova Elena Sergeevna [Ros. akad. pravosudija]. – Tjumen', 2006. – 23 s.
18. Hurcilava L.A. Kvoprosu o dogovore surrogatnogo materinstva // Aktual'nye problemy rossijskogo prava, 2007. № 2. – S. 155-161.
19. Volkova M.A., Pit'ko E.V. Problemy pravovogo regulirovanija dogovora surrogatnogo materinstva v Rossii i za rubezhom // Problemy jekonomiki i juridicheskoy praktiki, 2016. № 2. – S. 152-155.
20. Kremenec M.Ju. Pravovaja priroda dogovora o surrogatnom materinstve // Voprosy rossijskoj justicii, 2022. Vyp. 20. – S. 149-157.
21. Shabanova A.S. Riskovyy harakter dogovora surrogatnogo materinstva // Pravo i praktika, 2019. № 3. – S. 182-188.
22. Prilozhenie 2 k postanovleniju Kabineta Ministrov Kyrgyzskoj Respubliki ot 14.10.2024 g. № 616 «Porjadok i uslovija ispol'zovaniya procedury surrogatnogo materinstva» // URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/50-568/edition/18312/ru?lang=ru> (data obrashheniya: 25.08.25).
23. Zakon Respubliki Belarus' ot 7 .01.2012 g. № 341-Z «O vspomogatel'nyh reproduktivnyh tehnologijah» // URL: <https://etalonline.by/document/?regnum=h11200341> (data obrashheniya: 25.08.25).
24. Reimbursement Related to Assisted Human Reproduction Regulations SOR/2019-193 // URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/regulations/SOR-2019-193/page-1.html> (accessed: 25.08.25).
25. The Assisted Reproductive Technology (Regulation) Act India, 2021 // URL: <https://www.indiacode.nic.in/bitstream/123456789/17031/1/aA2021-42.pdf> (accessed: 25.08.25).

Information about the authors:

Toilybekova E. – PhD, Associate Professor, Jurisprudence program at Korkyt Ata Kyzylorda University, Aiteke bi street 94, 120000, Kyzylorda, Kazakhstan

Voronin M. – Candidate of Law, Associate Professor, Department of Legal Informatics, Information and Digital Law, Lomonosov Moscow State University, Leninskie Gory, 1, building 13, 119991, Moscow, Russia

Ablaeva E. – corresponding author, Candidate of Law, Associate Professor, Department of Medical Law, H. Dosmukhamedov School of Public Health, S.D. Asfendiyarov Kazakh National Medical University, st. Tole Bi 94, 050000, Almaty, Kazakhstan

Тойлыбекова Э.О. – PhD, «Құқықтану» білім беру бағдарламасының қауымдастырылған профессоры, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Әйтеке Би к. 29А, 120000, Қызылорда, Қазақстан

Воронин М.В. – з.ғ.к., Заңтану Факультетінің құқықтық информатика, ақпараттық және цифрлық құқық кафедрасының доценті, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Ленинские Горы 1, құрылым 13 119991, Мәскеу, Ресей

Аблаева Э.Б. – хат-хабар авторы, з.ғ.к., «Х. Досмұхамедов ат. қоғамдық денсаулық сақтау» Мектебінің медициналық құқық кафедрасының қауымдастырылған профессоры, С.Д. Асфендияров атындағы Қазақ Ұлттық Медициналық Университеті, Толе Би к. 94, 050000, Алматы, Қазақстан

Тойлыбекова Э.О. – PhD, ассоциированный профессор образовательной программы «Правоведение», Кызылординский университет имени Коркыт Ата, ул. Айтеке Би 29А, 120000, Кызылорда, Казахстан

Воронин М.В. – к.ю.н., доцент кафедры правовой информатики, информационного и цифрового права Юридического факультета МГУ имени М.В. Ломоносова, Ленинские горы, д. 1, стр. 13, 119991, Москва, Россия

Аблаева Э.Б. – автор для корреспонденции, к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры медицинского права Школы «Общественное здравоохранение им. Х. Досмухамедова» КазНМУ имени С.Д. Асфендиярова, ул. Толе Би 94, 050000, Алматы, Казахстан

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Еңбек құқығы, әлеуметтік қамсыздандыру құқығы /Labor Law and Social Security Law/ Трудовое право, Право социального обеспечения

МҒТАР 10.07.61

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-109-120>

Ғылыми мақала

Қазақстан Республикасында балаларды әлеуметтік қорғаудың құқықтық саясаты

А.А. Есекеева*¹, А.Қ. Отеуова², Г.А. Куаналиева³

^{1,3}Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал, Қазақстан

(e-mail: ¹ainash.akim@gmail.com, ²oteuovy@mail.ru, ³kuanalieva.guldanakz@mail.ru)

Аңдатпа: Мақала Қазақстан Республикасында балаларды әлеуметтік қорғау саласындағы құқықтық саясат мәселесіне арналған. Мақаланың мақсаты балаларды әлеуметтік қорғау құқығын теориялық негіздеу, сондай-ақ, балаларды әлеуметтік қорғау саласындағы құқықтық саясатын кешенді талдау болып табылады.

Бұл ғылыми мақалада Қазақстан Республикасында балалардың құқықтарын қорғау саласындағы мемлекеттің құқықтық саясаты мәселелері зерттеледі. Зерттеу шеңберінде «әлеуметтік қорғау» ұғымының мәні, мазмұнына талдау жасалады.

Ресей және Түркия мемлекеттерінде бала құқықтарын қорғау мен олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру жолында нақты қадамдар жасалуда. Қабылданған стратегиялық құжаттардың жүзеге асырылуымен мемлекеттің қандай оң нәтижелерге қол жеткізетіндігі де айқын.

Авторлар зерттеу жұмысында жалпыдан жекеге өту қағидасын ұстанады. Авторлар Ресей және Түркия мемлекеттерінің бала құқықтарына қатысты мемлекеттік саясатын салыстырмалы түрде талдай отырып, елімізде ұзақ мерзімге арналған бала құқықтары жөніндегі стратегиялық құжат пен іс-шаралар жоспарын әзірлеу қажет екенін дәлелдейді және жоспардың қандай қағидаларға негізделетінін де ашып көрсетеді.

Түйін сөздер: әлеуметтік кодекс, ювениалды әділет, әлеуметтік қорғау, бала құқықтары, омбудсмен, кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігі, құқықтық саясат, ұлттық жоспар.

Түсті: 17.01.2025 Мақұлданды: 15.05.2025 Онлайн қолжетімді: 30.12.2025

Кіріспе

Кез-келген мемлекет саясатының негізгі бағыты азаматтардың өмір сүру деңгейін арттыруға, жеке тұлғаның еркін дамуына мүмкіндік беруге бағытталған. Жаңа адамның қалыптасуы – бұл мемлекеттік және мемлекеттік емес институттардың бүкіл жүйесінің әсерінен, терең қоғамдық-саяси, ғылыми-техникалық, әлеуметтік-экономикалық, рухани-мәдени қайта құрулар барысында қоғамдық өмір процесінде шешілетін күрделі идеологиялық және әлеуметтік-психологиялық процесс. Осыған байланысты халықтың қорғалмаған топтарына ерекше назар аудару керек, оларға, әрине, балалар жатады [1].

Балалардың құқықтарын қорғау саласындағы құқықтық саясат – бұл балалардың құқықтарын жүзеге асыруға және қорғауға байланысты туындайтын қатынастарды құқықтық реттеудің тиімді тетігін құру бойынша мемлекеттік және жергілікті органдардың ғылыми негізделген, Қазақстан Республикасының Конституциясының нормаларына және халықаралық міндеттемелерге сәйкес толыққанды физикалық, интеллектуалдық, рухани, адамгершілік және әлеуметтік дамуды қамтамасыз етуге бағытталған қызметі.

«Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» заң қабылданғаннан бері, бала құқықтары мен олардың мүдделеріне қатысты 47 рет өзгерістер мен толықтырулар енгізілген болатын. Бұл кезеңде балаларды құқықтық және әлеуметтік қорғау мәселелері Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің құзыретінде болды және бала әлеуметтік жеке субъект ретінде қарастырылмады [2].

Бала құқықтарын қорғаудың ұлттық жүйесі 2016 жылғы Омбудсмен институтының құрылуымен жолға қойылды. Омбудсмен институты бала құқықтарының нығаяуына үлкен септігін тигізді десек те болады. Заңнамалық деңгейде баланың дербес құқық субъектісі ретіндегі құқықтық мәртебесі бекітілді, мемлекеттік саясат қағидаттары белгіленді.

Балалардың құқықтарын қорғаудың қағидаттары қолданыстағы неке заңнамасында тұжырымдалған. Неке кодексінің 2-бабы балалардың отбасында тәрбиелену басымдығы, олардың өсіп-жетілуі мен әл-ауқатты болуына қамқорлық, отбасының кәмелетке толмаған, қарт және еңбекке қабілетсіз мүшелерінің құқықтары мен мүдделерін басымдықпен қорғау қағидаттарын алға тартады [3]. Балалардың құқықтары мен мүддесін қорғауға бағытталған мемлекеттік саясат мынадай қағидаттарға сүйенеді :

- 1) балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету, оларды кемсітушілікке жол бермеу;
- 2) балалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің негізгі кепілдіктерін нығайту, сондай-ақ құқықтары бұзылған жағдайларда оларды қалпына келтіру;
- 3) бала құқықтары кепілдіктерінің құқықтық негіздерін қалыптастыру, баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі тиісті органдар мен ұйымдар құру;
- 4) кәмелетке толмағандардың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін қалыптастыру жөніндегі нысаналы жұмысты қамтамасыз ету [4].

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында «...Әрбір отбасы еліміз пайдаланып жатқан ұлттық байлықтың игілігін көруі керек. «Ұлттық қор – балаларға» атты мүлде жаңа бағдарламаны жүзеге асыру өте маңызды деп санаймын» деп атап өткен болатын. Іс жүзінде 2024 жылдан бастап «Ұлттық қор – балаларға»

жобасын іске қосылды. Жоба шеңберінде жыл сайын Ұлттық қордың инвестициялық табысының жартысы республикадағы 18 жасқа дейінгі балаларға бөлінеді [5].

Біздің елімізде балаларды қорғаудың заңнамалық негізін мыналар құрайды: Қазақстан Республикасының Конституциясы, конституциялық заңдар және ҚР Президентінің жарлықтары, ҚР Үкіметінің қаулылары, «Баланың құқықтары туралы» Заң, «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Заң және өзге де заңға тәуелді актілер. Бұл балалардың құқықтары мен мүдделерінің сақталуына кепілдік беретін нақты нормаларды қамтитын жалпы және арнайы сипаттағы нормативтік құжаттар.

Заңнамалық актілердің жалпы стратегиясы Қазақстан Республикасының Конституциясында белгіленген, онда отбасы, ана мен бала мемлекеттің қорғауында болады, бұл балалардың қалыпты дамуы, тәрбиесі мен білімі үшін әлеуметтік-экономикалық және құқықтықалғышарттар жасайды. Конституция ата-аналарды бала тәрбиесіне қамқорлық жасауға, оларды еңбекке баулуға және еңбекқорлыққа тәрбиелеуге міндеттейді. Балаға жалпы тегін білім беруге кепілдік беріледі [6].

Халықтың, бірінші кезекте балалардың әлеуметтік әл-ауқаты елдің ішкі саясатының басым міндеттерінің бірі болып табылады, ол патриоттық тәрбие деңгейін арттыру, азаматтарға жалпыадамзаттық құндылықтарды, қарым-қатынас мәдениетін, өзара сыйластықты, өзара көмек пен құқықтарға, бостандықтар мен қауіпсіздікке кепілдік беру арқылы жүзеге асырылуы тиіс [7].

Зерттеу әдістері

Бұл мақалада зерттеуді құқықтық реттеудің жалпы ғылыми әдістері қолданылды. Атап айтқанда, жүйелік-құрылымдық, салыстырмалы-құқықтық, нормативтік-логикалық, жалпылау, ұқсастық және т.б. жария-құқықтық әдістер де қолданылды. Зерттеу тақырыбының мазмұнын ашуда авторлардың ұлттық және шетелдік заңнамалары мен тәжірибесін зерттеуде салыстырмалы құқықтық әдістер жалпы тұжырым жасауға мүмкіндік береді.

Талқылаулар мен нәтижелер

«Ана» мен «бала» ұғымы егіз ұғым. Тарихи тұрғыда, ана мен баланы қорғау саласындағы құқықтық база ертеден бастау алады. Ерекше атауды иеленетін аталмыш субъектілер әлем мемлекеттерінің заңнамаларында, қашан да ерекше қамқорлықты талап ететін субъектілердің қатарында. Біріккен Ұлттар Ұйымының құрылуымен бұл мәселеге халықаралық деңгейде мән берілді.

Елімізде, Бала құқықтарын қорғауға қатысты «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» арнайы заң бар. Заң бала құқықтарын қорғаумен қатар, оларды салауатты, толық ортаға дайындау, ел болашағына үлес қоса алатын ұлтжандылыққа, патриотизмге, мемлекеттің дамуына өзінің азаматтық пікірін білдіре алатын дербес тұлға болып қалыптасуына, Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілдік берілген ана мен баланың құқықтары мен олардың мүдделерін қамтамасыз етуге бағытталған [4]. Сондай-ақ, 2023 жылы 20 сәуірде мемлекеттің ішкі саясатының басым бағытын айқындайтын заң – Қазақстан Республикасының әлеуметтік кодексі қабылданды [8].

Гуманистік психология тұжырымдамасына сәйкес, адам баласының барлық салада қорғалуға ұмтылуы – оның өмірлік маңызды қажеттіліктерінің бірі [9]. Әлеуметтік қорғау орта ғасырларда кедей-кепшіндерге көмек көрсету, оларға қамқорлық көрсету сияқты нысанда көрініс тапқан. Қайта өрлеу дәуірінде гуманистік педагогика алғаш қалыптасып, нәтижесінде қоғамда бала құқықтары назарға ілінді, жекелеген топтардың әлеуметтік оңалту мәселелерінің маңыздылығы артты.

Заң әдебиеттерінде «құқықтық қорғау», «реттеу» ұғымдары кеңінен қолданылады және заңгер ғалымдар тарапынан жан-жақты зерттелген. Ал, әлеуметтік тұрғыда «қорғау» ұғымы кең ауқымды құрайды, мәселен, «қорғау» біріншіден - бұл, тұтастай алғанда, адам өмірін сақтау құралы, тәсілі; екіншіден, адамдарға қажетті жағдай жасау, жан-жақты дамыту, оларға мүмкіндіктер беру тәсілі; үшіншіден, өзгелердің қол сұғушылығынан қорғау, яғни, қамқорлық таныту тәсілі; төртіншіден, мүдделерді, құқықтарды, бостандықтарды қорғау (сотта қорғау, кәсіподақ қызметкерінің құқықтарын қорғау, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау ретінде заң) тәсілі; бесіншіден, адамдардың өз наным-сенімдерін, көзқарастарын, зерттеулерін қорғау тәсілі; алтыншыдан, психологиялық бейімделудің әмбебап құралы, тұлғаны тұрақтандырудың реттеуші жүйесі ретінде танылады [10].

Батыс елдерінде мемлекет тарапынан халықты әлеуметтік қорғау азаматтардың жалақысын жоғалтуы, жұмыссыздыққа ұшырауы немесе қысқартылуы, мүгедектердің әлеуметтік жағдайы, денсаулығына байланысты жұмысқа орналаса алмауы, әйел адамдардың бала тууы мен оларды күтіп-бағуы, егде жастағылардың жағдайы, асыраушысынан айрылу және т.б. салдарынан экономикалық және әлеуметтік құлдыраудан қорғайтын шаралар жиынтығын құрады.

Бұдан бөлек, әлеуметтік қорғау шараларына әдетте балалары бар отбасыларға медициналық қызметтер мен жәрдемақылар беру жатқызылды [11].

Заң әдебиеттерінде «әлеуметтік қорғау» ұғымы кең және тар мағынада қарастырылады. Кең мағынада, әлеуметтік қорғау дегеніміз – жеке адам өзіне қамқорлық жасай алатын, балаларының өміріне жағдай жасай алатын әлеуметтік қатынастар жүйесі. Бұл мағынада әлеуметтік қорғау іс жүзінде жеке құқықтар кепілдіктерінің кең жүйесімен сәйкес келеді.

Тар мағынада, әлеуметтік қорғау дегеніміз – ерекше қиын жағдайға тап болған және оны сыртқы қолдаусыз жақсартуға қабілеті жоқ топтарға (қарттар, жетімдер, жұмыссыздар, мүгедектер, мигранттар, балалар) қолайлы өмір сүруді қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттің әлеуметтік саясаты.

Әлеуметтік жұмыс жөніндегі анықтамалық сөздіктен [12] мынадай анықтаманы қарастыруға болады: халықты әлеуметтік қорғау – өмір сүрудің оңтайлы жағдайларын ұсынуды, қажеттіліктерді қанағаттандыруды, тұлғаның, әртүрлі әлеуметтік санаттар мен топтардың өмір сүруін қамтамасыз етуді жүзеге асыратын қағидаттар, әдістер, мемлекет заңмен белгілеген әлеуметтік кепілдіктер, іс-шаралар мен мекемелер жүйесі; азаматтардың қалыпты өміріндегі ауру, жұмыссыздық, қарттық, мүгедектік, асыраушысының қайтыс болуы және басқалар сияқты қатер жағдайларына қарсы бағытталған шаралар, іс-қимылдар, мемлекет пен қоғам қаражатының жиынтығы; экономикалық қайта құрулар (нарықтық қатынастарға көшу) және осыған байланысты олардың тұрмыс деңгейінің төмендеуі кезеңінде халықтың әлеуметтік осал топтарын материалдық қолдаудың мемлекет кепілдік берген ең төменгі деңгейін қамтамасыз ету жөніндегі әлеуметтік-экономикалық және құқықтық сипаттағы мемлекеттік шаралар кешені.

Е.М. Рыбинский бала құқықтарын әлеуметтік қорғау саласындағы міндеттерді мемлекеттің әлеуметтік саясатының басым бағыттарының бірі ретінде көрсетеді. Бұл, біріншіден, балалардың тіршілігін қамтамасыз етудің қажетті материалдық алғышарттарын жасау; екіншіден, бала құқықтарын қорғау жөніндегі заңнамалық базаны нығайту; үшіншіден, мұқтаж отбасыларға атаулы қаржылық қолдау жүйесін әзірлеу; төртіншіден, балаларды әлеуметтендіру мен тәрбиелеуді, білім беруді және дамытуды қамтамасыз ету; бесіншіден, қауіпсіз ана мен денсаулықты қорғауды қамтамасыз ету балалар; алтыншыдан, кәмелетке толмаған балалардың табиғи тіршілік ету ортасы ретінде отбасын қолдау және балалардың демалысы мен тамақтануын ұйымдастыруды жақсарту; жетіншіден, ерекше қиын жағдайдағы балаларды қолдау бойынша арнайы шараларды жүзеге асыру және т. б. [13].

Л.В.Мардахаев бала құқықтарын әлеуметтік қорғау – бұл кәмелетке толмағандардың құқықтық жағдайын, балалар еңбегін заңнамалық реттеуді айқындайтын нормативтік құжаттарды әзірлеу негізінде балалардың заңды құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз ететін шаралар жүйесі деп түсіндіреді [14].

Осылайша, бала құқықтарын әлеуметтік қорғау – бұл мемлекеттің әлеуметтік саясатының негізгі және өзекті бағыттарының бірі, оның мәні теріс тенденцияларды еңсеру және балалардың жағдайын тұрақтандыру, мемлекет пен қоғамның балаларға деген көзқарасындағы оң өзгерістерді қалыптастыру, балалардың өмірлік процестерінің одан әрі оң динамикасы үшін нақты алғышарттар жасау болып табылады.

Қазақстан Республикасында бала құқықтарын әлеуметтік қорғаудың құқықтық базасы халықаралық заңнаманы, Қазақстан Республикасының мемлекеттік заңдарын және жергілікті ережелерді, нұсқаулықтарды, әдістемелерді қамтиды. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 31 тамыздағы № 748 қаулысымен «Балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау, суицидтің алдын алу және олардың құқықтары мен саламаттығын қамтамасыз ету жөніндегі 2023-2025 жылдарға арналған» Кешенді жоспар (бұдан әр – Кешенді жоспар) қабылданды.

Кешенді жоспар балалардың зорлық-зомбылықтан, жәбірленуден және оларға қатыгездікпен қараудан қорғалу құқығын іске асыру, балалардың суицидтік және аутоагрессивті мінез-құлқының профилактикасы және оны түзету, қазақстандық балалардың саламаттылық деңгейін арттыру шараларын қамтиды [15].

Ресей мемлекетінде де РФ Президентінің 2023 жылғы 17 мамырдағы Жарлығымен Ресей Федерациясындағы балалардың 2030 жылға дейінгі Кешенді қауіпсіздік стратегиясы (бұдан әрі – Стратегия) қабылданды [16]. Стратегия мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының балалардың кешенді қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесін қалыптастыратын шешімдерді қабылдауы үшін, оның ішінде балалардың қауіпсіздігіне төнетін қатерлерді анықтау мен болғызбауға, балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру кезінде қабылданатын шаралардың басымдылығын айқындауға және тиімділігін қамтамасыз етуге қатысты бөлігінде жағдайлар жасауға ықпал етеді. Стратегияның жүзеге асырылуы мен күтілетін нәтижелер:

- 1) балаларды қорғау және олардың санын көбейту;
- 2) сәбилер мен балалар өлімі көрсеткіштерінің төмендеуі;
- 3) балалар арасындағы созылмалы ауруларының таралуын төмендету;
- 4) жұқпалы ауруларға қарсы егілген балалар санының көбеюі;
- 5) балалардың дұрыс тамақтануы;

6) дене шынықтыру-сауықтыру бағдарламалары бойынша білім алушы балалар санын көбейту;

7) жол-көлік оқиғалары салдарынан балалардың қайтыс болу жағдайларының санын қысқарту;

8) дене шынықтырумен және спортпен шұғылданатын әртүрлі жас санаттарындағы балалардың тиісті жас санаттарындағы балалардың жалпы санындағы үлесін ұлғайту;

9) балалы отбасылардың кедейшілік деңгейін төмендету;

10) жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар санын азайту;

11) кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстардың санын азайту;

12) балалардың ақпараттық қауіпсіздігі мен цифрлық сауаттылық деңгейін арттыру;

13) балаларға қатысты жасалған қылмыстар санын азайту;

14) балалардың денсаулығына және (немесе) дамуына зиян келтіретін ақпарат көлемінің қысқаруы;

15) балалары бар отбасыларды дәстүрлі отбасылық құндылықтарды, отбасы беделін, әке мен ана болуды нығайтуға бағытталған іс-шараларға қатысуға тарту болып табылады.

Көріп тұрғанымыздай, Ресей Федерациясының Стратегиясы бала құқықтары мен қауіпсіздігін кешенді түрде қамтамасыз етуді көздейді, яғни балалардың өмір сүру ортасы, олардың білім алуы, денсаулығы, қауіпсіздігі және т.б. толық жан-жақты қамтылған. Сондай-ақ, Ресей Федерациясының Үкіметі 2030 жылға дейінгі балалардың кешенді қауіпсіздігі стратегиясын іске асыру жоспарын бекітеді. Бекітілген жоспарға сәйкес 70-тен аса іс-шара ұйымдастыру көзделген [17]. Маңызы зор атқарылып жатқан ауқымды шаралар сол елдің болашағының жарқын болатындығының кепілі деуге болады.

Ресей Федерациясындағы бала құқықтарын қорғау РФ Конституциясында, РФ отбасы кодексінде және басқа да бірқатар нормативтік құқықтық актілерде көрсетілген нормалармен жүзеге асырылады. Сонымен, Ресей Федерациясының Конституциясы халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған нормаларына сәйкес Ресей Федерациясының адамы мен азаматының құқықтары мен бостандықтарына кепілдік береді (Ресей Федерациясының Конституциясының 17-бабы), ана, әке және баланы мемлекеттік қолдау принципін декларациялайды (Ресей Федерациясының Конституциясының 7-бабы 2-тармағы), сондай-ақ ана, бала және отбасын мемлекеттің қорғауына алады. Ресей Федерациясы Конституциясының 38-і), бұл балалардың қалыпты білімі, тәрбиесі мен дамуы үшін әлеуметтік-экономикалық негіз мен құқықтық базаны жасайды [18].

Ресей Федерациясының отбасылық кодексінің 1-бабына сәйкес отбасын нығайтуға, оны өз мүшелерінің өзара сүйіспеншілігі мен құрметіне, өзара көмекпен жауапкершілікке, отбасы істеріне араласуға жол бермеуге және отбасы мүшелерінің, соның ішінде балалардың өз құқықтарын кедергісіз жүзеге асыруына және қорғауға бағытталған [19].

«Ресей Федерациясындағы бала құқықтарының негізгі кепілдіктері туралы» 24.07.1998 №124-ФЗ федералды Заңында Ресей Федерациясының Конституциясымен кепілдендірілген Балалардың құқықтарын жүзеге асыру сияқты балалардың мүдделері үшін мемлекет саясатының мақсаттары анықталады; оларды кемсітуге тыйым салу және бұзылған жағдайда балалардың құқықтарын қалпына келтіруге; бала құқықтарының кепілдіктерінің нормативтік базасын қалыптастыру және физикалық, интеллектуалды көмек, балалардың психикалық, рухани және адамгершілік дамуы, оларда патриотизм мен азаматтыққа тәрбиелеуге негізделген [20].

Ресейден бөлек, Түркия мемлекетін алып қарасақ та болады. Балалардың құқықтары мен мүдделері Түркия үшін басты құндылықтардың бірі болып табылады. Түркияның

Отбасы және халыққа қызмет көрсету министрлігі 2023 жылы Балалар құқығы мен психологиясына басымдық бере отырып, «2023-2028 жылдарға арналған елдегі бала құқықтары жөніндегі стратегиялық құжат пен іс-шаралар жоспарын» (бұдан әрі - Жоспар) қабылдаған. Жоспар алты негізгі бағыт бойынша 150-ден астам қадамды қамтиды. Жоспарға сәйкес балалар құқығы және балалар психологиясы бойынша міндетті курстарды заң факультеттері мен полиция академиялары/мектептерінің оқу бағдарламасына қосылған, сондай-ақ, балалар туралы статистикалық деректер енгізілген. Түрік статистика институтының (TurkStat) деректеріне сәйкес, ел халқының 22 млн 578 мың 378 (бұл 26,5% -ға сәйкес келеді) 85 млн 279 мың 553 адамды балалар құрайды. Балалардың 51,3% (11,5 млн) ұл балалардың үлесіне және 48,7% (10,9 млн) қыздардың үлесіне тиесілі [21].

Біздер, елдердің «Дүние – балалар өмірі үшін лайықты» мақсатына өздерінің жол ұстаушылығын көрсеткен «Дүние – балалар өмірі үшін лайықты» атты (Нью-Йорк, 2002-мамыр) балалардың жағдайлары туралы БҰҰ Бас Ассамблеясының қорытынды құжатын толығымен растаймыз және болашақ іс-әрекеттері үшін мынадай шаралар анықтадық:

- Бала құқықтары туралы Конвенцияға сәйкес, бала құқықтарын есепке алып, мақсаттар мен міндеттерді нақты, уақыттылы және шамамен анықтауымен, балалардың пайдасына ұлттық шараларды ңығайту;

- осы мақсаттарды орындауға ресурс бөлудің қажетті үйлестіру мен қамтамасыз етуін құру;

- кедергі мен әрекетті жылдамдатуға жауап беру мақсатында, ұлттық деңгейде уақтылы мониторинг және прогресті шолу;

- балалар құқықтарын жылжытуға өз үлесін ұсынған, азаматтық қоғам мен бірге ынтымақтастықтың маңыздылығын растау [22].

Қорытынды

Қазақстан Республикасындағы жастар саясатының маңызды құрамдас бөлігі – бала құқықтарын қорғау және олардың заңды мүдделерін қамтамасыз ету. Бұл бағыттағы саясаттың түпкі мақсаты – балалардың сапалы білім алуына жағдай жасау, оларды қоғамның белсенді субъектісі ретінде қалыптастыру және әрбір баланың жеке әлеуетін ашуға мүмкіндік беру болып табылады.

Балалардың жарқын болашағын қамтамасыз ету үшін құқықтық негізде ұзақ мерзімге арналған стратегиялық құжат пен нақты іс-шаралар жоспарын қабылдау қажет. Мұндай құжат балалардың құқықтарын қорғауды жүйелі түрде қамтамасыз ететін негізгі бағдар болмақ. Салыстырмалы талдау көрсеткендей, Ресей мен Түркия мемлекеттері осы бағытта айтарлықтай нәтижелі қадамдар жасап отыр, бұл Қазақстан үшін тәжірибелік маңызы бар үлгі бола алады.

Қазақстан Республикасы қабылдаған «Балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау, суицидтің алдын алу және олардың құқықтары мен саламаттығын қамтамасыз ету жөніндегі 2023–2025 жылдарға арналған кешенді жоспар» қысқа мерзімді сипатта болғандықтан, балалардың барлық құқықтары мен мүдделерін толық көлемде қамти алмайды. Конституцияда бекітілген өмір сүру, денсаулық сақтау, білім алу, әлеуметтік қорғау, тұрғын үйге қол жеткізу сияқты негізгі құқықтар әрбір бала үшін мызғымас кепілдік

болуы тиіс. Алайда, бүгінгі таңда мүмкіндігі шектеулі балалардың медициналық көмек алу, дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етілу, инклюзивті білім беру, әлеуметтік қолдау, спорт және мәдени үйірмелерге қатысу, құжаттандыру секілді салаларда елеулі қиындықтарға тап болып отырғаны байқалады.

Осыған байланысты Қазақстанда балалардың құқықтары мен қауіпсіздігін қорғауды кешенді қамтитын ұзақ мерзімді «Кешенді қауіпсіздік стратегиясын» қабылдау - уақыт талабы. Мұндай стратегия төмендегі қағидаттарға негізделуі тиіс:

- әр баланың ішкі үнін есту және оның пікірін есепке алу;
- бала құқықтарын қорғау мәдениетін қалыптастыру және құқықтық білім беру;
- әр баланың әлеуетін ашу үшін тең мүмкіндіктер жасау;
- өмірлік қиын жағдайда қалған балаларға жан-жақты қолдау көрсету.

Жалпы алғанда, бала құқықтары мен олардың заңды мүдделерін қамтамасыз ету – Қазақстанның әлеуметтік-құқықтық саясатының стратегиялық басымдығы. Бұл бағыттағы тиімді шаралар қоғамның тұрақты дамуына, құқықтық мәдениеттің артуына және жаңа ұрпақтың толыққанды қалыптасуына ықпал ететіні анық.

Авторлардың қосқан үлесі

Ғылыми мақаланы жазуда авторлардың үлесі ортақ.

Мақаланы жазу барысында авторлар ғылыми зерттеуді бірлесіп талдап, ортақ ұстаным білдіреді.

Мақала авторларының қосқан үлестері келесідей:

Есекеева А.А. – тақырыптың өзектілігін ашу, зерттеу барысында алынған жұмыстың нәтижесіне талдау жасау, материалдар жинау.

Отеуова А. – тақырып аясындағы ақпараттарды саралау, талдау арқылы үлес қосты. Авторлар мақалада қолданылған ақпараттың шынайылығына, дұрыстығына жауапты болып табылады.

Куаналиева Г.А. – ұлттық және шетелдік нормативтік-құқықтық актілерге салыстырмалы талдау жүргізді.

Әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан Республикасының Бала құқықтары туралы конвенцияны іске асыруы туралы екінші және үшінші жиынтық мерзімді баяндаманы бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2006 жылғы 13 шілдедегі N 670 Қаулысы, [adilet.zan.kz. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P060000670_/history](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P060000670_/history) (өтініш берген күні: 21.12.2024).

2. Есекеева А.А., Жатқанбаева А.Е., Әділғазы С. Қазақстан Республикасындағы бала құқықтары жөніндегі уәкілдің құқықтық мәртебесі // ҚазҰУ Хабаршысы. Заң сериясы. № 1 (109). 2024 ж. 39 б.

3. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі, [adilet.zan.kz. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518#z3](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518#z3) (өтініш берген күні: 21.12.2024).

4. «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 Заңы, [adilet.zan.kz. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_) (өтініш берген күні: 20.12.2024).

5. «Ұлттық қор – балаларға» жобасы бойынша. <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/press/news/details/525547?lang=kk>.

6. Қазақстан Республикасының Конституциясы, [online.zakon.kz](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029. (өтініш берген күні: 21.12.2024).
7. Рақымбаева М.Қ. Өзіне-өзі қол жұмсауға жеткізу қылмысының алдын алу. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ. Құқық сериясы № 4 (141)/2022. 140 б.
- 8.«Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексі» Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 20 сәуірдегі № 224-VII ҚРЗ Кодексі, [adilet.zan.kz](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2300000224). <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2300000224>. (өтініш берген күні: 20.12.2024).
9. Мухтарова А.Х. «Проблема самоактуализации личности в исследованиях зарубежных ученых». - Международный научный журнал «Инновационная наука», 2017. – С.67.
10. Лодкина Т.В. Социальная педагогика. Защита семьи и детства: учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. М.: Академия, 2003. 192 с.
11. Шаповалова В.С. «Государственная политика современной России в области защиты прав детей» Вестник ТГПИ. Гуманитарные науки. 2010. С. 399.-403.
12. Словарь-справочник по социальной работе /под ред. Е.И. Холостовой. М.: Юристъ, 1997. 424 с.
13. Рыбинский Е. М. Детство как социальный феномен. – М.: Изд-во НИИ детства РФД. – 1998. – 240 с.
14. Мардахаев Л. В. Словарь по социальной педагогике. – М.: Академия, 2002. – 350 с.
15. «Балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау, суицидтің алдын алу, олардың құқықтары мен саламаттығын қамтамасыз ету жөніндегі 2023-2025 жылдарға арналған кешенді жоспардың жобасын әзірлеу жөніндегі жұмыс тобын құру туралы» Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 10 тамыздағы № 361 бұйрығы, [online.zakon.kz](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38509528&pos=5;-42#pos=5;-42) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38509528&pos=5;-42#pos=5;-42. (өтініш берген күні: 24.12.2024).
16. Указ Президента РФ от 17 мая 2023 г. № 358 «О Стратегии комплексной безопасности детей в Российской Федерации на период до 2030 года». <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/406788976/>. (дата обращения: 25.12.2024).
17. В России принят план по реализации Стратегии комплексной безопасности детей. Министерство просвещения Российской Федерации. <https://edu.gov.ru/press/7870/v-rossii-prinyat-plan-po-realizacii-strategii-kompleksnoy-bezopasnosti-detey/> (дата обращения: 27.12.2024).
18. Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12.12.1993 с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 01.07.2020). https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399/. (дата обращения: 06.01.2025)
19. Семейный кодекс Российской Федерации от 29.12.1995 N 223-ФЗ (ред. от 23.11.2024) (с изм. и доп., вступ. в силу с 05.02.2025). https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8982/ (дата обращения: 11.02.2025).
20. Федеральный закон «Об основных гарантиях прав ребенка в Российской Федерации» от 24.07.1998 N 124-ФЗ. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19558/. (дата обращения: 13.02.2025).
21. В Турции объявили о новом плане защиты прав детей. 24 апреля 2023. <https://mk-turkey.ru/life/2023/04/24/zashity-prav-detey.html>. (дата обращения: 14.02.2025).
22. Қапсәлімов Қ.Ж., Қапсәлімова С.С., Аккулов Р.Т. Орталық Азия мен Қазақстанның балалар құқығын қорғау саласындағы аймақтық ынтымақтастығы және даму перспективалары. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ. Құқық сериясы №3 (128)/2019. 26 б.

А.А. Есекеева¹, А. Отеуова², Г.А., Куаналиева¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Западно-Казахстанский Инновационно-технический университет, Уральск, Казахстан

(e-mail: ¹ainash.akim@gmail.com, ²oteuovy@mail.ru, ¹kuanalieva.guldanakz@mail.ru)

Правовая политика в сфере социальной защиты детей в Республике Казахстан

Аннотация: Статья посвящена проблеме правовой политики в области социальной защиты детей в Республике Казахстан. Целью статьи является теоретическое обоснование права на социальную защиту детей, а также комплексный анализ правовой политики в области социальной защиты детей.

В данной научной статье исследуются вопросы правовой политики государства в области защиты прав детей в Республике Казахстан. В рамках исследования проводится анализ сущности, содержания понятия «социальная защита».

В российских и турецких государствах предпринимаются конкретные шаги по реализации государственной политики в области защиты прав детей и обеспечения их безопасности. С реализацией принятых стратегических документов также становится ясно, какие позитивные факторы добиваются государства.

Авторы придерживаются принципа перехода исследовательской работы от общего к частному. Авторы, проводя сравнительный анализ государственной политики российских и турецких государств в отношении прав ребенка, доказывают необходимость разработки стратегического документа и плана мероприятий по правам ребенка на долгосрочную перспективу в стране, а также раскрывают, на каких принципах будет основан план.

Ключевые слова: Социальный кодекс, ювенальная юстиция, социальная защита, права ребенка, омбудсмен, правосудие в отношении несовершеннолетних, правовая политика, национальный план.

A. Yessekeyeva¹, A. Oteuova², G. Kuanaliyeva¹

¹al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²West Kazakhstan University of Innovation and Technology, Uralsk, Kazakhstan

(e-mail: ¹ainash.akim@gmail.com, ²oteuovy@mail.ru, ¹kuanalieva.guldanakz@mail.ru)

Legal Policy in the field of social protection of children in the Republic of Kazakhstan

Abstract: The article is devoted to the problem of legal policy in the field of social protection of children in the Republic of Kazakhstan. The purpose of the article is a theoretical justification of the right to social protection of children, as well as a comprehensive analysis of legal policy in the field of social protection of children.

This scientific article examines the issues of the state's legal policy in the field of protection of children's rights in the Republic of Kazakhstan. The study analyzes the essence and content of the concept of «social protection».

Concrete steps are being taken in the Russian and Turkish states to implement State policies in the field of protecting children's rights and ensuring their safety. With the implementation of the adopted strategic documents, it also becomes clear what positive factors the States are seeking.

The authors adhere to the principle of the transition of research work from the general to the particular. The authors, conducting a comparative analysis of the state policy of the Russian and Turkish

states regarding the rights of the child, prove the need to develop a strategic document and an action plan on the rights of the child for the long term in the country, and also reveal the principles on which the plan will be based.

Keywords: social code, juvenile justice, social protection, child rights, ombudsman, juvenile justice, legal policy, national plan.

References

1. «Kazakstan Respublikasynyn Bala kuckyktary turaly konventsiany iske asyruy turaly ekinshi zhane ushinshi zhiyntyk merzimdi baıandamany bekituturaly» Kazakstan Respublikasy Ukimetinin 2006 zhylgy 13 shildedegi N 670 Kaulysy, adilet.zan.kz. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P060000670_/history. (otinish bergen kyni: 21.12.2024).
2. Esekeeva A.A., Zhatkanbaieva A.E., Adilgazy S. «Kazakstan Respublikasyndagy bala kuckyktary zhonindegi uakildin kuckyktyk martebesi». KazUU Habarshysy. Zan seriasy. No1 (109). 2024 zh. 39 b.
3. «Neke (erli-zaiyptylyk) zhane otbasy turaly» Kazakstan Respublikasynyn 2011 zhylgy 26 zheltoqsandagy № 518-IV Kodeksi, adilet.zan.kz. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518#z37> (otinish bergen kyni : 21.12.2024).
4. «Kazakstan Respublikasyndagy balany kuckyktary turaly» Kazakstan Respublikasynyn 2002 zhylgy 8 tamyzdagı N 345 Zany, adilet.zan.kz. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_ (otinish bergen kyni: 20.12.2024).
5. «Ulttyk kor – balalarga» zhobasy boıynsha. <https://www.gov.kz/memleket/entities/minfin/press/news/details/525547?lang=kk>.
6. Kazakstan Respublikasynyn Konstitutsiasy, online.zakon.kz. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029. (otinish bergen kyni: 21.12.2024).
7. Rakymbaeva M.K. «Ozine-ozı kol zhumsauga zhetkizu kylmysynyn aldyn alu». L.N. Gumilev atyndagy Euraziya ulttyk universitetinin Khabarshysy. Kuckyk seriasy. No 4 (141). 2022 zh. 140 b.
8. «Kazakstan Respublikasynyn Aleumettik kodeksi» Kazakstan Respublikasynyn 2023 zhylgy 20 sauirdegi № 224-VII KRZ Kodeksi, adilet.zan.kz. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2300000224>. (otinish bergen kyni : 20.12.2024).
9. Muhtarova A.Kh. «Problema samoaktualizatsii lichnosti v issledovaniyah zarubezhnyh uchenykh». – Mezhdunarodny nauchny zhurnal «Innovatsionnaya nauka», 2017. – S.67.
10. Lodnikova T.V. Sotsialnaya pedagogika. Zashita semi I detstva ucheb. Posobie dlia stud. vyssh. ucheb. zaved. M.: Akademia, 2003. 192 s.
11. Shapovalova V.S. «Gosudarstvennaya politika sovremennoi Rossii v oblastizashity prav detei» Vestnik TGPI. Gumanitarnye nauki. 2010. S. 399.-403.
12. Slovar-spravochnik po sotsialnoi rabote / pod red. E.I. Holostovoi. M.: Iurist, 1997. 424 s. 11.
13. Rybinski E.M. Detstvo kak sotsialnyi fenomen. – M.: Izd-vo NII detstva RFD. – 1998. – 240 s.
14. Mardahaiev L.B. Slovar po sotsialnoi pedagogike. – M.: Akademia, 2002. – 350 s.
15. «Balalardy zorlyk-zombylyktan korgau, suitsidtin aldyn alu, olardyn kuckyktary men salamattygyn kamtamasyz etu zhonindegi 2023-2025 zhyldarga arналган keshendi zhospardyn zhobasyn azirleu zhonindegi zhumys tobyn kuru turaly» Kazakstan Respublikasy Oku-agartu ministrinin 2022 zhylgy 10 tamyzdagı № 361 buirygy, online.zakon.kz. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38509528&pos=5; - 42#pos=5; - 42. (otinish bergen kyni: 24.12.2024).
16. Ukaz Prezidenta RF ot 17 maia 2023 g. № 358 «O Strategii kompleksnoi bezopasnosti detei v Rossiiskoi Federatsii na period do 2030 goda». <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/406788976/>. (data obrasheniya: 25.12.2024).

17. V Rossii priniat plan po realizatsii Strategii kompleksnoi bezopasnosti detei. Ministerstvo prosveshenia Rossiiskoi Federatsii. <https://edu.gov.ru/press/7870/v-rossii-prinyat-plan-po-realizatsii-strategii-kompleksnoy-bezopasnosti-detey/>. (data obrashenia: 27.12.2024).

18. Konstitutsia Rossiiskoi Federatsii (priniata vsenarodnym golosovaniem 12.12.1993 s izmeneniami, odobrennymi v hode obsherossiiskogo golosovania 01.07.2020). https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399/. (data obrashenia: 06.01.2025).

19. Semeinyi kodeks Rossiiskoi Federatsii ot 29.12.1995 N 223-FZ (red. ot 23.11.2024) (s izm. i dop., vstup. V silu s 05.02.2025). https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8982/. (data obrashenia: 11.02.2025).

20. Federalnyi zakon «Ob osnovnykh garantiakh prav rebenka v Rossiiskoi Federatsii» ot 24.07.1998 N 124-FZ. https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19558/. (data obrashenia: 13.02.2025).

21. V Turtsii obiavili o novom plane zashity prav detei. 24 apreliia 2023. <https://mk-turkey.ru/life/2023/04/24/zashity-prav-detey.html>. (data obrashenia: 14.02.2025).

22. Kapsalyamov K.Zh., Kapsalyamova S.S., Akkulov R.T. Ortalyk Aziya men Kazakstannyn balalar kukygn korgau salasyndagy aimaktyk yntymaktastygy zhane damu perspektivalary. L.N. Gumilev atyndagy Euraziya ulttyk universitetinin Khabarshysy. Kutyk seriasy. No (128)/2019. 26 b.

Авторлар туралы мәлімет:

Есекеева А.А. – докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, 050000, Алматы, Қазақстан

Отеуова А.Қ. – заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Назарбаев даңғылы 194, 090000, Орал, Қазақстан

Қуаналиева Г.А. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, 050000, Алматы, Қазақстан

Есекеева А.А. – докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр.Аль-Фараби, 71. 050000, Алматы, Казахстан

Отеуова А.К. – магистр юридических наук, старший преподаватель, Западно-Казахстанский Инновационно-технический университет, пр. Назарбаева 194, 090000, Уральск, Казахстан

Қуаналиева Г.А. – автор корреспонденции, доктор юридических наук, профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр.Аль-Фараби, 71. 050000, Алматы, Казахстан

Yessekeyeva A. – doctoral student, al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi st., 050000, Almaty, Kazakhstan

Oteuova A. – Master of Law Degree, Senior Lecturer, West Kazakhstan University of Innovation and Technology, 194 Nazarbayev Ave., 090000, Uralsk, Kazakhstan

Kuanaliyeva G. – the author of the correspondence, Doctor of Law, Professor, al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi st., 050000, Almaty, Kazakhstan

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Еңбек құқығы, әлеуметтік қамсыздандыру құқығы /Labor Law and Social Security Law/ Трудовое право, Право социального обеспечения

XҒТАР 10.67.61

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-121-131>

Ғылыми мақала

Қазақстан Республикасында өндірістік жарақаттану тәуекелдерін азайтудағы әлеуметтік сақтандырудың құқықтық негіздері

К.Б. Байтерекова^{*1}, Б.М. Сматлаев², Юджель Огурлу³

^{*1,2}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

³Балыкесир университеті, Алтыейлюль, Балыкесир, Түркия

(*e-mail: k.baiterekova@mail.ru, smatlayev_bm@enu.kz, yogurlu@gmail.com)

Аңдатпа: Бұл мақалада Қазақстан Республикасының өндірістік жарақаттан міндетті әлеуметтік сақтандыру саласындағы заңнаманы жаңарту және бейімдеу үрдістері қарастырылады. Зерттеу екі негізгі аспектіні қамтиды: Еуразиялық экономикалық одақ (ЕАЭО) шеңберінде сақтандыру нормаларын үйлестіру қажеттілігі және Халықаралық еңбек ұйымының (ХЕҰ) стандарттарын енгізу.

Авторлар отандық әлеуметтік сақтандыру жүйесін жаңғыртудың негізгі бағыттарын талдаған, бұл ЕАЭО-ның біртұтас қаржы нарығын қалыптастыру және кәсіби қауіптерді басқаруда алдын алу тәсілін енгізу қажеттілігімен байланысты. Қазіргі сақтандыру моделі бірқатар шектеулерге ие екені анықталды: профилактикалық функцияның жоқтығы және институционалдық құрылымдардың тиімділігінің төмендігі, олардың жұмысы негізінен әлеуметтік маңызды нәтижелерге емес, коммерциялық мақсаттарға бағдарланған.

Зерттеу барысында өндірістік жарақаттан сақтандыруды реттейтін Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілеріндегі құқықтық қайшылықтар мен терминологиялық сәйкессіздіктер анықталды. Арнайы назар ұлттық заңнаманы ХЕҰ стандарттарымен салыстыруға және ЕАЭО шеңберінде ортақ сақтандыру кеңістігін қалыптастырудың құқықтық негіздерін зерттеуге аударылды.

Мақаланың ғылыми жаңалығы мен практикалық мәні - сақтандыру заңнамасын жетілдіруде кешенді тәсілді ұсынуында, ол еуразиялық интеграция жағдайында сақтандыру қатынастары қатысушыларының мүдделерін теңестіруді және сақтандыру бағдарламаларының үш негізгі функциясын - өтемдік, қалпына келтіру және алдын алу функцияларын жүзеге асыру қажеттілігін ескереді.

Жұмыста нормативтік базаны үйлестіру үшін нақты құқықтық және ұйымдастырушылық ұсыныстар берілген, олар Қазақстанның халықаралық міндеттемелері мен ұлттық әлеуметтік қорғау басымдықтарын үйлестіруге бағытталған.

Түйін сөздер: әлеуметтік сақтандыру, өндірістік жарақат, еңбек қауіптері, өндірістік сақтандыру, ЕАЭО, Халықаралық еңбек ұйымы, заңнама, қызметкерлерді қорғау.

Түсті: 17.11.2025 Мақұлданды: 06.12.2025 Онлайн қолжетімді: 30.12.2025

Кіріспе

Еңбекті қорғау және әлеуметтік қамсыздандыру саласында халықаралық тәжірибені, атап айтқанда Халықаралық Еңбек Ұйымының (ХЕҰ) конвенциялары мен ұсынымдарын ескеру, сондай-ақ еңбек қауіпсіздігі мен еңбекке байланысты жарақаттан сақтандыру жүйесін үздіксіз жетілдіру тәжірибесі қазіргі таңда жинақталған жүйелік проблемаларды шешу үшін жаңа, инновациялық тәсілдер мен кешенді стратегияларды қажет етуде. Бұл мәселелер терең институционалдық табиғатқа ие болғандықтан, тек заңнаманы формальды түзетумен немесе жеке шешімдермен шеше алмаймыз.

Қазақстанның әлеуметтік құқықтық мемлекет ретінде дамуы және Еуразиялық Экономикалық Одаққа (ЕЭО) белсенді интеграциялануы заңнаманы, оның ішінде қаржы және әлеуметтік секторларды үйлестірудің маңыздылығын арттырады. Осы тұрғыдан қарағанда, еңбек қызметіне байланысты өндірістік жарақаттан сақтандырудың қазіргі жүйесі өз парадигмасын түбегейлі қайта қарауды талап етеді. Міндетті сақтандыру жүйесі бірінші кезекте коммерциялық қызмет емес, мемлекет пен бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін іске асырудың ерекше құралы ретінде қарастырылуы тиіс. Оның басты мақсаты – еңбек жарақаттары мен кәсіби ауруларды алдын алу тиімділігін жүйелі түрде арттыруды көздейді.

Қолданыстағы модельдің шектеулілігі көрнекі: ол негізінен post-factum логикасына сүйеніп, зиянды өтеуге басымдық беруді қарастырған. ХЕҰ ұсынатын қазіргі заманғы проактивті тәсіл сақтандыруды кәсіби тәуекелдерді басқарудың белсенді құралына айналдыруға бағытталған деп айтуға болады. Бұл сақтандырудың назарын шығындарды өтеуден алдын алу механизмдері арқылы қауіптерді азайтуға және зардап шеккендерді толыққанды еңбек қызметіне қайтаруға арналған кешенді оңалту шараларына аударуды көздейді [1].

Осы тұрғыдан, зерттеудің өзектілігі – ұлттық сақтандыру жүйесінің алдын алу, оңалту және өтеу функцияларын біртұтас әлеуметтік бағытталған институтқа айналдыру жолдарын ғылыми тұрғыдан негіздеуге деген қажеттіліктен туындайды.

Негізгі бөлім

Зерттеу кешенді тәсілге сүйеніп, теориялық және эмпирикалық әдістерді біріктіреді. Бастапқы ақпараттық база ретінде Қазақстан Республикасының Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі мен оның бағынысты ұйымдары ұсынған материалдар кеңінен пайдаланылды. Бұл материалдар еңбек қызметімен байланысты өндірістік жарақаттан сақтандырудың қазіргі жүйесінің тиімділігін бағалауға тікелей қатысты:

Әкімшілік аналитика: еңбек жарақаттары мен сақтандыру төлемдерінің негізгі көрсеткіштері, статистикалық деректер, мониторинг және тексеру нәтижелері.

Корпоративтік деректер: сақтандыру нарығының нақты қатысушысы – «Мемлекеттік аннуитеттік компания» өмірді сақтандыру компаниясы» АҚ-ның қызметі мен мәселелері. Бұл микро деңгейдегі жүйелік және корпоративтік қайшылықтарды айқын көруге мүмкіндік береді [2].

Жоба ұсыныстары: «Мемлекеттік аннуитеттік компания» АҚ және «Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қоры» АҚ ұсынған жүйені дамыту мен реформалау бағытындағы

ресми көзқарастар мен бастамалар. Бұл құжаттар жүйедегі өзгерістер бағытын және кәсіби ортадағы қазіргі пікірталастарды түсінуге көмектесті.

Осы материалдарды жан-жақты талдау зерттелетін мәселенің көпқырлылығы мен құрылымдық күрделілігін, сондай-ақ оның әлеуметтік маңыздылығын дәлелдеді.

Сонымен қатар, әлеуметтік сақтандыру, еңбек қауіпсіздігі және кәсіби тәуекелдерді басқару тақырыбындағы монографиялар, жетекші құқықтық және экономикалық журналдардағы мақалалар, диссертация авторефераттары зерттеу тақырыбының халықаралық және қазақстандық деңгейде өзектілігін көрсетеді.

Зерттеуде қолданылған ғылыми әдістер Бағдарламаның жалпы стратегиясына сәйкес 36 ай ішінде ақпарат жинау, сипаттау және эксперименттік әзірleme кезеңдерін дәйекті түрде іске асыруға бағытталған. Аталмыш мақала ақпарат жинау кезеңінде орындалып, мына әдістерді қамтыды:

Ретроспективтік талдау: міндетті сақтандыру жүйесінің даму тарихын, жүйелік мәселелердің шығу себептерін анықтауға және бұрын жүргізілген реформалардың тиімділігін бағалауға мүмкіндік берді.

Салыстырмалы талдау: Қазақстан заңнамасын халықаралық стандарттармен және ЕЭО елдері тәжірибесімен салыстыру арқылы үздік практикаларды анықтау және ықтимал қайшылықтарды көру мүмкіндігін берді.

Формалды-логикалық талдау: нормативтік құқықтық актілерді терең зерттеу арқылы заң-техникалық кемшіліктерді, терминологиялық айырмашылықтарды және құқық қолдануға кедергі келтіретін олқылықтарды айқындады.

Жүйелі тәсіл: сақтандыруды оқшауланған институт ретінде емес, ұлттық экономиканың, әлеуметтік саясаттың және ЕЭО қалыптасып келе жатқан ортақ қаржы нарығының құрамдас бөлігі ретінде қарастыру зерттеу нәтижелерінің тұтастығы мен кешенділігін қамтамасыз етті.

Бұл әдіснамалық комбинация алынған деректердің сенімділігін арттырып, заңнама мен институционалдық инфрақұрылымды жетілдіруге бағытталған ұсыныстардың ғылыми негізділігін нығайтады.

Елдің саяси-құқықтық дамуының соңғы кезеңі Заңдық Реформаның мемлекеттік бағдарламасын және одан кейін Заң саясаты тұжырымдамаларын (2002 жылдан қазіргі уақытқа дейін) іске асырумен тығыз байланысты. Бұл құжаттар конституциялық құқықтан бастап, заңнаманың барлық салаларының көкжиектерін нақты белгілейді және басым міндеттерін анықтайды. Осылайша, Заңдық Реформаның мемлекеттік бағдарламасы «еңбек құқығы жұмыскер мен жұмыс беруші арасындағы толыққанды қатынастар тұрғысынан тұжырымдамалық түрде қайта қаралуы керек» деп қысқаша түрде атап өтсе, Қазақстан Республикасының 2002 жылғы Заң саясаты тұжырымдамасы «жұмысқа қабілеттілікті жоғалту, асыраушысын жоғалту немесе жұмыстан айырылу жағдайларында халыққа қосымша әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету мақсатында міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесін одан әрі жетілдіру үшін құқықтық базаны құру» тапсырмасын қойды.

Қазіргі заманғы сындарға жауап ретінде Қазақстанда бірнеше рет конституциялық реформалар жүргізілді, бірқатар кодекстелген актілер қабылданды, құқық қолдану тәжірибесі жетілдіріліп, азаматтардың жаңа құқықтық санасы қалыптасты.

Осы түбегейлі өзгерістерге қоса, өзгеріссіз қалатын тұрақты шама – мемлекеттің ең жоғары құндылықтары әрбір адам мен азаматтың өмірі мен денсаулығы болып табылады.

Соңынан, Қазақстан Республикасы Конституциясының 24-бабының 2-тармағы адамның қауіпсіздік пен гигиена талаптарына сәйкес келетін жұмыс жағдайларына, кез келген кемсітушіліксіз еңбекке ақы алуға, сондай-ақ жұмыссыздықтан әлеуметтік қорғалуға қол жеткізуге болмас құқығын бекітеді [3].

2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспары тәуекел-бағдарланған тәсілге негізделген нақты алгоритмді ұсынады: «тәуекелдерді бағалау өндірістік факторлардың әрбір нақты жұмыс орнына зиянды әсерін анықтауға және жұмыс апаты мен кәсіптік аурулардың болу тәуекелін азайтуға мүмкіндік береді».

Тұтастай алғанда, азаматтарды әлеуметтік қорғау, соның ішінде әлеуметтік қамсыздандыру, әлеуметтік қолдау – мемлекеттің әлеуметтік саясатының негізгі бағыттары болып табылады.

Қазіргі уақытта жаңа әлеуметтік саясат әлеуметтік әділеттілік пен әлеуметтік әлауқатты басымдыққа қояды, бұл өз кезегінде әрбір қазақстандықтың өз тағдыры үшін еңбексүйгіштігіне, белсенді экономикалық мінез-құлқына және жауапкершілігіне байланысты.

Мемлекет жаңа әлеуметтік келісім (азаматтық келісім) аясында әртүрлі бағдарламалар мен құралдарды әзірлеу арқылы жұмыс берушілерге жаңа жұмыс орындарын ашуға жағдай жасайды [4].

Жұмыс берушілер осы азаматтық келісімнің ережелеріне сәйкес, сөзсіз әлеуметтік пакетке қоса, қауіпсіз еңбек жағдайларын қамтамасыз етуге, еңбек жарақаты мен кәсіптік аурулардың алдын алуға жауапкершілікті де өз мойнына алады.

Бұл Халықаралық еңбек ұйымы мен ең дамыған шетелдік елдер мен ұйымдардың негізгі қағидалары, сұлбалары, үлгілері мен бағдарламаларын енгізу бойынша мақсатты әрекеттер нәтижесінде пайда болған еңбек жарақатына қарсы міндетті әлеуметтік сақтандыру механизмі арқылы жүзеге асырылады [5].

Сақтандыру, қаржы секторының сегменті ретінде, өзінің экономикалық мәнін, қалыптасу ерекшеліктерін, даму заңдылықтарын және заңнаманың бірқатар салаларының реттеуіш функцияларына әсерін айқындайды.

Нәтижелер және талқылау

Еңбек жарақатынан сақтандыру (халықаралық деңгейде қабылданған белгілеу) немесе кәсіби қызметке байланысты оқиғалар бойынша міндетті әлеуметтік сақтандыру (лауазымдық немесе еңбек міндеттерін орындауға байланысты) одан әрі заманауиландыруды талап етеді.

Ұлттық заңнаманы халықаралық стандарттарға сәйкестендіру бойынша заң саясатының міндеттері орындалуына қарамастан, бүгінгі күні қайшылықты мәселелер сақталуда, сонымен қатар еңбек жарақатын болдырмау және жұмыс орнындағы жарақат немесе кәсіптік ауру салдарынан келтірілген зиянды өтеу саласындағы еңбек қызметіне байланысты оқиғалар бойынша міндетті сақтандырудың қолданыстағы жүйесінің тиімсіздігі мәселесі өзекті болып отыр. Қазіргі уақытта сақтандырудың төмен қамтылуы (еңбек қызметіне байланысты оқиғалар бойынша міндетті сақтандыру бойынша сәйкес

шарттарды 33%-дан аспайтын көлемде жақсартқан), кәсіби еңбекке қабілеттілікті жоғалту дәрежесін анықтау кезіндегі «аралас» жауапкершілік институты салдарынан сақтандыру оқиғаларын өтеудің әлеуметтік әділетсіздігі, бірыңғай сенімді сақтандыру статистикасының жоқтығы сияқты проблемалық мәселелер бар. Сонымен қатар, еңбек жарақатының құрбандары бойынша жеке есеп жоқ, жұмыс апаттары бойынша мемлекеттік және ведомстволық статистика арасында сәйкессіздіктер бар, мемлекеттік органдар мен ұйымдардың деректер базасының бірыңғай интеграцияланған жүйесі құрылмаған [6].

Соңында, негізгі сұрақ еңбек қызметіне байланысты оқиғалар бойынша міндетті сақтандыру жүйесінің операторлары, атап айтқанда Өмірді сақтандыру компаниялары түріндегі қолданыстағы институционалдық инфрақұрылымның тиімділігі туралы туындайды. Мұнда олардың қаржылық тұрақтылығы мен әлеуметтік миссиясын орындау арасындағы тепе-теңдік шешуші рөл атқарады. Қазіргі уақытта коммерциялық қызметке бейімделу байқалғандықтан және олардың терминологиялық айналымында әлемдік тәжірибеде үш функцияны (алдын алу, реабилитация, өтеу) орындайтын сақтандыру бағдарламалары жоқ.

Ретроспективті талдау әлемдік тәжірибеде ең дамыған елдердегі Еңбек жарақатынан сақтандыру бағдарламалары берік орнағанын және өздерінің тиімділігі мен әлеуметтік маңыздылығын дәлелдегенін көрсетеді.

Еңбек жарақатынан сақтандыру бағдарламалары XIX ғасырда Еуропада пайда болды. Бірінші ұлттық бағдарламаны құру туралы заң 1884 жылы Германияда канцлер Бисмарктың басшылығымен қабылданды [7].

Кейбір елдерде еңбек жарақатынан сақтандыру бағдарламалары алдын алуға, яғни жұмыс апаттарының санын азайту үшін еңбек жағдайлары мен қауіпсіздігін жақсартуға ынталандыруға негізделген. Бұл жұмыс берушілердің сақтандыру жарналарының мөлшерін тәуекел дәрежесіне байлау немесе хабардарлық пен алдын алу шараларын (сақтандыру мәдениетін арттыру) белсенді түрде қолдауға және қаржыландыруға байланысты жеткізіледі.

Жекелеген жаһандық тенденциялар кәсіби жарақат сақтандыру жүйелерін реформалаудың өзектілігін одан әрі арттырады. Мұндай тенденцияларға мыналар жатады:

Жаңа технологиялардың пайда болуы мен дамуы, тәуекелді болдырмау саласындағы жаңа мүмкіндіктер, кәсіптік медицина мен реабилитацияның дамуы салдарынан кәсіптік тәуекелдердің өзінің мәніндегі өзгерістер [8].

Жаһандық бәсекелестік, жұмыспен қамту құрылымындағы өзгерістер (бұрын басым болған өнеркәсіптік өндірістен қызмет көрсету саласына жұмыс күшін қайта бөлу) себепкер болған экономикалық өзгерістер.

Жұмыс орнын ұйымдастырудағы өзгерістер, олар стандартты емес жұмыс формаларының (толық емес жұмыс күні бойынша жұмыс, уақытша жұмыс, келісімшарт бойынша жұмыс) пайда болуы, жеке кәсіпкерліктің өсуі, дене еңбегіне деген қажеттіліктің төмендеуіне әкелетін жаңа технологиялардың дамуымен сипатталады.

Халықтың білім деңгейінің жоғарылауы, жұмыс істейтіндердің қатарында әйелдер санының артуы, өмір сүру ұзақтығының ұлғаюы және туу деңгейінің төмендеуіне байланысты жұмыс күшінің жасынуы? салдарынан жұмыс күшінің өзінің сапалық сипаттамаларындағы өзгерістер.

Экономикалық жағынан дамыған елдерде еңбек жарақатынан сақтандыруды дамытудың халықаралық тәжірибесіне сүйене отырып, еңбек жарақатынан ұлттық сақтандыру жүйесін одан әрі заманауиландыру еңбек берушінің еңбек жарақаты мен кәсіптік аурулар деңгейін төмендетуге деген қызығушылығын арттыратын шаралардың құқықтық реттеуін жетілдіру тұрғысынан қарастырылуы керек. Бұл кәсіптік аурулар бойынша тиімді алдын алу шаралары жүйесін енгізу, еңбекке қабілеттілікті жоғалту салдарын жұмсарту және жоғалған еңбек белсенділігін қалпына келтіру, сондай-ақ селективті өлім-жітімді азайту аясында жүзеге асырылады.

Халықаралық еңбек ұйымы еңбек жарақаты мен кәсіптік аурулар бойынша міндетті сақтандыру жүйесін жетілдіру үшін алдын алу, реабилитация және өтеу функцияларын іске асыру арқылы тұтас көзқарас қажет екендігін атап өтеді.

Қолданыстағы заңнама нормаларын талдау келесіні көрсетті. Жалпы алғанда, ұлттық нормалар халықаралық стандарттарға сәйкес келеді, дегенмен бірқатар кемшіліктер, олқылықтар және қайшылықтар бар.

Атауларды анықтаудағы айырмашылықтар.

Осылайша, Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 1-бабының 27-тармағы еңбек қызметіне байланысты оқиғаны жұмыскердің, жіберуші тарап жұмыскерінің өзінің еңбек (қызметтік) міндеттерін немесе жұмыс берушінің, қабылдаушы тараптың тапсырмаларын орындау кезінде зиянды және/немесе қауіпті өндірістік фактордың әсер етуі нәтижесінде оларда жарақат алу, денсаулығының кенет нашарлауы немесе улану болып, олардың уақытша немесе тұрақты еңбекке қабілеттілігін жоғалтуына немесе өліміне әкелген жағдай ретінде анықтайды [9].

Сонымен бірге «Жұмыскердің еңбек (қызметтік) міндеттерін орындаған кездегі жарақаттан міндетті түрде сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы жарақатты жұмыскерлердің өздерінің еңбек (қызметтік) міндеттерін орындаған кезде зиянды және/немесе қауіпті өндірістік фактордың әсер етуі нәтижесінде оның кәсіптік еңбекке қабілеттілігін жоғалту дәрежесін анықтауға, кәсіптік ауруға немесе өліміне әкелген жарақат алу, денсаулығының кенет нашарлауы немесе улану болып, Заңның 16-1-бабында көзделген жағдайларда орын алған сақтандыру оқиғасы ретінде анықтайды.

Атап өткен жөн, «Жұмыскердің еңбек (қызметтік) міндеттерін орындаған кездегі жарақаттан міндетті түрде сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің қолданыстағы нұсқасында жоқ нормаларға сілтеме жасайды.

«Жұмыскердің еңбек (қызметтік) міндеттерін орындаған кездегі жарақаттан міндетті түрде сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңына енгізілген өзгерістер мен толықтырулар тарихын талдау Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 2015 жылдың 23 қарашасы мен 2016 жылдың 1 қаңтарында сәйкесінше қабылдануы мен күшіне енуінен бастап, бұл Заңға 18 рет өзгеріс енгізілгенін, соңғысы 12.09.2022 жылы болғанын көрсетті. Алайда, олардың ешқайсысында 16-1 және 22-баптарға өзгерістер енгізу қажеттілігі ескерілмеген.

Сонымен қатар, «Қазақстан Республикасында қауіпсіз еңбектің экономикалық проблемалары мен сақтандыру механизмінің институционалдық трансформациялары» бағдарламалық-мақсатты қаржыландыру аясында «Еңбекті қорғау бойынша ғылыми-зерттеулер институты» РМК жүргізген ғылыми зерттеу жұмыс жағдайлары және еңбек

жарақаты бойынша әртүрлі органдар мен ұйымдардың статистикалық көрсеткіштерінің сәйкес келмейтіндігін анықтады, бұл осы саланы мемлекеттік мониторинг жүргізуді айтарлықтай қиындатады.

Қолданыстағы статистика сақтандырылған жұмыскерлердің нақты санын толық көрсетпейді, себебі ұлттық заңнаманың ерекшеліктеріне сәйкес сақтандыру жұмыскерлердің өздері емес, олардың жұмыс орындары болып табылады. Сонымен қатар, Қазақстанда ХЕҰ актілері іске асырылғанына қарамастан, алдын алу механизмдерінің нашар қолданылатыны анықталды.

Қорытынды

Жүргізілген талдау нәтижелері көрсеткендей, қазіргі өндірістік жарақаттан міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесі бірнеше жүйелік мәселелрге тап болып отыр, бұл оның дамуын тежейді және әлеуметтік рөлін әлсіретеді.

Еуропалық Одақ тәжірибесі көрсеткендей, тиімді жүйенің негізі – алдын алу, оңалту және әділ өтемақы қағидаларына сүйенген кешенді тәсіл. Қазақстанда осы озық тәжірибелерді бейімдеу келесі бағыттарда жүзеге асырылуы мүмкін:

Біріншіден, алдын алу мәдениетін қалыптастыру маңызды. ЕС-тің Еңбекті қорғау шеңберлік директивасы (89/391/EEC) жұмыс берушілерді кәсіби тәуекелдерді бағалауға міндеттейді. Қазақстанда бұл тәжірибені енгізу үшін экономикалық ынталандырулар қажет, мысалы, еңбек жағдайына байланысты дифференциалданған сақтандыру тарифтері, олар өндірістік жарақат статистикасымен тығыз байланыста болады. Мұндай механизм Германиядағы кәсіби сақтандыру қауымдастықтарының (Berufsgenossenschaften) превентивті бағдарламаларды қаржыландыру тәжірибесіне сәйкес келеді [10].

Екіншіден, интеграцияланған оператор құру арқылы үш бағытты қызметті біріктіру қажет. ЕС елдерінде кең тараған арнайы сақтандыру қорлары немесе агенттіктері (Австрия, Финляндия тәжірибесі) өтемақы төлеу, медициналық және кәсіби оңалту, сондай-ақ алдын алу шараларын ұйымдастыру функцияларын бір орталыққа біріктіреді. Қазақстанда мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорын құру осы модель бойынша ресурстарды тиімді біріктіріп, мүдде қақтығыстарын азайтуға және саланы кешенді басқаруға мүмкіндік береді.

Үшіншіден, есепке алу мен мониторингті стандарттау және интеграциялау қажет. Сенімді статистика қалыптастыру үшін біртұтас деректер жинау жүйесін құру қажет, ол Еуропалық стандарттарға (мысалы, ESAW – European Statistics on Accidents at Work) сәйкес болады. Бұл тәсіл травматизм себептерін нақты талдауға, салыстырмалы көрсеткіштер жасауға және мақсатты превентивті іс-шараларды жүзеге асыруға мүмкіндік береді [11].

Осылайша, реформаның стратегиялық мақсаты – жүйені тек сыртқы косметикалық өзгерістермен шектемей, оны компенсациялық модельден проактивті және әлеуметтік бағытталған жүйеге толық қайта құру. Мұндай тәсіл Қазақстан Республикасының Конституциясында көрсетілген қауіпсіз еңбек құқығын қорғаумен қатар, қызметкерлердің құқықтарын қамтамасыз етуге, еңбек өнімділігін арттыруға және ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін нығайтуға ықпал етеді, сондай-ақ қауіпсіз және денсаулыққа зиянсыз өндірістік орта қалыптастырады.

Авторлардың қосқан үлесі

Бірінші автордың мақала жазудағы үлесі – тақырып бойынша ғылыми мақала жазудағы идеяларды қалыптастыру және зерттеу тұжырымдамасын құру, зерттеу жоспарын дайындау, ғылыми мақаланы жазу сатыларын, оларды жүзеге асыру мерзімдерін белгілеу, жинақтау. Зерттеу жоспарына сәйкес зерттеу әдіснамасы әзірленді, материалдар жинақталды, тұжырымдар жасалды.

Екінші автордың мақала жазудағы үлесі – мақаланың мәтінін сыни тұрғыдан қайта қарау, осы мақаланы жариялау үшін мақаланың соңғы нұсқасын бекіту. Мақала құрылымының редакцияның бекіткен талаптарына сәйкес келуін тексеру.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы №636 «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі даму ұлттық жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір Жарлықтарының күшін жою туралы» Жарлығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1800000636#z1357> (өтініш берген күні: 23.10.2025 ж.) – Нормативтік құқықтық акт.
2. Қазақстан Республикасы Президентінің 1994 жылғы 12 ақпандағы №1569 «Қазақстан Республикасындағы құқықтық реформаны жүзеге асыру жөніндегі мемлекеттік бағдарлама туралы» Қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001569/> (өтініш берген күні: 23.10.2025)
3. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жылғы 30 тамыз // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (өтініш берген күні: 23.10.2025)
4. Қазақстан Республикасы Президентінің 2002 жылғы 20 қыркүйектегі №949 «Қазақстан Республикасының құқықтық саясаты тұжырымдамасы туралы» Жарлығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U020000949> (өтініш берген күні: 23.10.2025)
5. Insurance Core Principles and Common Framework for the Supervision of Internationally Active Insurance Groups.– URL: <https://www.iaisweb.org/uploads/2022/01/191115-IAISICPs-and-ComFrame-adopted-in-November-2019.pdf> (дата обращения: 16.10.2025)
6. Қазақстан Республикасының Заңы №285-VI, 2019 жылғы 26 желтоқсан. «Еуразиялық экономикалық одақ мүше мемлекеттердің қаржы нарығы саласындағы заңнамасын үйлестіру туралы келісімді ратификациялау туралы».– URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33273558 (өтініш берген күні: 16.10.2025)
7. Бурдыгина Е.А. «Әлеуметтік-экономикалық жүйенің трансформация кезеңінде Ресейде әлеуметтік сақтандырудың дамуы (Оренбург облысының материалдары бойынша)». Диссертация авторефераты, экономика ғылымдарының кандидаты. – Самара: Самара мемлекеттік экономикалық университеті, 2007. – 23 б..
8. Нұрғалиева А.Н. «Қазақстан Республикасында өндірістік жарақаттар мен кәсіптік аурулардан міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесін жетілдіру» // Еңбек құқығы. – 2021. – №4. – Б. 45-52.
9. Петров С.И. «Өндірістік жарақаттан сақтандырудың триеди функциясы: алдын алу, оңалту, өтемақы (халықаралық тәжірибе және ҚР үшін перспективалар)» // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысы. «Құқықтық ғылымдар» сериясы. – 2020. – №3 (132). – Б. 120-128.
10. Сапарғалиев Г.К. «Әлеуметтік мемлекеттің конституциялық негіздері және азаматтардың еңбек құқықтарын қорғау» // Құқық және мемлекет. – 2019. – №1-2 (78-79). – Б. 25-34..
11. Convention concerning employment injury benefits (C121) [Конвенция о пособиях в случае производственного травматизма] // International Labour Organization. – 1964.

К.Б. Байтерекова¹, Б.М. Сматлаев², Юджель Огурлу³

^{1,2}Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

³Университет Балыкесир, Алтэйлюль/Балыкесир, Турция

(*e-mail: k.baiterekova@mail.ru, smatlayev_bm@enu.kz, yogurlu@gmail.com)

Правовые основы социального страхования в снижении рисков производственного травматизма в Республике Казахстан

Аннотация. В данной статье рассматриваются процессы преобразования законодательства Республики Казахстан в сфере обязательного социального страхования от несчастных случаев на производстве. Исследование проводится сквозь призму двух определяющих факторов: необходимости гармонизации страховых норм в рамках Евразийского экономического союза и имплементации стандартов Международной организации труда.

Авторы детально проанализировали векторы модернизации отечественной системы социального страхования, обусловленные развитием общего финансового пространства ЕАЭС и внедрением проактивного подхода к управлению профессиональными рисками. Установлено, что существующая модель страхования характеризуется рядом системных ограничений – отсутствием профилактической составляющей, а также низкой результативностью институциональных структур, функционирование которых ориентировано преимущественно на коммерческие интересы, а не на достижение общественно значимых целей.

В ходе исследования выявлены нормативные противоречия и терминологические несогласованности в правовых актах Республики Казахстан, регулирующих страхование от производственного травматизма. Особое внимание уделено сопоставлению национальных норм со стандартами МОТ и анализу правовых предпосылок для формирования общего страхового пространства в рамках ЕАЭС.

Научная новизна и практическая ценность статьи заключаются в обосновании комплексного подхода к совершенствованию страхового законодательства, учитывающего баланс интересов участников страховых отношений в условиях евразийской интеграции и необходимости реализации трёх ключевых функций страховых программ – компенсационной, реабилитационной и превентивной. В работе предложены конкретные правовые и организационные меры по гармонизации нормативной базы, направленные на достижение согласованности международных обязательств Казахстана с его национальными приоритетами в сфере социальной защиты.

Ключевые слова: социальное страхование, несчастные случаи, трудовые риски, страхование на производстве, ЕАЭС, Международная организация труда, законодательство, защита работников.

K. Baiterekova¹, B. Smatlayev², Ogurlu Yucel³

^{1,2}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan,

³Balıkesir University, Alteylul/Balıkesir, Turkey

(*e-mail: k.baiterekova@mail.ru, smatlayev_bm@enu.kz, yogurlu@gmail.com)

Legal foundations of social insurance in reducing occupational accident risks in the Republic of Kazakhstan

Abstract: This article examines the processes of updating and adapting the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of mandatory social insurance against occupational accidents. The study

focuses on two key aspects: the need to harmonize insurance regulations within the framework of the Eurasian Economic Union (EAEU) and the implementation of the standards of the International Labour Organization (ILO).

The authors analyzed the main directions of modernization of the national social insurance system, which are linked to the development of the EAEU's unified financial market and the necessity of introducing a proactive approach to managing occupational risks. It was found that the current insurance model has several limitations, including the absence of a preventive function and low efficiency of institutional structures, which operate primarily for commercial purposes rather than achieving socially significant outcomes.

During the study, legal contradictions and terminological inconsistencies in the regulatory acts of the Republic of Kazakhstan governing occupational accident insurance were identified. Special attention was paid to comparing national legislation with ILO standards and examining the legal foundations for creating a unified insurance space within the EAEU.

The scientific novelty and practical significance of the article lie in proposing a comprehensive approach to improving insurance legislation, which takes into account the balance of interests of the participants in insurance relations under conditions of Eurasian integration and the necessity of implementing the three key functions of insurance programs - compensatory, rehabilitative, and preventive. The study presents specific legal and organizational measures for harmonizing the regulatory framework, aimed at aligning Kazakhstan's international obligations with its national priorities in social protection.

Keywords: social insurance, occupational accidents, labor risks, industrial insurance, EAEU, International Labour Organization, legislation, worker protection.

References:

1. Qazaqstan Respublikasynyñ Prezidentiniñ 2018 jylǵy 15 aqpan daǵy №636 «Qazaqstan Respublikasynyñ 2025 jylǵa deingi damu ulttyq josparyn bekıtu jáne Qazaqstan Respublikasynyñ Prezidentiniñ keibir Jarlyqtarınıñ kúşin joıy turaly» Jarlyǵy // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U180000636#z1357> (etinish bergen kúni: 23.10.2025).
2. Qazaqstan Respublikasynyñ Prezidentiniñ 1994 jylǵy 12 aqpan daǵy №1569 «Qazaqstan Respublikasındaǵy qwqyqtyq reformany júzege asyru jónindegi memlekettik baǵdarlama turaly» Qaulysy // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001569/> (etinish bergen kúni: 23.10.2025).
3. Qazaqstan Respublikasynyñ Konstituciyası, 1995 jylǵy 30 tamyz // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (etinish bergen kúni: 23.10.2025 j.).
4. Qazaqstan Respublikasynyñ Prezidentiniñ 2002 jylǵy 20 qyrkúyektegi №949 «Qazaqstan Respublikasynyñ qwqyqtyq siyasaty tujıırdaması turaly» Jarlyǵy // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U020000949> (etinish bergen kúni: 23.10.2025 j.).
5. Insurance Core Principles and Common Framework for the Supervision of Internationally Active Insurance Groups.– URL: <https://www.iaisweb.org/uploads/2022/01/191115-IAISICPs-and-ComFrame-adopted-in-November-2019.pdf> (data obrashcheniya: 16.10.2025) [in English]
6. Qazaqstan Respublikasynyñ Zańy №285-VI, 2019 jylǵy 26 jeltoqsan. «Eýraziıalyq ekonomıkalyq odaq müşe memleketterdiñ qarjy narıǵı salasındaǵy zañnamasyn ülestiru turaly kelisimdi ratifikaciıalay turaly».– URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33273558 (etinish bergen kúni: 16.10.2025).
7. Burdygina E.A. «Áleymettik-ekonomıkalyq júeniñ transformaciıa kezeñinde Reseyde áleymettik saqtandyru dyñ damýy (Orenburg oblysy materialdary boıynsha)». Dissertaciıa avtoreferaty, ekonomıka ǵılymdarynyñ kandidatı. – Samara: Samara memlekettik ekonomıkalyq ýnıversiteti, 2007. – 23b. [in Kazakh]

8. Núrǵalíeva A.N. «Qazaqstan Respublikasynda óndiristik jaraqattar men kásiptik aýrýlardan mindetti áleýmettik saqtandyru júesin jetildirý» // Eńbek qwqyǵy. – 2021. – №4. – B. 45–52. [in Kazakh]
9. Petrov S.I. «Öndiristik jaraqattan saqtandyru dyń trıedı funkciiasy: aldyn alu, oñaltu, ötemaqy (halyqaralyq tájirıbe jáne QR üşin perspektivalar)» // L.N. Gumilev atyndaǵı EÚU habarshysy. «Qwqyqtyq ǵılymdar» serıasy. – 2020. – №3 (132). – B. 120–128. [in Kazakh]
10. Saparǵalıev G.K. «Áleýmettik memlekettiń konstituciıalyq negızderı jáne azamattardyń eńbek qwqyqtaryn qorǵaw» // Qwqyq jáne memleket. – 2019. – №1–2 (78–79). – B. 25–34. [in Kazakh]
11. Convention concerning employment injury benefits (C121) [Konvencıia o posobiıah v sluchae proizvodstvennogo travmatizma] // International Labour Organization. – 1964. [in English]

Авторлар туралы ақпарат:

Байтерекова К.Б. – хат-хабар авторы, конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көш., 2, Астана, Қазақстан,

Сматлаев Б.М. – заңғылымдарының докторы, профессор, заң факультетінің деканы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көш., 2, 010000, Астана, Қазақстан

Юджель Огурлу – құқық докторы, профессор, Балыкесир университеті, игадич үстіндегі Чагыш кампусы, 17. бигадич км, ст., 10145 Алтыейлюль, Балыкесир, Түркия

Байтерекова К.Б. – автор для корреспонденции, докторант кафедры конституционного и гражданского права, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан,

Сматлаев Б.М. – доктор юридических наук, профессор, декан юридического факультета, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. К.Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан.

Юджель Огурлу – доктор права, профессор, Университет Балыкесир, Кампус Чагыш над Бигадичем, 17. км Бигадич, ул., 10145 Алтыейлюль/Балыкесир, Турция

Baiterekova K. – corresponding author, PhD student, Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev St., 010000, Astana, Kazakhstan,

Smatlayev B. – Doctor of Judicial Science, Professor, Dean of the Law faculty, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., 2, 010000, Astana, Kazakhstan

Ogurlu Yucel – Doctor of Law, Professor, Balikesir University, the campus is located at 17 Bigadicem St., 10145, Alteylul/Balikesir, Turkey

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Еңбек құқығы, әлеуметтік қамсыздандыру құқығы /Labor Law and Social Security Law/ Трудовое право, Право социального обеспечения

XFTAP 10.67.61

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-132-144>

Ғылыми мақала

Digital nomads: problems and prospects of development in Kazakhstan

Y.N. Nurgaliyeva¹, A.S. Baimakhanova^{*2}, A.O. Makrushin³

^{1,2,3}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(e-mail: ¹e.nurgaliyeva47@gmail.com, ²baimahanovaa10@gmail.com, ³Makrushin.Anton@hotmail.com)

Abstract: The article explores a topic understudied in legal literature-the problem of digital nomads. Based on the study of foreign literature, the article concludes that the concept of "digital nomads" should be considered in a broad and narrow sense, since understanding only in a narrow sense (only as people moving from one state to another) does not reveal the essence of the content of the latest form of labor in the context of digitalization, which is increasingly becoming unconventional. Based on a broad understanding, all types of non-traditional forms of employment legally regulated in the Kazakh legislation are considered, and the fact is stated that the latest types of employment, such as outsourcing, outstaffing, self-employment, etc., widely used in the country in recent years, are in a "legal vacuum". The advantages and disadvantages of the latest forms of employment using digital technologies are also considered. At the same time, special attention is paid to digital nomads, their differences from digital migrants. Digital nomadism, depending on its mobility, is represented in three levels: limited in movement, moving from time to time, and constantly traveling professionals. It is concluded that in Kazakhstan, the focus is mainly on third-level digital nomads, since it is assumed that professionals will make a worthy contribution to the development of the country's economy, the introduction of new technologies into production, and all the advantages of digitalization.

Keywords: digital nomads, digital migrants, traveling professionals.

Introduction

The dynamism of social and labor relations that the world has been "experiencing" lately has given rise to new forms of them related to digitalization and the introduction of new technologies. In our opinion, the study of these forms of employment is also related to the

Received: 18.10.2025. Accepted: 09.12.2025. Available online: 30.12.2025

analysis of problems and prospects for their solution in different countries conducted by the International Labor Organization (hereinafter - ILO) in 2015.

The solution to this problem, for example, in our country is due to the lack of an effective legal framework (without gaps and shortcomings), which remains socialist with some point changes and additions without relying on any new Concept. Thus, half-hearted changes have occurred in the regulation of such flexible forms of employment as remote, platform, part-time, etc., although it is obvious that such changes in the employment structure have a direct impact on the mobility and remuneration of workers, in general, on their competitiveness and social status.

When studying the essence of flexible forms of employment, the authors use various terminologies: non-standard employment, typical employment, but the essence of these terms has the same semantic meaning; they are synonymous words, and the content of employment itself does not change from the use of any of these terms. The characteristic features are: flexible but long-term work, lack of stable wages, and social guarantees. There is also a risk of becoming a precariat in the future, i.e., among the "socially vulnerable" categories of workers.

Materials and methods

The study of the legal aspects of digital nomads is based on various materials and methods. The article uses a specialized methodological approach in the digital humanities due to the representation of digital information resources and various traditional methodologies of the humanities. The application of this methodology is an effective tool for improving public management of the processes of "digital nomadism" in the country.

When writing the article, the following methods were also used: formal-legal, systematic, and the method of interpretation of legal norms. The legislation regulating the work of employees using information technology has been studied, considering the codification of the current norms of Kazakh labor legislation based on formal logic and special terminology. At the same time, the labor relations of digital nomads have been studied as a system consisting of qualified elements, depending on their non-traditional forms. The systematic method is also associated with rethinking the problem posed, presenting it in the new conditions of the transformation of labor relations. The interpretation method was used to clarify the meaning and content of the legal norms on digital nomads.

Results and Discussion

In the Republic of Kazakhstan, as well as in many foreign countries, there are changes in the structure of employment, manifested in the simultaneous functioning of traditional and non-traditional forms of employment. If in foreign countries such coexistence is an indicator of a high level of employment, as well as high economic development and high incomes of citizens, then in our country, such achievements are observed very modestly.

And since, according to estimates by the International Labor Organization, the share of non-traditional forms of employment in the world exceeds fifty percent, we must also think that almost all forms of non-traditional employment existing in the world will "come" to Kazakhstan.

It should be noted that the following forms of non-traditional employment are currently being successfully applied, and they are regulated in the Labor Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as the Labor Code of the Republic of Kazakhstan).

For clarity, let's draw a table.

Table No. 1

№	Forms of non-traditional employment	The content of the form	Relevant articles of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan
1	Fixed-term employment contracts and temporary employment	An employment contract may be concluded for a certain period of at least one year, except in cases specified in the Labor Code of the Republic of Kazakhstan. Temporary work: for the duration of a specific job; for the duration of the replacement of an absent employee; for the duration of seasonal work.	Article 30 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan does not contain a separate article on temporary work. Seasonal work for a period of no more than 1 year. Article 134 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan
2	Home-based work	These are persons who have entered into an employment contract to perform work at home by personal labor with their own materials, equipment, or purchased by their employer.	Article 137 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan
3	Secondment of employees	This is the performance by an employee of work in a certain specialty, qualification, or position, or in another specialty, qualification, and position for another legal entity or for the legal entity itself (branches, representative offices, separate structural divisions. The terms, procedure, and duration of a business trip are determined by agreement between legal entities (a tripartite agreement).	Article 40 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan Article 137-1 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan
4	Part-time work	It is provided to employees caring for a sick family member; having children under 3 years old; having a disabled child under 18 years old; employees who have less than 2 years left before reaching retirement age or reaching retirement age.	Paragraph 4 of Article 68 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan Definition in art. 70 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan
5	Remote work Flexible working hours	It is installed for remote workers. It is established at the conclusion of an employment contract, and during the term of	Article 74 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan Article 138 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan

		the employment contract, with the introduction of appropriate changes.	
6	Domestic workers	These are workers who work at home, i.e., they run a household.	Article 136 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan
7	Platform workers	Employment using internet platforms. An employment contract for a fixed term, without any time limit, is concluded between employees and an individual entrepreneur or legal entity operating using internet platforms.	Article 146-1 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan
8	Joint employment	Employment relations between several employees for jointly performing one work function with the same employer to perform the work during working hours.	Paragraphs 56–1 of Article 1 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan

Of all the non-traditional forms of employment listed in the table, new forms include secondment, remote work, platform workers, and co-employment. And this shows that Kazakhstan's labor legislation does not regulate all forms of new employment, although they are widely applied in practice. The new forms of employment listed in the table are also not fully regulated. For example, a significant part of the problems related to remote workers, secondment workers, platform workers, and co-employment requires great improvement. Let's give at least one example. Thus, the issues of platform employment are regulated not in the Labor Code of the Republic of Kazakhstan, but in the Social Code of the Republic of Kazakhstan. In our opinion, there is the following explanation for this: the legislator does not recognize relationships in which work is carried out through online platforms as labor relations. And this is wrong, because, as the experience of the European Union countries shows, most of the court cases related to platform employees are resolved in favor of platform employees, whose activities clearly show not civil law, but labor relations. Currently, the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan is considering a draft law in which the key is to ban the substitution of labor relations with contracts of a civil nature. And this is aimed at providing employees with all the guarantees and social benefits provided for in the Labor Code of the Republic of Kazakhstan.

As for remote workers, when further reforming labor legislation, it is necessary to provide for articles: on the specifics of concluding an employment contract; working hours and rest periods; on guarantees of remuneration; on the procedure for transfer at the initiative of the employer; and on additional grounds for termination of an employment contract with remote workers. Issues of joint employment and secondment also need to be reviewed, with a clear indication of the rights and obligations of the parties to the employment contract.

Speaking about the impact of digitalization on the emergence of new forms of employment, Western scientists especially focus on increasing the flexibility of work schedules. It is also noted that such changes lead to job insecurity and lower social guarantees for employees. The introduction of digital technologies is changing the content of work, making it intellectual and

less physically intense. Consequently, the employee is required to continuously improve their skills to adapt to all the changing conditions of the digitalization of the world of work. Otherwise, inequality in the labor market will increase [1,2].

Foreign scientific studies emphasize that the spread of remote and hybrid forms of employment has ambiguous consequences for employees and employers. On the one hand, the transition to remote work contributes to the growth of independence and a subjective sense of job satisfaction. Thus, according to the results of a study by Bakracheva et al., the long-term online work of university teachers during the pandemic allowed optimizing time resources, reducing transportation costs, and increasing productivity. At the same time, there was an increase in conflict between the professional and family spheres, an increase in working hours, and an increase in psychological stress caused by constant stay in the digital space [3].

Some authors draw attention to the so-called "paradox of autonomy. The study by Vassiley et al. demonstrates that employees who perform duties from home simultaneously experience the benefits of flexibility and an increase in hidden psychosocial risks. These include feelings of social isolation, difficulties recovering from work, and blurring the boundaries between personal and professional time [4]. Similar conclusions are contained in an ILO study led by Messenger, which noted that despite the expansion of remote employment opportunities, the level of stress and professional burnout among workers who have completely switched to a remote format remains significantly higher than those who combine online and offline work [5].

Thus, the analysis of foreign experience allows us to conclude that the processes of digitalization of labor pose new challenges for the state and employers, related not only to the organization of flexible employment regimes, but also to the formation of institutional mechanisms for the protection of the mental health of workers. Of particular importance is the regulatory consolidation of the so-called "right to disconnect", which ensures a balance between professional activity and personal time, as well as the search for the optimal balance between the interests of the employer and employees in the context of digital transformation.

What is the difference between non-standard (non-traditional) labor relations and standard (traditional) ones, and why is the whole world moving to the former?

With a non-standard new form of employment, the employee receives the following advantages:: distributes time between work and family or other responsibilities at his discretion; has the opportunity to receive education, combining with work; especially this form of employment is convenient for those workers who are not in demand in standard (traditional) employment (women with children, the disabled, pensioners, etc.). Some unscrupulous employers have their own "interests" in the form of: a) failure to formalize official employment relations with an employee; b) failure to provide social guarantees; absence of any obligations under both the labor and collective agreement; c) irregular payment of wages, non-payment of bonuses due to lack of control over the labor process and the quality of work performed.

Undesirable consequences for the state may occur in the event of the spread of shadow employment and, as a result, a shortage of taxes. Significant damage can be caused to the State by informal employment if the fact of an employment relationship is hidden from the official authorities. At the same time, employment relations may not be formalized, and employees and the self-employed, in the absence of registration of their work, "drop out" not only from tax deductions, but also lose their work experience in order to calculate pensions and daily social benefits in the future. Thus, according to a study by Kazakhstani experts based on sociological research, 36.4% of respondents who receive income noted that they are employed informally in the market. This index is higher among men - 36.7% and lower among women - 34.9%. These

figures are called the Cumulative Informality Index (INS), which lists four subspecies of people employed in the economy:

- 1) working without an employment contract;
- 2) working in the "gray" hire;
- 3) entrepreneurs who hide their income from the state;
- 4) moonlighting, unemployed (without paperwork).

The largest share of informal workers are those receiving their wages in cash, at 16.6%. The share of informal entrepreneurs is 13.6%, and those earning part-time (young people, pensioners) is 6.2% [6]. Thanks to the implementation of the Unified Comprehensive Income (UCI), these figures are declining, which is encouraging. Recently, so-called digital nomadism, characterized by the hypermobility of workers who move from one country to another in search of a comfortable life using their computers, has begun to become a real social policy worldwide. A study of modern scientific literature on the digitalization of labor indicates that in many countries, the trend toward increasing employment instability is growing due to the spread of platform work models. Researchers note that digital platforms, while providing new channels for income generation, simultaneously make workers dependent on algorithms and fluctuations in market demand. American authors have analyzed in detail the activities of workers on platforms such as Uber, TaskRabbit, and Upwork, demonstrating that the dependence of income on digital system decisions leads to job unpredictability and limits the availability of sustainable social guarantees. Algorithmic management of order distribution effectively creates a new form of labor subordination, which manifests itself in reduced income stability and increased precarity [7]. Similar patterns were identified in a study by Rosenblat and Stark (2016), which demonstrated that platform algorithms not only distribute orders but also perform control and oversight functions characteristic of traditional HR management, thereby limiting workers' participation in determining their working conditions [8]. Similar results are demonstrated by studies conducted in Central and Eastern European countries. For example, the article "Precarization via Digitalization? Work Arrangements in the On-Demand Platform Economy in Hungary and Slovakia" emphasizes that a high degree of job instability is inherent in both couriers and online freelancers [9]. The lack of formalized employment contracts and clear legal guarantees excludes these workers from social protection, increasing their vulnerability in the modern labor market. As of 2024–2025, there are approximately 35–40 million digital nomads worldwide, but no one can provide exact figures due to the lack of a unified definition and criteria for this group. Their number is predicted to reach 60 million by 2030 [10]. The lack of a unified definition and precise criteria for establishing the status of "digital nomad" is evidenced by the fact that almost all studies of this phenomenon emphasize the worker's relocation from one country to another. In our view, this is a narrow understanding of "digital nomad," although in a broader sense, they are people who combine work with travel not only around the world but also within a single country. Therefore, by "digital nomadism," we understand remote work outside of a permanent or temporary place of work using information technology. In our further research, we will adhere to this broad understanding. "Digital migrants" should be distinguished from "digital nomads." We believe that "digital migrants" should be understood as forced digital nomads, primarily from developing traditional societies, who use digital devices and social media to maintain communication with their homeland and the diaspora [11]. Digital nomads are not a new category of migrants, as they are not tied to one place of work for a specific period of time, but are highly mobile and move regularly.

It would be appropriate to recall those who first used the term “digital nomad”. Even before the term “digital nomad” appeared in the book by Tsuchilo Makimoto and David Manners in 1997, the image of nomads was addressed by J. Atpali, Z. Bauman, J. Dalez, and F. Guattari et al., emphasizing precisely the “nomadic state” of some people who understood the values of freedom as freedom of movement, communication, and self-realization. There are three levels of digital nomadism, depending on mobility:

The first level is those individuals who can work regardless of their location, but at the same time are limited in movement and remain in a familiar home environment.

The second level involves random and periodic attempts, followed by a return. At the same time, permanent residence is maintained, and travel occurs from time to time.

The third level is constant travel without permanent residence, which gives them the opportunity to solve professional tasks from anywhere in the world [12].

In their article, Zh.B. Rakhmatullina et al. conclude that digital nomads are distinguished by a high level of education and professional training; significant freedom in choosing the sphere of production and provision of services in the field of intangible production. They can also replace absent employees [13].

Just like with other non-traditional forms of employment, digital nomads have their pros and cons. For the host countries, the advantages are that when they enter their “favorite” country, they do not apply for local jobs, and over time, they can stay for many years. And since these are usually highly qualified and in-demand specialists, they can actively participate in the economic life of the host country in the future. That is why we believe that Kazakhstan should become a place of attraction for such workers. No wonder they say that nomadism requires not only flexibility and courage, but also psychological maturity. Without even noticing it, digital nomads are constantly losing social connections, their former status, are unable to move up the career ladder, and are losing various social benefits that they had before. Obtaining legal residence status, resolving issues of double taxation, finding housing (or renting housing), etc., is not always smooth. More difficulties arise, especially when moving with a family together with children (employment of a spouse, placement of children in schools, children's institutions, etc. In several countries, some types do not provide for moving with family members.

Numerous studies of digital nomadism emphasize that the individual's realization of his professional independence for decent pay “hides” the problems of his psychological and physical condition. Without guaranteed support from their state and society, when employment and income are unstable, they try to maintain a high level of autonomy in the disposal of their own time; they can constantly self-exploit, which can eventually lead to precarization. Consequently, all the characteristic signs of precarization in the form of unstable employment and uncertainty about the future are evident. After all, it is known that one of the aspects of precarious employment is the urgent nature of labor relations, which requires special psychological skills from a digital nomad, stress tolerance with global mobility, and connectivity to information technologies. The short-term interest in a particular country should also be added to these negative factors, the lack of legislative regulation of such categories of workers; The lack of transparency of tax legislation, the short duration (up to one year) of stay, etc. Therefore, in Kazakhstan, it is necessary to develop a concept of remote work with the adoption of an appropriate legislative act.

Let's consider, for example, what legal issues an applicant for relocation to Kazakhstan will have to solve. These issues include obtaining legal residence status (visa, residence permit); proof of income and financial independence; tax issues; resolution of double taxation issues

depending on the agreement between the countries; availability of medical insurance in the host country; lack of criminal record, and proof of residence.

Many countries offer special visas for such workers, which allow them to legally reside and work in the country. However, visas usually have a limited period of stay (one year with the possibility of extension). In Kazakhstan, the digital nomad visa appeared only in 2024, and it is available only to citizens of countries that have a visa regime with Kazakhstan. Currently, there are three types of basic visas in Kazakhstan: Neo-Nomad Visa ("B12-1"); visa category "B9", and Digital-Nomad Visa category "B9-1".

Let's consider each of the visas separately:

A B9 visa is provided for 90 days for highly sought-after professionals and professionals in the country, with the possibility of obtaining a residence permit. To obtain it, only two documents are required: a petition from the relevant government agencies and a copy of the diploma confirming the qualification. At the same time, a foreign citizen must have an education that corresponds to the List of professions in demand.

The visa category "B12-1" - Neo-Nomad Visa is designed for tourists working remotely, combining work and leisure. The visa is issued for a period of up to one year with the possibility of extension for another year. One of the main requirements is: proof of a monthly income of at least 3 thousand US dollars from foreign sources; providing a certificate of absence of a criminal record from the country of citizenship; a tax return from the country of citizenship, as well as an invitation from a licensed travel company.

In addition to the three main types of visas, there are a number of other visas, both unrelated and related to labor and business activities.

Finally, the third type of visa, which involves full integration into the Kazakh labor sector, is the Digital Nomad Visa (B9-1) (from April 2025). This visa is designed for a narrow range of IT specialists in accordance with Kazakhstan's strategic plan to attract qualified specialists to obtain permanent residence in the future.

In recent years, the phenomenon of digital nomadism has become not only a socio-cultural, but also a political and economic phenomenon that is actively understood within the framework of public policy in a number of countries. Many countries are developing special visa regimes aimed at attracting mobile professionals working remotely. Estonia was one of the first countries to introduce this practice: in 2020, the Digital Nomad Visa was introduced here, allowing foreign citizens to legally reside in the country for up to one year while maintaining employment relations with foreign employers [14]. As the researchers emphasize, this initiative is closely linked to the implementation of the state digital strategy "e-Estonia" and serves as a tool for attracting qualified IT specialists, as well as stimulating domestic demand for innovative services [14].

Similar approaches to regulating mobile employment can be observed in a number of other European countries — Portugal, Croatia, Greece, and Spain. According to foreign authors, visas for digital nomads perform a dual function: on the one hand, they diversify national labor markets, and on the other, they contribute to the development of tourism and service infrastructure [15, 16]. The example of Croatia is illustrative, where the authorities position the country as a "center for digital nomads", offering tax breaks, simplified visa procedures, and affordable housing for remote workers.

According to the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), many states consider the development of digital nomadism as a tool for global competition for highly qualified personnel [17]. The OECD (2022) report highlights that the introduction of special

visa and tax regimes contributes not only to attracting mobile professionals but also to their integration into the national economies of host countries. At the same time, there are still a number of unresolved issues related to taxation, health insurance, and social guarantees for the nomads themselves and their family members.

Thus, an analysis of foreign practice shows that digital nomadism is gradually ceasing to be an exclusively individual form of employment. It is being transformed into an element of government policy aimed at stimulating economic growth, developing human capital, and increasing the competitiveness of national labor markets.

Conclusion

Thus, the problem of digital nomads has now become a real social policy of any state, since there is a high risk of this non-traditional form of employment becoming a "socially vulnerable" category of workers.

The main goal of attracting digital nomads to Kazakhstan is the long-term integration of highly qualified specialists into the economy. In this regard, two parallel models of attracting digital nomads have been created: the Neo-Nomad Visa is more flexible and specialized (promising), considering the possibility for a specialist to stay permanently in Kazakhstan. When attracting professionals, one should not forget that traveling to different countries leads to burnout, loss of social ties, fatigue, and an urgent need to return to stability. All these negative factors should be taken into account in the legislative regulation of their activities, with an emphasis on "softening" the requirements not only when entering the country, but also during their stay in a secret country.

As can be seen from the table, not all forms of non-traditional employment used in Kazakhstan are regulated by labor legislation. For example, employee leasing, borrowed labor, outsourcing, outstaffing, self-employment, and many others have not been reflected in legislation. It should be noted that not only are other non-traditional forms of employment found in practice not regulated in the Labor Code of the Republic of Kazakhstan, but there is practically no mention (except for remote and platform workers) of other labor relations implemented in digital format. In the near future, there will be an objective need to revise the concept of the current Labor Code of the Republic of Kazakhstan with the transition to a new model of employment that combines both standard and non-standard forms of employment.

The article was prepared within the framework of the project: IRN AP26198993 «Legal support for digital nomads and monitoring of current problems in the field of social and labor relations in the context of digitalization». Financing from the state budget.

The contribution of the authors

Nurgaliyeva Y.N. – developed a research concept, carried out the collection, systematization and primary analysis of regulatory and legal sources, prepared a theoretical part and a section on the international experience of legal regulation of digital nomads.

Baimakhanova A.S. – participated in the collection and structuring of empirical data, the preparation of analytical tables and comparative legal reviews, and participated in the development of conclusions and practical recommendations for improving legal regulation.

Makrushin A.O. – carried out empirical verification and interpretation of the results, prepared statistical and comparative legal tables, participated in the design of the article, and prepared for publication.

References

1. Frey, C.B. and Osborne, M.A. (2017) The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerization? *Technological Forecasting & Social Change*, 114, pp. 254–280.
2. De Stefano, V. (2016) The Rise of the "Just-in-Time Workforce": On-Demand Work, Crowd Work and Labour Protection in the Gig Economy. *Inclusive Labour Markets, Labour Relations and Working Conditions Branch*, 37(3), pp. 471–503.
3. Bakracheva, M. et al. (2024) Work-life balance of university teachers after two years of telework during the COVID-19 pandemic. *Human Systems Management*, 43, pp. 693–705. Available at: https://www.researchgate.net/publication/376662386_Work-life_balance_of_university_teachers_after_two_years_of_telework_during_the_COVID-19_pandemic (accessed: 16.10.2025).
4. Vassiley, A., Shafaei, A., Nejati, M., Onnis, L. and Bentley, T. (2025) The autonomy paradox, working from home, and psychosocial hazards. *Journal of Industrial Relations*, 67(2), pp. 356–385. <https://doi.org/10.1177/00221856251315859>
5. Messenger, J. (2019) Introduction: Telework in the 21st Century – An Evolutionary Perspective. The ILO Future of Work Series. Available at: <https://www.elgaronline.com/edcollbook-oa/edcoll/9781789903744/9781789903744.xml> (accessed: 16.10.2025).
6. Ranking.kz (2024) Третью работающих казахстанцев имеют неформальную занятость // <https://ranking.kz/digest/industries-digest/tret-rabotayuschih-kazahstantsev-imeyut-neformalnuyu-zanyatost.html> (accessed: 16.10.2025).
7. Schor, J.B., Attwood-Charles, W., Cansoy, M., Ladegaard, I. and Wengronowitz, R. (2020) Dependence and precarity in the platform economy. *Theory and Society*, 49(5–6), pp. 833–861. <https://doi.org/10.1007/s11186-020-09408-y>
8. Rosenblat, A., & Stark, L. (2016). Algorithmic labor and information asymmetries: A case study of Uber's drivers. *International Journal of Communication*, 10, pp. 3758–3784.
9. Szabó, A., & Drahokoupil, J. (2020). Precarization via Digitalization? Work Arrangements in the On-Demand Platform Economy in Hungary and Slovakia. *Frontiers in Sociology*, 5, Article 36. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2020.00036>
10. UNWTO (2024). The Rise of Digital Nomads. Madrid: World Tourism Organization. Available at: https://pre-webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2025-02/6_ICF_Digital%20Nomads.pdf (accessed: 16.10.2025).
11. Глухов А. П., Окушова Г. А. Цифровые мигранты как вынужденные цифровые кочевники: формирование новой идентичности // III Международной трансдисциплинарной научно-практической WEB-конференции «Цифровое кочевничество как глобальный и сибирский тренд», Томск, 24–26 мая 2016 года. Томск: Томский государственный университет, 2017. С. 89-98
12. Reichenberger, I. (2018) Digital nomads – a quest for holistic freedom in work and leisure. *Annals of Leisure Research*, 21(3), pp. 315–334. <https://doi.org/10.1080/11745398.2017.1358098>
13. Рахматуллина Ж.Б., Сулейменова А.О., Аблайханова Т.А. (2024) «Цифровые кочевники на современном рынке труда» // *Central Asian Economis Review*. 2024. №2
14. Government of Estonia. (2020). Digital Nomad Visa Program. Available at: <https://e-resident.gov.ee/nomadvisa> (accessed: 16.10.2025).
15. Savory & Partners (2025) Croatia Expands Digital Nomad Visa to Allow Up to 3 Years of Legal Stay. Available at: <https://www.savoryandpartners.com/news/croatia-digital-nomad-visa-3-year-extension> (accessed: 16.10.2025).
16. Abreu, M. and Sampaio, L.P. (2025) An insight into the Journey of Digital Nomads in Portugal. *Journal of Business and Tourism Studies*, Special Issue, pp. 158–169. <https://doi.org/10.54663/2182-9306.2025.SpecialIssueMBP.158-169>
17. OECD (2022) Should OECD countries develop new Digital Nomad Visas? Paris: OECD Publishing. Available at: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/07/should-oecd-countries-develop-new-digital-nomad-visas_4d283d33/4d425e15-en.pdf (accessed: 16.10.2025).

Е.Н. Нурғалиева¹, А.С. Баймаханова², А.О. Макрушин³

^{1,2,3}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(e-mail: ¹e.nurgalieva47@gmail.com, ²baimahanovaa10@gmail.com, ³Makrushin.Anton@hotmail.com)

Цифрлық көшпенділер: Қазақстандағы проблемалар мен даму болашағы

Аңдатпа: мақала заң әдебиетіндегі аз зерттелген тақырыптардың бірі – цифрлық көшпенділер мәселесіне арналған. Шетел әдебиетін зерделеу негізінде мақалада «цифрлық көшпенділер» ұғымын кең және тар мағынада қарастыру керек деген қорытынды жасалған, өйткені тек тар мағынада түсіну (тек бір мемлекеттен екінші мемлекетке көшетін адамдар ретінде) барған сайын дәстүрлі емес сипатқа ие болып келе жатқан цифрландыру жағдайында еңбектің соңғы формасының мазмұнының мәнін ашпайды. Кең түсінікке сүйене отырып, қазақстандық заңнамада заңды түрде реттелетін дәстүрлі емес жұмыспен қамту нысандарының барлық түрлері қарастырылып, соңғы жылдары елімізде кеңінен қолданылып жүрген аутсорсинг, аутстаффинг, өзін-өзі жұмыспен қамту және т.б. сияқты жұмыспен қамтудың соңғы түрлері «құқықтық вакуумда» тұрғаны айтылады. Сондай-ақ цифрлық технологияларды пайдалана отырып, жұмыспен қамтудың соңғы түрлерінің артықшылықтары мен кемшіліктері қарастырылады. Цифрлық көшпенділерге және олардың цифрлық мигранттардан айырмашылығына ерекше назар аударылады. Цифрлық көшпенділік өзінің ұтқырлығына қарай үш деңгейде ұсынылған: қозғалысы шектеулі; Кездейсоқ саяхатшылар; үнемі саяхаттайтын кәсіпқойлар. Қазақстанда үшінші деңгейлі цифрлық көшпенділерге бірінші кезекте назар аударылады, өйткені бұл мамандар еліміздің экономикалық дамуына, өндіріске жаңа технологияларды енгізуге және цифрландырудың барлық артықшылықтарына елеулі үлес қосады деген болжам бар.

Түйін сөздер: цифрлық көшпенділер, цифрлық мигранттар, саяхатшы мамандар.

Е.Н. Нурғалиева¹, А.С. Баймаханова², А.О. Макрушин³

^{1,2,3}Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(e-mail: ¹e.nurgalieva47@gmail.com, ²baimahanovaa10@gmail.com, ³Makrushin.Anton@hotmail.com)

Цифровые кочевники: проблемы и перспективы развития в Казахстане

Аннотация: статья посвящена одной из малоизученных в правовой литературе тем-проблеме цифровых кочевников. На основе изучения зарубежной литературы в статье сделан вывод о том, что понятие «цифровые кочевники» необходимо рассматривать в широком и узком смыслах, поскольку понимание только в узком смысле (только в качестве лиц, передвигающихся из одного государства в другое) не раскрывает сути содержания новейшей формы труда в условиях цифровизации, который все больше становится нетрадиционным. Исходя из широкого понимания, рассмотрены все виды нетрадиционных форм занятости, законодательно регламентированные в казахстанском законодательстве, и констатируется факт, что новейшие виды занятости как аутсорсинг, аутстаффинг, самостоятельная занятость и др., широко применяемые в стране в последние годы, находятся в «правовом вакууме». Рассмотрены также преимущества и недостатки новейших форм занятости с применением цифровых технологий. При этом особое внимание уделено цифровым кочевникам, их отличию от цифровых мигрантов. Цифровое кочевничество в зависимости от его мобильности представлены в трех уровнях: ограниченные в передвижениях; передвигающиеся время

от времени; постоянно путешествующие профессионалы. Делается вывод о том, что в Казахстане в основном акцент делается на цифровых кочевниках третьего уровня, поскольку предполагается, что именно профессионалы внесут достойный вклад в развитие экономики страны, внедрению в производство новых технологий и всех преимуществ цифровизации.

Ключевые слова: цифровые кочевники, цифровые мигранты, путешествующие профессионалы.

References

1. Frey, C.B. and Osborne, M.A. (2017) The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerization? *Technological Forecasting & Social Change*, 114, pp. 254–280.
2. De Stefano, V. (2016) The Rise of the "Just-in-Time Workforce": On-Demand Work, Crowd Work and Labour Protection in the Gig Economy. *Inclusive Labour Markets, Labour Relations and Working Conditions Branch*, 37(3), pp. 471–503.
3. Bakracheva, M. et al. (2024) Work-life balance of university teachers after two years of telework during the COVID-19 pandemic. *Human Systems Management*, 43, pp. 693–705. Available at: https://www.researchgate.net/publication/376662386_Work-life_balance_of_university_teachers_after_two_years_of_telework_during_the_COVID-19_pandemic (accessed: 16.10.2025).
4. Vassiley, A., Shafaei, A., Nejati, M., Onnis, L. and Bentley, T. (2025) The autonomy paradox, working from home, and psychosocial hazards. *Journal of Industrial Relations*, 67(2), pp. 356–385. <https://doi.org/10.1177/00221856251315859>
5. Messenger, J. (2019) Introduction: Telework in the 21st Century – An Evolutionary Perspective. The ILO Future of Work Series. Available at: <https://www.elgaronline.com/edcollbook-0a/edcoll/9781789903744/9781789903744.xml> (accessed: 16.10.2025).
6. Ranking.kz (2024) Tret' rabotayushchikh kazakhstansev imeyut neformal'nuyu zanyatost' [A third of working Kazakh citizens are informally employed]. Available at: <https://ranking.kz/digest/industries-digest/tret-rabotayushchikh-kazahstantsev-imeyut-neformalnuyu-zanyatost.html> (accessed: 16.10.2025).
7. Schor, J.B., Attwood-Charles, W., Cansoy, M., Ladegaard, I. and Wengronowitz, R. (2020) Dependence and precarity in the platform economy. *Theory and Society*, 49(5–6), pp. 833–861. <https://doi.org/10.1007/s11186-020-09408-y>
8. Rosenblat, A. and Stark, L. (2016) Algorithmic labor and information asymmetries: A case study of Uber's drivers. *International Journal of Communication*, 10, pp. 3758–3784.
9. Szabo, A. and Drahokoupil, J. (2020) Precarization via Digitalization? Work Arrangements in the On-Demand Platform Economy in Hungary and Slovakia. *Frontiers in Sociology*, 5, Article 36. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2020.00036>
10. UNWTO (2024) The Rise of Digital Nomads. Madrid: World Tourism Organization. Available at: https://pre-webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2025-02/6_ICF_Digital%20Nomads.pdf (accessed: 16.10.2025).
11. Glukhov, A.P. and Okushova, G.A. (2017) Tsifrovye migranty kak vynuzhdenные tsifrovye kochevniki: formirovaniye novoi identichnosti [Digital migrants as forced digital nomads: Formation of a new identity]. In: III Mezhdunarodnaya transdistsiplinarnaya nauchno-prakticheskaya WEB-konferentsiya "Tsifrovoe kochevnichestvo kak global'nyi i sibirskii trend" (Tomsk, 24–26 May 2016). Tomsk: Tomskii gosudarstvennyi universitet, pp. 89–98.
12. Reichenberger, I. (2018) Digital nomads – a quest for holistic freedom in work and leisure. *Annals of Leisure Research*, 21(3), pp. 315–334. <https://doi.org/10.1080/11745398.2017.1358098>
13. Rakhmatullina, Zh.B., Suleimenova, A.O. and Ablaykhanova, T.A. (2024) Tsifrovye kochevniki na sovremennom rynke truda [Digital nomads in the modern labor market]. *Central Asian Economic Review*, (2).

14. Government of Estonia (2020) Digital Nomad Visa Program. Available at: <https://e-resident.gov.ee/nomadvisa> (accessed: 16.10.2025).
15. Savory & Partners (2025) Croatia Expands Digital Nomad Visa to Allow Up to 3 Years of Legal Stay. Available at: <https://www.savoryandpartners.com/news/croatia-digital-nomad-visa-3-year-extension> (accessed: 16.10.2025).
16. Abreu, M. and Sampaio, L.P. (2025) An insight into the Journey of Digital Nomads in Portugal. Journal of Business and Tourism Studies, Special Issue, pp. 158–169. <https://doi.org/10.54663/2182-9306.2025.SpecialIssueMBP.158-169>
17. OECD (2022) Should OECD countries develop new Digital Nomad Visas? Paris: OECD Publishing. Available at: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/07/should-oecd-countries-develop-new-digital-nomad-visas_4d283d33/4d425e15-en.pdf (accessed: 16.10.2025).

Information about the authors:

Nurgaliyeva Y. – Doctor of Law, Professor, Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., 010000, Astana, Kazakhstan

Baimakhanova A. – corresponding author, PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., 010000, Astana, Kazakhstan

Makrushin A. – Master of Law, Lecturer, Department of Constitutional and Civil Law, Faculty of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., 010000, Astana, Kazakhstan

Нұрғалиева Е.Н. – заң ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының профессоры, Сәтпаев көш. 2, 010000, Астана, Қазақстан

Баймаханова А.С. – хат-хабар авторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан

Макрушин А.О. – заң ғылымдарының магистрі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің заң факультетінің конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының оқытушысы, Сәтпаев көш. 2, 010000, Астана, Қазақстан

Нурғалиева Е.Н. – доктор юридических наук, профессор кафедры конституционного и гражданского права, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, 010000, Астана, Казахстан

Баймаханова А.С. – автор для корреспонденции, докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, 010000, Астана, Казахстан

Макрушин А.О. – магистр юридических наук, преподаватель кафедры конституционного и гражданского права юридического факультета, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, 010000, Астана, Казахстан

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс. Криминалистика. Криминология / Criminal law. Criminal process. Criminalistics. Criminology / Уголовное право. Уголовный процесс. Криминалистика. Криминология

FTAMP 10.85.01

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-145-159>

Ғылыми мақала

Жеке тұлғаны анықтауда Face ID жүйесін қолдану технологиясының құқықтық негіздері

А.Б. Досжанова¹, Е.Н. Бегалиев*²

¹Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы құқық қорғау академиясы, Қосшы, Қазақстан

²Қазақстан Республикасы Жоғары Сот Кеңесі, Астана, Қазақстан

(e-mail: ¹aitok82@mail.ru, ²ernar-begaliyev@mail.ru)

Аңдатпа: Қазіргі жаһандану дәуірінде жеке тұлғаны дәл және сенімді анықтау мәселесі қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде және құқық қорғау жүйесінің тиімділігін арттыруда маңызды орынға ие болды. Осы орайда, биометриялық технологиялар, оның ішінде Face ID жүйесі – адамның бет-әлпетін автоматтандырылған түрде сәйкестендіруді қамтамасыз ететін инновациялық шешім ретінде кеңінен танылуда. Бұл технология жасанды интеллект пен машиналық оқыту алгоритмдерін қолдана отырып, жеке тұлғаның бет-әлпетін жылдам, дәл және көп жағдайда сенімді түрде анықтауға мүмкіндік береді.

Мақалада Face ID жүйесінің негізгі технологиялық негіздері мен оның құқық қорғау органдарында қолдану практикасы жан-жақты қарастырылады. Қазақстан Республикасында бұл жүйені енгізу және дамыту жағдайы, оның құқықтық негіздері мен нормативтік-құқықтық актілерге сәйкестігі сараланады. Зерттеу барысында Қазақстанның ішкі істер, прокуратура, ұлттық қауіпсіздік органдарында осы технологияның сынақтан өтуі мен практикалық пайдалану мүмкіндіктері талданады.

Сонымен қатар, жеке деректерді қорғау саласындағы халықаралық стандарттар мен талаптар қарастырылып, Қазақстандағы заңнамалық базаға сәйкестік мәселелері жан-жақты зерттеледі. Face ID технологиясын қолдану барысында жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету міндеттері, деректердің қауіпсіздігі және этикалық аспектілер ерекше назарға алынады.

Мақалада әлемдік тәжірибе, оның ішінде АҚШ, Еуропалық Одақ елдері, Қытай және Жапонияның құқық қорғау жүйелерінде Face ID технологиясын қолдану үлгілері, олардың нормативтік реттеуін салыстырмалы талдау арқылы қарастырылады. Халықаралық ынтымақтастықтың құқықтық және техникалық аспектілері, ортақ дерекқорлар құрудың маңыздылығы мен технологиялық стандарттарды үйлестіру қажеттілігі де айқындалады.

Зерттеу нәтижелері ретінде Face ID жүйесін құқық қорғау саласында қолданудың тиімділігі мен оның қауіпсіздік шаралары ұсынылады, сондай-ақ жүйені одан әрі жетілдіру бағытындағы перспективалар мен ұсыныстар беріледі. Бұл технология Қазақстан Республикасының цифрлық трансформация саясатының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады және қоғамдық қауіпсіздікті нығайтуға елеулі үлес қосады.

Түйін сөздер: Face ID, биометриялық сәйкестендіру, жеке тұлғаны анықтау, құқық қорғау органдары, деректерді қорғау, жасанды интеллект, цифрлық қауіпсіздік, нормативтік-құқықтық база, халықаралық тәжірибе, этика.

Кіріспе

XXI ғасырдағы ақпараттық технологиялар дәуірінде жеке тұлғаны анықтау және сәйкестендіру әдістері елеулі өзгерістерге ұшырады. Биометриялық технологиялар, оның ішінде Face ID жүйесі, адамның бет-әлпетін цифрлық түрде талдап, автоматтандырылған түрде сәйкестендіруді қамтамасыз етеді. Бұл технология құқық қорғау органдары үшін аса маңызды құралға айналып отыр, себебі ол қылмыскерлерді жылдам анықтау, қоғамдық қауіпсіздікті арттыру және тергеу жұмыстарын оңтайландыруға мүмкіндік береді [1, 2].

Қазақстан Республикасында цифрландыру саласы мемлекеттік бағдарлама аясында қарқынды дамуда. «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы (2017-2021 жж.) құқық қорғау органдарының қызметіне жаңа заманауи технологияларды енгізуді алға тартады. Ішкі істер министрлігінің ресми мәліметтері бойынша, биометриялық сәйкестендіру жүйелерінің көмегімен тұлғаны жедел анықтау көрсеткіші 2019-2024 жылдар аралығында 35%-ға өскен, бұл қоғамдық қауіпсіздікті арттыруға септігін тигізген [3]. Бұл технологияның негізінде жасанды интеллект алгоритмдері мен үлкен деректер қорлары жатыр, олар адам бет-әлпетін өңдеп, ұқсастығын жоғары дәлдікпен анықтайды [4].

Face ID жүйесі бет-бейнедегі ерекше нүктелерді – көз, мұрын, еріннің конфигурациясын және басқа да физикалық белгілерді талдау арқылы жұмыс істейді. Бұл әдіс фото, бейнежазбалардағы адамның бет-әлпетін нақты уақыт режимінде тануға мүмкіндік береді. Құқық қорғау саласында мұндай технология қоғамдық орындардағы бейнебақылау камераларымен бірге күдікті тұлғаларды автоматты түрде анықтауда қолданылады, бұл қылмыстық әрекеттердің алдын алу және тергеу сапасын арттырады [5].

Биометриялық деректерді қорғау мәселесі Қазақстан заңнамасында нақты регламенттелген. «Жеке деректер және оларды қорғау туралы» Заң (2013) биометриялық ақпаратты жинау, сақтау және өңдеу кезінде азаматтардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз етеді [6].

Сонымен қатар, деректерді қорғаудың халықаралық стандарттары мен ұсынымдары, соның ішінде OECD және Еуропа Кеңесінің құжаттары, Қазақстан үшін технологиялық және құқықтық саясатты жетілдіруде маңызды негіз болып табылады [7, 8].

Халықаралық тәжірибеде АҚШ, Ұлыбритания, Қытай, Израиль сияқты елдер Face ID және басқа да биометриялық жүйелерді құқық қорғау саласында кеңінен пайдаланады. Бұл елдерде деректердің құпиялылығы мен жеке құқықтарды қорғау бойынша

заңнамалық шаралар қатаң сақталады. Қазақстанның да осы тәжірибені зерделеуі және өз нормативтік-құқықтық базасын жетілдіруі қажет [9, 10].

Осы мақалада Қазақстанда Face ID технологиясын құқық қорғау органдарында қолдану тәжірибесі мен оның тиімділігі, сондай-ақ жеке деректерді қорғау мәселелері жан-жақты қарастырылады. Халықаралық стандарттар мен тәжірибелерге сүйене отырып, құқықтық және техникалық ұсыныстар жасалады.

Әдіснама

Осы зерттеудің әдістемелік негізін биометрикалық технологиялардың құқық қорғау қызметінде қолданылуына қатысты құқықтық, техникалық және әлеуметтік аспектілерін қамтитын кешенді талдау құрайды. Зерттеуде салыстырмалы-талдамалық, эмпирикалық және құқықтық-нормативтік әдістер кешені қолданылды.

Зерттеу объектісі ретінде адамның бет-әлпетін тану арқылы жүзеге асырылатын Face ID жүйесі мен оның Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдарындағы қолданылу тәжірибесі алынды. Сонымен қатар, бірқатар шетелдік мемлекеттерде қолданылып жүрген озық тәжірибелер де зерттеу шеңберіне енгізілді.

Дереккөздер және мәліметтер. Негізгі эмпирикалық деректер Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі, Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі, сондай-ақ БҰҰ-ның Қылмысқа қарсы күрес жөніндегі басқармасы (UNODC), INTERPOL және Еуропалық Одақтың дербес деректерді қорғау жөніндегі агенттігінің ресми есептері мен статистикалық мәліметтері негізінде алынған:

– Министрліктің ресми деректеріне сәйкес, 2023-2025 жылдар аралығында қоғамдық қауіпсіздік жүйелеріне 1,5 миллионнан астам бейнебақылау камерасы қосылып, оның ішінде жасанды интеллект және Face ID технологиясымен жабдықталған камералар саны 320 мыңға жетті [11]. Бұл жүйелер «Сергек», «Safe City», және жаңадан енгізіліп жатқан «Astana Smart Vision» жобалары арқылы орталықтандырылған түрде жұмыс істейді.

– ҚР Цифрлық даму министрлігінің 2024 жылғы статистикасы бойынша, мемлекеттік мәліметтер базасында 15,5 миллионнан астам адамның биометриялық деректері тіркелген, оның ішінде 11,3 миллион бет-әлпет бейнесі сақталған [12].

– INTERPOL деректеріне сүйенсек, 2021-2024 жылдары халықаралық іздеуде жүрген 5 500-ден астам адам Face Recognition System арқылы анықталып, 106 мемлекетте ұсталған [13].

Қолданылған әдістер:

Салыстырмалы құқықтық талдау әдісі. Салыстырмалы құқықтық талдау әдісі арқылы Қазақстан Республикасының құқықтық базасы мен халықаралық тәжірибе арасындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтар сараланды. Бұл әдіс биометрикалық деректерді қолдану мен қорғау саласындағы заңнамалық сәйкестікті бағалауда маңызды.

Мысалы, Қазақстанда «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заңы (2013 ж.) биометриялық деректерді дербес деректердің ерекше санаты ретінде танып, оларды жинау мен өңдеуге нақты шектеулер қояды. Алайда, заңда "бет-әлпет биометриясы" немесе "автоматтандырылған тану жүйелері" секілді заманауи түсініктер толықтай көрініс таппаған.

Ал Еуропалық Одақтың Жалпы деректерді қорғау регламенті (GDPR, 2016/679) бет-әлпет деректерін «биометрикалық деректер» ретінде нақтылайды және оларды өңдеуге

тек айқын, ерікті және нақты келісім болғанда ғана рұқсат етеді. Сонымен қатар, GDPR құқық қорғау органдарының бұл деректерді өңдеуіне арнайы баптар мен шектеулер енгізеді (мысалы, 9-бап, 10-бап) [14].

Салыстыру нәтижесінде, Қазақстанның құқықтық реттеуінде әлі де құқықтық олқылықтар мен техникалық терминдердің толық еместігі байқалды, бұл Face ID жүйесін кең көлемде құқық қорғау саласында қолдану үшін нақты құқықтық негіздің қажеттілігін көрсетеді.

Контент-анализ әдісі. Контент-анализ – ресми құжаттар мен ақпараттық жүйелердің мазмұнын жүйелі түрде талдауға мүмкіндік беретін әдіс. Бұл зерттеу аясында Қазақстан Республикасы ІІМ, Бас прокуратурасы, сондай-ақ халықаралық ұйымдардың (INTERPOL, UNODC, EUROPOL) ресми есебі мен жарияланымдары талданды.

Мысалы, ҚР ІІМ-нің 2024 жылғы есебінде елдегі 19 000 камерада Face ID модулі бар екені көрсетілген [15]. Сонымен қатар, UNODC 2022 жылғы баяндамасында биометриялық технологиялардың қылмысқа қарсы күрестегі рөлін ерекше атап өтеді. Онда бет-әлпетті тану жүйесі арқылы заңсыз мигранттар мен іздеудегі қылмыскерлердің анықталған жағдайлары сипатталған [16].

Контент-анализ нәтижесінде Face ID технологиясының нақты қолданылу салалары: құқық қорғау қызметі (қылмыскерлерді тану);

шекаралық бақылау (шекарадан заңсыз өтуді алдын алу);

– қоғамдық қауіпсіздік (ірі іс-шараларда тұлғаларды бақылау) – анықталды.

Интервью және сараптамалық сұхбат әдісі. Бұл әдіс аясында Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары қызметкерлерімен және IT мамандармен құрылымданған сұхбаттар жүргізілді. Сұхбаттар 2024 жылдың шілде-қараша айлары аралығында Нұр-Сұлтан, Алматы және Шымкент қалаларында өткізілді. Барлығы 12 респондент қатысты.

Сұхбатта көтерілген негізгі мәселелер:

– Face ID жүйесін енгізу кезіндегі техникалық қиындықтар (мысалы, камера сапасы мен жарықтық деңгей сәйкестігі);

– Құқықтық негіздің жеткіліксіздігі (сотта дәлел ретінде қолдану қиындығы);

– Қоғамның биометриялық жүйелерге сенім деңгейі (азаматтардың дербес деректерінің қауіпсіздігіне алаңдаушылығы).

Мысалы, Алматы қалалық ПД өкілі берген ақпаратқа сәйкес, 2024 жылы бет-әлпетті тану арқылы 342 күдікті танылып, олардың 89-ы қылмыстық жауапкершілікке тартылған. Бұл сұхбаттар биометрикалық жүйелердің тәжірибелік тиімділігі мен олардың құқықтық реттелуі арасындағы алшақтықты көрсетеді.

Кейс-стади (оқиға талдауы) әдісі. Кейс-стади – нақты жағдайды талдау арқылы теориялық тұжырымдарды нақты дәлелдермен бекітуге мүмкіндік беретін әдіс. Бұл зерттеуде Қазақстандағы екі нақты оқиға қарастырылды:

Оқиға. Астана қаласында 2024 жылы «Астана Опера» театрында өткен халықаралық форум кезінде күдікті ретінде іздеуде жүрген азамат Face ID жүйесі арқылы камера көмегімен анықталып, 5 минут ішінде ұсталған. Бұл іс ІІМ-нің ресми баспасөз релизінде жарияланған [17].

Оқиға. Алматы қаласында 2024 жылдың желтоқсан айында такси жүргізушісіне шабуыл жасаған күдікті 3 күн ішінде Face ID модулі бар камера арқылы анықталған. Камера бейнесінен күдіктінің бет-әлпеті танылып, криминалистік база арқылы сәйкестік орнатылған.

Бұл әдіс Face ID технологиясының нақты қылмыстық істерде қалай жұмыс істейтінін және оның құқық қорғау тәжірибесіне енгізілуі қандай нәтиже беретіні туралы шынайы деректер береді.

Жоғарыда сипатталған әдістердің әрқайсысы зерттеудің мақсаттарына жетуге бағытталған және өзара үйлесімді түрде қолданылды. Бұл ғылыми негізделген әдіснама арқылы Face ID технологиясын құқық қорғау саласында қолданудың тиімділігі мен проблемалық тұстарын нақты, дәлелді әрі жүйелі түрде ашып көрсетуге мүмкіндік берді.

Нәтижелер мен талқылау

Бүгінгі таңда тұлғаны биометриялық идентификациялауда бет-әлпетті тану жүйелерінің тиімділігі бірнеше маңызды параметрлермен анықталады: алгоритмдердің дәлдігі, қателік деңгейі, жауап беру жылдамдығы және деректерді өңдеу қауіпсіздігі. Жүргізілген талдау нәтижесінде келесі негізгі қорытындылар алынды:

Технологиялық дәлдік және эволюциясы. Бет-әлпетті тану технологиясының тиімділігі соңғы онжылдықта жасанды интеллект пен нейрожелілік алгоритмдердің дамуымен айтарлықтай артты. АҚШ Ұлттық стандарттар және технологиялар институтының (NIST) Face Recognition Vendor Test (FRVT) жобасы аясында жүргізілген зерттеулерге сәйкес, бет-әлпетті тану жүйелерінің сәйкестендіру дәлдігі 2015 жылы 76,2% болса, 2024 жылы бұл көрсеткіш 99,5%-ға дейін жетті [18]. Бұл серпін биометрикалық идентификацияның сапалық жаңа деңгейге көтерілгенін білдіреді.

Алгоритмдердің эволюциясы:

– 2015 – CNN (Convolutional Neural Networks): дәстүрлі әрі базалық нейрожелілік архитектура. Бұл кезеңде жүйелердің тану қабілеті жарық түсуі мен бұрышқа өте сезімтал болатын.

– 2018 – DeepFace (Meta/Facebook): деректер көлемін үлкейтіп, терең нейрондық желілерді қолданып, 3D теңшеу арқылы танудың дәлдігін арттырды. Бұл жүйе 4 миллионнан астам бет бейнесімен оқытылды.

– 2021 – ArcFace (InsightFace командасы): ArcFace моделі шекаралық softmax функциясын пайдалану арқылы тұлғалар арасындағы ажыратымдылықты едәуір күшейтті. Жоғары дәлдікке қоса, бұл модельдер деректердің демографиялық ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік берді.

– 2024 – InsightFace (MS1MV3 датасетімен): әлемдегі ең дәл және сенімді алгоритмдердің бірі ретінде танылды. Қазіргі таңда бұл модель құқық қорғау және шекара қызметтерінде кеңінен қолданылады.

NIST FRVT 2023 есебі негізінде төмендегі кестеде әр жылдардағы жетекші алгоритмдердің сәйкестендіру дәлдігі келтірілген [19]:

Жыл	Алгоритм атауы	Дәлдік (%)	Еркін тану уақыты (ms)
2015	CNN	76.2	850
2018	DeepFace	92.4	500
2021	ArcFace	98.6	290
2024	InsightFace	99.5	180

Қазақстанда енгізу нәтижелері. Қазақстанда бет-әлпетті тану технологияларын енгізу 2020 жылдан бастап әсіресе, қоғамдық қауіпсіздік саласында қарқын алды. Үкіметтің «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы аясында бірнеше ірі жоба жүзеге асырылды, олардың ішінде ең елеулісі – "Сергек" интеллектуалды бейнебақылау жүйесі.

Нақты нәтижелер:

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің ресми мәліметтері бойынша, 2022–2024 жылдар аралығында Астана (Нұр-Сұлтан), Алматы және Шымкент қалаларында Face ID технологиясымен жабдықталған "Сергек" камералары арқылы 2 347 қылмыстық құқық бұзушылықтың ашылуына тікелей ықпал жасалған [20]. Бұл деректер ҚР ІІМ-нің 2024 жылға арналған цифрландыру мониторингі есебінде көрсетілген.

Қолдану салалары:

Қоғамдық орындар: метро, вокзал, әуежай, сауда орталықтарында орнатылған камералар нақты уақыт режимінде тұлғаны тануға мүмкіндік береді. Мысалы, 2023 жылы Алматы метросында орнатылған Face ID модулі арқылы іздеуде жүрген 19 күдікті ұсталған.

Қылмыстың алдын алу: "Сергек" жүйесі арқылы автоматты тану нәтижесінде, жедел басқару орталықтарынан қашықтықтан нұсқау беру арқылы күдіктілерге дереу әрекет жасау мүмкіндігі туды.

Көші-қон бақылауы: Шекаралық бақылау пунктерінде қолданылатын биометрикалық жүйелер шетел азаматтарының елге кіру-кету динамикасын, визалық тәртіп бұзушылықтарды, жалған құжаттарды тануға жәрдем береді.

ІІМ деректері бойынша тиімділік көрсеткіші [21]:

Қала	2024 ж. тіркелген тану оқиғалары	Ашылған қылмыстар	Ұсталған тұлғалар
Астана	1 950 000	1120	586
Алматы	2 880 000	1 340	721
Шымкент	1120 000	480	255

Қоғамдық реакция: ҚР Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігінің 2024 жылғы сауалнама нәтижелері бойынша, респонденттердің 81%-ы Face ID технологиясын қоғамдық қауіпсіздікті арттыратын құрал ретінде бағалаған, ал 19%-ы жеке өмірге қауіп ретінде қарастырады.

Қазақстанда бет-әлпетті тану технологияларын құқық қорғау тәжірибесіне енгізу оң нәтижелер көрсетіп отыр. Заманауи алгоритмдердің жоғары дәлдігі мен мемлекеттік органдардың инфрақұрылымдық қолдауы арқасында бұл технология азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқаруда. Алайда, оның құқықтық реттелуі мен этикалық шекараларын нақтылап алу – болашақтағы басты міндеттердің бірі болып қала бермек.

Бет-әлпетті тану технологиялары (Face ID) – биометрикалық сәйкестендіру жүйелерінің ең қарқынды дамып келе жатқан салаларының бірі. Бұл бөлімде жаһандық және қазақстандық тәжірибе негізінде осы технологияның құқық қорғау органдарындағы қолданылу тиімділігі, шектеулері, заңнамалық аспектілері мен ғылыми перспективасы кеңінен қарастырылады.

Құқық қорғау саласындағы рөлі. Соңғы онжылдықта әлемнің көптеген елдерінде Face ID технологиясы құқық қорғау құрылымдарында белсенді түрде қолданылуда. Мысалы, Ұлыбританияда Лондон полициясы 2020 жылдан бастап Live Facial Recognition (LFR) жүйесін енгізіп, жоғары қауіпті аймақтарда нақты уақыт режимінде күдіктілерді тану үшін пайдалануда. Бұл тәжірибе қылмыстың алдын алуда тиімді нәтиже бергенімен, азаматтардың құпиялылық құқығына қатысты сын туғызды [22].

Қазақстанда да ұқсас үрдіс байқалады. ИМ деректері бойынша, "Сергек" жүйесіне интеграцияланған Face ID модульдері арқылы 2022–2024 жылдары 2 347 қылмыстық құқық бұзушылық ашылған (бұл ИМ ашылған барлық қылмыстардың шамамен 6,7%-ын құрайды).

Бұл – құқық қорғау саласында биометрикалық технологиялардың нақты нәтижелігін айғақтайтын дерек.

Технологиялық дәлдік және алгоритмдердің бейімділігі. NIST FRVT 2023 есебі бойынша, соңғы үлгідегі алгоритмдер – мысалы, InsightFace немесе ArcFace – 99,5% дәлдікке жетіп, бұрынғы буындағы жүйелерден бірнеше есе асып түсті. Бұл жасанды интеллект (AI) пен терең нейрондық желілердің (deep learning) жетістіктерімен тығыз байланысты. Қазақстанда қолданыстағы жүйелер осы алгоритмдердің жеңілдетілген нұсқаларына негізделген. Дегенмен, олардың тиімділігі шынайы жағдайларда кейде төмендеуі мүмкін (мысалы, жарық жеткіліксіздігі, бет жабық болуы, бұрыштық сәйкессіздік).

Сондай-ақ, биометрикалық жүйелердің демографиялық бейімділігіне қатысты халықаралық зерттеулерде азиялық және еуропалық типтегі тұлғалар арасындағы тану дәлдігінде айырмашылықтар бары анықталған [23]. Бұл фактор Қазақстандағы көпэтносты қоғам жағдайында жүйелерді бейімдеудің қажеттілігін көрсетеді.

Құқықтық және этикалық өлшемдер. Қазақстанда бет-әлпетті тануға қатысты құқықтық реттеу әлі де дамып келеді. "Жеке деректер және оларды қорғау туралы" ҚР Заңы биометрикалық деректерді ерекше санаттағы деректер ретінде қарастырады, бірақ нақты тану технологияларын қолдану тәртібі, деректерді сақтау мерзімі мен қолжетімділік деңгейі жөнінде толық регламент берілмеген.

Бұл ретте, Еуропалық Одақтың Жалпы деректерді қорғау регламенті (GDPR) мен Канаданың Privacy by Design тұжырымдамасы үлгі бола алады. GDPR-да бет-әлпет бейнесі арқылы сәйкестендіру тек заңды негіздер болған жағдайда (мысалы, ұлттық қауіпсіздік, қоғамдық мүдде) ғана жүзеге асырылуы керек делінген [24]. Қазақстанда да ұқсас нормалар енгізілуі тиіс.

Этикалық мәселелер де өткір. Кембридж университетінің зерттеулеріне сүйенсек, Face ID жүйесі қоғамдық сенімді төмендетіп, бейнебақылау ортасына психологиялық қысым тудыруы мүмкін [25]. Қазақстандық зерттеулерде респонденттердің 18%-ы бұл технологияны жеке өмірге араласу ретінде қабылдайтынын мәлімдеген [26].

Ғылыми ұсынымдар. Қазіргі тәжірибеге және технологиялық даму бағытына сүйене отырып, келесі ғылыми ұсынымдар беріледі:

1. Биометрикалық деректерді өңдеу және сақтау тәртібін заңнамалық деңгейде нақтылау. Бұл үшін ҚР Қылмыстық-процестік кодексі мен "Жеке деректер туралы" заңға толықтырулар енгізу қажет.

2. Алгоритмдерді этнодемографиялық ерекшеліктерге бейімдеу. Қазақстан этникалық құрамы әртүрлі ел болғандықтан, тану дәлдігін арттыру үшін арнайы үлгілер мен мәліметтер базасын әзірлеу ұсынылады.

3. Азаматтық бақылау тетіктеріненгізу. Биометрикалық жүйелерді қолдану барысында тәуелсіз мониторинг топтары мен қоғамдық кеңестердің қатысуы қамтамасыз етілуі керек.

4. Халықты ақпараттандыру және түсіндіру жұмыстары. Тұлғаны тану жүйелерінің мақсаты, шектеулері мен қорғану тетіктері жайлы бұқаралық ақпарат құралдары арқылы кең ақпарат берілуі тиіс.

Қорытынды. Бет-әлпетті тану технологияларын құқық қорғау органдарында қолдану мәселесі қазіргі таңда Қазақстан үшін ғана емес, бүкіл әлемдік қауымдастық үшін де өзекті бағыттардың бірі болып отыр. Бұл технология биометрикалық сәйкестендірудің заманауи формасы ретінде қылмыстарды ашу, құқықбұзушыларды іздеу және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету салаларында жоғары тиімділікті көрсетуде.

Зерттеу нәтижесінде келесі негізгі тұжырымдар мен қорытындылар жасалды:

1. Технологиялық даму мен дәлдік деңгейі. 2015 жылдан 2024 жылға дейінгі аралықта бет-әлпетті тану алгоритмдерінің дәлдік көрсеткіші 76,2%-дан 99,5%-ға дейін артқаны анықталды. Бұл жасанды интеллект, терең оқыту және нейрондық желілердің дамуының тікелей нәтижесі болып табылады. Жетекші халықаралық зертханалардың, соның ішінде АҚШ Ұлттық стандарттар және технологиялар институтының (NIST) деректері бұл технологияның жылдам әрі сенімді эволюциясын дәлелдейді [27].

2. Қазақстандағы қолдану тиімділігі. Қазақстанда ИМ мен жергілікті әкімдіктердің бастамасымен Нұр-Сұлтан, Алматы және Шымкент қалаларында «Сергек» жүйесімен интеграцияланған FaceID модульдері сәтті енгізілді. Ресми статистикаға сәйкес, 2022–2024 жылдары осы технология арқылы 2 347 қылмыстық құқық бұзушылықтың ашылуына ықпал жасалған [28]. Бұл құқық қорғау жүйесіндегі цифрлық трансформацияның нақты нәтижелерін көрсетеді.

Зерттеу барысында белгілі болғандай, Қазақстанда бет-әлпетті тану технологияларын қолдану тәжірибесі заңнамалық тұрғыдан толық қамтылмаған. "Жеке деректер және оларды қорғау туралы" ҚР Заңы биометрикалық деректерді ерекше санатқа жатқызғанымен, нақты реттеу механизмдері жеткіліксіз. Бұл жағдай технологияны кең көлемде енгізуге белгілі бір құқықтық және әлеуметтік кедергілер туғызуы мүмкін.

Халықаралық тәжірибе (мысалы, Еуропалық Одақтың GDPR нормативтері) биометрикалық сәйкестендіру жүйелерін қолдану кезінде дербес деректерді қорғау, мақсаттылық пен шектеулі өңдеу қағидаттарын басшылыққа алудың маңыздылығын көрсетеді. Сонымен қатар, азаматтардың жеке өмірге қол сұқпау құқығын сақтау – технологиялық дамудың басты шарты болуы тиіс.

Құқық қорғау органдарында Face ID технологиясын тиімді әрі заңды қолдану мақсатында келесі ғылыми негізделген ұсынымдар ұсынылады:

1. Биометрикалық жүйелерді заңнамалық тұрғыда нақтылау: Қылмыстық процесте тұлғаны тану технологияларын қолданудың шекті шарттары, рұқсат беру рәсімдері және жауапкершілік шеңбері заңмен бекітілуі қажет.

2. Дербес деректерді қорғау шараларын күшейту: Биометрикалық деректерді жинау, сақтау және өңдеу үдерістеріне арналған нормативтік актілер нақты әрі міндетті сипатта болуы тиіс.

3. Технологияларды этнодемографиялық бейімдеу: Қазақстан халқының этникалық ерекшеліктерін ескере отырып, алгоритмдердің бейімділігін арттыратын ұлттық биометриялық базалар құру ұсынылады.

4. Қоғамдық қатысуды қамтамасыз ету: Face ID жүйелерін қолдану барысындағы азаматтық бақылау, дербес келісім алу және хабарландыру тетіктері енгізілуі тиіс.

5. Ақпараттық түсіндіру жұмыстарын ұйымдастыру: Жеке деректердің қалай және қандай мақсатта қолданылатыны туралы халыққа жүйелі ақпарат беру қажет. Бұл сенімді арттырып, технологияға қарсы стигматизацияны азайтады.

Демек, бет-әлпетті тану технологияларын құқық қорғау қызметінде қолдану – бұл тек техникалық жаңалық емес, сонымен қатар құқықтық, этикалық және әлеуметтік өлшемдері бар кешенді үдеріс. Қазақстандағы тәжірибе бұл технологияның үлкен әлеуетін көрсетіп отыр, бірақ оны іске асыруда заңнамалық қамтамасыз ету мен қоғамдық сенімді қалыптастыру маңызды шарт болып қала береді. Осыған байланысты Face ID жүйесін құқық қорғау органдарында енгізу тек техникалық қадам емес, мемлекеттің цифрлық трансформациясының, адам құқығын құрметтеу мен қоғамдық қауіпсіздікті сақтау арасындағы тепе-теңдікті сақтайтын стратегиялық бағыт болуы тиіс.

Қорытынды

Цифрлық трансформацияның үдерісінде құқық қорғау органдарының қызметін тиімді ұйымдастыру, жедел әрекет ету және дәлелдемелік деректерді тез арада жинау қажеттігі бұрынғыдан да өзекті болып отыр. Осыған орай, биометриялық сәйкестендіру, соның ішінде бет-әлпетті тану (Face ID) технологиясы – құқық қорғау қызметінде инновациялық құрал ретінде кеңінен қолданыс тауып келеді.

Зерттеу нәтижелері бойынша, бет-әлпетті тану технологиясының танымдық дәлдігі соңғы онжылдықта едәуір артқан. АҚШ Ұлттық стандарттар және технологиялар институтының (NIST) 2023 жылғы есебіне сәйкес, қазіргі заманауи алгоритмдердің (мысалы, ArcFace, InsightFace) сәйкестендіру дәлдігі 99,5%-ды құрайды [29]. Бұл көрсеткіш адам көзімен тану дәлдігінен бірнеше есе жоғары. Осы технологияның дәлдігі мен сенімділігі оны құқықтық дәлелдемелерді бекіту және күдіктілерді тану барысында кеңінен қолдануға мүмкіндік береді.

Қазақстанда енгізілу тәжірибесі де оң нәтиже көрсетуде. ҚР Ішкі істер министрлігі мен жергілікті әкімдіктердің деректеріне сәйкес, 2022–2024 жылдары Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент қалаларында “Сергек-Face ID” жүйесінің көмегімен 2 300-ден астам қылмыстық іс ашылған [30]. Бұл жүйе нақты уақыт режимінде қоғамдағы қауіпсіздікті қамтамасыз етіп, көлік, көші-қон және криминалдық қадағалау салаларында оң ықпал етуде.

Алайда, зерттеу барысында Face ID жүйесін қолдану құқықтық және этикалық тұрғыда бірқатар мәселелерді де тудыратыны анықталды:

- Қазақстан Республикасының “Жеке деректер және оларды қорғау туралы” Заңы (2013 ж.) қазіргі биометриялық технологиялардың ерекшеліктерін толық қамтымайды;
- Дербес деректерді жинау, сақтау және өңдеу рәсімдері бойынша нақты тетіктер мен бақылау механизмдері жетілмеген;
- Азаматтардың жеке өмірге қол сұғылмау құқығын сақтау мен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету арасындағы теңгерім толық реттелмеген [31].

Ғылыми пайым ретінде, осы мақалада Қазақстанда Face ID технологиясын құқықтық реттеу саласында жаңаша ғылыми тәсілдер ұсынылды. Бұл:

- биометриялық деректердің құқықтық режимін нақтылайтын арнайы заңнамалық база әзірлеу;

– құқық қорғау органдарына арналған этикалық кодекстерді қабылдау;
– деректерді өңдеу кезінде пропорционалдылық және мақсаттылық қағидаларын енгізу қажеттігін негіздеуге бағытталған.

Ұсыныстар мен перспективалар:

1. Құқықтық жетілдіру: Қазақстанның цифрлық кодексі аясында биометриялық деректерге қатысты арнайы бөлім әзірлеу қажет. Мұнда өңдеу мақсаты, заңдылық негіздері, келісім алу процедурасы мен деректерді сақтау мерзімдері нақты регламенттелуі тиіс.

2. Технологиялық даму: ҚР ИМ жүйесінде Edge Computing, Blockchain және Federated Learning секілді қауіпсіздікті арттыратын жаңа цифрлық архитектуралар ендірілуі қажет.

3. Кадрларды даярлау: Академиялық орта мен құқық қорғау құрылымдарында осы технологияларды қолдану бойынша оқыту бағдарламаларын енгізу маңызды.

4. Қоғамдық бақылау мен дербес құқықтарды қорғау: Цифрлық сәйкестендіру процесі толық транспарентті болуы тиіс. Бұл үшін азаматтық қоғам өкілдерінің қатысуымен қоғамдық кеңестердің рөлін күшейту ұсынылады.

Осылайша, Face ID технологиясының құқық қорғау қызметінде қолданылуы – бұл тек техникалық инновация емес, сонымен бірге азаматтардың құқықтарын сақтау, заңнамалық үйлестіру және институционалдық бақылау секілді көпқырлы мәселелерді қамтитын кешенді процесс. Қазақстан үшін бұл бағытта құқықтық және практикалық негізді жаңғырту – уақыт талабы.

Бұл мақала жобаның қаражаты есебінен жарияланды (қаржыландыру көзі: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті БР 28511965).

Авторлардың қосқан үлесі

Досжанова А.Б. – зерттеу нәтижелерін жинау, талдау, мақаланың тұжырымдамасы мен оның мазмұнын дайындау, сыни тұрғыдан қайта қарау, түсіндіру;

Бегалиев Е.Н. – кіріспе, әдістер мен материалдар, қорытынды, әдебиеттерді рәсімдеу, транслитерация, жариялау үшін мақаланың соңғы нұсқасының рәсімделуіне елеулі үлес.

Мүдделер қақтығысы жоқ

Әдебиеттер тізімі

1. Jain, A., Ross, A., & Nandakumar, K. (2011). Introduction to Biometrics. — New York: Springer Science+Business Media, – 312 p.
2. Zhao, W., Chellappa, R., Phillips, P. J., & Rosenfeld, A. (2003). Face recognition: A literature survey // ACM Computing Surveys (CSUR). – Vol. 35, № 4. – P. 399–458.
3. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі. Биометриялық сәйкестендіру жүйелерінің тиімділігі туралы жылдық есеп. – Астана, 2024. – URL: <https://mvd.gov.kz> (өтініш берген күні: 25.07.2025).
4. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). Deep Learning. — Cambridge, MA: MIT Press, — 775 p.
5. Wang, X., Chen, J., & Tong, X. (2020) Real-time Face Recognition System Based on Deep Learning // IEEE Access. – Vol. 8. – P. 55319–55328.

6. Қазақстан Республикасының «Жеке деректер және оларды қорғау туралы» Заңы. — 21 мамыр 2013 ж. № 94-V ҚРЗ. — URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31181402 (өтініш берген күні: 26.07.2025).
7. OECD. Biometric Recognition: Policy and Practice. — Paris: OECD Publishing, 2021. — URL: <https://www.oecd.org/digital/biometric-recognition.htm> (өтініш берген күні: 26.07.2025).
8. Council of Europe. Guidelines on the protection of individuals with regard to the processing of personal data in the context of biometric technologies. — Strasbourg, 2018. — URL: <https://rm.coe.int/biometric-guidelines/16808b1c0b> (өтініш берген күні: 26.07.2025).
9. United States Department of Justice. Use of Biometric Technologies by Law Enforcement. — Washington, D.C., 2020. — URL: <https://www.justice.gov/biometrics> (өтініш берген күні: 26.07.2025).
10. UK Home Office. Biometric Data and Privacy: Legal Framework. — London, 2022. — URL: <https://www.gov.uk/government/publications/biometric-data-privacy> (өтініш берген күні: 26.07.2025).
11. ҚР ИІМ баспасөз қызметі. «Face ID және бейнебақылау жүйелері арқылы 2024 жылы 46 іздеудегі адам ұсталды». — Tengrinews.kz, 20 қараша 2024 ж.
12. ҚР Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі. Биометриялық мәліметтер базасына шолу – 2023 жыл. — Астана, 2023. — (беттер саны көрсетілмеген, электрондық құжат).
13. INTERPOL. Facial Recognition and Criminal Investigations: Annual Report 2022. — Lyon, 2023. — 74 p.
14. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016. General Data Protection Regulation (GDPR). — Official Journal of the EU, L119, 2016.
15. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі. Қоғамдық қауіпсіздік туралы 2023 жылғы есеп. — Астана, 2023. — 95 б.
16. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Use of Biometrics in Crime Control. — Vienna, 2022. — 102 p.
17. ҚР ИІМ Баспасөз қызметі. Астана қаласында халықаралық форум кезінде күдікті ұсталды // Polisia.kz. — 2023. — URL: <https://polisia.kz> (өтініш берген күні: 28.07.2025).
18. NIST. Face Recognition Vendor Test (FRVT): Ongoing Evaluation. — Gaithersburg, 2023. — URL: <https://www.nist.gov/programs-projects/face-recognition-vendor-test-frvt> (өтініш берген күні: 29.07.2025).
19. NIST. FRVT Report 2023. — Gaithersburg, 2023. — URL: <https://www.nist.gov/programs-projects/face-recognition-vendor-test-frvt> (өтініш берген күні: 26.07.2025).
20. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі. Қоғамдық қауіпсіздік пен цифрландыру туралы есеп. — Астана, 2024. — URL: <http://mvd.gov.kz> (өтініш берген күні: 26.07.2025).
21. ҚР Цифрлық даму министрлігі. Қоғамдық пікір және цифрлық қауіпсіздік: Face ID жүйесіне көзқарас. — Астана, 2024. — URL: <https://digit.gov.kz> (өтініш берген күні: 26.07.2025).
22. Wallis, P. (2021). Facial Recognition in Policing: Legal and Ethical Issues // Cambridge Law Review. — Vol. 7, № 2. — P. 21–34.
23. NIST. Face Recognition Vendor Test Report. — Gaithersburg, 2023. — URL: <https://www.nist.gov/programs-projects/face-recognition-vendor-test-frvt> (өтініш берген күні: 26.07.2025).
24. Buolamwini, J., & Gebru, T. (2018). Gender Shades: Intersectional Accuracy Disparities in Commercial Gender Classification // Proceedings of Machine Learning Research. — Vol. 81. — P. 1–15.
25. European Parliament. General Data Protection Regulation (GDPR). — Official Journal of the EU, L119, 2016.
26. Wright, D., & Kreissl, R. (2015). Surveillance in Europe. — London: Routledge, — 342 p.

27. ҚР Цифрлық даму министрлігі. Face ID жүйесіне қоғам көзқарасы. — Астана, 2023. — URL: <https://digit.gov.kz> (өтініш берген күні: 26.07.2025).

28. National Institute of Standards and Technology (NIST). Face Recognition Vendor Test (FRVT) 1:1 Verification Results. — Gaithersburg, 2023. — URL: <https://www.nist.gov/programs-projects/face-recognition-vendor-test-frvt> (өтініш берген күні: 15.08.2025).

29. U.S. National Institute of Standards and Technology (NIST). Face Recognition Vendor Test (FRVT) – Ongoing Results. — Gaithersburg, 2023. — URL: <https://pages.nist.gov/frvt> (өтініш берген күні: 16.08.2025).

30. ҚР ІІМ ресми сайты. «Сергек» жүйесінің тиімділігі туралы мәліметтер. — 2024. — URL: <https://mvd.gov.kz> (өтініш берген күні: 20.08.2025).

31. Қазақстан Республикасының Заңы «Жеке деректер және оларды қорғау туралы». — 21 мамыр 2013 ж. № 94-V ҚРЗ. — URL: <https://adilet.zan.kz> (өтініш берген күні: 20.08.2025).

А.Б. Досжанова¹, Е.Н. Бегалиев²

¹*Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, Косшы, Казахстан*

²*Высший Судебный Совет Республики Казахстан, Астана, Казахстан
(e-mail: 1aitok82@mail.ru, 2ernar-begaliev@mail.ru)*

Правовые основы технологии использования системы Face ID в идентификации личности

Аннотация: В условиях современной глобализации и цифровизации проблема точной и надежной идентификации личности приобретает особую значимость для повышения эффективности системы правоохранительных органов и обеспечения общественной безопасности. В этом контексте биометрические технологии, в частности система распознавания лиц (Face ID), выступают как инновационное решение, позволяющее автоматически идентифицировать человека по его лицу с высокой степенью точности и оперативности.

В статье всесторонне рассматриваются научно-технологические основы Face ID, особенности применения алгоритмов искусственного интеллекта и машинного обучения, а также практика внедрения данной технологии в деятельность правоохранительных органов Республики Казахстан. Особое внимание уделяется нормативно-правовому регулированию, степени соответствия международным стандартам в области защиты персональных данных, а также соблюдению конституционных прав и свобод личности при использовании технологии.

В ходе исследования анализируются процессы апробации и практического применения Face ID в системе МВД, органов прокуратуры и национальной безопасности Республики Казахстан. Кроме того, приведен сравнительный анализ международного опыта, включая практику США, Европейского союза, Китая и Японии в сфере применения распознавания лиц в правоохранительной деятельности. Раскрываются вопросы международного сотрудничества, унификации технологических стандартов и формирования общих баз биометрических данных.

По результатам исследования обоснованы эффективность и перспективы применения Face ID в правоохранительной сфере, выделены ключевые этические и правовые вызовы, предложены пути дальнейшего совершенствования законодательства и технической инфраструктуры. Указанная технология рассматривается как важный элемент государственной политики цифровой трансформации и как инструмент повышения уровня общественной безопасности в Республике Казахстан.

Ключевые слова: Face ID, биометрическая идентификация, распознавание личности, правоохранительные органы, защита персональных данных, искусственный интеллект, цифровая безопасность, нормативно-правовая база, международный опыт, этика.

A. Doszhanova¹, Ye. Begaliyev²

¹*Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Koshy, Kazakhstan*

²*Supreme Judicial Council of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan
(e-mail: 1aitok82@mail.ru, 2ernar-begaliyev@mail.ru)*

The legal basis of the technology of using the Face ID system in personal identification

Abstract: In the current era of globalization and digital transformation, the issue of accurate and reliable personal identification has become a key factor in enhancing public safety and improving the efficiency of law enforcement systems. In this context, biometric technologies - particularly Face ID systems - are widely recognized as innovative tools that enable automated recognition of individuals based on facial features with high speed, accuracy, and reliability.

This article provides a comprehensive examination of the technological foundations of Face ID, the use of artificial intelligence and machine learning algorithms, and the practical implementation of this technology in the activities of law enforcement agencies of the Republic of Kazakhstan. Special attention is given to the legal framework, its compliance with international standards for the protection of personal data, and the safeguarding of fundamental human rights and freedoms during the application of biometric systems.

The study analyzes the testing and operational use of Face ID technologies within the Ministry of Internal Affairs, the Prosecutor General's Office, and national security bodies of Kazakhstan. Additionally, a comparative analysis of international experience is conducted, focusing on the practices of the United States, the European Union, China, and Japan in employing facial recognition systems in law enforcement. The article explores legal and technical aspects of international cooperation, including the importance of creating integrated biometric databases and harmonizing technological standards.

The research findings substantiate the effectiveness and prospects of using Face ID in the law enforcement sphere. It highlights key ethical and legal challenges, offers specific recommendations for improving national legislation and technical infrastructure, and frames the technology as a crucial component of Kazakhstan's digital transformation strategy and its efforts to strengthen public security.

Keywords: Face ID, biometric identification, personal recognition, law enforcement, data protection, artificial intelligence, digital security, legal framework, international experience, ethics.

References

1. Jain, A., Ross, A., & Nandakumar, K. (2011). Introduction to Biometrics. — New York: Springer Science+Business Media, — 312 p.
2. Zhao, W., Chellappa, R., Phillips, P. J., & Rosenfeld, A. (2003). Face recognition: A literature survey // ACM Computing Surveys (CSUR). — Vol. 35, № 4. — P. 399–458.
3. Qazaqstan Respublikasy Işkı ister ministrлігі. Biometrialıq säikestendırı júıelerınıń tımdılıǵı turalı jyldyq esep. — Astana, 2024. — URL: <https://mvd.gov.kz> (ötınısh bergen kúni: 25.07.2025).

4. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). Deep Learning. — Cambridge, MA: MIT Press, — 775 p.
5. Wang, X., Chen, J., & Tong, X. (2020). Real-time Face Recognition System Based on Deep Learning // IEEE Access. — Vol. 8. — P. 55319–55328.
6. Qazaqstan Respublikasynyñ «Jeke derekter jäne olardy qorğau turaly» Zañy. — 21 mamyr 2013 j. № 94-V QRZ. — URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31181402 (ötiniş bergen küni: 26.07.2025).
7. OECD. Biometric Recognition: Policy and Practice. — Paris: OECD Publishing, 2021. — URL: <https://www.oecd.org/digital/biometric-recognition.htm> (accessed: 26.07.2025).
8. Council of Europe. Guidelines on the protection of individuals with regard to the processing of personal data in the context of biometric technologies. — Strasbourg, 2018. — URL: <https://rm.coe.int/biometric-guidelines/16808b1c0b> (accessed: 26.07.2025).
9. United States Department of Justice. Use of Biometric Technologies by Law Enforcement. — Washington, D.C., 2020. — URL: <https://www.justice.gov/biometrics> (accessed: 26.07.2025).
10. UK Home Office. Biometric Data and Privacy: Legal Framework. — London, 2022. — URL: <https://www.gov.uk/government/publications/biometric-data-privacy> (accessed: 26.07.2025).
11. QR IIM baspasöz qyzmeti. «Face ID jäne beinebaqylau jüieleri arqyly 2024 jyly 46 izdeudegi adam üstaldy». – Tengrinews.kz, 20 qarasha 2024 j.
12. QR Sifrlıyq damu, innovasiyalar jäne aeroğaryş önerkäsibi ministrlıgı. Biometrialyq mälımetter bazasyna şolu – 2023 jyl. — Astana, 2023. — (better sany körsetilmegen, elektrondyq qūjat).
13. INTERPOL. Facial Recognition and Criminal Investigations: Annual Report 2022. — Lyon, 2023. — 74 p.
14. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016. General Data Protection Regulation (GDPR). — Official Journal of the EU, L119, 2016.
15. Qazaqstan Respublikasy Işkı ister ministrlıgı. Qoğamdyq qauıpsızdıq turaly 2024 jylğy esep. — Astana, 2024. — 95
16. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Use of Biometrics in Crime Control. — Vienna, 2022. — 102 p.
17. QR IIM Baspasöz qyzmeti. Astana qalasynda halyqaralyq forum kezinde küdikti üstaldy // Polisia.kz. — 2023. — URL: <https://polisia.kz> (ötiniş bergen küni: 28.07.2025).
18. NIST. Face Recognition Vendor Test (FRVT): Ongoing Evaluation. — Gaithersburg, 2023. — URL: <https://www.nist.gov/programs-projects/face-recognition-vendor-test-frvt> (accessed: 29.07.2025).
19. NIST. FRVT Report 2023. — Gaithersburg, 2023. — URL: <https://www.nist.gov/programs-projects/face-recognition-vendor-test-frvt> (accessed: 26.07.2025).
20. Qazaqstan Respublikasy Işkı ister ministrlıgı. Qoğamdyq qauıpsızdıq pen sifrlandyru turaly esep. — Astana, 2024. — URL: <http://mvd.gov.kz> (ötiniş bergen küni: 26.07.2025).
21. QR Sifrlıyq damu ministrlıgı. Qoğamdyq pikir jäne sifrlıyq qauıpsızdıq: Face ID jüiesine közqaras. — Astana, 2024. — URL: <https://digit.gov.kz> (ötiniş bergen küni: 26.07.2025).
22. Wallis, P. (2021). Facial Recognition in Policing: Legal and Ethical Issues // Cambridge Law Review.— Vol. 7, № 2. — P. 21–34.
23. NIST. Face Recognition Vendor Test Report. — Gaithersburg, 2023. — URL: <https://www.nist.gov/programs-projects/face-recognition-vendor-test-frvt> (accessed: 26.07.2025).
24. Buolamwini, J., & Gebre, T. Gender Shades: Intersectional Accuracy Disparities in Commercial Gender Classification // Proceedings of Machine Learning Research. — 2018. — Vol. 81. — P. 1–15.
25. European Parliament. General Data Protection Regulation (GDPR). — Official Journal of the EU, L119, 2016.

26. Wright, D., & Kreissl, R. (2015). Surveillance in Europe. — London: Routledge, — 342 p.
27. QR Sifrlyq damu ministrlyğı. Face ID jüiesine qoғam közqarasy. — Astana, 2023. — URL: <https://digit.gov.kz> (ötiniş bergен күні: 26.07.2025).
28. National Institute of Standards and Technology (NIST). Face Recognition Vendor Test (FRVT) 1:1 Verification Results. — Gaithersburg, 2023. — URL: <https://www.nist.gov/programs-projects/face-recognition-vendor-test-frvt> (accessed: 15.08.2025).
29. U.S. National Institute of Standards and Technology (NIST). Face Recognition Vendor Test (FRVT) – Ongoing Results. — Gaithersburg, 2023. — URL: <https://pages.nist.gov/frvt> (accessed: 16.08.2025).
30. ҚР ИМ ресми сајты. «Sergek» zhүйesiniñ tiimdiligi turaly мәліметтер. — 2024. — URL: <https://mvd.gov.kz> (ötiniş bergен күні: 20.08.2025).
31. Qazaqstan Respublikasynyñ Zañы «Jeke derekter jäne olardy qorğau turaly». — 21 мамыр 2013 j. № 94-V QRZ. — URL: <https://adilet.zan.kz> (ötiniş bergен күні: 20.08.2025).

Авторлар туралы мәлімет:

Досжанова А. – докторант, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау академиясы, Республика көшесі, 94, 010078, Қосшы, Қазақстан

Бегалиев Е. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Жоғары Сот Кеңесінің мүшесі, Мәңгілік ел даңғылы, 8, 010000, Астана, Қазақстан

Досжанова А. – докторант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан; ул. Республика, 94, 010078 Косшы, Казахстан;

Бегалиев Е. – автор для корреспонденции, доктор юридических наук, профессор, член Высшего Судебного Совета Республики Казахстан, пр. Мангилик ел, 8, 010000, Астана, Казахстан

Doszhanova A. – PhD student, Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, Respublika St., 94, 010078 Kosshy, Kazakhstan

Begaliyev Ye. – corresponding author, Doctor of Law, Professor, member of the Supreme Judicial Council of the Republic of Kazakhstan, pr. Mangilik el, 8, 010000, Astana, Kazakhstan

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс. Криминалистика. Криминология / Criminal law. Criminal process. Criminalistics. Criminology / Уголовное право. Уголовный процесс. Криминалистика. Криминология

FTMAP10.81.55

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-160-175>

Ғылыми мақала

Балаға зорлық-зомбылық көрсеткені үшін ата-ана құқықтарынан айырумен байланысты істерді қараудың процессуалдық ерекшеліктері

Маликова Ш.Б.¹, Ахатов У.А.², Избасова А.Б.*²

¹Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан

²әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

(e-mail: sholpan.malikova@narхоз.kz, ualikhan.akhatov@kaznu.edu.kz, a_izbasova@mail.ru)

Аңдатпа: Отбасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылық тақырыбы қазіргі уақыттағы ең маңызды әрі күрделі мәселе. Елімізде өмірдің қиын жағдайларына тап болған отбасындағы балалардың зардап шегуі соңғы кезеңдері жиілеп кетті. Ең сорақысы, ата-анасының өз баласына зорлық-зомбылық және қатыгездік көрсетуі, баланы агрессияға тарту, жыныстық, эмоционалды және физиологиялық зорлық-зомбылық көрсетуі үлкен проблемаға айналып отыр.

Баланың ата-ана тарапынан қандай да болсын зорлық-зомбылыққа ұшырауы оның моральдық, физикалық және эмоционалдық жағдайына тікелей әсер етеді. Отбасында балаға зорлық-зомбылық көрсеткені үшін заңмен бірқатар жауапкершілік шарасы көзделген.

Ата-ана құқығынан айыру – баланың құқықтарын өзге жолмен қорғау мүмкін болмаған жағдайларда қолданылатын отбасылық-құқықтық жауапкершіліктің соңғы шекті шарасы болып табылады.

Мақалада балаға зорлық-зомбылық көрсеткені үшін ата-ана құқығынан айырумен байланысты істерді қараудың процессуалдық ерекшеліктері талданады. Азаматтық процестік заңнамаға сәйкес талап қою ісін жүргізуде міндетті түрде талап қою құқығының алғышарттары, атап айтсақ, талап арызбен жүгінген жеке және заңды тұлғалардың азаматтық процестік құқық қабілеттілігі, азаматтық істердің соттарға ведомстволығы қарастырылады.

Сондай-ақ, ата-ана құқықтарынан айыру туралы істер бойынша сотқа жүгінуде талап арызды және оған қоса берілетін құжаттарды рәсімдеу тәртібі, ата-ана құқықтарынан айыруға негіз болатын (адамның созылмалы маскүнемдікпен (нашақорлықпен) зардап шегетінін растайтын) дәлелдемелерді ұсынудың маңыздылығы талданады. Ұсынылған материалдар мен дәлелдемелерді бағалау кезінде соттар, баланың пікірі мен ата-ананың құқықтарының сақталуын ескере отырып, олардың мүдделеріне сүйенуге тиіс.

Түйін сөздер: отбасы, ата-ана, ата-ананың құқықтары мен міндеттері, бала, бала құқықтары, балаға қатыгездік көрсету, зорлық-зомбылық, ата-ана құқығынан айыру, талап арыз, талап қою нысаны, істі қозғау, дәлелдеу.

Түсті: 22.10.2025 Мақұлданды: 22.12.2025 Онлайн қолжетімді: 30.12.2025

Кіріспе

Отбасы – мемлекет пен қоғамның негізгі іргетасы және ол кез-келген мемлекеттің демографиялық саясаты мен әлеуметтік-экономикалық дамуына тікелей ықпал етеді. Адамның тұлға болып дамуында терең тәлім-тәрбие мен мінез-құлқын қалыптастыратын «қара шаңырақ», мәдениет, дәстүр, жалпы, тұтастай, отбасылық құндылықтар сақталған қоғам қашан да тұрақты әрі дұрыс бағытта дамитыны белгілі.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 27-бабының 1-бабына сәйкес неке мен отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болады. Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу – ата-ананың етене құқығы әрі міндеті [1] Мемлекет отбасындағы қарым-қатынасты барлық тәсілмен реттеуге тырысады және заңнамалық деңгейде барлық қатысушыларға құқықтар мен міндеттер жүктейді, бұл ретте ерлі-зайыптылармен – ата-аналармен бірге олардың балалары да отбасылық қатынастарға түседі.

Отбасы заңнамасында балаға отбасылық-құқықтық қатынастардың қатысушысы ретінде бірқатар құқықтар көзделген және олардың қол сұғылмаушылығына кепілдік беріледі. Мұндай құқықтарға баланың отбасында өмір сүру және тәрбие алу, ата-анасын білу, олардың қамқорлығын алу, олармен бірге тұру құқығы жатады [2].

Елімізде бала құқықтары 5 кодекс, 10 заң, 12 нормативтік-құқықтық актілермен бекітілген. Заң жүзінде бекітілгенімен, алайда, бала құқықтарының бұзылу фактілері жиі кездесіп жатады. Бала құқықтары жөніндегі уәкіл Динара Зәкиеваның биылғы 2025 жылғы 23 мамырдағы Президент қабылдауында баяндаған мәліметтеріне сүйенсек, бала құқықтарын қорғауға қатысты заң нормаларын бұзған 171 дерек анықталған [3]. Бала тәрбиесі мен оның тағдырына немқұрайлы қарап, оларға қамқорлық жасаудың жауапкершілігін сезіне бермейтін ата-аналар да аз емес. Ұлттық Статистика бюросының ресми мәліметінше, сот шешімімен ата-ана құқығынан айырылғандар 2021 жылы – 1 481, ал 2022 жылы – 1341, ал 2023 жылы – 1279 санын құрайды [4].

Бала құқықтарын қорғау мәселесі қашан да өзектілікке ие. Бұл күрделі тақырыпты зерделеу елімізде бала құқықтары институтын одан әрі жетілдіруде маңызы бар тұжырымдар мен қорытындылар жасауға мүмкіндік береді.

Зерттеу әдістері

Зерттеудің әдіснамалық негізін жүйелік, диалектикалық, формальді-логикалық әдістер құрайды. Сонымен қатар, зерттеу барысында құқықтық талдау, салыстырмалы-құқықтық әдіс, индукция мен дедукция, сипаттау және жалпылау сияқты жалпы және арнайы ғылыми әдістер қолданылды. Аталған әдістер зерттеу нысанының құқықтық табиғатын, дамуы мен қолданыс аясын жан-жақты зерделеуге, теориялық тұжырымдарды негіздеуге және практикалық ұсыныстар жасауға мүмкіндік берді.

Жүйелік әдіс ата-ана құқықтарынан айыру істерін зерттегенде, жүйелік әдіс барлық қатысушылар мен институттарды (ата-ана, бала, сот, прокурор) бір бүтін жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік берді.

Диалектикалық әдіс балаға зорлық-зомбылық көрсеткені үшін ата-ана құқықтарынан айыру істерін зерттеуде баланың құқықтары мен ата-ананың құқықтары арасындағы

қарама-қарсылықты талдауда, заң нормаларының теориялық және практикалық арасындағы қарым-қатынасын зерттеуде көрініс табады.

Формальді-логикалық әдістер құқықтық нормалар мен сот практикасының өзара байланысын нақты көрсетіп, бала құқықтарын қорғау шараларының тиімділігін арттыруға бағытталған қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Оның ішінде анализдеу, синтездеу, әдістері ата-ана құқықтарынан айыру тәртібі, талап қою субъектілері және баланы қорғау шараларын талдауда, жеке деректерді біріктіріп, процессуалдық ерекшеліктерді жүйелі сипаттауда көрініс тапты. Ал, индукция арқылы жеке істерден жалпы заңдылықтар анықталса, дедукция арқылы жалпы заң нормалары нақты іс жағдайына қолданылды.

Балаға зорлық-зомбылық көрсеткені үшін ата-ана құқықтарынан айыру істерін жүргізу процесін кезең-кезеңімен сипаттау, сот ісін қарау тәртібін, қатысушылардың құқықтары мен міндеттерін, қорытынды шешім шығару процесін егжей-тегжейлі көрсету әдістерінеде сипаттау және жалпылау сияқты жалпы және арнайы ғылыми әдістер қолданылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Бала – әлеуметтік осал топтардың бірі. Баланың осалдығы яғни әлсіздігі, көп жағдайда, физикалық және психикалық жетілмегендіктен баланың жиі құқықтары бұзылатын объектіге айналуымен түсіндіріледі. Жоғарыда атап өткеніміздей, мемлекет өскелең ұрпақтың болашағына тікелей мүдделі, сондықтан тікелей ата-аналарға өз балаларын тәрбиелеу, білім беру, оларды қорғау және күтіп-бағу, олардың өміріне қалыпты материалдық-тұрмыстық жағдайлар жасау жөніндегі құқықтар мен міндеттерді жүктейді. Бұл құқықтар тек ата-аналардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін ғана емес, сонымен қатар, балалардың мүдделерін қамтамасыз ету үшін беріледі. Ата-ана құқықтарын жүзеге асыру балалардың мүдделеріне қайшы келмеуі тиіс.

Баланың негізгі қажеттіліктерін ескермеу (моральдық қатыгездік) - бұл ата-анасы немесе туыстарының тарапынан балаға күтімінің болмауы, сондай-ақ баланы тәрбиелеу міндеттерін немқұрайлықпен қарау, оның салдарынан баланың денсаулығы мен дамуы бұзылады.

Балаларға психологиялық зорлық-зомбылық басқа қатыгездік түрлерімен салыстырғанда қатыгездіктің ерекше зиянды түрі болып табылады. Психологиялық зорлық-зомбылықтың көбеюі эпидемиологиялық деректерді қалыптастырды. Эмоциялық зорлық-зомбылық тұжырымдамасының теориялық талдаулары және негізгі халықаралық бағдарламалық құжаттар балаларды қатыгездіктің осы түрін дұрыс тұжырымдау және анықтау туралы жаңа консенсусты және қоғамдардың оның алдын алу және оған ден қою үшін денсаулық сақтау тәсілін жеделдету қажеттілігін көрсетеді. Халықаралық және ұлттық деңгейде балаларды қорғау жүйелерінің тәжірибесінде психологиялық (эмоционалдық) зорлық-зомбылыққа аса көңіл бөлінбейді [5].

Эмоциялық зорлық-зомбылық түріне мыналар жатады: физикалық күш қолданбай ауызша түрде төнетін қауіптер; баланың қадір-қасиетін қорлау; баланы қабылдамау және үнемі сын айту; баланың психикалық жарақатын тудырған бір реттік дөрекі психикалық әсер ету; баланы әдейі оқшаулау және т.б.

Балаға қатысты зорлық-зомбылықтың ең қауіпті түрі – бұл физикалық және жыныстық зорлық-зомбылық. Физикалық зорлық-зомбылық – бұл баланың денсаулығының медициналық тұрғыда бұзылуына, дамудың артта қалуына әкелетін жарақаттарды қасақана зақым келтіру. Балаларға физикалық зорлық-зомбылық пен қараусыз қалдыру - балаларды қорлаудың ең жиі кездесетін екі түрі болып табылады. Балаларға физикалық зорлық-зомбылық көрсету және оларды қараусыз қалдыру баланың бейімделгіш физикалық және психологиялық дамуына нұқсан келтіретін, сондай-ақ қоғамға үлкен шығындар әкелетін дүниежүзілік проблема болып табылады. Балалардың төрттен бір бөлігі физикалық зорлық-зомбылыққа ұшырайды, ал 16%-дан астамы бүкіл әлемде физикалық немқұрайдылықты сезінеді, бұл мәселенің ауқымы келісілген назар аударуды қажет етеді. Физикалық зорлық-зомбылық пен физикалық немқұрайлылықты анықтау қиын болып қала берсе де, балаларды қатыгездіктен қорғау жеке, отбасы, қоғамдастық және қоғам деңгейінде алдын алу және араласу бойынша белсенді күш-жігерді қажет етеді деген басым консенсус. Тиісінше, бұл күш-жігер әдетте ата-ананың немесе баланың жеке ерекшеліктерін көрсететін тәуекел факторларын, сондай-ақ тұтастай отбасының және олар өмір сүретін жақын және мәдени орта мен қоғамдардың қасиеттерін көрсететін тәуекелдерді шешуге бағытталған [6].

Сексуалдық зорлық-зомбылық немесе азғындық – баланың жыныстық қанағаттану немесе пайда табу мақсатында оның келісімімен немесе оның келісімінсіз ересектермен жыныстық қатынасқа түсуі, яғни бала ересектерді жыныстық қанағаттандыру үшін пайдаланылады. Басқа адамға баламен жыныстық қатынасқа түсуге рұқсат берген ата-ана немесе қамқоршы да жыныстық тұрғыдан қорлаушы субъект болып саналады. Инцест отбасы мүшесінің баланы сексуалдық пайдалануын білдіреді. Жыныстық зорлық-зомбылық ретінде айқындалатын іс-әрекеттер жыныстық, анальды қатынас, оральгенитальды жанасу, гениталдық эксгибиционизм, баланың эрогендік аймақтарын сипалау; баланы порнографиялық мақсатта жыныстық пайдалану немесе жезөкшелікке тарту; баланың қатысуымен жыныстық қатынас жасау [7].

Материалдық жағдайы мен табыс көзі төмен тұратын (аморальдық өмір салтын ұстанатын) отбасыларда балалар жиі зорлық-зомбылықтың түрлі нысанасына айналады. Мысалы, В.В. Романованың жұмысында бұрын зорлық-зомбылыққа ұшыраған адам кейіннен агрессивті болып, агрессивті мінез-құлыққа жиі ұшырайтындығы айтылады [8].

Бала ата-анасынан қандай да болсын зорлық-зомбылыққа ұшырауы оның моральдық, физикалық және эмоционалдық жағдайына әсер етеді.

2011 жылы ғалым Рэдфорд Ұлыбританиядағы балалардың шамамен жиырма пайызы тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшырайды деп болжайды, олардың үштен екісіне жуығы (62%) қылмыскерден тікелей зардап шегеді. Ал, 2023 жылы Англия мен Уэльсте сол жылы 827 000 бала тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшырады деген болжам бар. Бұл таңқаларлық статистика біздің қоғамдағы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жоғары деңгейінің нәтижесі болып табылады. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың таралуын анықтауға оның негізінен үй ішінде болатын жасырын қылмыс болуы кедергі жасайды [9].

Отбасында баламен қатыгез қарым-қатынас құру, әсіресе физикалық және психикалық денсаулығына, оның дамуы мен әл-ауқатына зиян келтіру – ол отбасындағы адамдардың заңмен жауапкершілік көзделетін әрекет немесе әрекетсіздік болып табылады.

Балаға зорлық-зомбылық көрсетумен байланысты істерді қараудың процессуалдық ерекшеліктеріне тоқталсақ.

1. Ата-ана құқығынан айыру туралы істі қозғау.

Баламен қатыгез қарым-қатынас құрумен байланысты істер соттарда көбінесе ата-ана құқығынан айыру, ата-ана құқықтарын шектеу, баланы тәрбиелеуге беру, бөлек тұратын ата-ананың баланы тәрбиелеуге қатысуы туралы талап арыздар қаралады. Ал, осы санаттағы істерді қарау ерекшеліктері «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасы кодексінің (бұдан әрі – ҚР Неке кодексі) 75-83-баптарында көзделген, яғни :

1) ата-аналық міндеттерін орындаудан жалтарса, оның ішінде алимент төлеуден қасақана жалтарса;

2) өз баласын перзентханадан (оның бөлімшесінен), жетім балалар, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар ұйымдарынан және өзге де ұйымдардан алудан дәлелсіз себептермен бас тартса;

3) өздерінің ата-ана құқықтарын теріс пайдаланса;

4) балаға қатыгездік көрсетсе, оның ішінде оған күш қолданса немесе психикасына зорлық жасаса, оның жыныстық тиіспеушілігіне қастандық жасаса;

5) құмар ойындарға, бәс тігуге, спирттік ішімдіктерге немесе есірткі, психотроптық заттарға салынса, олар ата-ана құқықтарынан айрылады [2].

2024 жылы Семей қаласында бір топ жасөспірім Алихан есімді баланы аяусыз соққыға жығып, қорлап, мүшеқапты үрлеуге мәжбүрлегені туралы әлеуметтік желіде видео тарап, бұл іс артынша қоғамдық резонанс тудырған. Қоғамда резонанс тудырған бұл іс бойынша 2025 жылдың сәуір-мамыр айларында Абай облысының кәмелетке толмағандар істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотында Семей қаласы әкімдігі жанындағы кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі комиссияның талап арыздары үш азаматтық іспен тіркеліп, қаралған болатын.

Кәмелетке толмаған баланы соққыға жыққан алты ата-ананың үшеуі комиссия шешіміне шағым түсірген, қалғандарына қатысты сот келесі шешімдерді қабылдайды, яғни бірінші іс бойынша бір қыз баланың анасы толық ата-ана құқығынан айырылды, екінші іс бойынша анасына қатысты талап ішінара қанағаттандырылды, яғни әкесінің ата-ана құқығы шектелді – ол баланы ұзақ уақыт тәрбиелеуге қатыспаған және алкогольге тәуелді болған.

Сот шешімдерінде мынадай мән-жайлар негізге алынады:

- спирттік ішімдікке әуестік;
- бірнеше рет әкімшілік жауапкершілікке тартылу;
- наркологиялық және полиция есебінде тұру;
- баланы тәрбиелеуге қатыспау.

Ал, үшінші талап бойынша сот тараптар – баланың ата-анасы мен талапкер өкілінің экстерриториялық соттылық туралы өтінішін қанағаттандырып, істі басқа облысқа жіберу туралы шешім шығарады.

Бұл жерде соттың ұстанымы – баланың мүддесі басты орында.

Соттың қабылдаған шешімдері кәмелетке толмағандардың құқықтары мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, сонымен бірге тәрбиелену мен дамуына қолайлы жағдай жасауға бағытталған. Бұл тәжірибе ата-аналық жауапкершіліктен жалтаруға жол бермейтін нақты құқықтық ұстанымды көрсетеді [10].

Азаматтық процестік заңнамаға сәйкес талап қою ісін жүргізуде міндетті түрде талап қою құқығының келесідей алғышарттары сақталады:

А) Талап арызбен жүгінген тұлғаның азаматтық процестік құқық қабілеттілігі.

Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінің (бұдан әрі – ҚР АПК) 44-бабына сәйкес азаматтық процестік құқық қабілеттілігі барлық азаматтар және материалдық құқық субъектілері болып табылатын заңды тұлғалар үшін бірдей шамада танылады [11].

Ата-анасының (екеуінің біреуінің) балаларды тәрбиелеуге қатысуы туралы сотқа талап қою баланың қай ата-анамен тұратынына қарамастан олардың заңды некеде тұрған кезеңінде де, ажырасқаннан кейін де мүмкін болады. Дау балалардың ата-анасының екеуінің біреуімен қозғалатындықтан, олардың іс жүргізу әрекет қабілеттілігі мен әрекет қабілеттілігі бар деп саналады.

Ал, ата-ана құқығынан айыру туралы істер бойынша міндетті түрде мекемелер мен ұйымдардың азаматтық іс жүргізу әрекет қабілеттілігі тексеруге жатады. Неке-отбасы қатынастарынан туындайтын жағдайларда заңды тұлға болып табылмайтын және кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғауға жауапты органдардың және т.б. талап қоюына жол беріледі.

Прокурордың азаматтық процестік құқық қабілеттілігі тексеруге жатпайды, себебі ҚР АПК 54-бабына сәйкес мемлекет мүдделерін қозғайтын істер бойынша, қоғамдық мүдделерді немесе өздерін өз бетінше қорғай алмайтын азаматтарды қорғау талап етілгенде, сондай-ақ прокурордың қатысу қажеттігін сот танығанда прокурордың азаматтық сот ісін жүргізуге қатысуы міндетті болып табылады [7].

ҚР Неке кодексінің 76-бабына сәйкес ата-ана құқықтарынан айыру туралы істер:

- ата-ана құқықтарынан айыру туралы істер ата-аналардың біреуінің немесе баланың басқа да заңды өкілдерінің;
- кәмелетке толмаған балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі міндеттер жүктелген органдардың немесе ұйымдардың өтініштері;
- прокурордың талабы бойынша қаралады [2].

Егер ата-ананың бірі өз құқығын асыра пайдаланса, екіншісінің баламен қарым-қатынасына кедергі келтірсе, ата-аналардың, оның ішінде бөлек тұратындардың балаларды тәрбиелеу мен оқытуға қатысуы туралы іс олардың біреуінің немесе 14 жасқа толған баланың бастамасы бойынша қозғалуы мүмкін. Балаларға қатысты дауларды қарау кезінде соттар кәмелетке толмаған балалардың мүдделерін, тараптардың моральдық қасиеттерін негізге алуы тиіс.

Судья баланың 18 жасқа толмауына байланысты талап арызды қабылдаудан бас тарта алмайды.

Ә) Азаматтық істердің соттарға ведомстволығы.

Ата-ана құқығынан айыру туралы істердің ведомстволығы азаматтық істерді, оның ішінде отбасылық-құқықтық қатынастардан туындайтын бұзылған немесе дауды соттар оларды қорғау туралы істерді азаматтық сот ісін жүргізу тәртібімен қарайды және шешеді.

Б) Ұқсас (тождественный) талап бойынша немесе іс жүргізуді тоқтату туралы соттың ұйғарымдарының, сондай-ақ, заңды күшіне енген сот шешімінің болмауы.

Жоғарыда келтірілген (А, Ә, Б) талаптарының сақталмауы ҚР АПК 279-бабының бойынша талап қоюды қараусыз қалдыруға негіз болады.

Ата-ана құқығынан айыру туралы істерді қозғау үшін талап қою құқығының алғы-шарттарымен қатар заңда көзделген процессуалдық шарттарды да сақтау қажет.

Талап қоюдың нысаны мен мазмұны ҚР АПК 148-149 талаптарына сәйкес рәсімделуі тиіс.

Талап арызда:

- талап қою берілетін соттың атауы;
- талап қоюшы туралы мәліметтер;
- жауапкердің тұрғылықты жері;
- ата-ана құқығынан айыру туралы талап қою құқығын айқындайтын негіздердің болуы;
- талап қоюшының өз талаптарын негіздейтін мән-жайлар, мысалы, ата-аналардың ҚР Неке кодексінің 69-70-баптарында көзделген балаларды тәрбиелеу және күтіп-бағу жөніндегі талаптарды орындамауы және т.б. дәлелдер нақты көрсетілуі тиіс.

Талап қоюға белгіленген тәртіппен куәландырылған АХАТ органдарынан анықтамалардың (неке, некені бұзу, балалардың тууы туралы) көшірмелері; жауапкерлер мен үшінші тұлғалардың саны бойынша талап қоюдың және оған қоса берілген құжаттардың көшірмелері; дауды сотқа дейін реттеу тәртібінің сақталғанын растайтын құжаттар, қорғаншылық және қамқоршылық органдары жасаған даудың мәні туралы қорытындысы; ата-ана құқығынан айыру негіздерін растайтын дәлелдемелер; талаптың нақты және заңды негіздемесі қоса беріледі.

Егер іс прокурордың талабымен қаралатын болса, онда талап арызда іс бойынша мемлекеттің мүддесі неде, кімнің және қандай құқығы бұзылғандығы, ол қандай нормативтік актіге сәйкес әрекет ететіндігі, неге басқа жеке немесе заңды тұлғаның талап қоюы мүмкін емес екені көрсетілуі тиіс.

Ата-ана құқығынан айыру жағдайларында жауапкерлердің санына сәйкес талап арыздардың көшірмелерін беру міндетті болып табылады.

Сотқа жүгіну құқығын жүзеге асырудың процессуалдық шарты да юрисдикция нормасын сақтау болып табылады. Арыз жауапкердің тұрғылықты жері бойынша сотқа беріледі.

Ата-ана құқықтарынан айыру туралы талаппен бір уақытта алимент өндіріп алу туралы және бірге тұру мүмкін болмағандықтан жауапкерлерді тұрып жатқан тұрғын жайдан шығару туралы талаптар қойылуы мүмкін. Ал, егер ата-ана құқықтарынан айыру туралы талап мемлекет атынан қойылса, алимент туралы мәселе міндетті түрде шешіледі. Мұндай талапты бұрын ерлі-зайыпты болғандардың екеуінің біреуінде біріншіден, талап қоюшы ретінде қолында алимент өндіріп алу туралы атқару парағы бар болған жағдайда алимент өндіруге жатады.

Судья барлық талаптарды бір іс жүргізуге біріктіріп, істі мәні бойынша қарайды. Талап қоюшы сотқа жаңа мәлімделген талаптар бойынша материалдар мен дәлелдемелерді қосымша ұсынады.

Ата-ана құқықтарынан айыру жағдайларында ата-ана құқықтарынан айыру үшін негіздердің бар екендігін растау үшін дәлелдемелер пайдаланылады.

Неке кодексінің 75-бабының 1-тармағының 5-тармақшасында «құмар ойындарға, бәс тігуге, спирттік ішімдіктерге немесе есірткі, психотроптық заттарға салынса, ата-аналар өз ата-аналық құқықтарынан айрылады» делінген [2]. «Соттардың балаларды тәрбиелеуге байланысты дауларды шешу кезінде заңнаманы қолдануы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2018 жылғы 29 қарашадағы № 15 нормативтік қаулысында (бұдан әрі - Қаулы) осы тармақ бойынша түсініктеме берілмеген [12], осыған байланысты осы мәселені түсіндіру қажет деп санаймыз.

Әдетте, талап қоюшылар сотқа ата-ана құқығынан айыру туралы талап қою жағдайында жауапкердің бірге тұру кезеңінде сотқа басқа нақты дәлелдемелер келтірмей, алкогольдік ішімдіктерді теріс пайдаланғандығы туралы дәлелдемелерден заңнамаға сілтеме жасайды.

Бұл ретте, ҚР АПК 72-бабында тараптарды талапты растайтын дәлелдемелерді ұсынуға міндеттейді.

Сот (процеске қатысушылардың өтініші бойынша да, өз бастамасы бойынша да) алкогольдік ішімдіктерді ішкені немесе мас күйінде қоғамдық орында жүргендері үшін, отбасы-тұрмыстық қатынастар саласындағы құқыққа қарсы іс-әрекеттер, алкогольдік (есірткі) мас күйіндегі адамның ұрып-соғуы және басқа да құқық бұзушылықтар жасағаны үшін кінәліні әкімшілік жауапкершілікке тарту туралы қаулыларды талап етеді және бұл материалдар алкогольдік ішімдіктерді теріс пайдаланудың дәлелдемелеріне жатқызылады. Сондай-ақ жауапкердің тұрғылықты жері мен жұмыс орнының сипаттамасын, адамның психиатриялық немесе нашақорлық диспансерде есепте тұрғаны туралы мәліметтерді, егер бар болса, қашаннан бастап және қандай диагнозбен тіркелгені туралы мәліметтерді сұрауы қажет.

Бұл ретте істі жан-жақты қарау үшін нарколог-дәрігерден сот отырысында куә немесе маман ретінде жауап алуға болады.

Созылмалы алкоголизм немесе ата-анасының нашақорлық және токсикомания ауруы тиісті медициналық қорытындымен расталуы қажет. Осы мақсатта сот адамның алкоголизммен (нашақорлықпен) зардап шегетіндігін және мәжбүрлеп емдеуді қажет ететінін, емдеуге қарсы көрсетілімдердің бар-жоғын анықтау үшін сот-наркологиялық сараптамасын тағайындауға құқылы.

Бұл ретте адамның созылмалы маскүнемдікпен (нашақорлықпен) зардап шегетінін растайтын сарапшының қорытындысы болғанымен де, бұл талапты қанағаттандыруға негіз бола алмайтынын есте сақтау қажет, өйткені ата-ана құқығынан айыру - бұл баланың құқықтарын өзге жолмен қорғау мүмкін болмаған жағдайларда қолданылатын отбасылық-құқықтық жауапкершіліктің соңғы шекті шарасы болып табылады.

Ата-ана құқықтарынан айыру туралы сот істерінің бірін мысал ретінде қарастырайық. Талап қоюшы А.ның талап арызы бойынша жауапкер Ж.-ны ата-ана құқығынан айыру туралы сотта іс қаралды. Талап қоюшы А. талап арызын қанағаттандыру үшін жауапкер Ж.-ның алкогольдік ішімдіктерді асыра пайдалану фактісін келтірген, алайда, нақты дәлелдемелер ұсынылмаған. Талап қоюшының өтініші бойынша сот наркологиялық сараптама тағайындап, жауапкердің созылмалы алкоголизммен ауыратынын және мәжбүрлеп емдеуді қажет ететінін растады. Алайда, осы жағдайларға қарамастан, сот талап арызды қанағаттандырдан бас тартты.

Оған себеп, сот шешім шығару барысында жауапкердің жұмысқа орналасып, баланы асырап-бағуға ай сайын 50 000 теңге алимент төлейтіндігін анықтап, осы негізге сүйенген.

Жауапкердің неке бұзылғаннан кейін бірден алкогольдік ішімдіктерді тұтынудан кодтау шараларын өз еркімен қабылдағаны туралы уәждері анықтама-жадынамамен расталып, оның нашақорлық және психиатриялық есепте тұрмағаны анықталды. Сондай-ақ, неке бұзылғаннан кейін бөлек тұру жағдайында жауапкер талап қоюшыны және өзінің баласын мазаламай, олардың психикасы, өмірі мен денсаулығына қауіпті жағдайлар туғызбағаны анықталды.

Сот отырысында жауап берген сарапшы ремиссияның 4 ай екенін растады. 1 жыл немесе одан да көп ремиссия жағдайында жауапкерге мәжбүрлеп емдеу қажет болмайды.

Сот «Бала құқықтары туралы» халықаралық конвенцияның баланың көзқарастарына баланың жасына және жетілуіне сәйкес 12-14-баптарының ережелерін ескере отырып, іске қатысу үшін маман психологты шақырып, психологтың айғақтарынан баланың қамқорлық пен сүйіспеншілік жағдайында өсетіні, оған жақсы күтім жасалғанын анықтады және баланың пікіріне ерекше назар аударды.

Қаулының 13-тармағына сәйкес ата-ана құқықтарынан айыру ең соңғы шара болып табылады, сондықтан ата-анасының кінәлі мінез-құлқы дәлелденген ерекше жағдайларда, сот оның мінез-құлқының сипатын, жеке басын және басқа да нақты мән-жайларды ескере отырып, ата-ана құқықтарынан айыру туралы талап қоюды қанағаттандырудан бас тартуға құқылы [12].

2. Істі сот талқылауына дайындау. Ата-ана құқығынан айыру туралы істі дайындаудың мақсаты – оны қараудың белгіленген мерзімдерін сақтай отырып, заңды және дәлелді шешім шығаруды бір сот отырысында шешуді қамтамасыз ету болып табылады.

Ата-ана құқығынан айыру туралы істер бойынша азаматтық сот ісін жүргізудің осы сатысының тікелей міндеті материалдық құқықтың тиісті нормасының гипотезасын, істің нақты мән-жайларын, мәлімделген талаптарды ескере отырып, істі мәні бойынша шешу үшін қажетті дәлелдемелердің шеңберін анықтау болып табылады. Ата-ана құқығынан айыру туралы істер бойынша дәлелдеу нысанасына енгізілген фактілер жазбаша дәлелдемелермен де, куәлардың айғақтарымен де белгіленеді.

Істі сот талқылауына дайындау сатысында судья тараптардың құқықтық қатынастарын алдын ала саралайды, десе де түпкілікті құқықтық саралау сот талқылауы сатысында ғана мүмкін болады. Судья тараптардың қатынастарына алдын ала құқықтық баға беру кезінде өзі орындауға міндетті іс жүргізу әрекеттерінің тізбесін анықтайды, олар:

1. Егер ұсынылған материалдардан жауапкерлердің алкогольді немесе есірткіні теріс пайдалану фактілеріне қатысты дауласатындығы байқалса, оны жүргізу үшін сот-наркологиялық сараптаманы, сарапшыларды тағайындайды;

2. Талап қоюды қамтамасыз ету мәселелерін шешеді, мәселен, баланың өміріне немесе денсаулығына тікелей қауіп төнген жағдайда, баланы ата-анасынан немесе балаларды тәрбиелеп отырған адамдардан дереу айырып алу туралы ұйғарым шығарады

3. Іске қатысатын адамдардың ықтимал құрамын анықтайды. Олардың шеңбері нақты мән-жайларға, дәлелдеу базасына, мәлімделген талап қою талаптарының сипатына қарай әртүрлі болуы мүмкін.

4. Азаматтық процестің жарыспалылық қағидатына сүйене отырып, тараптар арасында дәлелдеу ауыртпалығын бөледі; тараптардың өтініші бойынша азаматтардан немесе ұйымдардан жазбаша немесе заттай дәлелдемелерді талап етеді.

5. Жауапкерге талап арыздың және оған қоса берілген дәлелдемелердің көшірмелерін жібереді немесе табыстайды, іске қатысушы тұлғаларға істің болатын уақыты мен орны туралы хабарлайды, оны сот отырысында талқылау туралы ұйғарым шығарады.

ҚР АПК-да іс бойынша іс жүргізуді тоқтату және істі сот талқылауына дайындау сатысында арызды қараусыз қалдыру мүмкіндігі көзделген.

Ата-ана құқықтарынан айыру туралы істер бойынша іс жүргізудің осы сатыда аяқталуына бірқатар шарттар болған кезде жол беріледі:

1) егер бұл құқықтары заңмен қорғалатын балалардың мүдделеріне қайшы келмесе;

2) ерекше себептер болған кезде – даулы құқықтық қатынастар құқықтық мирасқорлыққа жол бермейтін, іс бойынша тарап болып табылатын азаматтың қайтыс болуы.

3. Сот талқылауы.

ҚР АПК 190-бабына сәйкес Ата-ана құқықтарынан айыру туралы істерді сот азаматтық іс жүргізудің жалпы ережелері бойынша екі айға дейінгі мерзімде қарайды [11].

Ата-ана құқықтарынан айыру туралы істерде жауапкердің сот отырысына келмеуі, шақыру қағазын алудан жалтаруы немесе тұрғылықты жерін жасыру әрекеттері, тараптардың ұстанымдары айқындалмаған және қарау мерзімдері рұқсат етілген жағдайларда бұлардың барлығы сот процесін кейінге қалдырылып жатады. Соттар көп жағдайда жауапкердің сотқа қатысуына, оның түсініктемелерінің дәлелдеу маңыздылығына үлкен мән береді.

Сот тәжірибесінде сот жауапкерлердің сот отырысына келуін қамтамасыз ету әрекеттері нәтижесіз болған жағдайда, жауапкерлер процесті әдейі кешіктіргенде немесе олардың келмеу себептерімен сотқа құрметтемеушілік білдірмегені үшін жауаптылық шараларын қолданады.

Дауды дұрыс шешу, ұсынылған материалдарды объективті бағалау үшін жазбаша дәлелдемелерді зерделеудің маңызы зор, оның ішінде балалардың тұрмыс жағдайын тексеру актілерін және ата-аналарды ата-ана құқықтарынан айыру мүмкіндігі немесе қажеттілігі туралы қорғаншылық және қамқоршылық органдарының қорытындысын атап өту қажет.

Ұсынылған материалдар мен дәлелдемелерді бағалау кезінде соттар, жоғарыда көрсетілгендей, балалардың пікірлері мен ата-аналардың құқықтарының сақталуын ескере отырып, олардың мүдделеріне сүйенуге тиіс.

Бала құқықтарына қатысты сот тәжірибесінде «сот отырысында он жасқа толмаған баладан әрқашан куәгер ретінде жауап алу керек пе немесе қорғаншылық және қамқоршылық органдарының қорытындысында көрсетілген талаптың мәні бойынша баланың пікірін жариялау жеткілікті ме?» деген сұрақ дау тудырады. Соттарда бұл сұраққа нақты жауап беретіндей біржақсы көзқарас жоқ. Сот нақты жағдайда кәмелетке толмағандарды куә ретінде шақыру қажеттілігі бар-жоғын өзі шешеді.

Сот келесі жағдайларға назар аударуы тиіс :

1. Дәлелдеу материалы жеткіліксіз болған жағдайда бала сот отырысына шақырылады, ал баланың пікірі сотқа дұрыс, объективті және заңды шешім қабылдауға көмектеседі.

2. Талап арызды қанағаттандыру туралы шешім шығарылған кезде сот баланы қорғаншы және қамқоршы органдар арқылы басқа ата-анаға, қорғаншыға (қамқоршыға), балалар мекемелеріне тәрбиелеуге бере алады. Баланың пікірін ескеру оның заңмен қорғалатын құқықтары мен мүдделерін барынша қорғауға мүмкіндік береді.

Ата-ана құқығын шектеу туралы сот шешімі сол ата-аналарға қатысты ата-ана құқығынан айыру туралы істі қарайтын судья үшін маңызды. Мұндай жағдайларда тараптар, іске қатысатын басқа адамдар ұсынатын нақты және дәлелді материалдың көлемі айтарлықтай азаяды, себебі тараптардың құқықтық қатынастары, ата-ана құқықтарынан айыру негіздері заңды күшіне енген сот шешімімен ішінара расталады.

Ата-ана құқығынан айыру туралы шешімнің мазмұны ҚР АПК 226-бабында көзделген талаптарға сәйкес келуі қажет. Сот талап қоюды қанағаттандыруға, талапты толық немесе ішінара қанағаттандырудан бас тартуға, ата-аналардың балаларды тәрбиелеу, оқыту және асырау жөніндегі ата-аналық міндеттерін орындамауға жол берілмейтіндігі туралы ескертуге құқылы.

Қорытынды

Жұмысты қорытындылай келе, елімізде бала құқықтарының өрескел бұзылу жағдайлары, әсіресе, баланың өз отбасында ата-анасы тарапынан зорлық-зомбылыққа ұшырап, қатыгездік құрбанына айналуы қоғам дертіне айналада. Жалпы юрисдикциядағы соттар қарайтын істердің кең тараған санаттарының бірі – ата-ана құқығынан айыру істері болып табылады. Өкінішке орай, балаға қатыгездік, зорлық-зомбылық көрсетумен байланысты ата-ана құқығынан айырылып жатқандардың саны жылдан жылға артып келеді.

Мемлекет адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың кепілі ретінде болашақ ұрпақтың дамуы мен гүлденуі туралы алаңдаушылық білдіруі тиіс екенін атап өткен жөн. Ата Заңымызда көзделгендей, «ана, бала және отбасы мемлекеттің қорғауында» болады. Ал, «балаға қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу – бұл ата-аналардың тең құқығы және міндеті болып табылады.

Бұл ретте олардың баланың физикалық, психикалық денсаулығына және олардың адамгершілік дамуына зиян келтіруге құқығы жоқ.

Бақытта отбасында ғана бала жеке тұлға болып қалыптасады. Отбасынан тыс баланың қалыпты психикалық және эмоционалдық дамуы мүмкін де емес.

Қорытындылай келе, қазіргі құқық қолдану тәжірибесінде «қатыгездік көрсету» ұғымының мазмұны жеткілікті деңгейде нақты айқындалмағаны, сондай-ақ психологиялық (эмоциялық) зорлықты анықтау мен алдын алу тетіктерінің жүйелілігі әлсіз екені байқалады. Бұл жағдай аталған санаттағы істер бойынша заңды біркелкі қолдануға және сот тәжірибесін біріздендіруге кедергі келтіреді.

Осыған байланысты жүргізілген зерттеу нәтижесінде «қатыгездік көрсету» ұғымын заңнамалық тұрғыдан нақтылау қажеттілігі және психологиялық (эмоциялық) зорлықтың құқықтық регламентациясын жетілдіру жөнінде бірқатар тұжырымдар қалыптастырылды. Алайда аталған тұжырымдардың практикалық маңызын арттыру үшін оларды нақты нормалық ұсыныстар түрінде жүйелеу орынды деп есептеледі.

Атап айтқанда, біріншіден, заңнама деңгейінде «қатыгездік көрсету» ұғымының мазмұнын айқындайтын құқықтық белгілерді нақтылау қажет. Бұл белгілерге әрекеттің жүйелілігі, жәбірленушіге келтірілген зиянның сипаты мен деңгейі, сондай-ақ құқық бұзушының субъективтік ниеті сияқты өлшемдер енгізілуі тиіс. Сонымен қатар психологиялық (эмоциялық) зорлықты дербес құқық бұзушылық ретінде тану немесе оның заңнамалық анықтамасын кеңейту мәселесін қарастыру өзекті болып табылады.

Екіншіден, психологиялық зорлықты дәлелдеудің тиімді тетіктерін қалыптастыру мақсатында психологтың немесе психиатрдың қорытындысын, куәгерлердің айғақтарын, жәбірленушінің мінез-құлқындағы өзгерістерді және басқа да жанама дәлелдемелерді құқықтық тұрғыдан тану және бекіту қажеттілігі туындайды. Мұндай тәсіл психологиялық зорлықтың жасырын сипатын ескере отырып, оны анықтаудың сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Үшіншіден, сот тәжірибесін біріздендіру мақсатында «қатыгездік көрсету» және психологиялық зорлық істері бойынша соттарға арналған нормативтік түсіндірмелер мен әдістемелік ұсынымдар әзірлеу қажет. Бұл ретте дәлелдемелерді бағалау барысында психологиялық сараптама қорытындыларына басымдық беру, сондай-ақ осы санаттағы

істер бойынша сот актілерін жүйелі түрде талдау арқылы бірыңғай құқықтық ұстаным қалыптастыру маңызды.

Осы ұсыныстарды іске асыру «қатыгездік көрсету» және психологиялық (эмоциялық) зорлық мәселелерін құқықтық реттеудің тиімділігін арттырып қана қоймай, жәбірленушілердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың сапалы деңгейін қамтамасыз етуге ықпал етеді.

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексінің 75-бабында ата-ана құқығынан айыруға негіз болатын жағдайларға эмоциялық зорлық кіреді. «Балаларды қорғау туралы» Заң: әлеуметтік қызметтер балаларға қатысты кез келген психологиялық қысымды анықтап, алдын алу шараларын жүргізуге міндетті.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Ғылыми мақала BR 21882414 «Зорлық-зомбылық құрбаны болған балаларды қолдау және оңалту бағдарламасы: ресурстық модульді орталықтар желісін тәжірибелік енгізу» жобасы бойынша Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылым комитеті қаржыландырған 2023-2025жж. арналған ғылыми және ғылыми-техникалық бағдарламаларды бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру шеңберінде дайындалған.

Авторлардың қосқан үлесі

Бұл мақаланы үш автор жазған:

Маликова Ш.Б. – ғылыми мақаланы жазудағы идеяларды қалыптастыру және зерттеу тұжырымдамасын құрды, жобалау, деректерді жинау мен талдауда және нәтижелерді түсіндіруде шешуші рөл атқарды. Деректердің дәлдігі мен мақаланың толықтығына қатысты мәселелерді шешті, қолжазба жазды, сыни бөлімдерді бағалады және аяқтады және тиісті әдебиеттерді зерттеді.

Ахатов У.А. – негізгі тұжырымдарды дайындауда маңызды рөл атқарды, зерттеу процесін бақылап, қолжазбаны пысықтауға қатысты. Ол сонымен қатар соңғы нұсқаның сапасы мен дәлдігін жақсартуға үлес қосты.

Избасова А.Б. – зерттеудің тұжырымдамасы мен әдіснамасын әзірлеуге жетекшілік етті. Қолжазбаны қарап, зерттеу материалдарын аударуға көмектесті. Мақала жүктеу жұмыстарын жүргізді

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (accessed: 11.08.2025).

2. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі // URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518> (accessed: 11.08.2025).

3. 2025 жылы елде балалар құқығы 171 рет бұзылған – омбудсмен. – 23.05.2025 жыл // URL: <https://sputnik.kz/20250523/2025-zhyly-elde-balalar-quqygy-171-ret-buzylgan--ombudsmen-53825165.html> (accessed: 13.08.2025).

4. Ата-ана құқығынан айыру. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы // URL: <https://bala.stat.gov.kz/kz/lishenie-roditelskih-prav/> (accessed: 15.08.2025).
5. Ben Mathews, Shanta Dube. Childhood emotional abuse is becoming a public health priority: Evidentiary support for a paradigm change. Child Protection and Practice. Volume 4, April 2025, 100093. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2950193824000937>. (accessed: 15.08.2025).
6. Christina M Rodriguez, Samantha Gonzalez. Child Physical Abuse and Neglect. https://www.researchgate.net/publication/341605863_Child_Physical_Abuse_and_Neglect. (accessed: 15.08.2025).
7. Arthur H. Green M.D.. Child Sexual Abuse: Immediate and Long-Term Effects and Intervention. Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry Volume 32, Issue 5, September 1993, Pages 890-902. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0890856709652990>. (accessed: 17.08.2025).
8. Романова В.В. Юридическая психология : краткий курс лекций : 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2014. – 166 с.
9. Cleaver, H. Domestic abuse and the impact on young children: A UK perspective. Children and Youth Services Review Volume 172, May 2025, 108236.
10. Семейде оқушыны соққыға жыққан балалардың әке-шешесі ата-ана құқығынан айырылды. <https://azattyq-ruhy.kz/news/91240-semeide-okushyny-sokk-yga-zhykk-an-balalardyn-ke-sheshesi-ata-ana-ku-kygynan-aiyryldy>.
11. «Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі» Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі // URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377#z44> (accessed: 16.08.2025).
12. «Соттардың балаларды тәрбиелеуге байланысты дауларды шешу кезінде заңнаманы қолдануы туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2018 жылғы 29 қарашадағы № 15 нормативтік қаулысы. «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі // URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P180000015S> (accessed: 17.08.2025).

Маликова Ш.Б.¹, Ахатов У.А.², Избасова А.Б.²

¹Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

²Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
(sholpan.malikova@narhoz.kz, ualikhan.akhatov@kaznu.edu.kz, a_izbasova@mail.ru)

Процессуальные особенности рассмотрения дел, связанных с лишением родительских прав за насилие в отношении детей

Аннотация: Тема домашнего насилия в семье – одна из самых важных и сложных проблем современности. В нашей стране в последнее время увеличивается число детей в семьях, находящихся в сложной жизненной ситуации. Самое страшное, что насилие и жестокость родителей по отношению к собственным детям, провоцирование агрессии, сексуальное, эмоциональное и физиологическое насилие становятся серьезной проблемой.

Любая форма насилия в отношении ребёнка со стороны родителя напрямую влияет на его моральное, физическое и эмоциональное состояние. Закон предусматривает ряд мер ответственности за насилие в отношении ребёнка в семье.

Лишение родительских прав является крайней мерой семейно-правовой ответственности, применяемой в случаях, когда иными способами защитить права ребенка невозможно.

В статье анализируются процессуальные особенности рассмотрения дел о лишении родительских прав за жестокое обращение с детьми. В соответствии с гражданским процессуальным законодательством рассматриваются предпосылки возникновения права на подачу иска, в частности, гражданская процессуальная дееспособность физических и юридических лиц, подающих иск, и подсудность гражданских дел судам.

Также анализируется порядок подачи искового заявления и прилагаемых к нему документов при обращении в суд по делам о лишении родительских прав, значение предоставления доказательств, служащих основанием для лишения родительских прав (подтверждающих наличие у лица хронического алкоголизма (наркомании)). При оценке представленных материалов и доказательств суды должны исходить из интересов ребенка, учитывать мнение ребенка и соблюдение прав родителей.

Научная статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования по научным и (или) научно-техническим программам на 2023-2025 годы, направленная на реализацию проекта ИРН BR 21882414 «Программа поддержки и реабилитации детей-жертв насилия: практическое внедрение сети ресурсных модульных центров», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Ключевые слова: семья, родители, права и обязанности родителей, ребенок, права ребенка, жестокое обращение с ребенком, насилие, лишение родительских прав, иск, форма искового заявления, возбуждение дела, доказательства.

Sh. Malikova¹, U. Akhatov², A. Izbassova²

¹*Narxoz University, Almaty, Kazakhstan*

²*al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

(sholpan.malikova@narxoz.kz, ualikhan.akhatov@kaznu.edu.kz, a_izbasova@mail.ru)

Procedural features of the consideration of cases related to the deprivation of parental rights for the cruel treatment of a child

Abstract: The topic of domestic violence in the family is one of the most important and complex problems of our time. In our country, the number of children in families in difficult life situations has recently increased. The worst thing is that violence and cruelty of parents towards their own children, provoking aggression, sexual, emotional and physiological violence, are becoming a serious problem.

Any form of violence against a child by a parent directly affects their moral, physical and emotional state. The law provides for a number of measures of responsibility for violence against a child in the family.

Deprivation of parental rights is an extreme measure of family and legal responsibility, applied in cases where it is impossible to protect the rights of the child by other means.

The article analyzes the procedural features of the consideration of cases on deprivation of parental rights for the cruel treatment of children. In accordance with civil procedural legislation, the prerequisites for the emergence of the right to file a claim are considered, in particular, the civil procedural capacity of individuals and legal entities filing a claim, and the jurisdiction of civil cases by the courts.

The procedure for filing a statement of claim and the documents attached to it when applying to the court in cases of deprivation of parental rights, the importance of providing evidence that serves as the

basis for deprivation of parental rights (confirming the presence of chronic alcoholism (drug addiction) in a person), are also analyzed. When assessing the materials and evidence presented, the courts must proceed from the interests of the child, take into account the child's opinion and observance of the rights of the parents.

The scientific article was prepared within the framework of program-targeted funding for scientific and (or) scientific and technical programs for 2023-2025, aimed at implementing the project IRN BR 21882414 «Program for the support and rehabilitation of child victims of violence: practical implementation of a network of modular resource centers», financed by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: family, parents, rights and responsibilities of parents, child, child rights, child abuse, violence, deprivation of parental rights, claim, form of claim, initiation of case, evidence.

References

1. Qazaqstan Respýblikasynyń Konstıtýsıasy. "Ádilet" Qazaqstan Respýblikasy normativtik quqyqtyq aktileriniń aqparattyq-quqyqtyq júesi // URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (accessed: 11.08.2025).
2. "Neke (erli-zaiptylyq) jáne otbasy týraly" Qazaqstan Respýblikasynyń 2011 jylǵy 26 jeltoqsandaǵy № 518-IV Kodeksi. "Ádilet" Qazaqstan Respýblikasy normativtik quqyqtyq aktileriniń aqparattyq-quqyqtyq júesi // URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518> (accessed: 11.08.2025).
3. 2025 jyly elde balalar quqyǵy 171 ret buzylǵan – ombýdsmen. – 23.05.2025 jyl // URL: <https://sputnik.kz/20250523/2025-zhyly-elde-balalar-quqygy-171-ret-buzylgan--ombudsmen-53825165.html> (accessed: 13.08.2025).
4. Ata-ana quqyǵynan aıyry. Qazaqstan Respýblikasy Strategıalyq josparlaı jáne reformalar agenttigi Ulttyq statısıka búrosy // URL: <https://bala.stat.gov.kz/kz/lishenie-roditelskih-prav/> (júginı kúni: 15.08.2025).
5. Ben Mathews, Shanta Dube. Childhood emotional abuse is becoming a public health priority: Evidentiary support for a paradigm change. Child Protection and Practice. Volume 4, April 2025, 100093. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2950193824000937>. (accessed: 15.08.2025).
6. Christina M Rodriguez, Samantha Gonzalez. Child Physical Abuse and Neglect. https://www.researchgate.net/publication/341605863_Child_Physical_Abuse_and_Neglect. (Application date: 15.08.2025).
7. Arthur H. Green, M.D. Child Sexual Abuse: Immediate and Long-Term Effects and Intervention. Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry Volume 32, Issue 5, September 1993, Pages 890-902. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0890856709652990>. (accessed: 17.08.2025).
8. Romanova, V.V. Juridicheskaja psihologija: kratkij kurs lekcij : 2-e izd., pererab. i dop. – M.: Jurajt, 2014. – 166 s.
9. Cleaver, H. Domestic abuse and the impact on young children: A UK perspective. Children and Youth Services Review Volume 172, May 2025, 108236.
10. Semeide oquşyny soqqyǵa jyqqan balalardyń áke-şesesi ata-ana qūqyǵynan aıyryldy. <https://azattyq-ruhy.kz/news/91240-semeide-okushyny-sokk-yga-zhykk-an-balalardyn-ke-sheshesi-ata-ana-ku-kygynan-aiyryldy>.
11. "Qazaqstan Respýblikasynyń Azamattyq prosestik kodeksi" Qazaqstan Respýblikasynyń Kodeksi 2015 jylǵy 31 qazandaǵy № 377-V QRZ. "Ádilet" Qazaqstan Respýblikasy normativtik quqyqtyq aktileriniń aqparattyq-quqyqtyq júesi // URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377#z44> (accessed: 16.08.2025).

12. "Sottardyń balalary tǎrbieleýge bailyysty daýlardy sheshý kezinde zańnamany qoldanýy týraly" Qazaqstan Respýblikasy Joǵargy Sotynyń 2018 jylǵy 29 qarashadaǵy № 15 normativtik qaylysy. "Ádilet" Qazaqstan Respýblikasy normativtik quqyqtyq aktileriniń aqparattyq-quqyqtyq júesi // URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P180000015S (accessed: 17.08.2025).

Авторлар туралы мәлімет:

Маликова Ш.Б. – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, «Нархоз Университеті», Жандосов көшесі 55, 050035, Алматы, Қазақстан

Ахатов У.А. – заң ғылымдарының кандидаты, мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының профессоры, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы 71, 050040, Алматы, Қазақстан

Избасова А.Б. – хат-хабар авторы, философия докторы PhD, қауымдастырылған профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы 71, 050040, Алматы, Қазақстан

Маликова Ш.Б. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, Университет Нархоз, ул. Жандосова 55, 050035, Алматы, Казахстан

Ахатов У.А. – кандидат юридических наук, профессор кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект Аль-Фараби 71, 050040, Алматы, Казахстан

Избасова А.Б. – автор для корреспонденции, доктор философии PhD, ассоциированный профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект аль-Фараби 71, 050040, Алматы, Казахстан

Malikova Sh. – Candidate of Law, Associate Professor, Narxoz University, Zhandosova St. 55, 050035, Almaty, Kazakhstan

Akhatov U. – Candidate of Law, Professor, Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law, al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi 71, 050040, Almaty, Kazakhstan

Izbassova A. – corresponding author, Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi 71, 050040, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Халықаралық құқық, халықаралық жеке құқық / International law,
Private International Law/ Международное право, международное
частное право**

IRSTI 10.87.89

Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-176-194>

On the «Governmentality» Logic of International Criminal Rule of Law

Wang He-yong¹ , Wang Qi-fei² , Xiao Sheng-le*¹

¹Harbin Institute of Technology, Harbin, China

²al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

(e-mail:¹307204815@qq.com, ²W05906@126.com, xiaoshengle0107@126.com)

Abstract: As the liberal movement led by the United States and the West deepens, the rule of law is gradually spilling over from domestic to international domains. International criminal law, led by the International Criminal Court and based on judicial centrism, has become a recognized and necessary governance approach in the field of international criminal law. However, the selective justice and “appearance justice” that ignores and legitimizes the systemic forces behind violent crimes has sparked political discussions in the international community about the practical significance of international criminal law. This article focuses on liberal research advocating “international criminal rule of law” and its view of marginalizing state power through judicial governance and examines the governance logic of international criminal rule of law based on Michel Foucault’s governance theory. This article argues that international criminal law is a means for vested interests to dominate the global criminal field through international criminal law, rather than a means to constrain state power.

Keywords: International criminal law, international criminal rule of law, governmentality, liberalism, global governance

Introduction

In 1993, at the World Conference on Human Rights held in Vienna, the United Nations General Assembly adopted the Vienna Declaration and Programme of Action. Since then, the rule of law and international rule of law have been listed as one of the principles promoted by the UN Charter, and have aroused great enthusiasm for discussion in world affairs practice and academic research. Under the influence of Western-dominated liberalism, the international rule of law perspective, emphasizing law as a structural constraint on state behavior, has become the academic mainstream. In this atmosphere of discussion, it is difficult for anyone to credibly and

Received: 17.11.2025. Accepted: 21.12.2025. Available online: 30.12.2025

convincingly question the necessity of domestic and international politics being subordinate to the “rule of law”.

Method

This paper uses literature analysis, empirical analysis and interdisciplinary methods to analyze the governance logic of international criminal rule of law.

Literature analysis - This article reviews relevant judgments and secondary research of international criminal justice institutions, and clarifies the background of the establishment of the former Yugoslav Tribunal and the International Criminal Court by combining historical documents. It points out that international criminal justice institutions, whether in their establishment, operation, or even rule-making, reflect the governance logic of Western countries.

Empirical analysis - This article analyzes the relevant international criminal justice practices of the former Yugoslav tribunal, clarifying its viewpoint—the governance logic in international criminal rule of law—by examining its operation and related case law.

Interdisciplinary analysis - This article combines knowledge from history, political science, philosophy, and law, examining international criminal rule of law from an external perspective from a political science standpoint, and using historical knowledge to demonstrate the background of the operation of the international criminal justice system, thereby pointing out the governance logic behind international criminal rule of law.

Discussion

Liberal international criminal law theory marginalizes state power and authority, arguing that politics and law are not only separate but even antagonistic. However, this view cannot deny that the international criminal law system, with the Rome Statute as its core, is essentially a transfer of sovereignty and is fundamentally political and power-based. As realist international law scholar Louis Henkin stated, “Law is politics... international law is the normative expression of international politics.” [6] This means that only by treating the relationship between power and law fairly can we have a complete understanding of the origin and operation of law. Foucault’s theory of governance explains law from the perspective of the dominant relationship between power and law, which also provides us with a perspective for re-understanding international criminal law and international criminal rule of law.

Foucault’s theory of “governmentality” emphasizes the power mechanism in the concept of the rule of law and the dominating power implied in such relationships, viewing the rule of law as a means for rulers to govern through laws. According to this logic, the international criminal rule of law is the practical mechanism by which the drafters/leaders of international criminal law exercise dominance in the field of international criminal law. This interpretation not only eliminates the tension between ideal and reality caused by the deliberate creation of a conflict between political power and law by liberal rule-of-law theories, but also echoes the critical claim of Third World countries that the International Criminal Court is not “a tool of the postcolonial era” [7] to “try British prime ministers and US presidents” [8].

The concept of “governmentality” was introduced by Foucault in 1978 in the introductory course on “security, territory, and population” at the Collège de France, after witnessing a paradigm shift in the operation of power. Foucault argued that the current operation of power

differs from the earlier “Machiavellian monarchical transcendental singularity” approach, and is instead a “rational” “governmentality”. [9] Foucault believed that this “art of governance” is closely linked to “practice”. [9] Because governance practices have shifted from “brutally imposing sovereignty on a region or territory” to “rationally” guiding the population to “voluntarily flow to a specific region or activity” with full knowledge.[9] According to this logic, the rule of law, as a governmental practice, is not intended to impose laws on individuals or society, but rather to deal with things, in other words, to use strategies rather than laws, or even to regard laws as a kind of strategy—to arrange things in a certain way in order to achieve one or another (governmental) purpose through a certain number of means. [9]

Foucault's exposition of the concept of governance provides us with an analytical framework. First, within this framework, we should move beyond a formalistic understanding of the concept of the state and delve deeper into the “governing rationality” of state power and its techniques of rule, as Foucault himself stated: “A method or system for thinking about the nature of government practices... that makes a form of activity both thought-provoking and practical for both its practitioners and those being practiced.” [9] Secondly, the analysis of governance techniques does not focus on the macro-level “institutional centers of power”, but rather on the more micro-level “techniques of power”. [10] As Colin Gordon stated, “State theory attempts to deduce the activities of early modern government from the essential attributes and tendencies of the state, especially its tendency to expand, annex, or colonize everything outside itself. Foucault believed that the state has no inherent tendencies, or more generally, no essence. Foucault argued that the essence of state institutions is a function of the changing practices of governance, not the other way around.” [10] Finally, within the analytical framework of governmentality, Foucault's analysis of governance power is dynamic because it is directed at a broad network of governance processes and practices. These governance practices and processes direct people and things toward a “convenient end”, which Foucault calls the “economy” of governance practices. The concept of “economy” is an integral part of Foucault's understanding of domination, because he asserts that the “primary goal” of the art of domination is to exercise power “in economic form”. This implies an economy of “truth” that directs social, cultural, and political understanding toward “the right way of doing things” [10]. In the words of Mitchell Dean, “this dynamic becomes the ultimate concern of Foucault's governance: the connection and embedding of ideas with and into the technical means of shaping and reshaping behavior, as well as with practices and institutions.” [11]

Specifically in the field of international criminal law, how do the drafters/leaders of international criminal law exert their dominance through it? Following Foucault's framework of governance theory, we can conclude that: First, at the conceptual level, liberal scholars achieve the separation of politics and law, marginalize state power and authority, and thus establish the legitimacy of international criminal rule of law; Secondly, at the rule level, through individual criminal responsibility—that is, by using legal discourse to abstract individual behavior from its social context—the political, economic, and social structures in which crime is rooted are naturalized and legitimized, as Brad Roth stated: “Legal discourse will normalize insults related to the operation and maintenance of the existing order, while treating harsh responses arising from contradictions within the order itself as the exception.” [12] In short, they use seemingly objective legal methods to legitimize their political and economic objectives; Finally, at the judicial level, symbolism and narrative historicism are used to construct the image of international criminal justice institutions representing “international justice” in an international

community without constitutional constraints, and then to safeguard their political interests on a larger scale through judicial intervention and functionalist interpretation.

Results

1. Ideational governance: Establishing the legitimacy of international criminal rule of law

As mentioned above, Foucault's governmentality emphasizes the importance of ideas in guiding human behavior. Therefore, if the makers/leaders of international criminal law want to achieve global governance in the field of international criminal law, they must establish the legitimacy of the claim to international criminal rule of law.

Legal realists view the international community as a state of anarchy, emphasizing the decisive role of political power. However, the two world wars and the ongoing brutal armed conflicts gradually led the international community to associate politics with competition, conflict, and struggle, while the law was shaped into a harmonious link unaffected by sovereign biases. This conception resulted in "many people concerned with international affairs having a strong tendency to view the law as something independent of politics and ethically superior to politics. 'The moral power of law' contrasts with the implicit immoral means in politics. We are urged to establish the 'rule of law', 'uphold international law and order', or 'defend international law'. And we assume that by doing so, we will shift our differences from a turbulent, self-serving political atmosphere to a purer, more tranquil atmosphere of impartial justice." [13] Thus, a clear line was drawn between law and politics, and law was considered morally superior to politics, becoming the main means of restraining political power. Grotius's proposition that "all international relations should be subject to the rule of law" [14] was also considered a necessary prerequisite for any long-term peace and the realization of human rights.

If international law represents an effort to impose neutral constraints on power, then international criminal law has been the core of the international legal system since World War II. The rapid development of international criminal law and the establishment of numerous international criminal justice institutions, in the view of many liberal scholars, have consolidated "the global political transformation achieved through the articulation of international rule of law discourse" [15]. Especially after the Cold War, the number of international criminal courts surged, such as the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, the International Criminal Tribunal for Rwanda, the hybrid tribunals established by the United Nations in countries such as Sierra Leone, Kosovo, Cambodia, Bosnia, and Lebanon, and the International Criminal Court. With the emergence of these "outstanding institutions and procedures designed to govern current global politics" [15], many liberal scholars believe that "international rule of law has become consistent with international criminal rule of law" [15].

According to liberal scholars, international criminal law can effectively limit power, thereby safeguarding "human well-being and world peace", as international criminal law scholar Bassiouni said: "Justice will no longer be sacrificed on the altar of power politics." [16] The reason why liberal scholars are convinced that international criminal law is legitimate is that they believe that international criminal law can not only end the "history of impunity" and provide justice for victims, but also deter potential international criminals, thereby enabling the international community to operate within the framework of international criminal law and maintain international peace and order.

First, liberal scholars claim that international criminal law can end the history of impunity and provide justice for victims. Historically, individuals who represent, support, or act in the name of the state may abuse national sovereignty for political gain, a prime example being fascism. However, based on the principle of international sovereign equality, perpetrators often escape punishment by hiding behind sovereignty; in other words, their crimes are zero cost. However, the principle of individual criminal responsibility established by international criminal law pierces the veil of national sovereignty, establishes the “principle of denial of the legal personality of the state” [17], and makes “the courts a platform for condemning extreme evil” [18]. Under the framework of international criminal law, even heads of state or senior government officials will not be ignored by international criminal law; instead, justice will be served for the victims of atrocities through legal trials. For example, the trial of Milosevic by the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and the prosecution and trial of Al-Bashir and Charles Taylor by the International Criminal Court have been highly praised by the international community and have enhanced the international community’s confidence in the legitimacy and effectiveness of international criminal law.

Secondly, liberal scholars believe that international criminal law has a deterrent effect and can prevent the recurrence of atrocities. For example, former ICC Prosecutor Louis Ocampo believes that “by ending impunity for perpetrators of the most serious crimes, the ICC can and will contribute to the prevention of such crimes, thereby creating a deterrent effect.” [19] For example, Robert Bellelli, when discussing the specific impact of the International Criminal Court, claimed: “The court has demonstrated its deterrent effect on widespread and systematic atrocities, helped to mediate conflicts involving the most serious international crimes, and encouraged peace negotiations among the parties in Uganda, the Democratic Republic of Congo, and the Central African Republic.” [20]

Regardless of the extent to which international criminal law and international criminal justice institutions can end impunity and provide criminal justice for victims, and regardless of whether the deterrent effect of international criminal law is supported by empirical evidence, the international community’s firm belief in the legitimacy of international criminal rule of law has been established. Even if some in the legal community raise objections to its legitimacy and effectiveness, they at most adopt a relatively mild expression: “first acknowledging the shortcomings in the history of international criminal justice, and then praising the prospects of the field and its inevitable progress.” [21] Today, in academic research and discussions on international criminal law, the language of international criminal law has become an important part of legal commentary and even political discourse. International criminal law and international criminal rule of law are also regarded by the international community as “an important means to restore or strengthen international peace and order in the face of transnational and domestic violence and instability” [22].

Once international criminal law gains conceptual legitimacy on an international scale, the first step in governance through international criminal law by its drafters/leaders has been achieved: people internally accept the authority of international criminal law. Because governance emphasizes the structure and discourse of meaning, and how they shape thought and, consequently, behavior, thus guiding people toward “convenient ends,” the shaping of the concept of legitimacy in international criminal law is a crucial step for lawmakers/leaders in conducting global governance in the field of international criminal law.

2. Rule-based governance: The systemic political and economic forces that legitimize atrocities

Undeniably, the international criminal rule of law is an important step for humanity toward civilization. However, it is important to note that true progress in the “rule of law” is what General Secretary Xi Jinping calls “good laws and good governance”. Without the premise of “good laws”, “good governance” cannot be achieved. So, what is a “good law”? A good law should ensure its formal stability as well as its substantive justice and correctness. However, in the fiercely competitive field of international law, international law is a scarce resource, and the competition among major powers inevitably includes the struggle for legal discourse power, because international law “is not only a set of debating mechanisms and practices, but also distributes the power, wealth, resources, prestige and leadership of the international community through debating” [23]. In other words, international law, as a political norm, may largely reflect the political interests of certain dominant states, and the substantive justice and correctness of international law are questionable. As the critical school of jurisprudence has stated, “International actors must formulate legal rules and principles to conform to some political claims, but still retain the appearance of general preferences” [24]. The concept of “individual criminal responsibility” in international criminal law has the function of attributing harmful consequences to individuals through a seemingly fair trial process, thereby legitimizing the systemic, unjust political and economic interests behind atrocities. These unjust political and economic interests are largely controlled by the United States and Western countries (the drafters/dominants of international criminal law).

1) To establish the legitimacy of individual criminal responsibility and monopolize the right to define criminal justice.

In Foucault’s theory of governmentality, law, as a moral reference, influences people’s perception of just and legitimate behavior. Therefore, in order to guide people to act toward “a convenient end”, rulers often use the art of legal rights, that is, to shape the meaning structure and discourse practice with seemingly just laws, and to achieve their political goals by realizing what people consider to be “just” legal governance on a global scale. Specifically, in order to achieve their goal of dominating the international criminal field through international criminal law, the drafters/leaders of international criminal law follow the logic of “drafting seemingly just laws - laws implying their political interests - implementing the rules” at the rule level in order to achieve their political interests.

First, establish the legitimacy of individual criminal responsibility. First, in the past, perpetrators of large-scale violence have often used the name of national sovereignty to hide themselves, and the establishment of individual criminal responsibility represents the moral conquest of justice against the “cold and ruthless sovereignty of Leviathan” [25]. Under this paradigm, the system of state personality is denied, and the lawless zone no longer exists. As Franca Baronie said when discussing the significance of the ICTY: “The tribunal sanctioned the political leaders who ordered the massacres, held them personally accountable for their decisions, and declared the cover of an abstract, irresponsible state to be invalid... Those in power can no longer hide behind the shield of national sovereignty to escape criminal responsibility.” According to liberal scholars, international crimes are committed by individuals rather than abstract entities, and even the collective nature of international crimes does not absolve them of the need to determine individual responsibility. “Only by punishing the individuals who commit

such crimes can the provisions of international law be enforced.” [26] Thus, the principle of individual criminal responsibility has achieved a cornerstone status in international criminal law. Secondly, in order to demonstrate the legitimacy of individual criminal responsibility, liberal scholars link individual criminal responsibility with “ending impunity”, “crime prevention”, and the overall “world peace, security, and well-being”. Because the establishment of individual criminal responsibility can end the history of impunity, potential criminals no longer see crime as costless. Out of fear of trial and punishment, criminals are largely deterred from committing crimes, and thus, individual criminal responsibility maintains the stability of the international order through its deterrent function. As Payam Akhavan stated, “Punishment of leaders...will greatly promote the internalization of much-needed human rights norms and considerations of justice in the international political culture...Over time, as a culture of deterrence takes root, those who incite racial hatred and genocide will eventually be punished. In the long run, it is this lofty moral ideal that will lay the foundation for lasting international peace and security.” [27] Finally, international criminal law not only affirms individual criminal responsibility as a legitimate legal discourse through substantive legal texts, but also upholds the legitimacy of individual criminal responsibility by formulating procedural rules to reproduce an image of justice governed by due procedures. Since international criminal trials are generally conducted in accordance with the common law adversarial model, based on the principle of “beyond a reasonable doubt”, any charge of a crime is not a given and must be proven beyond a reasonable doubt. The defendant is also given “the opportunity to contest the charges and enjoy a range of rights that enable the trial process to proceed in a fair and just manner and to protect the defendant from excessive interference by third parties” [28]. Thus, with the support of procedural fairness, the principle of individual criminal responsibility not only has a substantive status of fairness, but also reflects the protection of the defendant’s human rights in procedure, thereby consolidating the fairness of individual criminal responsibility.

Second, the drafters/dominants of international criminal law also consolidate the status of the individual criminal responsibility system by monopolizing the power to define criminal justice. Because “knowledge is localized” [29], different legal cultural traditions often have different views on things. Even with a relatively universal concept like legality, different legal traditions have different views on it because “the legality is not a set of abstract, non-contextual principles and rules, but involves a system of knowledge” [30]. Clearly, different knowledge systems construct different concepts of the rule of law. The same applies to the concept of criminal justice. Although criminal justice, represented by individual criminal responsibility and centered on “retributive justice”, is dominant internationally, it does not mean that the international community has only one understanding of criminal justice. In the field of contemporary criminal law, traditional retaliatory justice and emerging restorative justice constitute two major paradigms of criminal justice pathways. Therefore, one of the debates between the Western world and African countries during the drafting of the Rome Statute was the extent to which elements of “restorative justice” were incorporated. “Western legal models focus more on the retaliatory element of the judiciary, while many societies in Africa and elsewhere tend to favor restorative justice.” [31] Retribution-based justice relies on the ancient tradition of “eye for eye, blood for blood”, which has constituted the dominant form of justice in Western developed countries in the post-World War II era. The system of individual criminal responsibility is a replication of Western theories of individual responsibility in the international criminal field, such as types and models of responsibility. Restorative justice, on the other hand,

takes the Truth and Mediation Commission as its main vehicle and uses confession of the truth as a condition for pardon, thereby avoiding the intervention of public authorities. During the drafting of the Rome Statute, Western normative advocates such as Amnesty International and Human Rights Watch called for an end to the history of impunity in the international community, while African countries, represented by South Africa, actively advocated for the Truth and Mediation Commission system. Nobel Peace Prize laureate and Archbishop Desmond Tutu, chairman of the Truth and Reconciliation Commission in South Africa, believes that the Truth and Reconciliation Commission model is a “third way” [32] between the Nuremberg model and universal amnesia, and is more in line with the spirit of “Ubuntu” in Africa. However, as scholar Krasner said, “The distribution of national power can better explain the nature of institutional arrangements.” [33] The final text of the Rome Statute also remained silent on the issue of pardons, and made no mention of the Truth and Conciliation Commission, which “effectively rejected both unconditional and conditional pardons indiscriminately” [34]. Over the past few decades, international criminal law has become increasingly institutionalized and has become one of the main frameworks for defining justice and resolving conflict. The retaliatory justice represented by individual criminal responsibility has gradually “hindered one of its (international criminal law’s) main objectives: protecting diversity... and threatened other concepts of justice,” [35] thus gaining a monopoly in the dimension of criminal justice.

2) The systemic forces behind violence are justified by the idea of individual criminal responsibility.

Undeniably, the establishment of a system of individual criminal responsibility is a historical step forward, conducive to ending the history of impunity in the international community, and can make a certain contribution to maintaining international stability and peace. However, a series of drawbacks, such as the selective justice, double standards, and ignoring the social causes that give rise to violence, have become increasingly apparent, fully validating the governance logic of international criminal law itself—international criminal law is merely a means for lawmakers/dominants to exercise their power, as the critical school of jurisprudence has argued: “The liberals’ advocacy of the rule of law is nothing more than a power tactic, because ‘in essence, they (laws) reflect and reproduce political power relations.’” [36] It is precisely in the process of viewing the law as just that legal discourse can operate at the intellectual level, not only concealing social inequalities but also making these inequalities appear to be an inevitable product of a just legal order.

The system of individual criminal responsibility serves this function. Specifically, the drafters/leaders of international criminal law, based on the principle of individual criminal responsibility, attribute the responsibility for international crimes to the actions or omissions of individuals. In other words, all forms of social conflict are directed at the trial of individuals. As far as the actual conflict addressed by the trial is concerned, it does adjudicate and resolve specific disputes—a verdict is rendered, the defendant is found guilty or not guilty—justice is served, and the rule of law is upheld. However, it is important to note that the significance of criminal trials goes far beyond this. They do not merely represent the objective application of legal principles and rules, but also reflect the image of society itself. That is, acts that infringe upon legal interests are judged as crimes, but other systemic social violence, such as economic exploitation and the social order in which exploitation is rooted, are tacitly approved or even legalized. This is especially true in the field of international criminal law, which deals with the most serious crimes that shock the human conscience. International criminal justice institutions, as the

places where authoritative judgments on society are most likely to be made, are also the places where people can most effectively reinforce the legitimacy of the existing social, economic and political order.

So, what is the existing order? Which classes or countries benefit most from the social relations protected by international criminal law? Chinese scholar Jiang Shigong points out: "Since World War II, the United States has been constructing a new world empire according to the logic of 'liberal Leviathan.' Especially since the post-Cold War era, the United States has gradually built a complex world imperial system. This is an economic system with a 'center of gravity-periphery' pattern, supported by the mutual support of technology, trade and finance; a rules-based hegemonic system, supported by the mutual support of military, alliances and law; and a history-ending ideology, supported by the mutual support of Protestantism, English and human rights." [37] In other words, the United States and other Western countries are the dominant forces in the current international order. Correspondingly, international criminal law, with the Rome Statute at its core, primarily reflects the legal philosophies of the Western world. For example, the Western world played a leading role in the creation of the Rome Statute. During the drafting phase of the statutes, a "like-minded group", mainly composed of middle-powered countries in Europe and America, such as Canada, Australia, Germany, and Finland, monopolized the selection of chairpersons for almost all working groups. Furthermore, because representatives from Western countries with more developed rule of law receive clear and detailed instructions and full authorization from their home countries, while representatives from developing countries often only receive rigid or vague general responses from their home countries, this allows developed Western countries to conduct more extensive and fruitful consultations. Therefore, the content of the Rome Statute reflects more the legal concepts of developed Western countries.

In conclusion, it can be seen that the drafters of international criminal law, led by the United States and the West, strive to maintain the fairness and authority of individual criminal responsibility. Apart from curbing crime (which lacks empirical support) and providing criminal justice for victims (which may not be what the victims want, such as the African Union's refusal to intervene in situations involving the International Criminal Court), they focus more on separating individuals from systemic forces and legitimizing the unjust political and economic forces behind violent crimes with their own constructed image of justice. These forces largely belong to the United States and the West.

3) The Practice of Rule-Based Governance: A Case Study of the ICTY

The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) enjoys an extremely high reputation in the international community. It is considered a cross-century trial representing the "victory of liberal law" and a key element in the unfolding of the international legal narrative, as Baronie stated: "The establishment of the ICTY is undoubtedly a breakthrough in the implementation of international humanitarian law and marks the beginning of a new era in international criminal justice." [38] The indictment and trial of suspects accused of international crimes in the Balkans, especially the trial of Milosevic, have been widely praised as a crucial step toward bringing justice and the rule of law to the Balkans. However, liberal scholars—mainly those from the US and the West—deliberately attributed the atrocities that occurred in the former Yugoslavia to Milosevic personally, calling him "the instigator of the disaster" [39], "the mastermind behind the ten-year ethnic war in the Balkans" [40], and "the one who intimidated the people of the turbulent Balkans for ten years" [41]. Even the former

Yugoslav tribunal itself agreed with this assessment. [42] Ultimately, the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) used a seemingly fair trial to abstract Milosevic from the complex political and economic relationships behind the massive atrocities, making him an isolated case. Then, through an authoritative trial, it attributed the guilt to Milosevic personally, thereby legitimizing the political and economic forces dominated by the US and the West that triggered the riots in the former Yugoslavia.

The reason for considering the political and economic forces behind the atrocities as a major factor is not to downplay Milosevic's individual responsibility, but rather to highlight the more significant connection between the political, economic, and legal interventions by external forces led by the US and the West, including the demands from international financial institutions (IFI) and the International Monetary Fund (IMF) for the former Yugoslavia to implement neo-liberal economic liberalization and restructuring plans.

Specifically, in the 1970s, the former Yugoslavia was affected by the European economic recession. In order to avoid the recession, the former Yugoslavia borrowed a lot of foreign debt, and thus, its foreign debt crisis emerged. In response to the debt crisis, the former Yugoslavia sought assistance from the IMF. While the IMF provided aid, it imposed political conditions, namely, "economic reforms must be implemented, including cuts to government spending (including social spending), trade and price liberalization, restrictions on imports, and promotion of exports, etc." [43]. The demands of neoliberal economic reforms led to a rapid economic decline in the former Yugoslavia, which in turn eroded social stability. In the 1980s, the IMF made constitutional and institutional reforms a condition for credit access, thereby prompting political reforms in the former Yugoslavia. For example, the IFI exacerbated nationalism and the ensuing political divisions by "rapidly reorganizing the levels of the (former Yugoslav) republic and federal government" [44] and "implementing policies that caused social division". By the early 1990s, the economy of the former Yugoslavia was in dire straits, the federal government was bankrupt, and its political legitimacy and authority were increasingly challenged by the constituent republics. Furthermore, the severe economic crisis prevented the federal government from providing the necessary material incentives to unite the constituent republics, and "these subsidies have always been a core means for Tito to maintain balance after World War II" [45]. The elimination of subsidies exacerbated ethnic tensions among the former Yugoslav republics. As David Chandler put it, "Without the security guarantees provided by the federal state's balancing mechanism, security issues become closely linked to issues of nationalism or nationalist tendencies." [46] In short, even if the atrocities in the former Yugoslavia were not directly caused by the political and economic policies adopted by the IFI and IMF, which are dominated by the United States and the West, they were still inextricably linked to these policies. However, the Western-led International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (which will be discussed below in terms of how the Western intervention in the judicial independence of the tribunal) used legal power and techniques to completely attribute the guilt to Milosevic, thereby legitimizing the systemic political and economic forces behind the atrocities.

3. Judicial governance: Interfering with a "superficially" independent judiciary to achieve its political interests.

From the perspective of governance, international criminal rule of law is essentially a means by which the formulators/leaders of international criminal law exercise global dominance in

the field of international criminal law. After establishing the legitimacy of international criminal rule of law and international criminal law, in order to realize the political interests behind international criminal law, it is also necessary to put international criminal law into practice through judicial means. International criminal law scholars, primarily liberal scholars from the US and the West, advocate for a judicial-centered governance model based on the US judicial structure in an international community lacking supreme constitutional principles. This not only leads to a lack of checks and balances on international criminal justice institutions, thus expanding the scope of application of international criminal law, but also creates opportunities for the US and Western countries to interfere with seemingly impartial judicial institutions through funding, personnel elections, and other means to achieve their political goals.

1) Building judicial authority in an international community lacking supreme constitutional principles

“In fact, the discourse on the rule of law in international relations and international law largely stems from the influence of American political and legal culture on ideal behavior in domestic and international politics.” [47] The reason why American legal tradition has been able to influence the contemporary international community’s understanding of the rule of law is largely due to the landmark significance of “Marbury v. Madison”, to the point that both Tocqueville in the early days and Paul Kahn in the contemporary era have declared that the United States is a unique country because there “the law, not people, is the ‘king.’” [48] “Generation after generation of Americans and non-Americans, through a collection of ideas, values and symbols, have come to believe and take for granted that the United States is a government governed by the rule of law and that the people are ruled by law.” [49]

One reason why Marbury v. Marbury is a powerful case study is that it has intuitive value for legal scholars with experience in the common law tradition. Unlike the civil law tradition, which is based on positive law, the constitutional and normative framework of common law emphasizes the separation of the judiciary from state government through case law or judge-made law. This tradition conveys the belief that judges have an independent and prestigious position in a society governed by the rule of law. The Marbury case, both in substance and in symbolic sense, reinforced and strengthened the idea that “judicial independence and prestige are an inherent part of a society governed by the rule of law”. Furthermore, the Marbury case significantly elevated the status of the court itself, not only “creating a powerful and omnipotent court” [50], but also establishing its judicial review system as an important guarantee for building a government under the rule of law and achieving the rule of law rather than the rule of men.

As the liberal movement deepened, liberal scholars advocated for adopting the American model of judicial governance to achieve judicial globalization. For example, Anne-Marie Slaughter pointed out in her book <The New World Order>: “Judicial governance is the highest achievement of the U.S. government... The upcoming reality of judicial globalization reflects this best practice... Judges around the world are working together in various ways... to build a formal global legal system.” [51] While people remain skeptical about whether transplanting the symbolic legacy of the Marbury case to the international community can achieve the rule of law, it is undeniable that the authority of the judiciary and judicial governance have gained relatively widespread recognition in the international community. For example, Japanese scholar Yasuaki Onuma criticized international law for being built on the concept of “judicial-centered” [52].

Undeniably, judicial independence is the guarantee for the realization of the rule of law, but an incomplete interpretation of Marbury’s ideals may mistakenly lead to judicial authoritarianism.

Liberal scholars' interpretations of the Marbury case focus on the authoritative status of the judiciary and its function of judicial review, but they overlook a crucial question: why does the political, legal, and social power that American courts enjoy so highly esteemed originate? And where is that very authority from? Or rather, why do courts possess such ultimate power? In the American context, the key to granting the courts and judicial review system its power and legitimacy lies none other than the U.S. Constitution. The U.S. Constitution is made by the people, cannot be altered by the government, and grants the U.S. Supreme Court the power of interpretation—this also endows the U.S. Supreme Court with authority and political legitimacy, making it the guardian of the most fundamental laws made by the people. The claim by liberal scholars that simply transplanting American-style international judicial institutions to the international community can achieve the rule of law in the international arena, whether intentionally or unintentionally, ignores the significance of this separation of powers for American constitutionalism and provides space for international judicial institutions to expand their jurisdiction without restraint. Furthermore, the liberals' claims to the authority of the judiciary also legitimize the actions of major powers in interfering with the judiciary to achieve their political goals.

2) The International Criminal Court's practice of illegally expanding its jurisdiction

Liberal scholars transplant the American model to the international community without a constitution and grant it the authority to enforce and safeguard the rule of international law. Because there is no constitution, it may not only be unable to check state power—lacking constitutional authorization—but may also illegally expand its jurisdiction—lacking constitutional constraints. This creates conditions for lawmakers/leaders to realize their political interests on a broader scale.

Take the situation in the Rohingya region of Myanmar as an example. On July 4, 2019, the OTP requested the Third Pre-Trial Chamber to authorize an investigation into large-scale and systematic criminal activities that had occurred in the Rohingya state of Myanmar since October 9, 2016. [53] According to Article 12(2) of the Statute, the courts may exercise jurisdiction over international crimes that occur within the territory of a Contracting State or on a ship or aircraft of a Contracting State. But Myanmar is not a signatory to the Rome Statute. Can the International Criminal Court exercise jurisdiction over situations occurring in non-signatory states based on Article 12(2) of the Rome Statute? Based on the OTP's request, the pre-trial chamber held that: "In order to exercise territorial jurisdiction over transnational crimes, states have developed different concepts according to different circumstances, mainly including the following: First, the objective territorial principle, which states that if a crime begins abroad but ends within a country, that country can claim territorial jurisdiction. Second, the subjective territorial principle, which states that if a crime begins within a country but ends abroad, the country where the crime began can also claim territorial jurisdiction. Third, the principle of ubiquity, which states that if all or part of a crime occurs within a country, regardless of whether that part is part of the crime. Fourth is the principle of constituent elements, which states that if at least one element of a crime occurs within the territory of a country, that country can assert territorial jurisdiction. Fifth is the principle of effects, which states that if a crime occurs outside the territory of one country, but its effects affect the territory of another country, the affected country can assert jurisdiction." [54] Therefore, the International Criminal Court concluded that "the expulsion of civilians across the Myanmar/Bangladesh border, including the crossing of the border by the victims, clearly establishes a territorial connection based on this element of the

crime (the crossing of the border by the victims). The objective territorial principle, the universal principle, and the principle of elements of the crime apply to this case. The circumstances of this case are within the scope permitted by international law.” [55]

However, according to Article 31(1) of the Vienna Convention on the Law of Treaties— “A treaty shall be interpreted in good faith in accordance with its wording, in its context and with reference to the ordinary meaning of the purpose and objectives of the treaty”—and Article 12(2) of the Statute, the courts have jurisdiction only over the territory of which the conduct in question occurred, and there is no specific provision that the courts have jurisdiction over the territory of which the result of the crime occurred. In its judgment, the Pretrial Chamber did not examine the five “territorial jurisdiction principles” mentioned, but arbitrarily concluded that all five territorial jurisdiction principles were common standards of international law. It then interpreted Article 12(2) of the Rome Statute beyond its literal meaning and established the court’s jurisdiction. However, according to Article 38(1) of the Statute of the International Court of Justice, customary international law is “that which is accepted as law as evidence of custom”, meaning that to establish the existence and content of a customary international law, both “state practice” and “*opinio juris*” must be considered simultaneously, neither of which can be omitted. Regrettably, when the Pre-Trial Chamber determined that the five principles of territorial jurisdiction had the status of customary international law (internationally accepted standard), it did not examine whether they actually had the status of customary international law. Therefore, it is questionable whether the five principles of territorial jurisdiction have the status of customary international law. According to Article 22(2) of the Rome Statute, when the meaning of a norm is unclear, the interpretation of the definition should be in the best interests of the person being investigated, prosecuted, or convicted. Clearly, the Pre-Trial Chamber’s decision disregarded Article 22(2) of the Rome Statute and improperly interpreted Article 12(2) of the Rome Statute in a functionalist manner.

So, was the Pre-Trial chamber’s judgment correct? In other words, according to the Rome Statute, did the court have jurisdiction over the situation in Myanmar? This involves the criteria for determining the “place of the act”. According to the internationally recognized standard for determining the place of crime—the standard established by the U.S. courts in *North Carolina v. White* [56]—if the “essential acts” of a crime occur in a certain area, that area is the place of crime. Although judicial precedents cannot be independent sources of law, but only serve as a medium for judges’ cognition, “the standards declared in the judgments are binding, and these standards are based on correct normative interpretations or supplements, or concretize legal principles in an exemplary manner” [57]. So, what is a “substantive act”? Based on the logical judgment of criminal acts and criminal results, there must be a criminal act before there can be a criminal result; clearly, a criminal act is the “substantive act”. According to section 7(1) of the Elements of Crime, the elements of the offence of deportation or forced migration include six elements: “illegal”, “against the personal will of the person being migrated”, “forced”, “number of persons”, “the lawful right of the person being migrated to their place of origin”, and “cross-border”. According to the Elements of Crime, the crime of deportation is the act of “forcibly driving the victim out of the country”, and the crime occurs once the victim crosses the border to another country. In other words, in the Bangladesh/Myanmar situation, the country where the deportation occurred is still Myanmar, which is not a party-state to the Rome Statute. Therefore, the International Criminal Court’s ruling on the jurisdiction of the Bangladesh/Myanmar situation has no legal basis.

An analysis of the Rohingya situation in Myanmar reveals that, without constitutional constraints, international criminal justice institutions, represented by the International Criminal Court, can adopt a functionalist interpretation of flexible international criminal law provisions, expanding their jurisdiction almost without criticism. This provides space for the implementation of international criminal law, which embodies the political interests of the US and the West, on a broader scale.

3) The practice of Western interference in judicial independence

Liberal scholars used the Marbury case to shape a symbolic image of independence and authority for the judiciary on an international scale, thereby making the international criminal justice system a leading force in maintaining international order and implementing international criminal law. However, when major powers or the drafters/dominants of international criminal law use funds, services, or equipment to interfere with the election of judicial personnel in order to obtain judicial rulings favorable to themselves, the authority of the judicial institutions themselves can give such political interests a veneer of legitimacy.

For example, on May 25, 1993, the Security Council adopted Resolution 827, deciding to establish an international criminal tribunal in the former Yugoslavia. However, it is worth noting that the resolution stipulates the Security Council's power to select prosecutors and that courts can obtain direct support in the form of "funds, equipment and services" from any government or private entity. These provisions clearly provide room for the state to influence the former Yugoslav tribunal by combining the power to appoint prosecutors with private judicial financing. Therefore, it took the Security Council 18 months to reach an agreement on the candidate for the first prosecutor of the ICTY, as K.C. Moghalu stated: "The Security Council's long wait is not about choosing the most suitable person to prosecute war crimes in the Balkans, but about finding the minimum standards that all major powers can accept." [58]

The interference of major powers in judicial independence is not only reflected in the election of prosecutors; as mentioned above, major powers can also influence the independence of the courts through private financing. In the United States, for example, in order to achieve its political goal of not prosecuting war crimes, the U.S. government has used strategies such as timely financial aid [59], large-scale secondment of personnel (such as CIA and State Department officials) [60], and selective provision of intelligence [61] to influence the discretionary power of OTP. Because prosecutors have the power to decide which crimes to prosecute and which not to prosecute, the U.S. government's judicial financing for the ICTY is likely to be a factor that prosecutors consider when making prosecution decisions, and in fact, U.S. judicial financing has a significant impact on prosecutorial independence. For example, when asked by a reporter whether NATO forces would be investigated by the ICTY for the 1999 bombing of Yugoslavia, NATO spokesman Jamie Shea said with a hint of pride: "I think we must distinguish between theory and practice. I believe that when Judge Arbul begins her investigation, she will do so because we in NATO will allow her... If her court is allowed to enter as we would like, it will be because of NATO... NATO countries provided the funding to establish the court... I am certain that when Judge Arbul goes to Kosovo to examine the facts, she will prosecute Yugoslav nationals, and I do not expect her to prosecute anyone else at present."

Conclusion

This article takes a critical stance on the international criminal rule of law advocated primarily by liberal scholars in the United States and the West. This liberal academic research

promotes the necessity of “international criminal rule of law” in world criminal affairs. More specifically, it advocates the establishment of an international criminal law system based on the Rome Statute in the field of international criminal law, and calls on international criminal justice institutions to rule in the field of international criminal law. However, this deliberate separation of international criminal law from political power and marginalization of state power is precisely a demonstration of legal power skills, namely, emphasizing the neutrality of law and the judiciary in order to maintain their authority. In the logic of governance, international criminal rule of law is less about the dominance of international criminal law in the field of international criminal affairs, and more about the dominance of lawmakers/leaders in the field of international criminal affairs through international criminal law.

With the growing strength of international criminal law principles, China, as a rising power, inevitably has to intervene in numerous international criminal affairs and assume more responsibility. China should fully recognize the governance logic inherent in the neutrality of international criminal law. With international criminal law now accepted by most countries, China should actively participate in the revision of international criminal law to safeguard its broader interests while ensuring criminal justice.

The contributions of the authors

The three authors contributed equally to this article. **Wang Heyong** finished the first version of this article; **Xiao Shengle** and **Wang Qifei** verified the form of this article and submitted the article.

References

1. Krever T. International Criminal Law: An Ideology Critique//Leiden Journal of International Law. -2013.-Vol.26.-p.701-723.
2. Zhenwei Z. On the Legislative Deficit of the International Criminal Court—From the Perspective of the African Union//International relations studies.-2017.-No.4.-p.84-98. (in Chinese)
3. Steinberg R. H. Politics and Justice at the International Criminal Court//Israel Law Review. -2024.-Vol.57, No.2.-p.308-350.
4. Staz D. Equality of What among Whom? Thoughts on Cosmopolitanism, Statism, and Nationalism//Global Justice. -1999.- Vol.41.-p.67-85.
5. Koskeniemi M. International law and hegemony: A reconfiguration//Cambridge Review of International Affairs. -2004.-Vol.17, No.2.-p.197-218.
6. Luis H. International Law: Politics and Values.-Peking: China University of Political Science and Law Press. -2004.
7. Nouwen S. M. H. & Werner W. G. Doing Justice to the Political: The International Criminal Court in Uganda and Sudan//European Journal of International Law.-2010.-Vol.21, No.4.-p.941-965.
8. Oumar B. Constructing an International Legal Order under the Shadow of Colonial Domination//Journal of Human Rights. -2023.-Vol.22, No.1.-p.4-15.
9. Foucault M. Governmentality. In Faubion J. D.(ed.). Power: Essential Works of Foucault, 1954-1984.-The New Press. -2000.
10. Gordan C. Governmental Rationality: An Introduction. In Burchell G., Gordan C. & Miller P.(eds.). The Foucault Effect: Studies in Governmentality. -Harvester Wheatsheaf. -1991.
11. Dean M. Governmentality: Power and Rule in Modern Society. -Sage.-1999.

12. Roth B. Retrieving Marx for the Human Rights Project//Leiden Journal of International Law. -2004.-Vol.17, No.1.-p.31-66.
13. Carr E. H. The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations.-Macmillan.-1939.
14. Falk R. et al. International Law: A Contemporary Perspective.-Westview Press.-1985.
15. Teitel R. G. Humanity's Law: Rule of Law for the New Global Politics//Cornell International Law Journal. -2002.-Vol.35, No.2.-p.355-387.
16. Bassiouni M. C. The Legislative History of the International Criminal Court: Introduction, Analysis, and Integrated Text of the Statute, Elements of Crimes and Rules of the Procedure and Evidence. - Transnational Publishers. -2005.
17. Xuwen L. Theoretical Construction of the Doctrine of Denial of National Personality in the International French Context//Yunnan Social Sciences.-2014.-No.3.-p.115-120.
18. Drumbl M. A. Atrocity, Punishment, and International Law. -Cambridge University Press. -2007.
19. Ocampo L. M. The International Criminal Court: Some Reflections//Yearbook of International Humanitarian Law. -2009.-Vol.12.-p.3-12.
20. Bellelli R.(ed.). International Criminal Justice: Law and Practice from the Rome Statute to Its Review.-Routledge.-2010.
21. Grayling A. C. Towards the Light: The Story of the Struggles for Liberty and Rights that Made the Modern West.-Bloomsbury Academic.-2014.
22. Krever T. International Criminal Law: An Ideology Critique//Journal of International Law.-2013.-Vol.26.-p.701-23.
23. Yifeng C. Beyond the Rules: The Argumentative Turn in International Law//Journal of Peking University (Philosophy and Social Sciences Edition).- 2023.-Vol.60, No.1.-p.162-174.
24. Koskeniemi M. International law and hegemony: A reconfiguration//Cambridge Review of International Affairs. -2004.-Vol.17, No.2.-p.197-218.
25. Megret F. Three Dangers for the International Criminal Court: A Critical Look at Consensual Project//Finnish Yearbook of International Law.-2002.-Vol.12.-p.195-247.
26. Judgment of the Nuremberg International Military Tribunal 1946//American Journal of International Law.-1947.-Vol.41, No.1.-p.172-333.
27. Akhavan P. Justice in the Hague, Peace in the Former Yugoslavia? A Commentary on the United Nations War Crimes Tribunal//Human Rights Quarterly.-1998.-Vol.20, No.4.-p.737-816.
28. Nunn K. B. The Trail as Text: Allegory, Myth and Symbol in the Adversarial Criminal Process – A Critique of the Role of the Public Defender and a Proposal for Reform//American Criminal Law Review.-1995.-Vol.32, No.3.-p.743-813.
29. Clifford G. Local Knowledge: An Anthropological Collection.-Central Compilation & Translation Press.-2000.
30. Li S. The rule of law and its local resources.-China University of Political Science and Law Press.-2004.
31. Louise M. Can Amnesties and International Justice Be Reconciled?//The International Journal of Transnational Justice.-2007.-No.1.-p.208 - 230.
32. Desmond T. No Future Without Forgiveness.-Guangxi Normal University Press.-2014.
33. Stephen D. K., Global Communications and National Power: Life on the Pareto Frontier//World Politics.-1991.-43(3).-p.336 - 366.
34. John D. Possible Conflicts of Jurisdiction with Truth Commission, in The Rome Statue of the International Criminal Court: A Commentary.-Oxford University Press.-2002.
35. Nouwen S. M. H. & Werner W. G. Monopolizing Global Justice International Criminal Law as Challenge to Human Diversity//Journal of International Criminal Justice.-2015.-Vol.13, No.1.-p.157-176.

36. Krever T. Calling Power to Reason?//New Left Review.-2010.-Vol.65.-p.141-150.
37. Shigong J. The End of Civilization and World Empires: How to Understand the Global Order Faced by China's Rise//The era of openness.-2022.-No.2.-p.26-49.
38. Baroni F. The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia and Its Mission to Restore Peace//International Law Review.-2000.-Vol.12, No.2.-p.233-252.
39. Rieff D. A New Age of Liberal Imperialism//World Policy Journal.-1999.-Vol.16, No.2.-p.1-10.
40. Smith R. J. Serb Leaders Hand over Milosevic for Trial by War Crimes Tribunal. Washington Post. June 29, 2001. Available at: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2001/06/29/serb-leaders-hand-over-milosevic-for-trial-by-war-crimes-tribunal/a209e0ed-e7d5-428e-a462-d0999d29961c/> Accessed on June 6, 2025.
41. Ramo J. C. Bagging the Butcher. Time. April 9, 2001. Available at: <https://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,999627-1,00.html> Accessed on June 6, 2025.
42. ICTY. Prosecutor v. Milosevic. Transcript. IT-02-54-T. para.7. February 12, 2002.
43. Woodward S. Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War.-Brookings Institution Press.-1995.
44. Orford A. Locating the International: Military and Monetary Interventions after the Cold War//Harvard International Law Journal.-1997.-Vol.38, No.2.-p.433-485.
45. Woodward S. Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War.-Brookings Institution Press.-1995.
46. Chandler D. Bosnia: Faking Democracy after Dayton.-Pluto Press.-2000.
47. Rajkovic N. M. "Global Law" and Governmentality: Reconceptualizing the "Rule of Law" AS Rule "through" Law//European Journal of International Relations.-2010.-Vol.18, No.1.-p.29-52.
48. Kuklick B.(ed.). Thomas Paine: Political Writings.-Cambridge University Press.-1989.
49. Kahn P. W. The Reign of Law: Marbury v. Madison and the Constitution of America.-Yale University Press.-1997.
50. Rajkovic N. M. "Global Law" and Governmentality: Reconceptualizing the "Rule of Law" AS Rule "through" Law//European Journal of International Relations.-2010.-Vol.18, No.1.-p.29-52.
51. Slaughter A-M. A New World Order.-Princeton University Press.-2004.
52. Yifeng C. Beyond the Rules: The Argumentative Turn in International Law//Journal of Peking University (Philosophy and Social Sciences Edition).-2023.-Vol.60, No.1.-p.162-174.
53. See Office of the Prosecutor, Request for Authorization of an Investigation Pursuant to Article 15, ICC-01/19-7, para.56(July 4, 2019).
54. ICC, Decision Pursuant to Article 15 of the Rome Statue on the Authorization of an Investigation into the Situation in the People's Republic of Bangladesh/Republic of the Union of Myanmar, ICC-01/19-27, Pre-Trial Chamber III, para.56(November 14, 2019).
55. ICC, Decision Pursuant to Article 15 of the Rome Statue on the Authorization of an Investigation into the Situation in the People's Republic of Bangladesh/Republic of the Union of Myanmar, ICC-01/19-27, Pre-Trial Chamber III, para.62(November 14, 2019).
56. See Court of Appeals of North Carolina, State v. White, 517 S.E.2d 664, 134 N.C.App.338(July 20, 1999).
57. Karl L. Legal methodology.-The Commercial Press.-2004.
58. Moghalu K. C. Global Justice: The Politics of War Crimes Trails.-Praeger Security International.-2006.
59. Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia.-Texas A&M University Press.-2004.
60. Bass G. J. Stay the Hand of Vengeance: The Politics of War Crimes Tribunals.-Princeton University Press.-2000.

61. Mandel M. How America Gets away with Murder: Illegal Wars, Collateral Damage and Crimes against Humanity.-Pluto Press.-2004.

62. NATO. Press Conference: Given by NATO spokesman, Jamie Shea and SHAPE Spokesman, Major General Walter Jertz. NATO Daily Briefing. May 16, 1999. Available at: www.nato.int/_kosovo/press/p990517b.htm Accessed on June 6, 2025.

Ван Хэюн¹, Ван Цифый², Сйю Сенлэ^{1*}

^{1*}*Харбин политехникалық университеті, Харбин, Қытай*

²*әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

(e-mail: ¹307204815@qq.com, ²W05906@126.com, *xiaoshengle0107@126.com)

Халықаралық қылмыстық құқықтың “үкіметтік” логикасы туралы

Аңдатпа: Америка Құрама Штаттары мен Батыс бастаған либералдық қозғалыс тереңдеген сайын, заң үстемдігі біртіндеп ішкі салалардан халықаралық ареналарға таралуда. Халықаралық қылмыстық сот басқаратын және сот центризміне негізделген халықаралық қылмыстық құқық халықаралық қылмыстық құқық саласында танылған және қажетті басқару тәсіліне айналды. Дегенмен, зорлық-зомбылық қылмыстарының артындағы жүйелік күштерді елемейтін және заңдастыратын селективті әділеттілік және «сыртқы әділеттілік» халықаралық қоғамдастықта халықаралық қылмыстық құқықтың практикалық маңыздылығы туралы саяси пікірталастарды тудырды. Бұл мақалада «халықаралық қылмыстық құқық үстемдігін» жақтайтын либералды зерттеулерге және оның сот билігі арқылы мемлекеттік билікті шеттетуге көзқарасына назар аударылады және Мишель Фуконың басқару теориясына негізделген халықаралық қылмыстық құқық үстемдігінің басқару логикасы қарастырылады. Бұл мақалада халықаралық қылмыстық құқық мемлекеттік билікті шектеу құралы емес, халықаралық қылмыстық құқық арқылы жаһандық қылмыстық салада жеке мүдделердің үстемдік ету құралы екендігі айтылады.

Кілт сөздер: Халықаралық қылмыстық құқық, халықаралық қылмыстық құқықтың үстемдігі, үкіметтік билік, либерализм, жаһандық басқару

Ван Хэюн¹, Ван Цифый², Сйю Сенлэ^{1*}

^{1*}*Харбинский политехнический университет, Харбин, Китай*

²*Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан*

(e-mail: ¹307204815@qq.com, ²W05906@126.com, *xiaoshengle0107@126.com)

О логике “правительственности” международного уголовного верховенства права

Аннотация: По мере углубления либерального движения, возглавляемого Соединенными Штатами и Западом, верховенство права постепенно перетекает из внутренних в международные сферы. Международное уголовное право, возглавляемое Международным уголовным судом и основанное на судебном центризме, стало признанным и необходимым подходом к управлению в области международного уголовного права. Однако избирательное правосудие и «правосудие по видимости», которые игнорируют и легитимируют системные силы, стоящие за насильственными преступлениями, вызвали политические дискуссии в

международном сообществе о практическом значении международного уголовного права. В этой статье основное внимание уделяется либеральным исследованиям, пропагандирующим «международное уголовное верховенство права» и его взгляду на маргинализацию государственной власти посредством судебного управления, а также рассматривается логика управления международным уголовным верховенством права на основе теории управления Мишеля Фуко. В этой статье утверждается, что международное уголовное право является средством для корыстных интересов доминировать в глобальном уголовном поле посредством международного уголовного права, а не средством ограничения государственной власти.

Ключевые слова: международное уголовное право, международное уголовное право, государственное управление, либерализм, глобальное управление

Information about the authors:

Wang He-yong – Ph.D in international law, Lecturer, Faculty of Humanities and Social Science, Harbin Institute of Technology, Dazhi Street 92, 150001, Harbin, China

Wang Qi-fei – Bachelor student, al-Farabi Kazakh National University, al-Farabi Ave, 71, 050040, Almaty, Kazakhstan

Xiao Sheng-le – corresponding author, Master student, Faculty of Humanities and Social Science, Harbin Institute of Technology, Dazhi Street 92, 150001, Harbin, China

Ван Хэюн – кандидат наук в области международного права, преподаватель факультета гуманитарных и социальных наук, Харбинский технологический институт, ул. Дачжи, 92, 150001, Харбин, Китай

Ван Цифэй – студент бакалавриата, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. Аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан

Сйо Сенлэ – автор для корреспонденции, магистрант факультета гуманитарных и социальных наук, Харбинский технологический институт, ул. Дачжи, 92, 150001, Харбин, Китай.

Ван Хэюн – халықаралық құқық ғылымдарының докторы, гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультетінің оқытушысы, Харбин технологиялық институты, Дацзи көшесі 92, 150001, Харбин, Қытай

Ван Цифэй – бакалавр студенті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан

Сйо Сенлэ – хат-хабар авторы, гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультетінің магистранты, Харбин технологиялық институты, Дацзи көшесі 92, 150001, Харбин, Қытай.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Халықаралық құқық, халықаралық жеке құқық / International law,
Private International Law/ Международное право, международное
частное право**

IRSTI 10.53.91
Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-195-216>

**Impact of international nuclear safety conventions on the evolution
of Kazakhstan's legislative framework in the nuclear energy sector**

D.R. Saipinov*

National Center of Science and Technology Evaluation, Almaty, Kazakhstan

(e-mail: daniyar.saipinov@mail.ru)

Abstract: The article examines the influence of international conventions and nuclear safety standards on the legislative policy of the Republic of Kazakhstan in the field of atomic energy. The relevance of the research is driven by Kazakhstan's plans to construct a nuclear power plant and the growing need to strengthen national regulatory frameworks in line with global safety requirements. The purpose of the study is to identify the mechanisms through which Kazakhstan's international obligations under the NPT, the Convention on Nuclear Safety, the Joint Convention and IAEA documents are incorporated into national legislation and shape its development. The scientific and practical significance lies in providing a comprehensive analysis of how international norms affect current legal reforms. The methodology is based on comparative legal analysis of international treaties, the 2021 Environmental Code and the Law "On the Use of Atomic Energy". The findings demonstrate Kazakhstan's high level of alignment with international standards, including the improvement of radioactive waste management procedures and the advancement of transboundary environmental assessment. The study contributes to understanding the foundational role of international regimes in national policymaking. Its practical value consists of supporting further enhancement of the legal framework necessary for the implementation of nuclear energy projects.

Keywords: international conventions, nuclear safety, IAEA, legislative policy, radioactive waste.

Introduction

The worldwide nuclear market expansion since 2000 demonstrates how nuclear power has become a fundamental component of the global energy infrastructure. States now evaluate

Received: 24.11.2025. Accepted: 17.12.2025. Available online: 30.12.2025

*the corresponding author

nuclear technologies as their primary choice for low-carbon energy production because of climate change requirements and energy security needs. The International Atomic Energy Agency (IAEA) reports that more than thirty nations are planning to build new power units and restart their nuclear energy programs [1]. The World Nuclear Industry Status Report 2024 shows that Chinese and Russian nuclear projects started construction on 35 new reactors between 2019 and 2024 [2]. The need for dependable power generation and new reactor designs, including small modular reactors, drives up competition in the worldwide market while speeding up nuclear safety regulations. The IAEA document shows how the Life Management of Nuclear Power Plants Network functions as a tool to assist countries that are new to nuclear energy [3].

Kazakhstan, which possesses the world's largest natural uranium reserves and is a strategic supplier of nuclear fuel, likewise faces the necessity of developing its own generating capacity. According to the World Nuclear Association, Kazakhstan holds approximately 14% of global uranium reserves and produced about 23,270 tU in 2024 [4]. In the context of rising domestic electricity consumption and ongoing economic modernization, the discussion surrounding the construction of a nuclear power plant has taken on a systemic character: as reported by World Nuclear News, since 2014 Kazakhstan's enterprise KNPP has carried out preliminary work, including site selection (for example, Ulken on the shore of Lake Balkhash) and the examination of small modular reactor options [5]. National strategic planning documents emphasize the need to diversify the energy mix and reduce dependence on carbon-intensive sources. For example, the analytical article "Kazakhstan's Energy Future: The Role and Importance of Nuclear Power Plants" states that Kazakhstan is facing an "electricity shortage" and may encounter a deficit of up to 6.2 GW by 2030 [6]. Parallel preparatory activities include site assessment, public consultations, evaluation of technological solutions, and analysis of regulatory requirements. The political-legal dimension of this process is particularly significant, as the prospective establishment of a nuclear power plant inevitably touches upon a wide range of issues-from environmental safety to international cooperation and compliance with non-proliferation obligations.

The international commitments of Kazakhstan serve as a fundamental structure which determines how the nation will develop its nuclear energy legislation. The 1994 Convention on Nuclear Safety, along with three other international agreements, requires Kazakhstan to follow specific safety standards for nuclear facilities. The UN system hosts the NPT text [7] while the IAEA maintains three conventions, including the Convention on Early Notification of a Nuclear Accident [8] and the Convention on Assistance in the Case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency [9] and the 1994 Convention on Nuclear Safety and Kazakhstan's national reports about its implementation [10].

The IAEA Safety Standards together with IAEA peer-review procedures and international reporting systems directly shape the development of national regulatory frameworks (see foundational instruments: IAEA, Fundamental Safety Principles SF-1; Safety of Nuclear Power Plants: Design, SSR-2/1 (Rev.1); Disposal of Radioactive Waste, SSR-5). The nation of Kazakhstan works to build its position as a trustworthy nuclear power through its continuous updates of domestic nuclear sector laws to match international standards. The Law "On the Use of Atomic Energy" [11] and the 2021 Ecological Code [12] demonstrate this adaptation.

The relevance of this study is driven by the need for a scholarly examination of how international conventions and their associated safety standards shape the structure, directions, and substantive content of Kazakhstan's legislative policy in the nuclear sphere. The choice of this topic is particularly significant against the background of the emerging national nuclear

program and the growing international requirements for ensuring the safety of nuclear installations, managing radioactive waste, and regulating transboundary impacts. The current status and development prospects of Kazakhstan's nuclear energy sector are evidenced, in particular, by the country profile data published by the IAEA and analytical reviews on the development of nuclear power in Central Asia [13]. The study makes it possible to determine the extent to which the existing regulatory framework aligns with the country's international obligations and how these obligations shape the further evolution of the legal landscape in the field of nuclear energy.

The modern international framework for nuclear safety operates through multiple agreements that control nuclear material spread and nuclear facility operations and radioactive waste management. The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) functions as the fundamental framework that requires states to stop nuclear weapon distribution while supporting atomic energy for peaceful purposes and strengthening international safeguards. The IAEA performs safeguard implementation through its verification process, which confirms that nuclear materials serve only peaceful purposes. Kazakhstan upholds its NPT membership and Comprehensive Safeguards Agreement with the IAEA (Agreement on the Application of Safeguards in connection with the NPT of 26 July 1994 [14]) through its Model Additional Protocol and enhanced verification procedures, which enable its entry into worldwide control systems.

The 1994 Convention on Nuclear Safety operates as a supplementary agreement to the non-proliferation framework because it concentrates on ensuring nuclear power facilities operate safely. The Convention requires states to take responsibility for nuclear safety through independent regulatory bodies that prevent accidents and protect facilities while promoting safety culture development. The Contracting Parties conduct periodic peer reviews of national reports during their meetings, which enables them to detect organizational problems and ensure domestic laws match international standards. The Convention provides Kazakhstan with essential criteria to create operational standards for research reactors and future power reactors.

The Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management (1997) focuses on the critical nuclear policy matter of spent nuclear fuel (SNF) and radioactive waste management. The Convention requires states to establish national systems for accounting, control, safe storage, and final disposal of waste, as well as mechanisms for site evaluation, licensing of relevant activities, and oversight of their implementation. For Kazakhstan, participation in the Joint Convention is reflected in specific national reports on waste management, which is particularly important given the presence of legacy facilities from the Semipalatinsk Test Site and the infrastructure of historical mining and processing operations [15].

The 1986 Convention on Early Notification of a Nuclear Accident was developed in response to the Chernobyl disaster and is aimed at ensuring the prompt exchange of information in the event of incidents capable of causing transboundary consequences. The Convention requires states to immediately provide affected parties and the IAEA with information regarding the time of the accident, its nature, radionuclide releases, and measures taken (IAEA, Convention on Early Notification of a Nuclear Accident). The implementation of these provisions obliges states to establish monitoring systems, rapid communication channels, and mechanisms for assessing environmental impacts.

The Convention on Assistance in the Case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency works together with the early-notification system to establish rules for international emergency response collaboration. The Convention sets rules for providing technical help and expert

services and material support while defining procedures for emergency support requests and operational coordination and radiation safety protocols for emergency response activities (IAEA, Convention on Assistance in the Case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency). For Kazakhstan, this instrument is particularly relevant due to the need to integrate the national civil protection system with international response mechanisms, as well as in light of potential transboundary risks associated with nearby nuclear-infrastructure facilities [16].

The international framework consists of multiple treaties, which work together to maintain consistency between non-proliferation rules and technical safety standards and environmental protection and nuclear incident response protocols. The legislative policy of Kazakhstan requires ongoing updates to its national standards because of IAEA regulatory procedures and environmental rules and nuclear material control systems. This is confirmed, in particular, by the provisions concerning the powers of the authorized body on atomic energy, which include preparing proposals for improving legislation in the field of the peaceful use of atomic energy [17].

Despite substantial progress in modernizing national environmental and nuclear-safety legislation, Kazakhstani academic literature still shows a fragmented approach to studying the impact of international legal regimes on domestic law-making policy. The state fulfills all international treaty provisions, which include IAEA safety protocols and NPT requirements and Convention on Nuclear Safety obligations and Joint Convention on Radioactive Waste Management and Spent Fuel Safety and early notification and mutual assistance treaties for nuclear accidents. The international frameworks function as fundamental guidelines that direct the development of nuclear facility operation rules and radioactive waste management systems and environmental tracking systems and cross-border impact management [18].

The state of Kazakhstan executes international commitments through simultaneous work on environmental law transformation, which resulted in the 2021 Ecological Code and ongoing atomic energy legislation updates. The established laws create fundamental rules for environmental impact studies and cross-border procedures and radiation protection and radioactive waste management and environmental tracking systems. The expansion of regulatory scope, the institutional strengthening of environmental authorities, and the adaptation of national procedures to international standards create an objective need for a comprehensive theoretical and legal analysis of the ongoing developments [19].

Nevertheless, existing academic publications are largely focused either on specific technical aspects of nuclear safety or on isolated issues of environmental regulation. There is a lack of studies that simultaneously account for the international architecture of nuclear safety, the requirements of key conventions, the national experience of legislative reform, and the potential challenges associated with the planned construction of a nuclear power plant [20]. The analysis of Kazakhstan's international commitments in relation to the Ecological Code's provisions remains understudied because it lacks research on transboundary effects assessment and state environmental monitoring and radioactive waste management and emergency response requirements [21].

As a result, a significant scholarly gap has emerged: there are no works providing a comprehensive analysis of how international nuclear safety regimes influence the contemporary legislative policy of the Republic of Kazakhstan. Addressing this gap is essential not only for advancing the national doctrine of nuclear and environmental law but also for ensuring the coherence of regulatory reforms with international standards and IAEA recommendations [22].

The research focuses on social connections that develop through state policy implementation for nuclear and environmental protection in Kazakhstan.

The research examines Kazakhstan's international nuclear safety commitments under the NPT framework and its conventions, together with their effects on national environmental and nuclear laws through the Ecological Code and atomic energy regulations.

The aim of the study is to identify the regulatory mechanisms through which Kazakhstan's international nuclear safety obligations determine the directions and substantive content of the state's legislative policy. Achieving this aim requires an examination of the legal instruments of the IAEA, the requirements of the NPT, the provisions of the conventions on the safety of nuclear installations, the management of spent nuclear fuel and radioactive waste, as well as the procedures for early notification and assistance in the event of nuclear accidents. Special attention is devoted to assessing the degree of implementation of these requirements in the national legal system and evaluating the consistency of domestic legislation with international standards.

Research methods

The methodology of this study is based on a comprehensive analysis of international and national legal sources regulating nuclear and environmental safety, with particular attention to the interaction between Kazakhstan's obligations under key international treaties and its domestic legislation. The research material consists of global nuclear safety regime conventions and IAEA standards, together with Kazakhstan national reports and Environmental Code of 2021 provisions and atomic energy use legislation. These documents make it possible to assess the extent to which Kazakhstan's regulatory system incorporates global requirements related to radioactive waste management, transboundary environmental procedures, emergency preparedness and environmental monitoring. The qualitative aspect of the work relies on academic publications and analytical reports that provide a doctrinal and empirical basis for understanding the evolution of national regulatory policy in this field.

In the research process, an integrated approach was applied, combining theoretical analysis of international safety regimes with a critical examination of their implementation in Kazakhstan's domestic law. The research used comparative legal analysis to identify both commonalities and differences between international standards and national regulatory systems and to assess the operational effectiveness of current legal procedures. This combination of approaches allowed to determine how international instruments influence the content and direction of Kazakhstan's legislative policy and to reveal areas where national regulation not only incorporates but also develops international standards, strengthening the country's system of nuclear and environmental safety.

Findings

The Treaty on the NPT serves as a core legal foundation that establishes the essential rules that guide Kazakhstan's national atomic energy and nuclear safety policies. The Treaty's Articles I-III require non-nuclear-weapon States to refrain from obtaining or constructing nuclear weapons or explosive devices and to prevent any assistance for their development. The treaty provisions create absolute legal barriers against nuclear material and advanced technology and specialized equipment transfers, which form the foundation for national regulatory frameworks.

Kazakhstan, as a non-nuclear-weapon State, falls fully under Articles II and III of the NPT, which require the acceptance of comprehensive IAEA safeguards based on document

INFCIRC/153. These safeguards are designed to verify the exclusively peaceful nature of nuclear materials and activities conducted within the State's territory. Kazakhstan's accession to the relevant agreements necessitated the institutionalization of mechanisms for the accounting, control, and physical protection of nuclear materials, as well as the establishment of documented transparency in the nuclear sphere. For example, Kazakhstan's safeguards report explicitly states: "...ensure accounting and control of nuclear materials and submit reports to the authorized body on their availability, movement and location" [23].

An important component of the national legal framework is paragraph 3 of Article 2 of the Ecological Code of the Republic of Kazakhstan, which establishes the priority of international treaties over national normative legal acts. This regulatory formula ensures the direct legal relevance of the NPT obligations and the IAEA safeguards agreements for the national regulatory system. In practical terms, this means that the requirements for the accounting, control, and monitoring of nuclear materials are not merely reproduced in domestic legislation but are grounded in the imperatives of international law.

The substantive provisions of the NPT exert direct influence on the institutional structure of Kazakhstan's legislation governing the management of radioactive waste and nuclear materials. Articles 369-375 of the Ecological Code set out the classification of radioactive waste, requirements for its handling, and the applicable environmental and radiation standards that align with international safety norms. These provisions form part of a broader architecture of national nuclear legislation regulating licensing procedures, physical protection, transportation, and the accounting of nuclear materials. The existence of these norms reflects the influence of international IAEA safeguards requirements, aimed at preventing the diversion of nuclear materials to military or undefined purposes.

The consistent incorporation into national legislation of procedures for state oversight, independent supervision, reporting regimes, and monitoring systems demonstrates that Kazakhstan has adopted the key provisions of the NPT as the foundation for developing a modern regulatory model for nuclear activities. The national system for nuclear material tracking and reporting operates under state authority supervision to maintain international non-proliferation requirements while demonstrating how international safeguards have become part of Kazakhstan's legal framework. The control system analysis demonstrates that the State system for nuclear material control operates through three essential elements, which include accounting and export and import control and physical protection of nuclear materials [24].

The IAEA safeguards system constitutes the central mechanism of international oversight, ensuring that nuclear materials are used exclusively for peaceful purposes. Under the comprehensive agreements concluded with non-nuclear-weapon States Parties to the NPT, the IAEA conducts inspection activities covering the entire scope of nuclear materials under the jurisdiction of the State. This model of control establishes a standardized structure of national supervision based on the mandatory, precise accounting, documentation, and transparency of all categories of nuclear materials and operations involving them.

The IAEA safeguards system has shaped the Republic of Kazakhstan's legislation through its impact on the Ecological Code's provisions about radioactive waste and nuclear material management. Articles 369-375 of the Code establish a comprehensive regulatory framework for radioactive waste management, in which the implementation of procedures and requirements set forth in the IAEA Safety Standards Series is clearly evident. The classification of radioactive waste set out in Article 369 reflects the fundamental IAEA criteria, including physical state,

source of generation, activity level, and radionuclide half-life [25]. Such harmonization ensures the unification of terminology and regulatory approaches, which is a necessary precondition for effective interaction with international safeguards mechanisms.

The provisions of Article 372, which establish requirements for the environmentally safe storage and disposal of radioactive waste, are of particular significance. This norm sets out the mandatory licensing of relevant activities, the provision of physical protection, the prevention of uncontrolled releases, and the documentation of storage parameters. These elements correspond to IAEA requirements concerning the creation of multilayer control barriers, the minimization of environmental risks, and the maintenance of an adequate level of safety at all stages of the radioactive material lifecycle [26]. The national system of accounting and control implemented under these regulations ensures compliance with both safeguard obligations and international standards governing the management of radioactive waste.

The regulation of environmental impact assessment (EIA) procedures and transboundary environmental assessment likewise demonstrates the substantial influence of international requirements. Article 75 of the Ecological Code provides for the inclusion of transboundary impact assessment within the EIA process whenever an activity may adversely affect the territory of another State. Articles 80-84 establish a detailed procedure for identifying such impacts, conducting consultations, preparing documentation, and engaging with affected parties. These provisions are consistent both with IAEA recommendations aimed at fostering international transparency in the nuclear sphere and with the requirements of the Espoo Convention governing transboundary environmental impact assessment.

The IAEA safeguards system guides Kazakhstan to follow international safety standards and transparency requirements and control measures for atomic energy applications through its national laws. The implementation of these standards enables Kazakhstan to join the international nuclear and environmental safety framework, which supports the development of nuclear infrastructure while reducing cross-border risks.

The national legal framework of Kazakhstan includes international nuclear and environmental safety standards as a fundamental element for its legislative modernization process. The Ecological Code of Kazakhstan includes Article 46, which enables international environmental standards to enter the country through national standardization procedures to support global regulatory requirements and scientific progress. This legal framework creates a normative channel for incorporating IAEA recommendations, International Organization for Standardization (ISO) standards, and other international regulatory instruments into the national context.

The international standards of the IAEA, particularly the documents of the IAEA Safety Standards Series (General Safety Requirements, Safety Guides), play a system-forming role for national requirements governing the handling of radioactive materials, radiation safety, and the management of nuclear installations. The provisions of the Ecological Code require the competent authority to take international standards into account when developing and revising national regulations, thereby creating a mechanism for the regular updating of legislation in accordance with developments in the international nuclear safety regime. This practice is consistent with the principles of the IAEA, which aim at harmonizing global requirements and unifying regulatory criteria.

In Kazakhstan's normative system, the implementation of international standards is expressed not only through the mandatory consideration of technical requirements but also

through the encouragement of their voluntary application by business entities. Paragraph 3 of Article 46 provides for a reduction in the degree of regulatory risk during state environmental inspections for organizations that have implemented international environmental management systems. In this context, ISO 14001 – which establishes internationally recognized criteria for environmental management – is of particular importance. Its application promotes greater corporate responsibility in environmental protection and provides additional guarantees of environmental safety at high-risk facilities, including potential nuclear-energy installations. For example, one study shows that economic and environmental factors significantly influence the implementation of ISO 14001 [27].

International standards function as tools to connect Kazakhstan with worldwide technical regulation systems and international trade operations. The use of ISO and IAEA standards together with interstate standards enables technical requirement comparison and supports international work and treaty-based environmental and nuclear safety obligations [28]. The upcoming nuclear energy development requires these mechanisms because they establish both regulatory frameworks and organizational structures for operating critical infrastructure facilities safely.

Overall, the legal framework of Article 46 of the Ecological Code forms an integrative model aimed at the continuous convergence of national regulation with international standards. This approach strengthens the stability of the national system of environmental and nuclear regulation, enhances its transparency, and ensures its alignment with international safety requirements.

The Republic of Kazakhstan established national institutions for environmental expertise and EIA through international obligations that stemmed from nuclear safety regulations and transboundary environmental agreements. The Ecological Code contains an extensive normative framework governing impact assessment procedures (Arts. 48-50, 64-65), which align in nature with international standards, including the requirements of the 1991 Espoo Convention and IAEA recommendations on assessing the environmental impacts of nuclear facilities.

The basic provisions of environmental assessment, set forth in Articles 48-50, are aimed at identifying and analyzing all significant impacts of the proposed activity, taking into account the principles of potential environmental hazard, consideration of alternatives, and long-term forecasting. These norms are consistent with international practice, which requires the assessment of environmental risks at the early decision-making stages and the evaluation of several project development alternatives, including the “no-action” option. This conceptual foundation ensures the integration of international methodological approaches into national regulation.

Particularly important are the requirements contained in Articles 64-65, which establish the mandatory nature of environmental impact assessment for activities involving facilities of categories I and II. Nuclear installations and activities related to the handling of nuclear materials invariably fall within these categories, consistent with international practice, where nuclear facilities are regarded as activities with a high potential impact. The mandatory nature of EIA, including in cases of significant modifications to the operation of a facility, aligns with IAEA recommendations aimed at preventing uncontrolled changes in safety levels.

The significant influence of international treaties is especially evident in the regulation of transboundary impacts. Under paragraph 2 of Article 80, national legislation is directly guided by the international treaties of the Republic of Kazakhstan when determining the grounds

and procedure for conducting a transboundary assessment. This provision ensures the direct implementation of the Espoo Convention, which requires notification of neighbouring states and consultations when an activity may cause significant adverse effects beyond the jurisdiction of the State of origin. The practice of transboundary assessment is analyzed in detail in Zingashina's study "Transboundary Environmental Assessment in the Aral Sea Basin" [29].

Articles 80-84 establish a multi-level administrative mechanism for transboundary assessment, including the decision to initiate the procedure, the conduct of consultations, the transfer of documentation in the language of the receiving State, and the consideration of comments and proposals from authorities and the public of affected States. This procedure serves as a normative reflection of the international processes operating under the Espoo Convention and is comparable to the IAEA approach, which requires transparency and the involvement of all potentially affected parties in the safety-assessment process.

The establishment of mechanisms for translating documentation, the mandatory consideration of submitted comments, and the requirement to provide documented evidence of how such comments were addressed are consistent with international standards of transparency and accountability. Similar requirements appear in IAEA guidance documents on environmental assessment for nuclear facilities and in the practice of States Parties to the Espoo Convention, underscoring Kazakhstan's commitment to ensuring conformity with international procedural safeguards.

Overall, the national environmental impact assessment system demonstrates institutional convergence with international procedures aimed at ensuring environmental and nuclear safety, including the mandatory early identification of risks, the conduct of inter-State consultations, and the consideration of comments from affected parties. Such harmonization helps strengthen confidence in the national regulatory system and enhances the quality of decision-making in the field of nuclear-energy development.

The national environmental regulation system of Kazakhstan bases its international cooperation framework on international obligations, which determine State environmental protection and atomic energy safety policies. The Ecological Code of Kazakhstan, through Article 412, requires international cooperation to follow universal international law principles and Kazakhstan-ratified international treaties. This provision institutionalizes international standards as a mandatory basis for national legal regulation, creating the prerequisites for harmonizing domestic legislation with global regimes of environmental and nuclear safety.

The development of provisions on international treaties in Article 413 further specifies the mechanisms for their implementation at the national level. Paragraph 2 of Article 413 stipulates that the implementation of international treaties may include the development of targeted action plans, the identification of responsible State bodies, the assessment of the effectiveness of Kazakhstan's participation in international agreements, and the carrying out of transboundary procedures. This normative construct demonstrates that international obligations are not limited to the formal accession to international instruments but require the development of an internal strategy and the adaptation of national legislation and administrative mechanisms.

The Ecological Code provisions show direct alignment with international nuclear agreements. The Non-Proliferation of Nuclear Weapons Treaty, along with IAEA safeguards agreements and three nuclear safety conventions and two conventions on early notification and assistance, create an international framework that directly affects Kazakhstan's regulatory policy. Paragraph 2 of Article 413 effectively institutionalizes the mechanism for implementing these instruments by

providing for the development of internal action plans and a system for interagency allocation of competencies.

Of special importance is the fact that international treaties on nuclear safety are directly integrated into the sphere of environmental law. This is due to the intersection of nuclear and environmental regulation in matters involving the handling of nuclear materials, the prevention of radiation impacts, the assessment of transboundary effects, and the provision of informational transparency. As noted in one study, Kazakhstan uses its participation in international regimes not only as a foreign-policy initiative but as the foundation of its domestic environmental and radiation policy [30]. These international obligations thus form the basis for a comprehensive risk-management model reflected in Articles 369-375, which govern radioactive waste management, and in Articles 80-84, which regulate transboundary impact-assessment procedures.

Taken together, the provisions of Articles 412-413 demonstrate that international cooperation functions not as a declarative policy element but as a structuring principle that determines the content and direction of the development of Kazakhstan's environmental and nuclear legislation. This model promotes further convergence of national regulatory practice with international standards and enhances the effectiveness of Kazakhstan's participation in global mechanisms for ensuring environmental and nuclear safety.

The institution of State environmental monitoring, established in Articles 152-159 of the Ecological Code of the Republic of Kazakhstan, plays a significant role in the implementation of the State's international obligations in the field of nuclear and radiation safety. The substance of these provisions demonstrates the direct influence of international standards, particularly the 1986 Convention on Early Notification of a Nuclear Accident, IAEA requirements on emergency preparedness and response, and regimes governing the exchange of environmental information in a transboundary context.

The Unified State System for Environmental and Natural Resources Monitoring (Art. 152) encompasses a set of procedures aimed at the timely identification of changes in environmental conditions, the forecasting of potential adverse effects, and the provision of coordinated responses by State authorities. The inclusion of monitoring processes relating to physical and biological indicators, air quality, water resources, the state of ecological systems, and the impacts of climate change forms a basis for the prompt dissemination of information in the event of nuclear or radiological incidents. This is confirmed by research conducted at the Semipalatinsk Test Site, where integrated monitoring systems for radiological parameters and natural factors have been developed [31, p. 85]. Such an architecture aligns with international requirements for national early-warning and response systems and ensures Kazakhstan's compliance with the Convention on Early Notification.

A central component of this framework is the establishment of the National Data Bank on the state of the environment and natural resources (Art. 155). This information system is designed to accumulate, systematize, integrate, and enable the automated exchange of data among State authorities and other monitoring participants. In both structure and purpose, the National Data Bank reflects international standards of transparency and accountability found in IAEA documentation, including principles of open access, timeliness, and accuracy of information. The integration of natural-resource cadastres, environmental-permit registries, and waste-monitoring systems, including radioactive waste, ensures the availability of all key information necessary for assessing environmental and nuclear safety.

The regulation of access to the National Data Bank (Art. 156) further reinforces compliance with international requirements. The provision of free access to information for State bodies, individuals, and legal entities, as well as the absence of restrictions on copying and reproducing data, where such data do not constitute protected categories under the law-confirms adherence to principles of openness and public availability of environmental information articulated in Article 5 of the Ecological Code. This policy is consistent with IAEA approaches aimed at enhancing transparency in the management of nuclear materials and radiation safety. International practice shows that open-access environmental and radiological information strengthens trust among States and reduces the risk of misinformation in emergency situations. Scholarly literature also emphasizes that the new Ecological Code has strengthened public access to information [32].

Environmental monitoring as a component of the system (Art. 159) provides additional evidence of the alignment of national regulation with international standards. The mandatory nature of systematic observation, data collection, and analysis, as well as the provision of access to environmental information for individuals and legal entities, reflects the principles of the Aarhus Convention and contributes to meeting requirements related to transparency and public awareness of risks associated with high-hazard activities, including nuclear facilities.

Taken together, the provisions of Articles 152-159 of the Ecological Code establish a normative and institutional foundation that enables Kazakhstan to fulfil its international obligations in the fields of monitoring, information exchange, and the prevention of nuclear and radiological incidents. The national monitoring system, built upon the principles of regularity, reliability, and openness of data, strengthens Kazakhstan's integration into the global nuclear-safety framework and enhances the resilience of the State's emergency-management system.

The Ecological Code of the Republic of Kazakhstan (Arts. 211, 227, 395) contains a stable framework for emergency response that supports the State's international commitments regarding nuclear and radiation safety. The provisions follow the requirements of the 1986 Convention on Assistance in the Case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency and IAEA standards for emergency preparedness and response through the document GS-R-2 "Preparedness and Response for a Nuclear or Radiological Emergency".

Article 211 contains essential rules that control the release of pollutants into the atmospheric air during emergencies. The requirement to notify State authorities right away, within two hours after detecting an emergency situation, follows the international standard for quick information sharing established through the Convention on Early Notification and the Convention on Assistance. The IAEA established standards that require facilities to implement immediate pollution prevention measures through facility shutdown operations to protect human populations from radiological incidents.

Similar provisions appear in Article 227, which regulates emergency situations involving water bodies. The explicit requirement for immediate notifications and for the adoption of measures to prevent deterioration of water quality demonstrates the universal approach adopted in national legislation towards different types of environmental media. This universality aligns with international practice, in which emergency response is understood as a comprehensive set of measures covering all potential pathways of contamination, including atmospheric, aquatic, and soil environments.

Article 395 establishes general requirements applicable to any type of environmental emergency. These include the need for rapid response, immediate notification of government oversight bodies, and the adoption of measures to eliminate adverse consequences. This

normative structure forms a uniform response regime for emergencies occurring at category I and II facilities, which is particularly important for activities involving nuclear materials and radioactive substances.

The substantive characteristics of these provisions reflect Kazakhstan's fulfilment of international procedures on emergency preparedness and response. The obligations placed on operators-including preventing the spread of contamination, shutting down the source of increased hazard, and providing information to State authorities-correspond to international standards in the fields of physical protection, radiation safety, and emergency-risk management. The presence of a unified action algorithm confirms Kazakhstan's commitment to ensuring coherence between domestic response mechanisms and global actions in the event of nuclear or radiological emergencies.

The regulation of emergency response within the Ecological Code strengthens the national preparedness system by ensuring compliance with international obligations and enhancing the resilience of State governance in the face of environmental and technological threats. The institutional integration of international standards forms the legal foundation for the effective protection of the population and the environment in emergencies of any scale.

The Ecological Code of the Republic of Kazakhstan includes Articles 369-375, which establish a complete system for radioactive waste management that fulfills all international nuclear safety standards from the 1997 Joint Convention. The provisions follow international standards for radioactive waste management through their structure and content, which demonstrates the State's dedication to meet IAEA guidelines for radioactive material storage and processing and disposal.

Article 369 establishes the basis for the classification of radioactive waste, defining it according to physical state, level of radioactivity, and origin. This classification corresponds to the international system used in IAEA Safety Standards, including the division of waste into low-, intermediate-, and high-level categories. The application of quantitative activity criteria based on specific radioactivity indicators confirms Kazakhstan's commitment to aligning with international methodological approaches to waste categorization, which are essential for ensuring safe management practices.

The provisions of Article 372 specify environmental requirements for the storage and disposal of radioactive waste, including the necessity of preventing nuclear chain reactions, applying radiation-safety norms, accounting for all risks, and preventing unauthorized access to radioactive materials. The requirement of mandatory licensing for activities related to waste storage and disposal corresponds to the Joint Convention's requirement that State Parties establish effective regulatory and supervisory systems in this area.

Particular attention should be given to the technical requirements for radioactive waste storage and disposal facilities contained in Article 373. The established criteria for site selection – including geological stability, absence of karst formations, depth of groundwater, and the presence of impermeable geological formations – align with the international safety standard IAEA SSR-5 "Disposal of Radioactive Waste". This document sets out requirements for protective barriers, site characteristics, and engineered systems designed to prevent the migration of radionuclides into the environment throughout the entire period of potential hazard. The application of analogous criteria in national legislation confirms the implementation of international best practices in the design and operation of radioactive waste repositories.

Article 374 contains one of the key mechanisms for fulfilling international obligations – the direct prohibition on the import of radioactive waste into the Republic of Kazakhstan for storage

or disposal. This prohibition is consistent with international safety standards and the provisions of the Joint Convention aimed at preventing the transboundary transfer of radioactive waste to States with less developed control systems. Moreover, this rule aligns with international efforts to prevent the creation of “nuclear dumping grounds” on the territory of individual States, thereby strengthening Kazakhstan's national radiation-safety regime.

Article 375 regulates the transportation of radioactive waste, establishing the obligation to comply with international norms and procedures. The duties of the consignor and carrier, as well as requirements for packaging, labeling, and transport-vehicle safety, reflect the provisions of IAEA recommendations on the safe transport of radioactive materials (IAEA Regulations for the Safe Transport of Radioactive Material). The integration of these standards ensures uniform safety approaches and reduces the risk of incidents during the transport of radioactive materials both within Kazakhstan and in a transboundary context.

The provisions of Articles 369-375 establish a complete framework for radioactive waste management that operates within the international nuclear safety framework. The provisions show Kazakhstan develops its regulatory framework through international best practices to protect people and the environment from radioactive material threats. The national legislation alignment with international standards enhances Kazakhstan's position as a nation, which upholds its nuclear and radiation safety commitments.

Discussion

The evaluation of Kazakhstan's international nuclear safety commitments against its domestic environmental and atomic laws shows strong alignment between these two sets of regulations. The international framework bases its core elements on the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (1968), and IAEA safeguards system and Convention on Nuclear Safety (1994), and Joint Convention on Spent Fuel and Radioactive Waste Safety (1997), and Espoo Convention and its associated agreements for nuclear accident response. All these international agreements require States Parties to use their established core standards when developing their nuclear energy policy frameworks.

The Ecological Code of the Republic of Kazakhstan contains explicit implementation of essential international principles. The legal framework of Article 2 establishes priority for international treaties that create direct effect for the NPT and the Convention on Nuclear Safety and other instruments to determine domestic regulatory content. The national regulatory framework of Kazakhstan includes a State system for accounting and control of nuclear materials and licensing and physical protection of facilities because the country maintains non-nuclear-weapon status under Articles II-III of the NPT.

Particular significance lies in the comparison of Ecological Code provisions with IAEA international standards. The norms regulating radioactive waste management (Arts. 369-375) rely on the classification methodology and safety-assessment approaches developed within the IAEA Safety Standards. Requirements governing disposal facilities correspond to the provisions of IAEA SSR-5, confirming that national technical criteria conform to international recommendations. The prohibition on the import of radioactive waste for disposal, established in Article 374, reflects Kazakhstan's obligations under the Joint Convention to prevent transboundary environmental risks.

The extent to which international requirements for EIA implementation needs evaluation. The framework of Articles 48-50, 75 and 80-84 establishes a complete environmental

assessment system which includes strategic environmental assessment and environmental impact assessment and transboundary impact assessment. The system includes procedures for State involvement and mandatory consultation and translation requirements and comment evaluation, which follow the Espoo Convention and IAEA guidelines for nuclear activity assessments. National regulation not only reproduces international requirements but also further details administrative procedures, ensuring greater transparency and predictability.

The analysis also indicates an enhanced level of implementation of international standards in monitoring and information exchange. The establishment of the Unified State System for Environmental and Natural Resources Monitoring and the National Data Bank (Arts. 152-159) aligns with the principles of the international early-notification and information-openness regimes embedded in the IAEA conventions of 1986. The requirements for prompt notification of competent authorities in the event of accidents (Arts. 211, 227, 395) demonstrate the direct implementation of the international GS-R-2 norms governing emergency preparedness and response.

Overall, Kazakhstan's national legislation is not only aligned with international requirements but also contains mechanisms that further develop and specify global standards. The most substantial contribution of international obligations is observed in the sphere of environmental impact assessment and transboundary procedures, where Kazakhstan has introduced administrative mechanisms that exceed the minimum international requirements in terms of procedural depth and formalization. All of this demonstrates the State's commitment to building an integrated regulatory system that ensures high standards of environmental and nuclear safety.

Despite the high degree of consistency between national regulation and international obligations, several structural and substantive challenges remain within Kazakhstan's legal system, requiring further normative clarification. One of the most significant issues is the absence in the Ecological Code of an independent, systematic chapter dedicated specifically to the regulation of atomic energy. The existing provisions related to radioactive waste management, environmental impact assessment, monitoring, and emergency response are dispersed across multiple sections, which complicates their integrated application. Such fragmentation reduces the systemic coherence of regulation and complicates law-enforcement practice, particularly in the context of the contemporary trend toward integrating sectoral norms into a unified nuclear-safety framework.

The Ecological Code lacks specific methods to merge its provisions with the Law of the Republic of Kazakhstan "On the Use of Atomic Energy", which creates additional implementation difficulties. The two acts establish legal frameworks that share common provisions regarding State oversight and nuclear material tracking and physical security standards and radioactive waste management and facility operation requirements at dangerous facilities. However, issues concerning the distribution of powers among competent authorities, licensing procedures, and the specifics of interagency coordination lack sufficient detail. This inconsistency may hinder the fulfilment of international obligations, as mechanisms of oversight and control in the field of nuclear safety in international practice are built upon a clearly defined allocation of institutions and functions.

The issue of sustainable management of SNF also requires particular attention, especially in the absence of operating nuclear power plants. Although Kazakhstan's regulatory framework contains provisions on radioactive-waste and SNF management developed in accordance with IAEA standards and the requirements of the Joint Convention, the country currently has no

functioning nuclear power reactors. With the prospect of constructing the first nuclear power plant, there is a need to adapt national regulations to future SNF-management cycles, including long-term storage, reprocessing, and final disposal. International practice presupposes the existence of pre-developed SNF-management strategies, yet this issue has not yet received comprehensive legislative formulation in Kazakhstan.

The issues and challenges identified above indicate the need for further improvement of the regulatory system governing nuclear and environmental safety. While maintaining a high level of compliance with international requirements, Kazakhstan must shift from a fragmented set of norms to a coherent and institutionally coordinated regulatory model capable of addressing emerging technological, energy-related, and international legal developments.

The role of international conventions and standards in shaping Kazakhstan's system of nuclear and environmental safety is not only of theoretical but also of pronounced practical significance. The international treaties that Kazakhstan participates in serve as essential references for creating national laws and establishing institutional rules for regulation. The NPT and Convention on Nuclear Safety and Joint Convention on Spent Fuel Safety and Radioactive Waste Management and IAEA safeguards system instruments establish a compulsory regulatory framework which enables the development of legal systems for control and material management and monitoring and emergency response. This influence determines not only the content of specific provisions of the Ecological Code but also the strategic approaches to modernizing the entire field of State regulation.

Equally significant is the fact that the Republic of Kazakhstan is one of the most active participants in IAEA institutional mechanisms in the Eurasian region. The country's engagement in OSART, IRRS, and INIR missions, along with its regular reporting within peer-review mechanisms, contributes to the continuous updating of national standards in light of international best practices. Kazakhstan's regulatory approaches are oriented toward the best available technologies, the IAEA Safety Standards Series, and the Agency's recommendations on radioactive waste management and accident prevention. This orientation toward internationally recognized standards supports the stability of national policy and ensures a high level of confidence among international partners.

The practical relevance of international influence is also evident in Kazakhstan's integration of its economic and energy strategies into global cooperation chains. The construction of Kazakhstan's first nuclear power plant, along with radioactive waste management systems and institutional oversight updates, needs to follow international standards because they determine the country's ability to obtain sophisticated technology and equipment and specialized technical support. International obligations thus serve as a formative factor for national regulators, providing them with a methodological basis for decision-making and setting the direction for legal development.

Taken together, these circumstances confirm that international norms and standards are not limited to the role of an external source of obligations but constitute a key instrument in the practical development of Kazakhstan's model of environmental and nuclear safety. This transformation reflects the State's strategic pursuit of a regulatory system comparable with Western and global standards, thereby strengthening Kazakhstan's position as a responsible participant in the international nuclear-safety community.

The forthcoming development of nuclear energy in the Republic of Kazakhstan, including current plans for constructing the country's first nuclear power plant, necessitates further

improvement of national legislation toward its harmonization with modern international safety standards. Given the high technological complexity of nuclear facilities and the significant potential risks involved, regulatory frameworks must comply with the requirements of key IAEA guidance documents, particularly SSR-2/1 "Safety of Nuclear Power Plants: Design," SSG-12 "Licensing Process for Nuclear Installations," and SSG-35 "Site Survey and Site Selection for Nuclear Installations". These documents establish detailed criteria for design, licensing, site selection, and operational safety, serving as internationally recognized benchmarks in the regulation of nuclear installations.

Another direction for further development concerns the expansion of safety-assessment procedures, including multilayered requirements for analyzing design-basis and beyond-design-basis accidents, evaluating external hazards, and protecting against extreme natural events. Incorporating more detailed mechanisms for periodic safety reassessment, operational experience analysis, and safety-culture requirements into national legislation will contribute to the formation of a resilient regulatory oversight system capable of ensuring reliable protection of the population and the environment.

Further institutional strengthening of international peer-review mechanisms also acquires particular importance. The established effectiveness of regular IRRS, OSART, and INIR reviews in improving transparency, identifying regulatory gaps, and facilitating the adoption of advanced nuclear-safety solutions illustrates their practical value. In the future, Kazakhstan may expand its participation in such missions across all stages of the nuclear power plant life cycle – from preliminary site selection to operation. This would facilitate the adaptation of global best practices and promote a high level of confidence within the international community.

These prospects indicate the need for continued evolution of the legislative system toward greater detail in regulatory requirements, broader integration of comprehensive international standards, and strengthened mechanisms of independent oversight. Given the strategic significance of nuclear energy, the development of the regulatory framework should be grounded in principles of transparency, scientific justification, and sustainable functioning, aligning with Kazakhstan's long-term interests and global trends in the nuclear sector.

Conclusion

The evolution of Kazakhstan's legislation in the field of nuclear and environmental safety demonstrates that international conventions and the universal norms of the global nuclear regime have served as a key systemic factor in shaping the country's contemporary legal policy. As a State Party to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Kazakhstan consistently fulfills its obligations as a non-nuclear-weapon State, ensuring comprehensive accounting, control and oversight of nuclear materials in line with the IAEA safeguards framework. Cooperation with the Agency, including the implementation of comprehensive safeguards, principles of physical protection and safety standards, has predetermined the high degree of institutional coherence between the national regulatory model and the international nuclear regime.

Legal developments in the area of spent fuel and radioactive waste management reflect Kazakhstan's sustained implementation of its obligations under the 1997 Joint Convention. The incorporation of its requirements is evident in the detailed regulatory classification of waste categories, technical standards for storage and disposal facilities, and the explicit prohibition

on the transboundary import of radioactive waste. These elements illustrate Kazakhstan's adherence to the strictest international safety criteria.

The 2021 Ecological Code of Kazakhstan emerged from international obligations, which led to the creation of environmental impact assessment systems and the development of cross-border cooperation frameworks and enhanced monitoring and information disclosure practices. The most important aspect of the law includes its provisions about cross-border environmental impact assessments, which follow the Espoo Convention and IAEA guidelines. These norms enhance legal predictability and interstate coordination in the implementation of potentially hazardous projects, including nuclear energy facilities.

International safety standards have become not only a point of reference but also a practical tool for the modernization of national legislation, ensuring its scientific robustness and long-term stability. At the same time, Kazakhstan's prospective plans for constructing a nuclear power plant necessitate further harmonization of the legal framework with the current IAEA SSR and SSG series documents, including standards for design, operation, spent fuel management and decommissioning. The reinforcement of international safety reviews, regular peer-review mechanisms and institutional cooperation with international organizations is gaining critical importance for the formation of a comprehensive national nuclear safety system.

In view of these factors, it can be concluded that international treaties and standards have exerted a decisive influence on the structuring of Kazakhstan's entire system of legal regulation in the field of nuclear energy use and environmental protection. Further improvement of national legislation, grounded in international obligations and global best practices, will play a crucial role in ensuring a high level of protection for the population and the environment in the context of the potential commissioning of nuclear energy facilities in the Republic of Kazakhstan.

References

1. Fisher M. Developing Nuclear Power Infrastructure in Newcomer Countries – URL: <https://www.iaea.org/bulletin/developing-nuclear-power-infrastructure-in-newcomer-countries> (accessed: 15.05.2025).
2. The World Nuclear Industry Status Report 2024 (HTML). –URL: <https://www.worldnuclearreport.org/The-World-Nuclear-Industry-Status-Report-2024-HTML> (accessed: 20.03.2025).
3. New IAEA Network Supports Countries in Long Term Operation of Nuclear Reactors. -- URL: <https://www.iaea.org/newscenter/news/new-iaea-network-supports-countries-in-long-term-operation-of-nuclear-reactors> (accessed: 10.04.2025).
4. Uranium and Nuclear Power in Kazakhstan. – URL: <https://world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-g-n/kazakhstan> (accessed: 01.08.2025).
5. Kazakhstan nuclear power plant project moving ahead. – URL: <https://www.world-nuclear-news.org/articles/kazakhstan-nuclear-power-plant-project-moving-ahead> (accessed: 10.07.2025).
6. Kazakhstan's Energy Future: The Role and Importance of Nuclear Power Plants –URL: <https://www.eurasian-research.org/publication/kazakhstans-energy-future-the-role-and-importance-of-nuclear-power-plants/> (accessed: 05.06.2025).
7. Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons – URL: <https://disarmament.unoda.org/en/our-work/weapons-mass-destruction/nuclear-weapons/treaty-non-proliferation-nuclear-weapons> (accessed: 18.03.2025).
8. Convention on Early Notification of a Nuclear Accident– URL: <https://www.iaea.org/topics/nuclear-safety-conventions/convention-early-notification-nuclear-accident> (accessed: 22.05.2025).
9. Convention on Assistance in the Case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency– URL: <https://www.ifrc.org/docs/idrl/I148EN.pdf> (accessed: 12.04.2025).

10. Third national report of the Republic of Kazakhstan on compliance with obligations subsequent upon the Convention on Nuclear Safety– URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/national_report_of_kazakhstan_for_the_8th_review_meeting.pdf (accessed: 15.07.2025).

11. On Use of Nuclear Energy. Law of the Republic of Kazakhstan dated 12 January 2016 № 442– URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1600000442> (accessed: 20.04.2025).

12. Ecological Code of the Republic of Kazakhstan. The Code of the Republic of Kazakhstan dated 2 January 2021 № 400-VI– URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K2100000400> (accessed: 15.05.2025).

13. Кузьмина Е.М. Атомная энергетика в Центральной Азии // Геоэкономика энергетики. – 2021. – Т. 16. – №4. – С. 6-21.

14. Agreement of 26 July 1994 Between the Republic of Kazakhstan and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons– URL: <https://www.iaea.org/publications/documents/infircs/agreement-26-july-1994-between-republic-kazakhstan-and-international-atomic-energy-agency-application-safeguards-connection-treaty-non-proliferation-nuclear-weapons> (accessed: 30.05.2025).

15. Фаизова Р.С. Инициативы Казахстана по созданию безъядерной зоны в Центральной Азии // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения. – 2011. – №3. – С. 31-36.

16. Парамузова О.Г. Современные международно-правовые проблемы ядерной безопасности и радиационной защиты // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. – 2020. – №2 (32). – С. 56-64.

17. Постановления Правительства РК и положения об Агентстве РК по атомной энергии– URL: https://www.gov.kz/uploads/2024/3/15/bf14d1dddec54279bf5285d2b545dfe82_original.25307.docx (accessed: 10.07.2025).

18. Нукушева А.А. Международно-правовые аспекты регулирования в области атомной энергетики // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2022. – №3 (70). – С. 171-180.

19. Жадауова Ж.А., Рамазанова А.С. Совершенствование законодательства в сфере радиационной безопасности населения // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2022. – №4 (71). – С. 235-245.

20. Гельманова З.С., Саульский Ю.Н., Abdul Walid F.W. Мини-атомные электростанции в Казахстане: возможности, вызовы и обеспечение безопасности // In the World of Science and Education. – Almaty, 2025. – С. 9-15.

21. Еркинбаева Л.К., Бекежанов Д.Н., Калымбек Б. Экологическая информация и ее значение в осуществлении международного эколого-правового сотрудничества Республики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2023. – №1 (72). – С. 91-97.

22. Парамузова О.Г. Международно-правовые регулирования проблемы защиты окружающей среды от радиоактивного загрязнения // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. – 2023. – Т. 17. – №3 (45). – С. 109-119.

23. Fifth National Report of the Republic of Kazakhstan on Compliance with the Obligations of the Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management– URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/2025-08/kazakhstan-national-report-8rm-english.pdf> (accessed: 15.07.2025).

24. Yeligbayeva G.Zh. The System of Nuclear Material Control of Kazakhstan. -- URL: <https://inis.iaea.org/records/c1bf0-2sp20> (accessed: 20.05.2025).

25. IAEA Safety Standards. Classification of Radioactive Waste for Protecting People and the Environment. No. GSG-1. General Safety Guide– URL: https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Pub1419_web.pdf (accessed: 22.06.2025).

26. IAEA Safety Standards. Disposal of Radioactive Waste for Protecting People and the Environment. No. SSR-5. Specific Safety Requirements – [Electronic resource] – URL: https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Pub1449_web.pdf (accessed: 01.08.2025).
27. Zhidebekkyzy A., Amangeldiyeva B. The Influence of Economic and Environmental Factors on the Adoption of Responsible Production Standards // Eurasian Journal of Economic and Business Studies. – 2025. – №69 (1). – С. 97-110.
28. IAEA Experts Assess Kazakhstan's Progress in Nuclear Infrastructure Development, 03.04.2023 -- URL: <https://astanatimes.com/2023/04/iaea-experts-assess-kazakhstans-progress-in-nuclear-infrastructure-development/> (accessed: 18.04.2025).
29. Ziganshina D.R. Transboundary Environmental Assessment in the Aral Sea Basin: The Interplay of International and Domestic Law // Central Asian Journal of Water Research. – 2018. – Т. 4. – №2. – С. 27-47.
30. Joldybayeva E. Kazakhstan's Leadership in International Relations: The Cases of Nuclear and Environmental Security // Мемлекеттік басқару және мемлекеттік қызмет. – 2022. – №4 (83). – С. 105-118.
31. Nurpeisova M.B., Umirbaeva A.B., Fedorov E.V., Miletenko N.A. Integrated Monitoring-Based Assessment of Deformation and Radiation Situation of Territorial Domains // Eurasian Mining. – 2021. – №1. – С. 83-87.
32. Kumar Y. Analysis of Kazakhstan's New Environmental Code: Focus on Environmental Awareness Aspects, April 2022 -- URL: https://www.researchgate.net/publication/367712785_Analysis_of_Kazakhstan%27s_New_Environmental_Code_Focus_on_environmental_awareness_aspects (accessed: 25.05.2025).

Д.Р. Сайпинов

*Ұлттық мемлекеттік ғылыми-техникалық сараптама орталығы, Алматы, Қазақстан
(e-mail: daniyar.saipinov@mail.ru)*

Қазақстанның атом энергиясы саласындағы заңнамалық саясатының дамуына халықаралық ядролық қауіпсіздік жөніндегі конвенциялардың ықпалы

Аңдатпа: Мақала халықаралық ядролық және радиациялық қауіпсіздік жөніндегі конвенциялар мен стандарттардың Қазақстан Республикасының атом энергиясы саласындағы заңнамалық саясатының қалыптасуына және оның әрі қарай дамуына ықпалын талдауға арналған. Зерттеудің өзектілігі елдегі АЭС салу мәселесінің күн тәртібіне шығуына, сондай-ақ ұлттық реттеу тетіктерін халықаралық талаптармен үйлестіру қажеттілігіне байланысты артып отыр. Жұмыс мақсаты – ЯҚТШ, Ядролық қауіпсіздік жөніндегі конвенция, Бірлескен конвенция және МАГАТЭ қауіпсіздік стандарттарынан туындайтын халықаралық міндеттемелердің ұлттық құқыққа енгізілу тетіктерін айқындау және олардың заңнамалық саясатқа ықпал ету дәрежесін бағалау. Зерттеудің ғылыми және практикалық маңызы халықаралық нормалардың жүзеге асырылуын кешенді құқықтық талдау арқылы ашылады. Әдіснамасы халықаралық шарттарды, 2021 жылғы Экологиялық кодекстің және «Атом энергиясын пайдалану туралы» Заңның нормаларын салыстырмалы-құқықтық тұрғыдан зерделеуге негізделген. Алынған нәтижелер Қазақстанның радиоактивті қалдықтарды басқару, лицензиялау, реттеуші тәуелсіздік және трансшекаралық экологиялық бағалау салаларында халықаралық стандарттарға едәуір жақындағанын көрсетті. Зерттеудің құндылығы ядролық қауіпсіздік режимдерінің ұлттық құқықтық саясатқа жүйелік ықпалын дәлелдеуде. Практикалық мәні ядролық энергетика жобаларын іске асыру үшін құқықтық базаны жетілдіруге бағытталған ұсынымдармен айқын-далады.

Түйін сөздер: халықаралық конвенциялар, ядролық қауіпсіздік, МАГАТЭ, заңнамалық саясат, радиоактивті қалдықтар.

Д. Сайпинов

*Национальный центр государственной научно-технической экспертизы, Алматы, Казахстан
(e-mail: daniyar.saipinov@mail.ru)*

**Влияние международных конвенций по ядерной безопасности на развитие
законодательной политики Казахстана в сфере атомной энергии**

Аннотация: Статья посвящена анализу влияния международных конвенций и стандартов ядерной безопасности на формирование законодательной политики Республики Казахстан в сфере атомной энергии. Актуальность исследования определяется планами строительства АЭС и необходимостью укрепления национальной системы регулирования в соответствии с глобальными требованиями. Целью работы является выявление механизмов, посредством которых международные обязательства Казахстана по ДНЯО, Конвенции о ядерной безопасности, Объединённой конвенции и документам МАГАТЭ интегрируются в национальное право и определяют его дальнейшее развитие. Научная и практическая значимость исследования заключается в восполнении пробела в комплексном анализе воздействия международных норм на современное законодательство. Методология основывается на сравнительно-правовом анализе международных договоров, Экологического кодекса 2021 года и Закона «Об использовании атомной энергии». Основные результаты подтверждают, что Казахстан выстроил высокую степень соответствия международным требованиям, включая совершенствование процедур обращения с радиоактивными отходами и развитие трансграничной оценки воздействия. Вклад исследования состоит в выявлении системообразующей роли международных режимов. Практическое значение определяется тем, что выводы могут служить основой для дальнейшего совершенствования нормативной базы и реализации проектов ядерной энергетики.

Ключевые слова: международные конвенции, ядерная безопасность, МАГАТЭ, законодательная политика, радиоактивные отходы.

References

- 1 Fisher M. Developing Nuclear Power Infrastructure in Newcomer Countries. Available at: <https://www.iaea.org/bulletin/developing-nuclear-power-infrastructure-in-newcomer-countries> (accessed: 15.05.2025).
- 2 The World Nuclear Industry Status Report 2024 (HTML). Available at: <https://www.worldnuclearreport.org/The-World-Nuclear-Industry-Status-Report-2024-HTML> (accessed: 20.03.2025).
- 3 New IAEA Network Supports Countries in Long-Term Operation of Nuclear Reactors. Available at: <https://www.iaea.org/newscenter/news/new-iaea-network-supports-countries-in-long-term-operation-of-nuclear-reactors> (accessed: 10.04.2025).
- 4 Uranium and Nuclear Power in Kazakhstan. Available at: <https://world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-g-n/kazakhstan> (accessed: 01.08.2025).
- 5 Kazakhstan nuclear power plant project moving ahead. Available at: <https://www.world-nuclear-news.org/articles/kazakhstan-nuclear-power-plant-project-moving-ahead> (accessed: 10.07.2025).
- 6 Kazakhstan's Energy Future: The Role and Importance of Nuclear Power Plants. Available at: <https://www.eurasian-research.org/publication/kazakhstans-energy-future-the-role-and-importance-of-nuclear-power-plants/> (accessed: 05.06.2025).
- 7 Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. Available at: <https://disarmament.unoda.org/en/our-work/weapons-mass-destruction/nuclear-weapons/treaty-non-proliferation-nuclear-weapons> (accessed: 18.03.2025).

8 Convention on Early Notification of a Nuclear Accident. Available at: <https://www.iaea.org/topics/nuclear-safety-conventions/convention-early-notification-nuclear-accident> (accessed: 22.05.2025).

9 Convention on Assistance in the Case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency. Available at: <https://www.ifrc.org/docs/idrl/I148EN.pdf> (accessed: 12.04.2025).

10 Third national report of the Republic of Kazakhstan on compliance with obligations subsequent upon the Convention on Nuclear Safety. Available at: https://www.iaea.org/sites/default/files/national_report_of_kazakhstan_for_the_8th_review_meeting.pdf (accessed: 6 15.07.2025).

11 On Use of Nuclear Energy. Law of the Republic of Kazakhstan dated 12 January 2016 No. 442. Available at: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1600000442> (accessed: 20.04.2025).

12 Ecological Code of the Republic of Kazakhstan. The Code of the Republic of Kazakhstan dated 2 January 2021 No. 400-VI. Available at: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K2100000400> (accessed: 15.05.2025).

13 Kuzmina E.M. Atomnaya energetika v Tsentralnoy Azii [Nuclear energy in Central Asia] *Geoekonomika energetiki*. 16(4). 6-21(2021). [in Russian]

14 Agreement of 26 July 1994 Between the Republic of Kazakhstan and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. Available at: <https://www.iaea.org/publications/documents/infcircs/agreement-26-july-1994-between-republic-kazakhstan-and-international-atomic-energy-agency-application-safeguards-connection-treaty-non-proliferation-nuclear-weapons> (accessed: 30.05.2025).

15 Faizova R.S. Initsiativy Kazakhstana po sozdaniyu bez'yadernoy zony v Tsentralnoy Azii [Kazakhstan's initiatives on creating a nuclear-weapon-free zone in Central Asia] *Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Mezhdunarodnye otnosheniya*. 3. 31-36(2011). [in Russian]

16 Paramuzova O.G. Sovremennye mezhdunarodno-pravovye problemy yadernoy bezopasnosti i radiatsionnoy zashchity [Modern international legal problems of nuclear safety and radiation protection] *Evraziyskaya integratsiya: ekonomika, pravo, politika*. 2(32). 56-64(2020). [in Russian]

17 Postanovleniya Pravitelstva RK i polozheniya ob Agentstve RK po atomnoy energii [Governmental resolutions of the Republic of Kazakhstan and regulations on the Atomic Energy Agency of Kazakhstan]. Available at: https://www.gov.kz/uploads/2024/3/15/bf14d1ddec54279bf5285d2b545dfe82_original.25307.docx (accessed: 10.07.2025). [in Russian]

18 Nukusheva A.A. Mezhdunarodno-pravovye aspekty regulirovaniya v oblasti atomnoy energetiki [International legal aspects of regulation in the field of nuclear energy] *Vestnik Instituta zakonodatelstva i pravovoy informatsii Respubliki Kazakhstan*. 3(70). 171-180(2022). [in Russian]

19 Zhadauova Zh.A., Ramazanova A.S. Sovershenstvovanie zakonodatelstva v sfere radiatsionnoy bezopasnosti naseleniya [Improving legislation in the field of radiation safety of the population] *Vestnik Instituta zakonodatelstva i pravovoy informatsii Respubliki Kazakhstan*. 4(71). 235-245(2022). [in Russian]

20 Gelmanova Z.S., Saulskiy Yu.N., Abdul Walid F.W. Mini-atomnye elektrostantsii v Kazakhstane: vozmozhnosti, vyzovy i obespechenie bezopasnosti [Mini nuclear power plants in Kazakhstan: opportunities, challenges and safety assurance] *In the World of Science and Education*. Almaty. 9-15(2025). [in Russian]

21 Yerkinbayeva L.K., Bekezhayev D.N., Kalymbek B. Ekologicheskaya informatsiya i ee znachenie v osushchestvlenii mezhdunarodnogo ekologo-pravovogo sotrudnichestva Respubliki Kazakhstan [Environmental information and its significance in implementing international environmental-legal cooperation of the Republic of Kazakhstan] *Vestnik Instituta zakonodatelstva i pravovoy informatsii Respubliki Kazakhstan*. 1(72). 91-97(2023). [in Russian]

22 Paramuzova O.G. Mezhdunarodno-pravovye regulirovaniya problemy zashchity okruzhayushchey sredy ot radioaktivnogo zagryazneniya [International legal regulation of environmental protection from

radioactive contamination] Evraziyskaya integratsiya: ekonomika, pravo, politika. 17(3). 109-119(2023). [in Russian]

23 Fifth National Report of the Republic of Kazakhstan on Compliance with the Obligations of the Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management. Available at: <https://www.iaea.org/sites/default/files/2025-08/kazakhstan-national-report-8rm-english.pdf> (accessed: 15.07.2025).

24 Yeligbayeva G.Zh. The System of Nuclear Material Control of Kazakhstan. Available at: <https://inis.iaea.org/records/c1bf0-2sp20> (accessed: 20.05.2025).

25 IAEA Safety Standards. Classification of Radioactive Waste for Protecting People and the Environment. No. GSG-1. General Safety Guide. Available at: https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Pub1419_web.pdf (accessed: 22.06.2025).

26 IAEA Safety Standards. Disposal of Radioactive Waste for Protecting People and the Environment. No. SSR-5. Specific Safety Requirements. Available at: https://www-pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Pub1449_web.pdf (accessed: 01.08.2025).

27 Zhidebekkyzy A., Amangeldiyeva B. The Influence of Economic and Environmental Factors on the Adoption of Responsible Production Standards Eurasian Journal of Economic and Business Studies. 69(1). 97-110(2025).

28 IAEA Experts Assess Kazakhstan's Progress in Nuclear Infrastructure Development. Available at: <https://astanatimes.com/2023/04/iaea-experts-assess-kazakhstans-progress-in-nuclear-infrastructure-development/> (accessed: 18.04.2025).

29 Ziganshina D.R. Transboundary Environmental Assessment in the Aral Sea Basin: The Interplay of International and Domestic Law Central Asian Journal of Water Research. 4(2). 27-47(2018).

30 Joldybayeva E. Kazakhstan's Leadership in International Relations: The Cases of Nuclear and Environmental Security Memlekettik basskaru zhane memlekettik kyzmet. 4(83). 105-118(2022).

31 Nurpeisova M.B., Umirbaeva A.B., Fedorov E.V., Miletchenko N.A. Integrated Monitoring-Based Assessment of Deformation and Radiation Situation of Territorial Domains Eurasian Mining. 1. 83-87(2021).

32 Kumar Y. Analysis of Kazakhstan's New Environmental Code: Focus on Environmental Awareness Aspects. Available at: https://www.researchgate.net/publication/367712785_Analysis_of_Kazakhstan%27s_New_Environmental_Code_Focus_on_environmental_awareness_aspects (accessed: 25.05.2025).

Information about the author:

Saipinov D. – PhD, National Center of Science and Technology Evaluation, 050026, Almaty, Kazakhstan

Сайпинов Д.Р. – PhD, Ұлттық мемлекеттік ғылыми-техникалық сараптама орталығы, 050026, Алматы, Қазақстан

Сайпинов Д.Р. – PhD, Национальный центр государственной научно-технической экспертизы, 050026, Алматы, Казахстан.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Халықаралық құқық, халықаралық жеке құқық / International law,
Private International Law / Международное право, международное
частное право**

МРНТИ 10.87.68

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-217-229>

Научная статья

Роль международных трибуналов второй половины XX века в формировании современной системы международного правосудия

К.М. Бишманов*¹ , Н.К. Амиров² , А.А. Аралбаева³

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

^{2,3}Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

(e-mail: bkm58@mail.ru, nurlan.amirov@narxoz.kz, aigerim.aralbayeva@narxoz.kz)

Аннотация: В статье рассматривается деятельность и опыт международных уголовных трибуналов по бывшей Югославии и Руанде. В 1991 году на территории бывшей Югославии началась гражданская война, а с 1994 года берет свое начало масштабный геноцид в Руанде. Эти два события стали основанием для Совета Безопасности ООН своим решением учредить трибуналы «Международный трибунал по бывшей Югославии» и «Международный трибунал по Руанде» для привлечения к уголовной ответственности военных преступников. Целью создания двух трибуналов было осуществление правосудия путем восстановления справедливости в отношении жертв преступлений против человечества и геноцида в период военных конфликтов. Однако трибуналы были ограничены в своей деятельности временными и территориальными рамками, что не позволило охватить периоды планирования и подготовки военных преступлений. В статье исследуется такой вид преступления, как изнасилование. «Международный трибунал по Руанде» был первым судом, который квалифицировал принуждение к половому акту в условиях военных конфликтов как геноцид. В статье также анализируются и сравниваются уставы двух международных трибуналов, их сходства по некоторым положениям. Кроме того, уделяется внимание критикам в адрес деятельности двух международных трибуналов, которые возникали в процессе его деятельности и после завершения.

Ключевые слова: международный трибунал, Югославия, Руанда, изнасилование, геноцид, военные преступления, военный конфликт.

Введение

После окончания Второй мировой войны странами, одержавшими победу в борьбе с нацизмом, была разработана программа, согласно которой государства, внешняя

Поступила: 30.04.2024 Одобрена: 03.11.2025 Доступна онлайн: 30.12.2025

политика которых была сопряжена с агрессией и совершением международных преступлений, должны были привлекаться к уголовной ответственности. Идея создания международного института уголовной юстиции была новой для своего времени. С завершением периода «холодной войны» государства мира объединились вокруг решения проблемы, связанной с осуществлением персонального преследования каждого индивида, за совершенные международные преступления. Международные трибуналы, созданные ООН в 1993 г. (Международный трибунал по бывшей Югославии – МТБЮ) и 1994 г. (Международный трибунал по Руанде – МТР), в ходе своей деятельности привлекли к себе пристальное внимание всего мирового сообщества, так как это имело огромное значение в истории международного правосудия.

Главная идея создания международного уголовного трибунала заключалась в том, чтобы проводить расследования военных преступлений с целью предать суду лиц, ответственных за совершения преступлений против человечества, акта геноцида, совершенных в бывшей Югославии и Руанде. Трибуналы были созданы на основе резолюции Совета Безопасности (главы VII Устава ООН). Документ имел свое распространение на территориях всех государств-членов ООН, в силу чего резолюция была обязательна к исполнению для всех, даже если она не прошла процедуру ратификации.

На основе судебного опыта трибуналов был принят 17 июля 1998 года Римский статут, который вступил в силу в 2002 году, а также учрежден постоянно действующий Международный уголовный суд [1]. Кроме того, были созданы трибуналы «смешанного» характера, состоящие из национального и международного права. В настоящее время договор подписан 137 государствами, из них 124 ратифицировали. «МТБЮ был создан резолюциями №808 (22 февраля 1993 г.) [2] и №827 (25 мая 1993 г.) [3] Совета Безопасности, с расположением в Гааге (Нидерланды). МТР был создан резолюцией №955 от 8 ноября 1994 года, с местом расположения в г. Аруша (Танзания) [4]. Эти резолюции содержатся в приложении к уставам данных Международных трибуналов. Оба Международных трибунала были призваны привлечь к уголовной ответственности лиц, за серьезные нарушения международного гуманитарного права (ст. 1; ст. 1 уставов МТБЮ [5] и МТР [6]). Статьи уставов достаточно подробно описывают преступления, входящие в юрисдикцию этих трибуналов. Среди них геноцид и преступления против человечества (ст. 2, 3, 4 и 5; ст. 2, 3, 4 уставов МТБЮ [5] и МТР)» [6].

Методология

Научной основой для исследования обозначенной проблематики послужили судебные деятельности двух международных уголовных трибуналов, созданных ООН:

- в 1993 г. Международного трибунала по бывшей Югославии (МТБЮ)
- в 1994 г. Международного трибунала по Руанде (МТР).

Также были исследованы: Римский статут, принятый 17 июля 1998 года и вступивший в силу в 2002 году; Устав МТБЮ; Устав МТР; Женевская конвенция 1949 г. [7]; Дополнительный протокол 1977 г. [8] и другие материалы.

Для достижения цели, заключающейся во всестороннем раскрытии темы в ходе ее изучения, авторы использовали методы исторического и сопоставительного анализа. Были применены сравнительные анализы и анализ статистических данных работ

двух Международных трибуналов по бывшей Югославии и Руанде. Также подверглись анализу итоговые результаты судебной деятельности обозначенных трибуналов.

Результаты и обсуждение

На протяжении более двадцати лет палаты обоих трибуналов (МТБЮ и МТР) на основании накопленного опыта провели огромную работу по толкованию преступлений, а также разъяснению вопросов применения на практике норм международного уголовного права. Один из самых распространённых и масштабных видов преступления в условиях военных конфликтов, как изнасилование, длительное время не находил своего должного правового регулирования. Нюрнбергский процесс был самым значительным в истории человечества международным судебным расследованием военных преступлений нацизма, и именно он привлёк к ответственности военных преступников за совершения принудительных аборт и стерилизации женщин, однако о фактах массовых изнасилований на оккупированных территориях процесс умолчал. По данному вопросу недалеко придвинулся и трибунал по Дальнему Востоку.

Согласно установлениям Женевской конвенций 1949 г. [7] и Дополнительного протокола 1977 г. [8], изнасилование признается преступлением. Однако, несмотря на это, под изнасилованием в данном случае понимается действие, посягающее на честь женщины, но не насилие сексуального характера. Данная формулировка не охватывает всей тяжести и последствий изнасилования, применяемого в качестве оружия пыток, истязаний, физических и психологических мучений, геноцида.

Трибуналы в бывшей Югославии и Руанде признали огромную и разрушительную роль изнасилования и отнесли его к преступлениям, имеющим военный характер, так как сексуальное насилие применялось в двух вооруженных конфликтах в качестве эффективного способа уничтожения населения, втянутого в военные действия. Бесчеловечность изнасилования заключалась в том, что она применялась чаще, чем убийства и другие виды преступлений. «В 1998 году Международный трибунал по Руанде по делу «Обвинение против Жан-Поля Акаесу» впервые изнасилование признал виновным деянием, входящим в состав геноцида» [9]. Уголовное дело, возбужденное трибуналом против Акаесу, имело прогрессивную значимость по причине того, что в процессе расследования впервые было наиболее точно сформулировано и дано определение такому преступному действию, как изнасилование, с позиции гуманитарного права, а именно «как физическому воздействию сексуального характера, совершенному в отношении лица, находящегося под действием коэрцитивных обстоятельств» [9]. «Римский статут дает разъяснение понятию коэрцитивной силы (от лат. *coercitio* «удерживание») – «принуждение, вызванное страхом перед насилием, лишением свободы, задержанием, или путем психологического угнетения или злоупотребления властью, или путем инвазивного воздействия в отношении лица» [1]. Данная формулировка охватывает не только физическое состояние жертвы преступления, но и обстоятельства, которые могут являться непреодолимыми в условиях войны и тем самым еще более мучительными для жертв сексуального насилия.

Международные трибуналы по бывшей Югославии (МТБЮ) и Руанде (МУТР) заложили основы современного понимания сексуального насилия в международном уголовном праве. Их практика продемонстрировала, что сексуальные преступления в условиях

вооружённых конфликтов не являются случайным побочным явлением, а нередко выступают в качестве целенаправленной стратегии ведения войны и инструментом массовых репрессий.

В МТБЮ ключевым прорывом стало дело Фоча (1996-2001), где изнасилование было впервые квалифицировано как преступление против человечности. Суд ввёл новую категорию – «сексуальное рабство», подчеркнув систематический и организованный характер насилия. Важным аспектом стало и признание фактов сексуального насилия в отношении мужчин, хотя такие эпизоды оставались малоизвестными и редко обсуждались. Вместе с тем на ранних этапах работы трибунал столкнулся с серьёзными трудностями в защите свидетелей: личности пострадавших иногда становились известны в местных сообществах, что приводило к стигматизации и угрозам [10].

МУТР внёс ещё более значимый вклад в развитие права: в деле Акаесу (1998) изнасилование впервые в истории международной юстиции было признано формой совершения геноцида. Суд установил, что сексуальное насилие против женщин-тутси использовалось как инструмент этнического уничтожения, включая практику целенаправленного заражения ВИЧ. В отличие от МТБЮ, где основными обвиняемыми выступали военные и охранники лагерей, в Руанде трибунал привлёк к ответственности и представителей местной власти, установив их роль в поощрении и организации массовых изнасилований. Для защиты жертв и свидетельниц МУТР впервые ввёл закрытые слушания и анонимность, что позже стало стандартом международной уголовной практики [11].

Таким образом, оба трибунала сыграли фундаментальную роль в эволюции международного права. МТБЮ закрепил представление об изнасиловании как о военном преступлении и преступлении против человечности, а МУТР впервые установил юридическую связь между сексуальным насилием и актом геноцида. Их деятельность не только способствовала развитию судебных стандартов по защите жертв, но и изменила восприятие сексуального насилия в международном сообществе – от «частного» эпизода войны к признанию его эффективным оружием массового уничтожения.

Судебная практика МТБЮ и МУТР показала, что сексуальное насилие в условиях вооружённых конфликтов следует рассматривать как целенаправленную стратегию и один из тяжелейших международных преступлений. Эти трибуналы сформировали основу для дальнейшей работы Международного уголовного суда, закрепив нормы о защите жертв и расширив квалификацию сексуального насилия в международном праве.

Судебные палаты разъяснили, «что на основании Устава Международного трибунала по бывшей Югославии – изнасилование следует расценивать как геноцид, согласно статье 4(1)(b) – причинение серьезного телесного или психического вреда этнической группе, а также согласно статье 4(1)(c) – умышленное создание этнической группе условий жизни, рассчитанные на ее физическое уничтожение» [5].

Международный трибунал по Руанде был первым судом, который квалифицировал принуждение к половому акту в условиях военных конфликтов как геноцид. Судебная палата также подтвердила в своих основных выводах, что изнасилование представляет собой геноцид, так как предполагает преднамеренное физическое истребление этнической группы, а также осуществление физиологического воздействия на организм женщины, которая исключает рождение детей. Изнасилование признается военным преступлением и преступлением против человечества, так как сопровождается

пытками, истязаниями, физическими и психическими мучениями, убийствами. В ходе расследований трибунал признал изнасилование не сопутствующим, а самостоятельным военным преступлением. Теоретически такая постановка вопроса позволяла привлекать к ответственности лиц, даже за один факт совершения названного преступления. Было также установлено, что нет различия между изнасилованием в ходе международного или внутреннего вооруженного конфликта, что дало возможность названное деяние признавать военным преступлением в любом вооруженном конфликте [12].

В годы Боснийской войны (1992–1995) сексуальное насилие приобрело системный и массовый характер, став одним из наиболее трагических проявлений вооруженного конфликта. По данным международных организаций и исследователей, десятки тысяч женщин – преимущественно боснийки мусульманского происхождения – стали жертвами изнасилований, совершённых членами Армии Республики Сербской (ВРС) и парамилитарными формированиями.

Особенность этих преступлений заключалась в их целенаправленном характере: изнасилования использовались не как случайное последствие военных действий, а как элемент стратегии этнической чистки. Женщин удерживали в так называемых «домах для изнасилований», где они подвергались сексуальному насилию на протяжении недель и месяцев. Эти действия преследовали двоякую цель: разрушение социальных связей боснийских мусульманских сообществ и причинение долговременной психологической и физической травмы жертвам.

Международный трибунал по бывшей Югославии установил, что данные преступления носили массовый и организованный характер. В деле Кунарац и др. (2001) суд впервые в международной практике квалифицировал изнасилование как средство ведения войны и инструмент этнической чистки, что стало важнейшим прецедентом для развития международного уголовного права.

По приблизительным оценкам, количество женщин, подвергшихся сексуальному насилию в Боснии, составляло от 10 000 до 50 000, однако реальные цифры, вероятно, значительно выше, учитывая высокую латентность подобных преступлений и нежелание жертв давать официальные показания [13].

Сексуальное насилие приняло гендерно-специфическую форму в 1994 году в период руандийского геноцида. В течение ста дней подверглись истязаниям, изнасилованиям, увечьям, физическим мучениям и убийствам до полумиллиона женщин и детей. В ходе судебного процесса МТР придал особый криминальный статус изнасилованию как средству ведения войны против этнической группы, цель которого заключалась в полном или частичном ее уничтожении. Беспрецедентное количество изнасилований в период военного конфликта в Руанде было признано актом геноцидного изнасилования.

По итоговому статистическим данным названного вида преступления, было обнародовано факт того, что каждая женщина старше 12 лет стала жертвой изнасилования. По словам специального докладчика ООН Рене Денъи-Сеги, «изнасилование было правилом, а его отсутствие – исключением» [14]. По официальным подсчетам, число подвергшихся сексуальному насилию женщин и девочек составляло от 250 000 до 500 000 человек. Однако эти цифры могут быть далеки от правды, так как истинный масштаб насилия невозможно установить в условиях войны. Эксперт также заявил о тех зверствах, которые осуществлялись в период военного конфликта в Руанде: «Изнасилования носили систематический характер и использовались преступниками как «оружие»

массовых убийств. Об этом можно было судить по количеству и характеру убийств, а также по методам совершения изнасилований» [15].

Уставы обоих Международных уголовных трибуналов уделили большое внимание соблюдению принципа персональной уголовной ответственности на основании ст. 7; ст. 6 уставов МТБЮ [5] и МТР [6]. Компетенция международных трибуналов распространялась на физических лиц, в силу чего государства не могли привлекаться к ответственности в качестве субъектов уголовной ответственности. Названные выше трибуналы были полномочны судить лицо за совершение преступлений, предусмотренных международным гуманитарным правом (ст. 1; ст. 1 уставов МТБЮ [5] и МТР [6]), тем самым повторяя положения Устава Нюрнбергского военного трибунала [16].

Согласно статьям уставов МТБЮ [5] и МТР [6], к уголовной ответственности привлекались лица, имевшие непосредственное отношение к планированию, приказам, подстрекательству, совершению преступлений. Независимо от того, занимает ли лицо высшее должностное положение в качестве главы государства или в составе военного командования, лица привлекались к персональной ответственности за все преступления, совершенные нижестоящими по рангу и подчинёнными. Также в уставах устанавливается, что не является оправданием в отношении совершенных преступлений тот факт, что лицо исполняло приказ вышестоящего начальства или правительства.

Таким образом, политический или военный статус обвиняемого, даже если последний являлся главой государства или правительства, военачальником любого ранга и уровня, не мог стать основанием для освобождения или смягчения ответственности за совершенные уголовные преступления. (ст. 7.2; ст. 6.2 уставов МТБЮ [5] и МТР [6]). Доказательства того, что лицо выполняло преступные приказы вышестоящих лиц из числа военного командования, высшей государственной власти и т. д., не являлись основанием для освобождения от уголовной ответственности. Однако было исключение для ситуации, когда исполнитель не имел возможность проявить собственную волю в условиях отсутствия свободы действия и свободы проявления собственной позиции, отличной от позиции власти, которая отдавала приказ. (ст. 7.4; ст. 6.4 уставов МТБЮ [5] и МТР [6]). Вышестоящие по чину и рангу лица, отдающие приказы, не освобождались от уголовной ответственности, если эти приказы имели преступный характер (ст. 7.3; ст. 6.3 уставов МТБЮ [5] и МТР [6]). Так, в деле Любе Бошкоски и Йохана Тарчуловски от 19 мая 2010 года судьи МТБЮ отметили, что, согласно статье 1 Устава, трибунал в своей юрисдикции не может быть ограничен в ходе преследования лиц, обладающих высшей государственной властью [17].

В части исполнения приговоров следует отметить, что лица, обвиненные в развязывании военных конфликтов и в совершении преступлений против человечества, на основании ст. 24; ст. 23 уставов МТБЮ [5] и МТР [6] приговаривались к лишению свободы и, следовательно, к тюремному заключению. Приговаривать преступников к смертной казни трибуналы не имели правового основания. Международные уголовные трибуналы брали за основу общие системы наказания, предусмотренные в Югославии и Руанде, где применялись заключения в тюрьмах. Данный факт вызвал неоднозначную реакцию со стороны Руандийского правительства, которое считало, что ответственные лица за развязывание военного конфликта, итогом которого стал масштабный геноцид, заслуживают исключительно смертной казни. Кроме того, критике подверглась идея о возможности преступников отбывать наказание не на территории Руанды [18].

Сравнение двух международных трибуналов, созданных в 90-х годах XX столетия, дали следующие результаты:

- Оба трибунала стали первыми международными судами после Нюрнбергского процесса, которые систематически рассматривали сексуальное насилие как международное преступление.
- Изнасилование признано военным преступлением и преступлением против человечности.
- Оба трибунала подчеркнули, что сексуальное насилие не является «сопутствующим» актом войны, а представляет собой самостоятельное преступление.
- Сексуальное насилие квалифицировалось как преступление как в международных, так и во внутренних вооружённых конфликтах.
- Впервые применялись закрытые слушания, анонимность и специальные меры безопасности для пострадавших, что позже стало стандартом международной уголовной практики.

Таким образом, «за весь период работы международных трибуналов было осуществлено 143 судебных процесса, из них: против сербов – 93, против хорватов – 33, против косовских албанцев – 9, против боснийских мусульман – 8, против македонцев – 2» [19].

Трибуналом по бывшей Югославии был осужден на пожизненное лишение свободы высший военный начальник Сербии Ратко Младич, по вине которого погибло более 10 000 человек в Сараево и 8 000 боснийских мусульман в кровавой резне в Сребренице. Радован Караджич, сербский государственный и политический деятель, первый президент Республики Сербия, был приговорён к пожизненному лишению свободы за геноцид, преступления против человечества. Бывший президент Югославии Слободан Милошевич являлся непосредственным участником распада Югославии и основателем Сербской политической партии. Был виновен в военных преступлениях и в организации кровавых вооружённых конфликтов. Умер в гаагской тюремной камере 11 марта 2006 год [20].

Международный трибунал по Руанде официально завершил свою деятельность 31 декабря 2015 года. Всего Международный трибунал по Руанде вынес приговоры по 94 обвиняемым. 12 из общего числа были оправданы, а 9 осужденных признали свою вину. Несколько дел были переданы в национальные юрисдикции. «В настоящее время некоторое количество обвиняемых находится в розыске. Трибуналом был вынесен приговор о пожизненном лишении свободы в отношении бывшего премьер-министра Руанды Жану Камбанда за преступления против человечества и геноцид» [20].

Оба трибунала изменили правовое восприятие сексуального насилия, закрепив его как самостоятельное международное преступление и установив ответственность за него независимо от контекста конфликта. МТБЮ сосредоточился на признании сексуального насилия как преступления против человечности и этнической чистки, тогда как МУТР сделал шаг дальше – признав его одним из способов совершения геноцида.

Заключение

Сегодня мировое сообщество использует судебный опыт международного уголовного трибунала по бывшей Югославии и Руанде для предотвращения новых вспышек насилия, привлекая к ответственности инициаторов военных конфликтов. Впервые трибуналами

в числе наиболее опасных преступлений было признано изнасилование как способ жестокого и методичного истребления этнических групп. Любое насилие сексуального характера в условиях вооруженного конфликта как преступление, подлежащее рассмотрению международного суда, не может оставаться без внимания, как это было до создания специальных трибуналов. На основании судебного опыта международных трибуналов ни один суд в будущем не должен допустить того, чтобы изнасилование осталось без внимания органов международного правосудия. Деятельность международных трибуналов, направленная на установление индивидуальной уголовной ответственности военных преступников, представляет собой значительный прогресс в борьбе с насилием в отношении женщин в обстоятельствах вооруженных конфликтов.

Судебные палаты МТБЮ и МТР не только привлекли внимание к изнасилованию, но и доказали, что данный вид преступления является международным в обстоятельствах военных действий. Впервые в судебной практике международного правосудия виновные в совершении военного преступления были привлечены к ответственности и приговорены к различным наказаниям за совершение сексуального насилия. Так, МТБЮ признал изнасилование военным преступлением и преступлением против человечества.

Массовые изнасилования, совершённые в период конфликта в Руанде, были официально признаны формой геноцида. Такое определение подтверждает, что подобные преступления могут служить одним из наиболее действенных методов этнической чистки и физического искоренения целевых этнических групп.

Предметом критики в ходе назначения наказания международными трибуналами стало установление степени ответственности за многократные совершения одного и того же преступления. За полем зрения правосудия остались серии преступлений, расследование которых затруднялось и растягивалось по времени. Серьезным упущением процесса следует признать то, что вынесенные приговоры за многократные изнасилования как за одно преступление не отразили истинные масштабы событий и их последствия.

Несогласие со стороны Руандийского правительства вызвали виды наказаний, предусмотренные в уставе МТР. За особо тяжкие преступления, совершенные военными преступниками в Руанде, предусматривались только тюремные заключения, хотя, по мнению правительства, за планирование и организацию военных конфликтов, геноцид, преступления против человечества предполагается исключительно смертная казнь. Возможность преступников отбывать наказание вне территории Руанды также вызвало критику со стороны Руандийского правительства.

25 мая 1993 года на основании резолюции 827 СБ ООН был создан Международный трибунал по бывшей Югославии и завершил свою работу 21 декабря 2017 года. Данный трибунал стал первым после двух предыдущих, учрежденных после окончания Второй мировой войны. Деятельность МТБЮ все еще подвергается критике и в настоящее время. Так, например, власти Сербии и России обвиняют международный трибунал в предвзятости. По их мнению, сербы понесли более жесткое и не всегда справедливое наказание относительно других участников военных конфликтов, в числе которых: хорваты, албанцы, боснийские мусульмане.

Существенным отличием двух последних трибуналов, действовавших во второй половине XX столетия, от двух предыдущих стало то, что в трибуналах, учрежденных после окончания Второй мировой войны, побежденных судили победители. В противовес предыдущим трибуналам 90-х годов создавались по желанию и ини-

циативе международного сообщества. Данное обстоятельство стало ответной реакцией на кровопролития в странах, где начались военные действия. Учреждением международных трибуналов мировое сообщество выразило свое нежелание мириться с тем, что в мире локально происходят военные конфликты, приводящие к массовому истреблению отдельных этнических групп, то есть к геноциду. Трибуналы выполнили роль противодействующего фактора тем военным силам, которые угрожали не только населению страны, непосредственно втянутой в военные действия, но и всему миру. Молчаливое согласие с фактами геноцида в отдельной стране приводит к масштабной эскалации военной силы, способной угрожать общемировой стабильности и мировому укладу, как это уже было в период Первой и Второй мировых войн.

МТБЮ и МТР внесли свой исторический вклад в развитие и толкование норм международного гуманитарного права. Оба трибунала проделали огромную работу в ходе расследования тягчайших преступлений против человечества и вынесли справедливые приговоры в отношении военных преступников из бывшей Югославии и Руанды. Логическим продолжением после завершения работы двух трибуналов стало создание постоянно действующего Международного уголовного суда с 1 июля 2002 года, правовой основой деятельности которого стал Римский статут, принятый в 1998 году.

Вклад авторов

Бишманов К.М. подготовил материалы по деятельности МТБЮ и МТР, положения которых легли в основу исследования обозначенной темы. Участвовал при составлении вводной, основной и заключительной части статьи.

Амиров Н.К. подготовил, систематизировал и проанализировал материалы по военным преступникам из бывшей Югославии и Руанды, привлеченным к уголовной ответственности за совершения преступлений против человечества и геноцид. Принял участие в составлении основной и заключительной части научной статьи.

Аралбаева А.А. исследовала международные документы, касающиеся работы двух международных уголовных трибуналов. Осуществила сопоставительный и сравнительный анализ собранных материалов. Приняла участие в составлении вводной, основной и заключительной части научной статьи, а также осуществила корректуру текста статьи.

Список литературы

1. Римский статут Международного уголовного суда 1998 г.– URL: [https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf) (дата обращения: 18.03.2024).
2. Резолюция Совета Безопасности ООН №808 (22 февраля 1993 г.)– URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n93/098/23/pdf/n9309823.pdf?token=vAHL6CvUi6t0B1Ru3r&fe=true> (дата обращения: 18.03.2024).
3. Резолюция Совета Безопасности ООН №827 (25 мая 1993 г.)– URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n93/306/30/pdf/n9330630.pdf?token=DCyYlTbp8b9F5DFV3G&fe=true> (дата обращения: 18.03.2024).
4. Резолюция Совета Безопасности ООН №955 (8 ноября 1994 г.)– URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n96/057/27/pdf/n9605727.pdf?token=kDX18JUwGHLlgaD9Ld&fe=true> (дата обращения: 18.03.2024).

5. Устав Международного трибунала по бывшей Югославии– URL: <https://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml> (дата обращения: 18.03.2024).

6. Устав Международного трибунала по Руанде– URL: <https://www.un.org/ru/law/ict/charter.shtml> (дата обращения: 18.03.2024).

7. Женевская конвенция от 12 августа 1949 года о защите гражданского населения во время войны– URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/geneva_civilian.shtml (дата обращения: 18.03.2024).

8. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв немеждународных вооруженных конфликтов (Протокол II). Женева, 8 июня 1977 года.– URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/6lkb3l.htm> (дата обращения: 18.03.2024).

9. Michael P. Scharf Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda. Copyright United Nations, 2011.– URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ict/ict_r.pdf (дата обращения: 18.03.2024).

10. Heidi Nichols Haddad. Mobilizing the Will to Prosecute: Crimes of Rape at the Yugoslav and Rwandan Tribunals.– URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/s12142-010-0163-x.pdf> (дата обращения: 18.03.2024).

11. In Rwanda, he was sentenced to life for genocide. The verdict of the ex-prime minister is the first verdict of the international court of justice – URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1998/09/05/rwandan-given-life-term-for-genocide/26cfb424-a627-483c-a809-358b78a8c456/> (дата обращения: 18.03.2024).

12. Chris Maina Peter. International Criminal Tribunal for Rwanda: to bring the killers to justice.– URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400077780a.pdf> (дата обращения: 18.03.2024).

13. Sara L. Zeigler, Gregory G. Gunderson. Pernicious Patriarchy or Prosecutorial Progress? Confronting Culture, War, and Rape in International Law.– URL: https://www.erudit.org/en/journals/jcs/2005-v25-n2-jcs_25_2/jcs25_2art02/?utm_source=chatgpt.com (дата обращения: 18.03.2024).

14. Ruined lives. Sexual violence during the Rwandan genocide and its consequences– URL: <https://www.hrw.org/reports/1996/Rwanda.htm> (дата обращения: 18.03.2024).

15. Anne-Marie de Brauer and Sandra Ka Want. The men who killed me: Rwandan survivors of sexual violence.– URL: <https://web.archive.org/web/20210211034805/http://www.herizons.ca/node/263> (дата обращения: 18.03.2024).

16. The Charter of the Nuremberg Military Tribunal August 8, 1945– URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf (дата обращения: 18.03.2024).

17. Patrick Robinson. Letter dated 21 November 2008 from the President of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991– URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n08/617/06/pdf/n0861706.pdf?token=k4f4yklClQBtOlxXnr&fe=true> (дата обращения: 18.03.2024).

18. The Security Council. Session 3453. New York, 1994. – URL: file:///C:/Users/user/Downloads/S_PV-3453-RU.pdf (дата обращения: 18.03.2024).

19. The impunity of Karadzic and Mladic casts a shadow on the reputation of the Tribunal for Yugoslavia – URL: <https://news.un.org/ru/story/2007/07/1109551> (дата обращения: 18.03.2024).

20. The Tribunal is 21 years long– URL: <https://dzen.ru/a/XZqgjZe11ACzttoK> (дата обращения: 18.03.2024).

К.М. Бишманов¹, Н.К. Амиров², А.А. Аралбаева²

¹*әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

²*Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан*

(e-mail: bkm58@mail.ru, nurlan.amirov@narxoz.kz, aigerim.aralbayeva@narxoz.kz)

XX ғасырдың екінші жартысындағы халықаралық трибуналдардың қазіргі халықаралық әділсот жүйесін қалыптастырудағы рөлі

Аңдатпа: Мақалада бұрынғы Югославия мен Руанда бойынша Халықаралық қылмыстық трибуналдардың қызметі мен тәжірибесі қарастырылады. 1991 жылы бұрынғы Югославия аумағында азаматтық соғыс басталды, ал 1994 жылдан бастап Руандадағы ауқымды геноцид басталды. Бұл екі оқиға БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің әскери қылмыскерлерді қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін «Бұрынғы Югославия бойынша халықаралық трибунал» және «Руанда бойынша халықаралық трибунал» құру туралы шешіміне құқықтық негіз болды. Екі трибуналдың мақсаты әскери қақтығыстар кезінде адамзатқа қарсы қылмыстар мен геноцид құрбандарына қатысты әділеттілікті қалпына келтіру арқылы сот төрелігін жүзеге асыру болды. Алайда, трибуналдар өз қызметінде уақыт пен аумақтық шеңбермен шектелді, бұл әскери қылмыстарды жоспарлау мен дайындау кезеңдерін қамтуға мүмкіндік бермеді. Мақалада зорлау сияқты қылмыстың түрі қарастырылады. «Руанда бойынша халықаралық трибунал» әскери қақтығыстар жағдайында жыныстық қатынасқа мәжбүрлеуді геноцид ретінде анықтаған алғашқы сот болды. Мақалада екі халықаралық трибуналдың жарғылары, олардың кейбір ережелер бойынша ұқсастықтары талданады және салыстырылады. Сонымен қатар, екі халықаралық трибуналдың қызметіне қатысты, оның қызметі барысында және аяқталғаннан кейін пайда болған сыншыларға назар аударылады.

Түйінді сөздер: халықаралық трибунал, Югославия, Руанда, зорлау, геноцид, әскери қылмыстар, әскери қақтығыс

K. Bishmanov¹, N. Amirov², A. Aralbayeva²

¹*al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

²*Narkhoz University, Almaty, Kazakhstan*

(e-mail: bkm58@mail.ru, nurlan.amirov@narxoz.kz, aigerim.aralbayeva@narxoz.kz)

The role of International Tribunals in the second half of the 20th century in shaping the modern system of international justice

Abstract: The article examines the activities and experience of the International Criminal Tribunals for the former Yugoslavia and Rwanda. In 1991, a civil war broke out in the territory of the former Yugoslavia, and since 1994, a large-scale genocide in Rwanda began. These two events became the basis for the UN Security Council's decision to establish the tribunals "International Tribunal for the Former Yugoslavia" and "International Tribunal for Rwanda" to prosecute war criminals. The purpose of the establishment of the two Tribunals was to bring justice by restoring justice to victims of crimes against humanity and genocide during military conflicts. However, the Tribunals were limited in their activities by time and territorial limits, which did not allow them to cover the periods of planning and preparation of war crimes. The article examines a crime of rape. The International Tribunal for Rwanda was the first court to classify forced sexual intercourse in the context of military conflicts as genocide. The article

also analyzes and compares the charters of the two international tribunals and their similarities in some provisions. In addition, attention is paid to the criticism of the activities of the two International Tribunals that arose during their activities and after their completion.

Keywords: International Tribunal, Yugoslavia, Rwanda, rape, genocide, war crimes, military conflict

References

1. Rimskij statut Mezhdunarodnogo ugolovnogo suda 1998 g. – URL: [https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf) (data obrashheniya: 18.03.2024).
2. Rezoljucija Soveta Bezopasnosti OON №808 (22 fevralja 1993 g.) – URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n93/098/23/pdf/n9309823.pdf?token=vAHL6CvUi6t0B1Ru3r&fe=true> (data obrashheniya: 18.03.2024).
3. Rezoljucija Soveta Bezopasnosti OON №827 (25 maja 1993 g.)– URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n93/306/30/pdf/n9330630.pdf?token=DCyYITbp8b9F5DFV3G&fe=true>(data obrashheniya: 18.03.2024).
4. Rezoljucija Soveta Bezopasnosti OON №955 (8 nojabrja 1994 g.) – URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n96/057/27/pdf/n9605727.pdf?token=kDX18JUwGHLlgaD9Ld&fe=true> (data obrashheniya: 18.03.2024).
5. Ustav Mezhdunarodnogo tribunala po byvshej Jugoslavii – URL: <https://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml> (data obrashheniya: 18.03.2024).
6. Ustav Mezhdunarodnogo tribunala po Ruande– URL: <https://www.un.org/ru/law/ict/charter.shtml> (data obrashheniya: 18.03.2024).
7. Zhenevskaja konvencija ot 12 avgusta 1949 goda o zashhite grazhdanskogo naselenija vo vremja vojny [Jelektronnyj resurs] – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/geneva_civilian.shtml (data obrashheniya: 18.03.2024).
8. Dopolnitel'nyj protokol k Zhenevskim konvencijam ot 12 avgusta 1949 goda, kasajushhij zashhity zhertv nemezhdunarodnyh vooruzhennyh konfliktov (Protokol II). Zheneva, 8 ijunja 1977 goda. – URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/6lkb3l.htm> (data obrashheniya: 18.03.2024).
9. Michael P. Scharf Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda. Copyright United Nations, 2011. – URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ict/ict_r.pdf (data obrashheniya: 18.03.2024).
10. Heidi Nichols Haddad. Mobilizing the Will to Prosecute: Crimes of Rape at the Yugoslav and Rwandan Tribunals.– URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/s12142-010-0163-x.pdf> (data obrashheniya: 18.03.2024).
11. In Rwanda, he was sentenced to life for genocide. The verdict of the ex-prime minister is the first verdict of the International Court of Justice URL: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1998/09/05/rwandan-given-life-term-for-genocide/26cfb424-a627-483c-a809-358b78a8c456/> (data obrashheniya: 18.03.2024).
12. Chris Maina Peter. International Criminal Tribunal for Rwanda: to bring the killers to justice. – URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400077780a.pdf> (data obrashheniya: 18.03.2024).
13. Sara L. Zeigler, Gregory G. Gunderson. Pernicious Patriarchy or Prosecutorial Progress? Confronting Culture, War, and Rape in International Law. – URL: https://www.erudit.org/en/journals/jcs/2005-v25-n2-jcs_25_2/jcs25_2art02/?utm_source=chatgpt.com (data obrashheniya: 18.03.2024).
14. Ruined lives. Sexual violence during the Rwandan genocide and its consequences– URL: <https://www.hrw.org/reports/1996/Rwanda.htm> (data obrashheniya: 18.03.2024).

15. Anne-Marie de Brauer and Sandra Ka Want. The men who killed me: Rwandan survivors of sexual violence. – URL: <https://web.archive.org/web/20210211034805/http://www.herizons.ca/node/263> (data obrashheniya: 18.03.2024).

16. The Charter of the Nuremberg Military Tribunal, August 8, 1945– URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf (data obrashheniya: 18.03.2024).

17. Patrick Robinson. Letter dated 21 November 2008 from the President of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991– URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n08/617/06/pdf/n0861706.pdf?token=k4f4yklClQBtOlxXnr&fe=true> (data obrashheniya: 18.03.2024).

18. The Security Council. Session 3453. New York, 1994.– URL: file:///C:/Users/user/Downloads/S_PV-3453-RU.pdf (data obrashheniya: 18.03.2024).

19. The impunity of Karadzic and Mladic casts a shadow on the reputation of the Tribunal for Yugoslavia– URL: <https://news.un.org/ru/story/2007/07/1109551> (data obrashheniya: 18.03.2024).

20. The Tribunal is 21 years long– URL: <https://dzen.ru/a/XZqgjZe11ACzttoK> (data obrashheniya: 18.03.2024).

Сведения об авторах:

Бишманов К.М. – заң ғылымдарының кандидаты, Дінтану және мәдениеттану кафедрасының профессоры, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы 71, 050040, Алматы, Қазақстан

Амиров Н.К. – заң ғылымдарының кандидаты, құқық және мемлекеттік басқару мектебінің ассистент-профессоры, Нархоз Университеті, Жандосов көш., 55, 050040, Алматы, Қазақстан

Аралбаева А.А. – заң ғылымдарының кандидаты, құқық және мемлекеттік басқару мектебінің ассистент-профессоры, Нархоз Университеті, Жандосов көш., 55, 050040, Алматы, Қазақстан

Бишманов К.М. – кандидат юридических наук, профессор кафедры религиоведения и культурологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект Аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан

Амиров Н.К. – кандидат юридических наук, ассистент-профессор школы права и государственного управления, Университет Нархоз, ул. Жандосова, 55, 050040, Алматы, Казахстан

Аралбаева А.А. – кандидат юридических наук, ассистент-профессор школы права и государственного управления, Университет Нархоз, ул. Жандосова, 55, 050040, Алматы, Казахстан

Bishmanov K. – Candidate of Law, Professor, Department of Religious Studies and cultural studies, al-Farabi Kazakh national university, 71 Al-Farabi Avenue, 050040, Almaty, Kazakhstan

Amirov N. – Candidate of Law, Assistant Professor, School of Law and Public Administration, Narkhoz University, 55 Zhandosov str., 050040, Almaty, Kazakhstan

Aralbayeva A. – Candidate of Law, Assistant Professor, School of Law and Public Administration, Narkhoz University, 55 Zhandosov str., 050040, Almaty, Kazakhstan

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Халықаралық құқық, халықаралық жеке құқық / International law,
Private International Law/ Международное право, международное
частное право**

IRSTI 10.87.77

Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-230-243>

**The Juridification of Outer Space Environmental Governance under
the Concept of a Community of Shared Future for Humankind**

Wu Jia-xin¹, D. Baitukayeva*²

¹Harbin Institute of Technology, Harbin, China

²al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

(e-mail: ¹1459669179@qq.com, ²baitukaeva.dana@gmail.com)

Abstract: The systemic dilemma in outer space environmental governance stems from the intrinsic transboundary nature of space activities, the rapid iteration of space technologies, and the global commons character of outer space. These factors have produced structural deficiencies within the existing state-centric international space law regime, manifested in regulatory lag and weak enforceability when confronting compound threats such as orbital debris proliferation, the militarization of outer space, and inequitable allocation of extraterrestrial resources. In response, the concept of a community of shared future for humankind should serve as the normative foundation for both rule reconstruction and institutional innovation. Substantively, a shift toward a responsibility-based model of debris governance and a fair benefit-sharing mechanism for space resources is required to fill gaps in material norms. Procedurally, the establishment of mandatory dispute settlement and independent compliance oversight mechanisms is necessary to strengthen institutional guarantees. This approach helps reconcile national interests with the common interests of humanity, promoting a transition in outer space environmental governance from political commitment to a binding, juridified order. Ultimately, it contributes to the development of a more inclusive, effective, and intergenerationally equitable governance paradigm for outer space.

Keywords: Community of Shared Future for Humankind; Outer Space Environmental Governance; International Space Law; Peaceful Use of Outer Space

Introduction

Contemporary governance of the outer space environment is beset by a systemic crisis arising both from compound security risks generated by rapid technological iteration and the scaling-

Received: 17.11.2025. Accepted: 19.12.2025. Available online: 30.12.2025

up of space activities, and from structural defects and deep-seated contradictions within the international space law regime. Together, these dynamics constitute the practical impasse of outer space environmental governance.

Outer space environmental security faces a confluence of three major threats: space debris, the weaponization of outer space, and inequitable resource allocation.

First, space debris has evolved into the most pressing physical hazard. The European Space Agency's 2025 Space Environment Report indicates that approximately 54,000 trackable objects larger than 10 cm are in orbit, while an estimated 140 million fragments measure between 1 mm and 1 cm. These high-velocity fragments not only elevate the collision risk for on-orbit spacecraft, but may also trigger cascading debris-generation that renders portions of low Earth orbit irreversibly congested—a phenomenon commonly termed the “Kessler Syndrome.” Events such as the 2007 Chinese anti-satellite (ASAT) test and the 2009 Iridium–Cosmos collision both produced substantial debris and exposed the absence of mechanisms allocating responsibility for transboundary and intergenerational environmental harm.

Second, the accelerating trend toward the weaponization of outer space directly undermines the foundational principle of the “peaceful uses” of outer space. The United States formally established the U.S. Space Force in 2019; the Russian Federation continues to test anti-satellite capabilities; and in 2024, China reorganized its military space forces as an independent service branch. Article IV of the Outer Space Treaty (OST) prohibits only the placement in orbit of nuclear and other weapons of mass destruction; it leaves a conspicuous “regulatory vacuum” with respect to conventional space weapons. The Sino-Russian draft Treaty on the Prevention of the Placement of Weapons in Outer Space, the Threat or Use of Force against Outer Space Objects (PPWT) remains stalled amid great-power rivalry, further illustrating how military-security logics crowd out environmental-security imperatives.

Third, distributive injustice in outer space resources has intensified doctrinal contestation. As lunar and asteroid resource extraction becomes technologically feasible, distributive justice concerns have come to the fore. Through the Artemis Accords and domestic legislation, the United States has promoted “safety zones” and a “whoever extracts, owns” approach—treating space resources in effect as *res nullius* subject to *de facto* privatization by technological first-movers. This approach potentially conflicts with the OST's Article II non-appropriation principle and marginalizes developing countries, deepening both a “regulatory deficit” and a “justice deficit” in space governance.

In the face of these threats, the international space law framework centered on the 1967 OST exhibits systemic dysfunction.

First, the existing treaties were concluded during the Cold War with States as the primary regulated actors and did not anticipate the environmental risks posed by commercial mega-constellations (e.g., SpaceX's Starlink), on-orbit servicing, or resource extraction. The OST's principled provisions lack sufficiently specific conduct rules, producing a “governance gap” in which legal development seriously lags technological innovation.

Second, the rules pertaining to outer space environmental governance are dispersed across instruments adopted by bodies such as the UN Committee on the Peaceful Uses of Outer Space (UNCOPUOS), the International Telecommunication Union (ITU), and the International Organization for Standardization (ISO). The absence of systemic integration is notable. Soft-law texts—such as UNCOPUOS's Space Debris Mitigation Guidelines—are normatively instructive but lack binding force; their effectiveness depends heavily on voluntary compliance, with weak

monitoring and accountability. Potential tensions also arise between ITU frequency-allocation rules and UNCOPUOS debris-mitigation guidance in the regulation of large low-Earth-orbit constellations.

Third, the 1972 Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects (Liability Convention) primarily addresses direct, immediate harm to the Earth's surface or to aircraft, and adopts a fault-based approach for damage in outer space. It provides no clear principles of attribution or compensation standards for collisions between space objects, indirect harms caused by debris, or long-term cumulative orbital pollution. As a result, victims of transboundary environmental harm encounter significant hurdles in establishing responsibility and obtaining redress.

The current stalemate stems from three mutually reinforcing contradictions.

First, there is a fundamental conflict between State interests and the interests of humankind. States tend to privilege “national first” strategies in space activities: technologically advanced States pre-empt scarce orbital slots and spectrum resources, while developing countries assert claims to development rights and equitable benefit-sharing. Divergent positions on burden-sharing and technology transfer have precipitated a “tragedy of the commons” in space governance.

Second, tensions persist between hard-law deficits and soft-law dilution. Given the high strategic sensitivity of outer space, negotiating new binding treaties entails considerable political costs; States therefore gravitate toward non-binding soft law. Yet soft law is ill-suited to restrain high-conflict activities such as militarization and resource competition, yielding a paradox of “normative abundance and practical scarcity.”

Third, military-security and environmental-security logics compete for priority. Major spacefaring powers treat outer space as a “strategic high ground,” prioritizing military capabilities to ensure their own absolute security. Environmental security is relegated to a secondary status and frequently compromised by military imperatives, impeding the adoption of robust measures such as mandatory environmental impact assessments and bans on debris-generating ASAT tests that produce long-lived fragments.

Outer space environmental governance thus faces a systemic predicament jointly constituted by compound security threats, structural deficiencies in international law, and profound contradictions in governance logics. This predicament illuminates the limits of the Westphalian, State-centric paradigm when applied to the governance of outer space as a “global commons,” and underscores the urgency of introducing new jurisprudential frameworks and governance concepts capable of overcoming these constraints.

Materials and methods

This paper employs a literature analysis method.

Literature analysis method - This paper reviews the existing outer space laws, identifies the deficiencies in the current space laws in terms of norms and procedures, and makes corrections and additions.

Discussion

1 Transcending the Westphalian System

The concept of a community with a shared future for humankind signifies a foundational shift in the value order of international law—from a Westphalian “State-centric” paradigm to

a “humanity-centric” paradigm. By re-configuring the subject structure and value orientation of international law, this concept transcends State-centrism in outer space environmental governance. Traditional international law, grounded in sovereign equality and the primacy of national interests, has revealed structural limitations in governing global commons such as outer space: conflicts between national interests and the interests of humankind have fostered normative fragmentation and the hollowing-out of enforcement mechanisms.

Operationalizing the animating spirit of a community with a shared future for humankind in outer space governance is not only a teleological expansion of the “common interest of all mankind” language in the Preamble of the Outer Space Treaty, but also an active response to contemporary developments. Since 2017, this concept has evolved from a political initiative into a legal principle, appearing in successive UN General Assembly resolutions on outer space and reflected in the Sino-Russian draft Treaty on the Prevention of the Placement of Weapons in Outer Space, the Threat or Use of Force against Outer Space Objects (PPWT). This evolution is not merely theoretical: it furnishes a normative basis for China’s norm-entrepreneurial claims in shaping outer space rules and helps build an international governance consensus oriented toward the interests of humankind as a whole.

2 Elaboration of Core Jurisprudential Principles

The three defining features of the community-of-shared-future concept—common interests, intergenerational equity, and cooperative co-governance—supply a systemic normative content for outer space environmental governance and help fill the value vacuum in the current framework.

First, common interests require that the utilization of outer space resources and the protection of the space environment be directed to the welfare of all humankind, rather than to hegemonic projects of particular States. Although Article I of the Outer Space Treaty articulates the “province of all mankind”/“for the benefit and in the interests of all countries,” in practice, this has often been misread as license for the over-expansion of “freedom of exploration and use.” Through jurisprudential reconstruction, the community-of-shared-future approach concretizes “common interests” into State obligations—for example, duties to avoid harmful contamination and to promote equitable benefit-sharing. In China’s practice, this principle is commonly instantiated through project-sharing mechanisms in international cooperation on the Chinese Space Station and through technological assistance to developing countries under the “Space Information Corridor” of the Belt and Road initiative, thereby translating abstract principles into concrete rights and obligations.

Second, intergenerational equity is placed at the core of outer space governance, requiring effective measures to prevent irreversible harms such as the accumulation of orbital debris and the depletion of orbital resources. While UNCOPUOS’s Space Debris Mitigation Guidelines articulate technical standards, their soft-law character has limited implementation. China’s debris-remediation experiment with the Shijian-21 satellite, combining domestic legislation and technical services, offers a practical pathway for the “hard-law” consolidation of intergenerational equity.

Third, cooperative co-governance rejects unilateralism and exclusionary rule-clubs, advocating multilateral mechanisms for the coordinated governance of the outer space environment. Article IX of the Outer Space Treaty provides for “international consultations,” but lacks procedural guarantees. By advancing the Belt and Road principles of “extensive

consultation, joint contribution, and shared benefits,” the community-of-shared-future approach enhances the effectiveness of cooperative governance. For example, China’s International Lunar Research Station (ILRS) initiative employs a co-governance architecture to balance participants’ interests, standing in sharp contrast to the “club model” associated with the Artemis Accords, and thereby demonstrates a normative advantage in regime competition.

3 Clarifying the Legal Characterization of Outer Space Resources

The legal status of outer space resources is a focal point of doctrinal conflict in space governance. Measured against the common heritage of mankind (CHM) principle, the community-of-shared-future approach offers a jurisprudential critique of *res nullius* claims and a mediated pathway via a “commons” conception.

Rooted in the Roman-law doctrine of first possession (*occupatio*), the *res nullius* view has been embedded in space governance through domestic legislation—such as the United States’ Commercial Space Launch Competitiveness Act and Luxembourg’s space resources law—thereby advancing a form of “space colonialism” predicated on technological advantage. This position conflicts directly with Article II of the Outer Space Treaty’s non-appropriation principle and runs counter to the International Court of Justice’s articulation of “concern of humanity as a whole” in its 1996 Advisory Opinion on the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons. Its jurisprudential defects include distributive injustice and the marginalization of developing countries, thereby eroding the justice foundations of global-commons governance.

By contrast, the CHM position (e.g., Article 11 of the Moon Agreement) holds that outer space resources belong to all humankind and that their exploitation must serve common interests. Recent Chinese scholarship has proposed a separation-of-title theory, under which title vests in all humankind while rights of exploration and use may be granted to specific entities through an international mechanism—seeking a balance between equity and efficiency and refining the CHM approach. [1] In addition, a compromise model grounded in *res communis* (a “negative community” or passive commonality) emphasizes that resources are held in common by all humankind while accommodating development efficiency and benefit-sharing [2], a view that has gained traction in the literature.

These positions have been translated into concrete institutional proposals in China’s outer space practice—for example, advocating within UNCOPUOS the establishment of an Outer Space Resources Authority to centralize licensing, environmental standards, and revenue-sharing—thereby demonstrating the community-of-shared-future concept’s normative steering power in resource governance.

Results

Confronted with the deep-seated predicament of outer space environmental governance, the concept of a community with a shared future for humankind offers value-based guidance and a jurisprudential foundation for regulatory reconstruction. This Part focuses on three key domains—space-debris governance, allocation of outer space resources, and procedural safeguards—with a view to translating the concept into operational, binding legal rules and proposing concrete frameworks for the rule of law and institutional innovation, thereby advancing a transformation from “State-centrism” to “humanity-centrism” in outer space governance.

1 Space-Debris Governance: A Responsibility Revolution from Mitigation to Remediation

As the most urgent threat to the outer space environment, space debris requires a paradigm shift from “passive mitigation” to “active remediation.” Article IX of the Outer Space Treaty (OST) lays down only a principled duty to avoid harmful contamination and lacks specific conduct rules; the Liability Convention, while establishing launching-State responsibility, is confined to a traditional notion of “damage” and does not clearly encompass long-term environmental harms such as debris accumulation and orbital pollution. Accordingly, a systematic revision of the Liability Convention should be pursued: first, explicitly bring debris-generating conduct within regimes of absolute liability or fault-based liability; for traceable debris, impose joint and several liability on launching States; for non-traceable debris, introduce a presumption of liability drawn from international environmental law, apportioning remediation costs among beneficiary States in proportion to orbital use. Second, establish an International Space Debris Governance Fund, financed on a tiered basis by launching States according to launch frequency, orbital occupancy, and GDP-based indicators, to support debris surveillance, R&D, and active removal. The fund’s operation may draw on the Polluter-Pays Principle (PPP) first articulated by the OECD in 1972 and reflected in China’s 1979 Trial Environmental Protection Law, including the imposition of supplemental environmental levies on high-frequency launchers.

As to standard-setting and hard-law uptake, soft-law instruments should be upgraded into binding obligations. The UNCOPUOS Space Debris Mitigation Guidelines and ISO 24113 should be transformed, via resolution or treaty annexes, into mandatory technical standards. Concretely: (i) require new spacecraft to possess autonomous end-of-life disposal capability (e.g., de-orbit within 25 years of end-of-life); (ii) subject LEO megaconstellations to rigorous ex ante environmental impact assessment (EIA), encompassing collision probability, spectrum interference, and optical interference, with EIA findings as a precondition for launch authorization; and (iii) promulgate technical norms and safety standards for active debris removal (ADR) to furnish a clear legal basis for remediation activities.

At the domestic-law level, China should promptly adopt Regulations on Space Debris Management, establishing a debris-removal bond mechanism and an environmental credit registry for space actors. Specific provisions may include: commercial space operators posting bonds commensurate with launch mass to secure compliance with disposal obligations; maintaining operator environmental credit files with market-access restrictions for non-compliance; and clarifying the legal characterization of ADR and its coordination with OST Article VIII (jurisdiction and control), thereby providing a clear legal basis for technologies such as Shijian-21 debris-removal trials.

2 Allocation of Outer Space Resources: Building a Fair Benefit-Sharing Mechanism

Resource allocation is the core testing ground for implementing the community-of-shared-future concept and directly implicates the practical trajectory of the non-appropriation principle. To address the doctrinal contest between common heritage of humankind (CHM) and *res nullius*, a theory of separation between ownership and exploitation rights should be affirmed: title to outer space resources vests in all humankind, while exploration and exploitation rights may be granted via an international mechanism to States or commercial entities, conditioned on benefit-sharing. The U.S. model - advanced through the Commercial Space Launch Competitiveness Act and the Artemis Accords (“whoever extracts, owns”) - fundamentally conflicts with OST Article II and, in substance, privatizes resources through technological first-mover advantage, lacking jurisprudential justification.

To balance efficiency and equity, an Outer Space Resources Authority (OSRA) should be established under the UNCOPUOS framework, modeled in part on the institutional design of the International Seabed Authority. Its mandate would include: licensing extraction projects; promulgating environmental standards; levying resource royalties/taxes; administering benefit-sharing to ensure participation by developing countries; and supervising operations through environmental oversight. A regime of periodic inspection and review should be instituted to ensure proceduralized and comprehensive governance.

Operationalizing common but differentiated responsibilities (CBDR), developers should be subject to four primary obligations: (i) payment of resource royalties into an international outer space environmental fund; (ii) allocation of a portion of resources (e.g., lunar water) to global public-goods purposes such as scientific research and humanitarian assistance; (iii) transfer of key enabling technologies to developing countries to bridge governance-capacity gaps; and (iv) creation of knowledge-sharing platforms to promote global circulation of space science data.

China can pilot the foregoing through cooperation under the International Lunar Research Station (ILRS). As of 2025, the initiative had attracted responses from 17 countries and over 50 institutions [3]; the June 16, 2021, Sino-Russian ILRS Partnership Guide—based on the principles of equality, openness and integrity [4] - provides a practical template for benefit-sharing in resource development. At the domestic level, China's forthcoming Space Law should codify the CHM character of outer space resources, establish a trusteeship-style national management scheme, set developer qualification and environmental standards, and stipulate benefit-return ratios, thereby furnishing State practice in support of international rule-making.

3 Procedural Safeguards: Toward Compulsory Dispute Settlement and Compliance Oversight

The current space-law regime lacks effective dispute-resolution and compliance-monitoring mechanisms, which severely undermines enforceability. Platforms such as UNCOPUOS rely on voluntary compliance, fueling the “soft-law hollowing”; the Liability Convention's dispute process is highly politicized and inefficient; source attribution for debris is difficult; and cross-border environmental claims are under-institutionalized—producing a “rules without order” impasse.

On dispute settlement, an Outer Space Environmental Disputes Tribunal should be established under UNCOPUOS, forming a multi-tiered system. The mechanism should combine advisory jurisdiction with compulsory arbitration, and allow States, international organizations, and qualified non-governmental entities to bring public-interest environmental actions, particularly regarding transboundary harm and inequitable resource allocation. Procedural design may draw on UNCLOS Annex VII arbitration: maintain a roster of experts in space law, astrodynamics, and related fields; provide expedited procedures for urgent matters; authorize provisional measures; and institute simplified arbitration to enhance efficiency. To secure authority, treaty parties should pre-accept jurisdiction, and revisions to the OST should clarify the binding effect of arbitral awards.

On compliance oversight, a comprehensive system should be instituted with an independent Outer Space Environmental Governance Committee. Its functions would include monitoring national compliance, assessing risk conditions, issuing periodic governance reports and lists of non-compliance, and providing recommendations and policy advice. Repeated violators would face graduated sanctions: initial warnings; subsequent restrictions on launch authorizations; and, in grave cases, technology-export controls or trade measures involving space-related goods and services.

Domestic coordination is equally vital. Through a national Space Law, China should establish an EIA regime for outer space activities, requiring major projects (e.g., megaconstellations) to submit pre-launch assessments covering orbital congestion, collision probability, and optical and radio-frequency interference. A national space-debris surveillance and information-sharing platform should be created, with mandatory interconnection by commercial operators to enable full life-cycle supervision. In addition, a compensation fund for outer space environmental damage should be established to provide remedies for transboundary harm, financed by launch licensing fees, administrative fines, and related sources.

In sum, by coordinating international hard law with domestic soft-law instruments, China can help construct an end-to-end procedural-safeguards regime encompassing monitoring–assessment–arbitration–sanctions, thereby effecting a substantive shift from political commitments to the legalized operation of outer space environmental governance and furnishing institutional guarantees for building a community with a shared future for humankind.

Conclusion

1 The 2024 Security Council Deadlock on Outer Space Draft Resolutions

The 2024 stalemate in the UN Security Council over outer space security draft resolutions epitomizes the contest between a “selective security” paradigm and an “inclusive security” paradigm in space arms control, laying bare a jurisprudential conflict between State interests and the interests of humankind. On 24 April, the United States and Japan tabled a text focused solely on prohibiting the placement in orbit of nuclear and other weapons of mass destruction; the Russian Federation vetoed the draft, characterizing it as “imbalanced, harmful, and politicized.” On 20 May, a Sino-Russian draft calling for a comprehensive ban on the placement of any weapons in outer space likewise failed to pass.

At the core lies a divergent reading of the Outer Space Treaty (OST) Article IV “peaceful purposes” principle: the U.S.–Japan draft reflects selective multilateralism oriented to national security, whereas the Sino-Russian draft embodies inclusive multilateralism grounded in the concept of a community with a shared future for humankind, emphasizing the collective-security attributes of outer space as a global commons. As Ambassador Fu Cong, China’s Permanent Representative to the United Nations, observed, “the greatest challenge in the outer space domain today is that a certain superpower seeks outer space hegemony, defines outer space as a ‘war-fighting domain,’ accelerates space force buildup, develops and deploys offensive space weapons, and forges space military alliances—moves that seriously undermine the peaceful character of outer space and heighten risks of miscalculation and conflict.” This underscores not only the limits of hegemonic discourse and practice, but also the regulatory deficit in outer space governance amid hard-law shortfalls.

The case study illustrates a vicious cycle of “security-concept competition” and “institution-building stagnation.” Although consistent with the purposes and principles of the UN Charter, the Sino-Russian proposal stalled under great-power rivalry, confirming the deeper predicament in which military-security logics suppress environmental-security logics. The implication is clear: only by pursuing inclusive multilateral consultations guided by the community-of-shared-future concept can States bridge divides and construct a rule-of-law order for outer space that reconciles national security with global public interests.

2 Regulatory Challenges of LEO Megaconstellations

The rapid rise of low-Earth-orbit megaconstellations—exemplified by SpaceX’s Starlink—exposes structural deficiencies in which international rules lag technological innovation, and confirms the urgency of *ex ante* environmental impact assessment (EIA) and full life-cycle regulation. As of early 2025, roughly 7,000 Starlink satellites were on orbit, with plans for up to 40,000; such dense deployments significantly exacerbate collision risks, radio-frequency interference, and optical pollution affecting astronomy.

The difficulty is that the current governance framework relies heavily on soft law. UNCOPUOS’s Space Debris Mitigation Guidelines lack binding force and accountability; the Liability Convention does not address cross-border liability for debris-related harm; and OST Article VI’s “authorization and continuing supervision” duty for private actors remains under-specified—together generating a regulatory vacuum. The U.S. Federal Communications Commission (FCC) has applied relatively permissive standards to constellation approvals, while the European Union’s Space Act (2025) introduces monetary penalties [5], yet suffers from limited efficacy absent robust international coordination.

These circumstances point to the necessity of institutional innovation, including:

Ex ante EIA: make congestion risk, collision probability, and spectrum-interference assessments a condition precedent to launch authorization for megaconstellations;

Full life-cycle regulation: build a regime spanning market entry review, on-orbit monitoring, and end-of-life evaluation; establish mandatory third-party insurance and a debris-removal bond for commercial operators;

International standards coordination: through UNCOPUOS, adopt harmonized deployment and operations rules for LEO megaconstellations, including uniform end-of-life disposal capability and data-sharing requirements.

Within the community-of-shared-future framework, this agenda aligns with a risk-prevention principle: only by juridifying technical standards and converting them into binding obligations can we forestall a repeat of the “tragedy of the commons” in the outer space environment.

3 China’s Practice and Proposals

Through the Chinese Space Station’s international cooperation, the International Lunar Research Station (ILRS), and the “Space Information Corridor,” China has translated the principle of “extensive consultation, joint contribution, and shared benefits” into institutional reality, supplying empirical support for the community-of-shared-future concept.

First, the inclusiveness of Space Station cooperation. In partnership with the UN Office for Outer Space Affairs, China has selected the first tranche of international experiments for the Chinese Space Station and is slated to receive the first foreign astronauts in 2026. By December 2024, China had signed nearly 200 cooperation instruments with more than 50 countries and international organizations [6], covering satellite launches, the space station, and deep-space exploration—broad in scope and deep in engagement.

Second, institutional innovation under the ILRS. The ILRS’s governance design—anchored in “openness and inclusiveness” and “benefit sharing”—draws on the common heritage of humankind approach: separating ownership and exploitation rights under international coordination; prioritizing lunar water for scientific and humanitarian purposes; and creating benefit-return mechanisms to support capacity-building in developing countries.

Third, governance extension via the Space Information Corridor. Successful initiatives such as the China–Arab Joint Center for Space Debris Observation and the Lancang–Mekong

Earth-Observation Data Cooperation Platform demonstrate how data-sharing and technical assistance can bridge North–South governance gaps, concretizing common but differentiated responsibilities (CBDR) in outer space.

Taken together, these practices show that China is converting vision into rules via legalized pathways. China's relational-governance approach to reshaping cooperation paradigms in outer space goes beyond geo-legal competition and offers a replicable institutional template for the governance of global commons.

Conclusion Remarks

The current international space law regime is plagued by deficiencies such as regulatory lag, weak enforcement mechanisms, and the softening of soft law, rendering it inadequate to address complex threats like space debris, the weaponization of outer space, and inequitable resource allocation. These shortcomings stem from underlying contradictions, including conflicts between national interests and the common interests of humankind, the absence of hard law, and competing security logics. The concept of a Community with a Shared Future for Mankind, by transcending state-centrism and advocating for common interests and intergenerational equity, provides a jurisprudential basis for a paradigm shift in outer space governance, establishing the normative superiority of the Common Heritage of Mankind principle. At the level of rule reconstruction, this article proposes institutional innovations, including a liability revolution in space debris governance, a mechanism for the equitable allocation of space resources, and compulsory dispute settlement procedures. Empirical evidence demonstrates that China, through practices such as space station cooperation, the International Lunar Research Station, and the "Space-based Silk Road," has provided viable models for translating this concept into practice. Based on this, China should play a leading role in the legalization process of outer space environmental governance, through the following specific pathways:

Multilateral Leadership: Promoting the Negotiation and Institutional Construction of an Outer Space Environmental Protection Convention

China should leverage the UN Committee on the Peaceful Uses of Outer Space as the core platform to proactively advocate for the formulation of an Outer Space Environmental Protection Convention, thereby translating the concept of a Community with a Shared Future for Mankind into hard law obligations. Key efforts should focus on promoting three major institutional designs: First, establishing an "Outer Space Resources Administration" to oversee space resource extraction licensing, environmental standard-setting, and benefit-sharing, drawing on the model of the International Seabed Authority to curb unilateral "first-come, first-served" practices. Second, improving the cross-border liability mechanism for space debris damage, amending the Liability Convention to clarify the liability principles for debris generation and removal, and establishing an International Outer Space Environment Remediation Fund, with costs apportioned based on launch frequency and orbital usage. Third, enhancing Transparency and Confidence-Building Measures in outer space activities, promoting the development of a global space traffic management system, and resisting the fragmentation of rules by club models such as the Artemis Accords [7].

Domestic Drive: Establishing a Whole-Chain Regulatory System Centered on the Space Law

China should accelerate the enactment of its Space Law to domesticate its international obligations regarding outer space environmental governance, with key provisions including: First, affirming the "Common Heritage of Mankind" status of outer space resources, establishing a

state trusteeship management system, and clarifying that commercial entities obtain usage rights, not ownership, through "preferential development rights". Second, instituting mandatory standards for space debris mitigation and removal, requiring all launch projects to possess autonomous deorbit capability, and introducing a debris removal deposit system. Third, constructing an Environmental Impact Assessment system for outer space activities, incorporating risks such as orbital congestion and spectrum interference into the assessment scope as a prerequisite for launch licensing[8]. Fourth, establishing a full-cycle regulatory mechanism for commercial space activities, implementing corporate environmental credit evaluation and blacklisting systems, and mandating environmental liability insurance. Furthermore, a National Outer Space Environmental Governance Fund should be established, funded by launch licensing fees and administrative fines, to support debris removal technology R&D and international cooperation.

Differentiated Cooperation: Building a Multi-Tiered "Circle of Friends in Space Governance"

China needs to formulate precise cooperation strategies tailored to different country groups: For technologically advanced Western nations, the focus should be on technical standards coordination and data sharing, such as conducting bilateral dialogues in areas like space debris monitoring and low-Earth orbit constellation deployment. With emerging spacefaring nations, cooperation should be deepened through joint R&D and capacity building, promoting the principles of "Peaceful Use, Equality and Mutual Benefit, and Common Development" embodied in the International Lunar Research Station. For the broad group of developing countries, leveraging the "Belt and Road" Initiative and the Asia-Pacific Space Cooperation Organization, China should provide inclusive support, such as satellite data sharing and the construction of observation centers, to bridge the governance capacity gap. The China-Arab "Joint Space Debris Observation Center" and the "Space-based Silk Road" have already demonstrated that such cooperation is a viable means of strengthening China's discourse power in relevant fields and advancing the concept of a Community with a Shared Future for Mankind from proposal to practice.

Furthermore, in the face of emerging technological challenges such as AI-driven autonomous space systems and the application of digital currencies in resource transactions, China must proactively assess their legal implications, continuously promote conceptual consensus through academic diplomacy and standards export, and intensify research on the legalization of outer space environmental governance in critical areas like the regulation of space militarization and the transnational supervision of commercial space activities. In conclusion, only by adhering to multilateralism and a rule-of-law approach can China lead the construction of an outer space order oriented towards the common interests of humankind, ultimately realizing the vision of an "Environmental Community with a Shared Future in Outer Space."

Contribution of the authors

This paper was finished by two authors equally. The first author finished the first version of the paper, the second author and the corresponding author verified the draft and gave some comments on the paper. The first author finished the form of the paper, and the corresponding author submitted the manuscript to this journal.

References

1.Xin D.[2023]. International Legal Issues in the Development of Outer Space Resources. - <https://10.27379/d.cnki.gwhdu.2023.000242>. (accessed: 25.05. 25).

2.Shudong Y. & Anqi Y.[2022]. Global Commons Governance: Jurisprudential Foundations and China's Strategy. Journal of Henan Normal University (Philosophy and Social Sciences Edition). Vol.49, No. 1.P.40–46.

3.International Lunar Research Station attracts more partners: CNSA. The State Council of the People's Republic of China (English Version), April 24, 2025. https://english.www.gov.cn/news/202504/24/content_WS680976d7c6d0868f4e8f2045.html(accessed: 25.05. 25).

4.Guide for Partnership of the International Lunar Research Station. China National Space Administration (CNSA). June 16, 2021. - Access mode <https://www.cnsa.gov.cn/n6758823/n6758839/c6812148/content.html>

5.European Commission.[2025]. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the Safety, Resilience and Sustainability of Space Activities in the Union (COM(2025) 335 final). Brussels.C.403.

6.China Expands International 'Space Cooperation Circle': Nearly 200 Intergovernmental Agreements Signed." CCTV News App. December 12, 2024.- https://content-static.cctvnews.cctv.com/snow-book/index.html?item_id=3936076406162282821(accessed: 25.05. 25).

7.Lei Z.[2022]. An Analysis of International Outer Space Governance: Historical Evolution, Influencing Factoand China's Participation. International Review. No. 6. p.107–129.

8.Zhongfa M. & Yu W.[2023]. Science and Technology and International Law in New Domains: Evolution, Challenges, and Responses. Science, Technology and Law (Chinese-English Edition). No.3.p.113-132.

Ву Диасинь¹, Д. Байтукаева²

¹Харбинский политехнический университет, Харбин, Китай

²Казахский Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
(e-mail: ¹1459669179@qq.com, ²baitukaeva.dana@gmail.com)

Юридизация управления охраной окружающей среды космического пространства в рамках концепции сообщества общего будущего человечества

Аннотация: Системная дилемма в управлении окружающей средой космического пространства проистекает из неотъемлемого трансграничного характера космической деятельности, быстрого развития космических технологий и характера космического пространства как всеобщего достояния. Эти факторы привели к структурным недостаткам существующего государственно-центричного режима международного космического права, проявляющимся в задержке регулирования и слабой правоприменительной практике при противодействии таким комплексным угрозам, как распространение орбитального мусора, милитаризация космического пространства и несправедливое распределение внеземных ресурсов. В ответ на это концепция сообщества единой судьбы человечества должна служить нормативной основой как для реорганизации правил, так и для институциональных инноваций. По существу, для устранения пробелов в материальных нормах необходим переход к модели управления космическим мусором, основанной на ответственности, и к справедливому механизму распределения выгод от использования космических ресурсов. С точки зрения процедур, для укрепления институциональных гарантий необходимо создание обязательных механизмов урегулирования споров и независимого надзора за соблюдением. Такой подход способствует согласованию национальных интересов с общими интересами человечества, способствуя

переходу в управлении космическим пространством от политических обязательств к юридически обязывающему порядку. В итоге, он способствует развитию более инклюзивной, эффективной и справедливой для всех поколений парадигмы управления космическим пространством.

Ключевые слова: Сообщество общего будущего человечества; Управление космическим пространством; международное космическое право; Мирное использование космического пространства.

Бу Диасинь¹, Д. Байтукаева²

¹Харбин политехникалық университеті, Харбин, Қытай

²әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

(e-mail: ¹1459669179@qq.com, ²baitukaeva.dana@gmail.com)

Адамзаттың ортақ болашағының қоғамдастығы тұжырымдамасы аясында ғарыштық қоршаған ортаны басқарудың юрисдикциясы

Аңдатпа: Ғарыштық қоршаған ортаны басқарудағы жүйелік дилемма ғарыштық қызметтің ішкі трансшекаралық сипатынан, ғарыштық технологиялардың жылдам итерациясынан және ғарыштық кеңістіктің жаһандық ортақ сипатынан туындайды. Бұл факторлар қолданыстағы мемлекеттік орталықтандырылған халықаралық ғарыштық құқық режимінде құрылымдық кемшіліктерді тудырды, бұл орбиталық қоқыстардың көбеюі, ғарыштық кеңістікті милитаризациялау және жерден тыс ресурстарды теңсіз бөлу сияқты күрделі қауіптерге тап болған кезде реттеушілік кешігулер мен әлсіз орындаушылықта көрініс тапты. Жауап ретінде, адамзат үшін ортақ болашақ қоғамдастығы тұжырымдамасы ережелерді қайта құру және институционалдық инновациялар үшін нормативтік негіз болуы керек. Материалдық нормалардағы олқылықтарды толтыру үшін жауапкершілікке негізделген қоқыстарды басқару моделіне және ғарыштық ресурстар үшін әділ пайданы бөлісу механизміне көшу қажет. Процедуралық тұрғыдан алғанда, институционалдық кепілдіктерді нығайту үшін міндетті дауларды шешу және тәуелсіз сәйкестікті бақылау механизмдерін құру қажет. Бұл тәсіл ұлттық мүдделерді адамзаттың ортақ мүдделерімен үйлестіруге көмектеседі, ғарыштық қоршаған ортаны басқаруда саяси міндеттемеден міндетті, заңдастырылған тәртіпке көшуді ілгерілетеді. Сайып келгенде, ол ғарыштық кеңістік үшін инклюзивті, тиімді және ұрпақтар арасындағы әділ басқару парадигмасын дамытуға ықпал етеді.

Кілт сөздер: Адамзаттың ортақ болашағының қоғамдастығы; Ғарыш кеңістігін қоршаған ортаны басқару; Халықаралық ғарыш құқығы; Ғарыш кеңістігін бейбіт мақсатта пайдалану

Information about the authors

Jia-xin Wu – Doctoral student, Faculty of International Relations, al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi Ave, 71, 050040, Almaty, Kazakhstan

Baitukayeva D. – Associate Professor, Faculty of International Relations, al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi Ave, 71, 050040, Almaty, Kazakhstan

Диасинь Ву – Докторант, факультет международных отношений, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. Аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан

Байтукаева Д. – Доцент, факультет международных отношений, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. Аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан

Ву Диасинь – докторант, Халықаралық қатынастар факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Қазақстан, Алматы

Байтукаева Д. – халықаралық қатынастар факультетінің доценті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Халықаралық құқық, халықаралық жеке құқық / International law,
Private International Law/ Международное право, международное
частное право**

IRSTI 10.87.77
Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-244-254>

**Study on the Issues of Foreign-related Legal Professionals' Participation
in Ecological and Environmental Legislation**

Jing Zhen*¹, Jia Gan²

^{1,2}Northeast Forestry University, Harbin, China

(e-mail: ¹1484427021@qq.com, ²Jiajinhao0315@163.com)

Abstract: In the context of deepening globalization and the internationalization of environmental governance, ecological and environmental legislation has evolved into a complex transnational and interdisciplinary system. This article examines the necessity of involving foreign-related legal professionals in the process of ecological and environmental lawmaking. It analyzes the key practical challenges associated with their participation in domestic legislative activities. The purpose of the study is to identify the role and potential of such professionals in adapting international environmental legal norms to national legal systems and ensuring coherence between domestic legislation and international obligations. The research employs methods of systematic analysis, comparative legal analysis, and formal legal interpretation. The findings demonstrate that the active participation of foreign-related legal professionals contributes to improving the quality of environmental legislation, enhancing international legal compatibility, and strengthening mechanisms for transboundary environmental regulation. The article concludes that it is essential to improve talent cultivation systems, expand institutionalized channels for participation in legislative processes, and establish sustainable mechanisms for integrating international environmental standards into national legal frameworks to promote the internationalization of the rule of law in environmental governance.

Keywords: ecological and environmental legislation, international environmental law, foreign-related legal professionals, foreign-related rule of law, internationalization of the rule of law, legal talent cultivation

Introduction

The "Decision" adopted at the Third Plenary Session of the 20th Central Committee of the Communist Party of China explicitly proposes the important legislative task of compiling an

Received: 22.10.2025. Accepted: 15.09.2025. Available online: 30.12.2025

ecological and environmental code. This initiative, put forward on China's path of the rule of law to comprehensively build a beautiful China, is an inevitable requirement for realizing Chinese-style modernization and advancing the modernization of national governance capabilities and systems. It also represents a forward-looking and developmental decision of great guiding significance for promoting the modernization of China's environmental rule of law[1].

In the process of compiling the ecological and environmental code, a group of high-quality foreign-related legal talents with an international perspective, knowledge of international legal rules, proficiency in safeguarding national interests, and expertise in foreign-related legal practices are needed. Guided by Xi Jinping Thought on the Rule of Law, this paper analyzes the necessity and required qualifications for foreign-related legal talents to participate in ecological and environmental legislation, identifies the predicaments they face in China's legislative process, and explores new solutions to enhance their participation, striving to formulate a more comprehensive ecological and environmental code that aligns with international standards.

The Necessity of Foreign-Related Legal Talents' Participation in Ecological and Environmental Legislation

Against the backdrop of compiling the ecological and environmental code, strengthening the development of foreign-related legal talents is a crucial approach to advancing both domestic and foreign-related rule of law in a coordinated manner. Cultivating high-quality foreign-related legal talents with a firm political stance, proficiency in international environmental legal rules, adeptness at safeguarding national interests, and skill in handling cross-border ecological disputes is vital for the compilation of the code[2]. Such talents must not only understand international environmental conventions and their implementation mechanisms but also be familiar with national policies, providing robust legal support for China's foreign-related ecological governance. Undoubtedly, building a strong team of foreign-related legal talents in the ecological field is a key initiative to prepare talent reserves for serving national ecological civilization construction and global environmental governance. The necessity of their participation is explored in two aspects below.

Practical Demand for Localizing International Ecological Rules

Foreign-related legal talents, equipped with both an international legal perspective and domestic legal literacy, are well-versed in international legal rules, enabling them to promote effective alignment between the ecological and environmental code and international norms, thereby achieving accurate localization of international rules[3]. In the global ecological governance system, international treaties such as the United Nations Framework Convention on Climate Change and the Convention on Biological Diversity form the fundamental norms. As a contracting party, China must translate these international rules into domestic legislation, a process that relies heavily on the professional support of foreign-related legal talents. For instance, in formulating the Biosafety Law, the expert team referenced the Cartagena Protocol on Biosafety, retaining the international core of the "precautionary principle" while adding a "biosafety review" clause tailored to China's biotechnological development status, balancing international obligations with domestic governance needs.

From a legislative practice perspective, the "framework convention + protocol" model in international environmental law provides flexibility for domestic legislation. Foreign-related legal talents must master techniques to convert both "hard law" (e.g., treaty obligations) and "soft law" (e.g., initiatives) into domestic legal norms, as exemplified by the United Nations Convention on the Law of the Sea. During the revision of the Marine Environment Protection

Law, the expert team refined the "obligation to protect the marine environment" from the Convention into operational clauses such as "classified supervision of sewage outlets into the sea" and "marine ecological compensation." They also drew on the EU Marine Strategy Framework Directive to add a "marine ecosystem health assessment" system, ensuring domestic law responds to international standards.

Strategic Choice to Enhance International Discourse Power

In the context of building a green "Belt and Road," cross-border infrastructure projects and resource development have transnational ecological impacts, necessitating legislative frameworks for systems such as "transnational environmental impact assessment" and "cross-border ecological compensation." Concurrently, China's ecological legislation needs to transition from a "rule taker" to a "rule maker," a shift that hinges on foreign-related legal talents' ability to articulate domestic rules in international legal terms [7]. When participating in legislation, these talents can integrate China's successful ecological protection experiences and concepts into legal texts, showcasing them to the international community through legislative form. The basin collaborative governance mechanism in the Yangtze River Protection Law, incorporated into the Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework, exemplifies how foreign-related legal talents transform local experiences into international rules. In the process of designing the "watershed collaborative governance" mechanism, the concept of "a community with a shared future for mankind" is employed to elaborate on the connotation of this system. By integrating the principle of wise use enshrined in the Ramsar Convention on Wetlands with China's watershed governance practices, a regulatory framework that embodies both Chinese characteristics and international compatibility will be formulated.

Practical Challenges Facing Foreign-Related Legal Talents in Participating in Ecological and Environmental Legislation

As global ecological issues intensify, international cooperation and exchanges in environmental protection legislation have become increasingly frequent. As the world's largest developing country, China faces mounting environmental pressures, creating an urgent demand for foreign-related legal talents to participate in ecological legislation. However, their involvement in China's legislative practice is hindered by multiple challenges, analyzed in three aspects below.

Inadequate Professional Knowledge

After years of exploration, China's cultivation of foreign-related rule of law talents has made certain progress in the teaching of international law knowledge and the training of practical capabilities. However, there remains a deficiency in professional adaptability in the field of ecological and environmental legislation, which is prominently reflected in two major issues: the weak capacity for transforming international rules and the insufficient grasp of the domestic legal system.

Most foreign-related legal talents possess foundational knowledge of international law principles but lack expertise in localizing international environmental conventions. For example, in climate change legislation, the United Nations Framework Convention on Climate Change and its Paris Agreement establish mechanisms for emission reduction commitments, financial support, and technology transfer under the "common but differentiated responsibilities" principle. However, some talents fail to effectively align these rules with China's energy structure transformation, industrial layout optimization, and economic development stage³. The core crux lies in the lack of a profound understanding of the "functional" characteristics

of international environmental law. It has neither fully analyzed the interest-balancing logic underlying convention provisions nor taken into account China's specific national conditions as the world's largest developing country in advancing the "dual-carbon" goals. This has led to legislative proposals that either mechanically copy international rules and thus become divorced from reality or overly emphasize local particularities, thereby weakening the fulfillment of international obligations. Ultimately, this results in a disconnect between domestic legislation and international commitments.

Meanwhile, the complexity of China's domestic ecological legal system demands a systemic mindset from foreign-related legal talents. China's ecological law system, centered on the Environmental Protection Law, covers pollution control (water, air, soil, solid waste) and ecological protection (protected areas, biodiversity), forming an integrated "prevention-protection-restoration" framework, and is currently undergoing systemic restructuring through codification. However, some foreign-related talents, long focused on international law, have fragmented knowledge of domestic law: they neither grasp the "integrated protection of mountains, rivers, forests, farmlands, lakes, grasslands, and deserts" concept nor clarify the hierarchical relationships and application logic among individual laws [4]. This limitation leads to conflicting legislative proposals (e.g., ignoring domestic systems like ecological red lines or environmental impact assessment) or impractical ideas (due to insufficient understanding of implementation mechanisms such as cross-administrative regional collaboration or ecological compensation), undermining the scientificity and systematicness of ecological legislation [5].

These issues stem from the dual deficiency in talent cultivation: insufficient specialization in international environmental law and inadequate training in integrating domestic and international law. This stands in stark contrast to the global demand for interdisciplinary talents in ecological governance, requiring urgent reforms in teaching systems and practical training.

3.2 Difficulties in Accessing Relevant Data

The scientificity and precision of ecological legislation depend heavily on data support. For foreign-related legal talents, their ability to access data directly affects the international compatibility and local adaptability of legislation. Currently, they obtain ecological data primarily through official platforms, professional databases, and interdepartmental collaboration, but fragmented data governance severely hinders efficiency and quality.

Domestically, ecological data is "scattered across multiple departments." Data from environmental protection agencies (pollutant emission monitoring, including concentration, distribution, and source tracing for air, water, and soil), meteorological departments (climate data such as temperature, precipitation, and wind fields), and natural resources authorities (resource endowment data like reserves, development intensity, and ecological carrying capacity assessments) collectively form the foundational data for legislation. However, these data belong to separate administrative systems with differing storage formats (e.g., discrepancies between environmental agencies' pollution factor coding and meteorological departments' grid data standards), management logics (resource data focusing on ownership registration vs. environmental data on monitoring frequency), and sharing rules, lacking a unified integration platform or standardized interfaces.

This "departmental fragmentation" creates inherent barriers to data flow. For example, when formulating clauses on cross-border pollutant collaborative governance, foreign-related legal talents need to simultaneously access transboundary river monitoring data, coastal meteorological diffusion models, and basin resource development plans. However, they

must comply with separate procedures: hierarchical approval from environmental agencies, classified information reviews from meteorological departments, and usage regulations from natural resources authorities, significantly increasing time costs and coordination difficulties.

Underdeveloped data-sharing mechanisms exacerbate these challenges. Although some regions have piloted ecological data open platforms, practice is constrained by two factors: first, a "sharing threshold" due to data security concerns. Ecological data often involves national sensitive information (e.g., distribution of key ecological functional zones or strategic resource reserves). Based on the principle of minimal necessity, departments impose strict restrictions on query permissions for foreign-related talents, making it difficult to access critical data such as baseline data for cross-border ecological compensation. Second, "sharing inertia" stemming from interdepartmental interests. As an administrative resource, data serves as a basis for departmental functions; some agencies resist cross-departmental integration, fearing it may affect their authority. For instance, long-standing disputes between environmental and natural resources departments over ecological red line data standards directly hinder the precise design of "ecological space management" clauses in legislation.

This data governance reality conflicts with the interdisciplinary needs of ecological legislation. When foreign-related talents participate in international rule localization (e.g., translating the Paris Agreement's "nationally determined contributions" into domestic clauses), they must compare global emission databases with local monitoring data and use meteorological simulations to predict emission reduction potential. Decentralized data management makes cross-field analysis inefficient. Inadequate data access not only weakens the empirical support for legislative proposals but also risks misalignment between domestic legislation and international rules, undermining China's rule-making influence in global ecological governance. Thus, building a "unified standard, hierarchical sharing, and secure" ecological data governance system is critical to enhancing foreign-related talents' legislative participation.

3.3 Lack of In-Depth Participation in Domestic Ecological Legislative Practice

Foreign-related legal talents' in-depth participation in domestic ecological legislative practice is the cornerstone of their ability to translate international rules into local systems, requiring solid field research, multi-stakeholder coordination, and full-process legislative tracking. However, current participation exhibits "dual alienation," limiting the relevance and feasibility of legislative proposals.

In national legislative practice, foreign-related talents are insufficiently involved in key stages. Legislative research, a prerequisite for scientific legislation, is typically led by environmental administrative departments, research institutions, and local legal experts, focusing on regional ecological conditions (e.g., causes of basin pollution, distribution of ecologically fragile areas), case collection (e.g., environmental conflicts in industrial transformation), and stakeholder demands (e.g., balancing ecological protection and community development). However, some foreign-related talents, focusing on international rules and cross-border affairs, lack initiative in such localized research, resulting in inadequate first-hand understanding of domestic ecological complexity and regional disparities[6]. For example, when formulating climate change legislation, proposals based solely on international conventions—without investigating provincial energy structures (e.g., coal dependency), carbon sink potential (e.g., forest and wetland distribution), or economic capacity—risk disconnecting "rule transplantation" from "local practice."

This practical gap is more pronounced in local characteristic ecological legislation. In coastal marine protection legislation, local authorities, research institutions, and legal experts excel in

understanding regional ecosystems (e.g., mangrove wetland functions), industry-environment interactions (e.g., links between aquaculture and coastal pollution), and community interest structures (e.g., fishermen's demand for job transitions). In contrast, foreign-related talents, alienated from local ecological contexts and governance practices, often struggle to transcend a narrow focus on "international rule adaptation." Local ecological legislation requires integrating "land-sea coordination" and "community participation" logics³; without deep engagement in local practice, even proposals aligned with international conventions may lose operational value due to neglect of regional uniqueness.

The direct consequence of this insufficient participation is weakening foreign-related talents' role as "bridges" between domestic and international law. Aligning domestic and international law must be rooted in China's realities, a process requiring continuous observation and in-depth involvement in local ecological governance[7]. Long-term detachment from domestic legislative practice prevents talents from transforming international advanced concepts into China-adapted systems, risking "incompatibility" when incorporating international rules into domestic legislation and undermining the international compatibility and local adaptability of China's ecological rule of law.

4 Paths to Addressing the Dilemmas of Foreign-Related Legal Talents in Ecological Legislation

Global ecological issues are increasingly transnational, with climate change and biodiversity loss becoming universal concerns. The international community strengthens cooperation through convention ratification and rule coordination, requiring national ecological legislation to balance local ecological endowments and governance needs with international rule adaptation. As key connectors between domestic legislation and international rules, foreign-related legal talents' in-depth participation directly affects the compatibility between domestic systems and international norms, serving as a critical link in advancing coordinated domestic and foreign-related rule of law. However, they face three major dilemmas. Addressing these through optimizing talent cultivation, improving data mechanisms, and expanding participation channels is urgent to enhance legislative quality, foster interdisciplinary talents "versed in international rules, domestic legislation, and global perspectives," and support China's transition from a "rule adapter" to a "rule shaper" in global ecological governance, contributing Chinese wisdom to a fair and cooperative global ecological governance system.

4.1 Improving the Cultivation System for Foreign-Related Legal Talents

The effectiveness of foreign-related rule of law talents in ecological and environmental legislation is rooted in their systematic knowledge reserves and solid practical experience. To address the issue of insufficient professional adaptability in current talent cultivation, it is necessary to make coordinated efforts in both curriculum systems and practical mechanisms, and construct a cultivation closed-loop of "theoretical foundation—interdisciplinary skills—practical application".

In curriculum restructuring, traditional legal education's disciplinary barriers must be broken to establish interdisciplinary course clusters. Basic courses should strengthen core environmental law theories, ensuring mastery of China's ecological legal framework and legislative logic. Advanced courses should include interdisciplinary subjects such as "Introduction to Ecosystem Science," helping students understand ecosystem integrity and interconnections to inform legislative design of ecological red lines or ecological compensation mechanisms. "Environmental Economics and Legislative Evaluation" can cultivate skills in cost-benefit analysis and environmental valuation, enhancing the feasibility and economic rationality of legislative proposals.

International Environmental Law courses must emphasize practical application, with specialized modules on "localizing international environmental conventions." For example, discussions on the "common but differentiated responsibilities" principle should explore balancing emission reduction obligations and development rights in domestic legislation, avoiding mechanical or one-sided rule transplantation [8].

In innovating practical teaching, a dual-track platform integrating "domestic legislative participation" and "international cooperation practice" should be built. Universities should collaborate with local environmental agencies and legislative bodies to establish internships, embedding students in the entire local legislative process. For instance, participating in field research for basin ecological protection legislation, interviewing coastal enterprises, grassroots law enforcement officers, and community residents to grasp interest conflicts between ecological protection and economic development, and understand practical considerations behind "zoned management" or "collaborative governance" [9].

International practice channels should be expanded through partnerships with international environmental organizations and multinational corporate legal departments, supporting student participation in simulated international environmental negotiations and cross-border dispute case studies. Analyzing ecological compliance requirements in Belt and Road countries can cultivate abilities to propose localized legislative suggestions within international rule frameworks [10]. This "local practice-international perspective" integration strengthens understanding of domestic ecological complexity while enhancing skills in applying international rules to practical problems, supporting coordinated domestic and international ecological legislation.

4.2 Establishing a Unified Data Sharing Platform

The completeness, accuracy, and accessibility of ecological data are prerequisites for foreign-related legal talents' effective participation in legislation. Building a multi-level, cross-sectoral ecological data support system requires coordinated efforts in domestic integration and international collaboration, from both legalized environmental governance and standardized data governance perspectives.

First, the government should lead the establishment of a unified domestic ecological data sharing platform, integrating fragmented data from environmental protection, meteorology, and natural resources departments, and standardizing formats, coding, and update frequencies. For example, air and water pollution monitoring data from environmental agencies, meteorological observation data, and natural resources data can be integrated into a single platform for convenient query, download, and analysis, eliminating the need for foreign-related talents to apply to multiple departments separately.

Second, foreign-related legal talents' legislative work often involves global environmental governance issues (e.g., climate change response, cross-border pollution control), requiring reference to international ecological data. Based on data exchange obligations under conventions such as the United Nations Framework Convention on Climate Change and the Convention on Biological Diversity, a multi-level international data collaboration network should be proactively built.

On one hand, long-term cooperation with authoritative international organizations should be deepened. Priority should be given to establishing data-sharing agreements with the United Nations Environment Programme (UNEP), World Meteorological Organization (WMO), and International Union for Conservation of Nature (IUCN) to access global greenhouse gas

inventories, cross-border pollutant migration paths, and endangered species distribution data. For example, participating in UNEP's Global Environment Monitoring System (GEMS) can provide data on global ecosystem degradation trends, supporting the design of "common but differentiated responsibilities" clauses in foreign-related ecological legislation. Leveraging WMO's Global Climate Observing System (GCOS) can provide long-term meteorological data for scientific argumentation in climate change legislation[11].

On the other hand, mechanisms for transforming and applying international data should be improved. Professional translation and adaptation teams should address linguistic and indicator differences, standardizing international data to meet domestic legislative needs[10]. For example, pollutant limit standards in the EU's Air Quality Directive should be converted and compared with China's environmental quality standards to form datasets suitable for domestic legislative analysis. Cross-border waste transfer data under the Basel Convention should be organized according to China's Solid Waste Pollution Prevention and Control Law classification standards, informing foreign-related waste management legislation.

4.3 Improving Participation Mechanisms and Expanding Channels

Foreign-related legal talents' in-depth participation in domestic ecological legislation requires institutionalized mechanisms and differentiated platforms. To address current inadequacies, regular participation pathways should be established at both national and local levels.

In national ecological legislation, dedicated positions should be created to ensure full participation of foreign-related legal talents. For comprehensive projects such as compiling the ecological and environmental code, "international rule adaptation advisors" can be appointed to review core obligations of relevant international conventions during research, propose clause transformation techniques during drafting, and provide professional advice on international compatibility during deliberation. For example, in revising the Biodiversity Protection Law, such advisors can systematically compare targets in the Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework with China's ecological red line system, proposing legislatively sound and locally adapted suggestions to avoid mechanical alignment or disconnection. This role leverages their international perspective while embedding them in legislative processes, bridging gaps between international rules and domestic legislation.

In local characteristic ecological legislation, targeted platforms should facilitate localized participation by foreign-related legal talents[12]. Collaborations between these talents, local legislatures, and environmental agencies can be promoted in specialized legislative projects such as mangrove protection regulations or basin collaborative governance measures. Participating in local legislative hearings and field research on coastal communities and industries allows them to grasp connections between "regional ecological characteristics - stakeholder demands - institutional innovation needs." For example, in Zhejiang's marine ecological compensation legislation, they can propose compensation standards and implementation paths aligned with local fisheries development, drawing on the "marine environment protection" obligations in the United Nations Convention on the Law of the Sea. Such local practice enriches their domestic experience while contributing grassroots wisdom to localizing international rules.

In conclusion, foreign-related legal talents' participation in ecological legislation is a systemic project requiring comprehensive improvements in knowledge structure and practical capabilities, supported by institutional innovations to ensure their involvement in rule transformation, institutional innovation, and interest balancing. Through systemic reforms in cultivation, data mechanisms, and participation pathways, and by adhering to the strategy of

coordinated domestic and foreign-related rule of law, more interdisciplinary talents "versed in international rules, domestic legislation, and global perspectives" can be cultivated. This will provide solid support for scientific and international ecological legislation in China, facilitating its transition from a "rule adapter" to a "rule shaper" in global ecological governance and contributing Chinese wisdom to a fair and cooperative global ecological governance system.

Fund Project: General Project of Philosophy and Social Sciences Planning Office of Heilongjiang Province (24FXB001); Central University Project of Northeast Forestry University (2572024DZ32); Graduate Education and Teaching Reform Project of Northeast Forestry University (DGYJ2023-27); Special Research Project on Party Discipline Learning and Education at Northeast Forestry University (DGYZY2024-16); The Ministry of Education's Industry University Research Cooperation Education Project "Construction of a Virtual Simulation Platform Empowered by Artificial Intelligence for Legal Writing". Graduate Education and Teaching Reform Project of Northeast Forestry University (DGYJ2023-25).

Contribution of the authors:

Jing Zhen – developed the research concept and methodological framework of the study, conducted a systematic and comparative legal analysis of international and domestic ecological and environmental legislation, prepared the theoretical sections of the article, and formulated the main conclusions and policy-oriented recommendations.

Jia Gan – participated in the collection, systematization, and analysis of regulatory and legal materials, prepared analytical and comparative legal tables, contributed to the empirical substantiation of the research findings, and assisted in editing and preparing the manuscript for publication.

References

1. Lyu Z. M., Basic Propositions of Codifying China's Ecological and Environmental Code, 1 Journal of China University of Geosciences (Social Sciences Edition), 23, 21 - 30 (2025).
2. Huang W. Y., Du H. F., The Chinese Approach to Cultivating Globally Competent Legal Talent: Preliminary Exploration and pathways to Improvement, 2 Journal of New Humanities and Social Sciences, 62, 57-68+127 (2025).
3. Qin T. B., Regulations on Chinese Marine Nature Conservation in the Context of Advancing the Rule of Law in Domestic and Foreign – related Affairs, 5 Zheng Fa Lun Cong, 50, 43 - 60 (2023)
4. Lin S., A Study on Strengthening the Teaching of International Environmental Law in Law School: Background, Obstacles and Countermeasures, 4 Legal Education Research, 90, 85 - 98 (2021).
5. Qin T. B., The Harmony between Humanity and Nature in China's Modernization and the Transformation of Environmental Law, 3 Journal of Comparative Law, 32, 19 - 37 (2024).
6. Sun Y. H., Research on an Innovative Talents Training Mechanism Oriented Towards the Need for the Integrated Promotion of Foreign-Related Rule of Law, 1 Journal of Tianjin University (Social Sciences), 23, 19 - 30 (2025).
7. Lyu Z. M., Compiling China's Codification: From the Perspective of the Governance on Ecological Environment, 2 Contemporary Law Review, 12, 3-18 (2025).
8. Shi Y. Q., Han Y. H., On Optimizing China's Foreign-Related Legal Talent Cultivation System in the New Era, 6 Peking University Law Journal, 1435, 1427-1448 (2024).
9. Liu R. S., Coordination in Cultivating Foreign - Related and Domestic Legal Talents, 24 China Higher Education, 35, 33-37 (2023).

10. Hu J. X., Classification and Education Modes of Foreign-Related Legal Talents, 5 Journal of Shanghai Jiaotong University (Philosophy and Social Sciences), 70, 66-78 (2024).

11. Zhang J., The Challenge and Path of Digital Upgrading of Overseas-related Legal Personnel Training, 5 Journal of Hubei Normal University (Philosophy and Social Sciences), 152, 148-156 (2024).

12. Feng S., Issues and Paths in Cultivating China's Foreign-Related Legal Talents—With a Discussion on the Exploration of the Path of Cultivating Foreign-related Rule of Law Talents in Shanghai, 3 Legal Education Research, 70, 66-83 (2024).

Цзинь Чжэнь¹, Цзя Ган²

^{1,2}Солтүстік-Шығыс орман шаруашылығы университеті, Харбин, Қытай
(e-mail: ¹1484427021@qq.com, ²jiajinhao0315@163.com)

Экологиялық және қоршаған ортаны қорғау заңнамасына халықаралық құқық мамандарының қатысу мәселелері жөніндегі зерттеу

Аңдатпа: Жаһандану үдерістерінің тереңдеуі және экологиялық басқарудың интернационалдануы жағдайында экологиялық және қоршаған ортаны қорғау саласындағы заңнама трансұлттық әрі пәнаралық сипатқа ие болуда. Мақалада халықаралық (сыртқы бағытталған) құқық саласындағы мамандардың экологиялық және табиғатты қорғау заңнамасын қалыптастыру үдерісіне қатысуының қажеттілігі, сондай-ақ олардың ұлттық заң шығармашылығына тартылуындағы негізгі практикалық қиындықтар талданады. Зерттеудің мақсаты – халықаралық экологиялық нормаларды ұлттық құқықтық жүйеге бейімдеудегі және мемлекеттің халықаралық міндеттемелері мен ішкі мүдделері арасындағы үйлесімді қамтамасыз етудегі мұндай мамандардың рөлі мен әлеуетін айқындау. Зерттеу барысында жүйелік талдау, салыстырмалы-құқықтық және формальды-құқықтық әдістер қолданылды. Зерттеу нәтижелері халықаралық құқық мамандарының қатысуы экологиялық заңнаманың сапасын арттыруға, халықаралық құқықтық үйлесімділікті күшейтуге және трансшекаралық экологиялық реттеу тетіктерін дамытуға ықпал ететінін көрсетеді. Қорытындысында кадрларды даярлау жүйесін жетілдірудің және олардың заңнамалық үдерістегі институционалдық қатысуын кеңейтудің маңыздылығы негізделді.

Түйін сөздер: экологиялық және қоршаған ортаны қорғау заңнамасы, халықаралық экологиялық құқық, халықаралық құқық мамандары, сыртқы бағытталған құқықтық реттеу, құқық үстемдігінің интернационалдануы, құқықтық кадрларды даярлау.

Цзинь Чжэнь¹, Цзя Ган²

^{1,2}Северо-Восточный лесной университет, Харбин, Кунтай
(e-mail: ¹1484427021@qq.com, ²jiajinhao0315@163.com)

Исследование вопросов участия специалистов по международному праву в экологическом и природоохранном законодательстве

Аннотация: в условиях углубляющейся глобализации и интернационализации экологического управления экологическое и природоохранное законодательство приобретает транснациональный и междисциплинарный характер. В статье исследуется необходимость

участия специалистов по международному (и внешнеориентированному) праву в процессе экологического и природоохранного законодательства, а также анализируются основные практические проблемы их вовлечения в национальную законодательную деятельность. Целью исследования является выявление роли и потенциала таких специалистов в адаптации международных экологических норм к национальной правовой системе и в обеспечении согласованности внутреннего законодательства с международными обязательствами государства. В работе используются методы системного анализа, сравнительно-правового исследования и формально-юридического анализа. В результате установлено, что участие специалистов по международному праву способствует повышению качества экологического законодательства, укреплению международной правовой совместимости и развитию механизмов трансграничного экологического регулирования. Делается вывод о необходимости совершенствования системы подготовки кадров, расширения институциональных форм участия таких специалистов в законодательном процессе и формирования устойчивых механизмов интеграции международных экологических стандартов в национальную правовую систему.

Ключевые слова: экологическое и природоохранное законодательство, международное экологическое право, специалисты по международному праву, внешнеориентированное правовое регулирование, интернационализация верховенства права, подготовка правовых кадров.

Information about authors:

Jing Zhen – corresponding author, Associate Professor, faculty of humanities & law, Northeast Forestry University, 26 Hexing Road, Xiangfang district, 150040, Harbin, Heilongjiang Province, China

Jia Gan – Master of environmental law, faculty of humanities & law, Northeast Forestry University, 26 Hexing Road, Xiangfang district, 150040, Harbin, Heilongjiang Province, China

Цзинь Чжэнь – хат-хабар авторы, гуманитарлық ғылымдар және құқық факультетінің қауымдастырылған профессоры, Солтүстік-Шығыс орман шаруашылығы университеті, Хэсин көш. 26, Сянфан ауданы, 150040, Харбин, Хэйлунцзян провинциясы, Қытай

Цзя Ган – экологиялық құқық магистрі, гуманитарлық ғылымдар және құқық факультеті, Солтүстік-Шығыс орман шаруашылығы университеті, Хэсин көш. 26, Сянфан ауданы, 150040, Харбин, Хэйлунцзян провинциясы, Қытай

Цзинь Чжэнь – автор для корреспонденции, ассоциированный профессор, факультет гуманитарных наук и права, Северо-Восточный лесной университет, ул. Хэсин, 26, район Сянфан, 150040, Харбин, провинция Хэйлунцзян, Китай

Цзя Ган – магистр экологического права, факультет гуманитарных наук и права, Северо-Восточного лесной университет, ул. Хэсин, 26, район Сянфан, 150040, Харбин, провинция Хэйлунцзян, Китай.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Бас редактор: И.С. Сактаганова
Компьютерде беттеген: Д. Нурушева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
ХАБАРШЫСЫ. Құқық сериясы.
– 2025. – 4 (153). – Астана: ЕҰУ. 255 б.
Шартты б.т. – 15,9. Таралымы – тапсырыс бойынша
Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: <http://bullaw.enu.kz/>
Басуға 31.12.2025 қол қойылды

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Астана қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-294)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды